

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSMÂİL HAKKİ BURSEVÎ’NİN VÂRİDÂT-I
HAKKIYYE’Sİ**

(Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 86, vr. 111b-160b)

Betül İZMİRLİ

Danışman
Prof. Dr. Himmet KONUR

2010

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2007800646

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Betül İZMİRLİ
Tez Başlığı : İsmail Hakkı Bursevi'nin Varidat-ı Hakkıyye'si (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr.86,vr.111b-160b)

Savunma Tarihi : 02.07.2010
Danışmanı : Prof.Dr.Himmet KONUR

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Himmet KONUR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Adnan Bülent ÜNAL	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Mehmet TÜRKERİ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ()

Betül İZMİRLİ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "İsmail Hakkı Bursevi'nin Varidat-ı Hakkıyye'si (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr.86,vr.111b-160b)" başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İsmâil Hakkı Bursevî’nin Vâridât-ı Hakkıyye’si (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 86, vr. 111b-160b)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

Betül İZMİRLİ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İsmail Hakkı Bursevî'nin Vâridât-ı Hakkıyye'si (Bursa Eski Eserler
Kütüphanesi, Genel, nr. 86, vr. 111b-160b)

Betül İZMİRLİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

İsmail Hakkı Bursevî, 17. yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış, Celvetiyye tarîkatına mensub önemli bir mutasavvıftır. Bu tezde onun eserlerinden biri olan ve Arapça olarak yazılan “Vâridât-ı Hakkıyye” ele alınmaktadır. Kulun kastı olmaksızın kalbe gelen manalar anlamındaki vârid, eserin ana konusudur.

Vâridât türünde önemli bilgi, îzah ve yorumlara sahip olan bu eserin gün yüzüne çıkartılıp tanıtılmasını amaçlayan bu çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve tarîkatı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde tasavvuf kültüründe vâridât geleneğinden bahsedilmiş ve Bursevî'nin Vâridât-ı Hakkıyye'si tanıtılmıştır. Daha sonra vâridler özetlenmiş ve eserdeki şahıs ve kaynakların üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde öncelikle eserin, biri müellif nüshası olmak üzere bulabildiğimiz üç nüshanın tavsifi ve değerlendirmesi yapılmış, ardından müellif nüshası esas alınarak Vâridât-ı Hakkıyye'nin tenkitli bir metni ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmâil Hakkı Bursevî, Tasavvuf, Vâridât, Vâridât-ı Hakkıyye

ABSTRACT

Master Thesis

**Vâridât-ı Hakkıyye The Work of İsmail Hakkı Bursevî (Library of Manuscripts
in Bursa, General, number 86, leaf 111b-160b)**

Betül İZMİRLİ

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Basis Islamic Disciplines

İsmail Hakkı Bursevî, the member of Celvetiyye cult, who lived in the late 17th and the early 18th centuries, was an important sufi. In this thesis one of his works “Vâridât-ı Hakkıyye”, written in Arabic, is discussed. Vârid, the base of the word vârid (‘appearance’) implies the meaning that comes into heart without the intent of the human being. The works, dealt in this issues, form the genre of vârid (‘appearance’).

This study, which aims to reveal and introduce that work what has important information, interpretation and comments on the genre of vâridât/revenues, consists of an introduction, two chapters and a resolution.

In the introduction part, the life, the works and the cult of the writer is stated.

In the first chapter, vâridât (‘appearances’) tradition in the sufism culture is mentioned and Vâridât-ı Hakkıyye of Bursevi is introduced. After that, vârids are summarized and the characters named in the work and the sources are emphasized.

In the second part, primarily, three copies we can find, one of which is the writer copy, are described and commented, afterwards based on the writer copy, comparative text of Vâridât-ı Hakkıyye is revealt.

Key Words: İsmâil Hakkı Bursevi, Sufism, Vâridât, Vâridât-ı Hakkıyye

İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'Sİ
(Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Genel, nr. 86, vr. 111b-160b)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	İİ
YEMİN METNİ.....	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
1. İSMAİL HAKKI BURSEVÎ.....	2
1.1. HAYATI VE ESERLERİ.....	2
1.2. CELVETİYYE TARÎKATI.....	5
1.3. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ VE ESERLERİYLE İLGİLİ YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM
VÂRİDÂT-I HAKKIYYE

1.1. VÂRİDÂT GELENEĞİ.....	11
1.2. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'NİN TANITIMI.....	13
1.3. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'DE GEÇEN VÂRİDLER.....	15
1.4. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'NİN ŞAHİS KADROSU	103
1.4.1. Peygamberler	103
1.4.1.1. Hz. Âdem.....	103
1.4.1.2. Hz. İdris	104
1.4.1.3. Hz. İbrâhim	104
1.4.1.4. Hz. İsmâil.....	105
1.4.1.5. Hz. Yâkub	105

1.4.1.6. Hz. Yûsuf	105
1.4.1.7. Hz. Eyyûb	106
1.4.1.8. Hz. Mûsâ.....	106
1.4.1.9.Hz. İlyâs	107
1.4.1.10.Hz. Süleyman	107
1.4.1.11. Hz. Îsâ	108
1.4.2. Peygamberlerin Oğulları.....	108
1.4.2.1. Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim	108
1.4.2.2. Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil	109
1.4.3. Hz. Peygamber'in Hanımları ve Kızı.	109
1.4.3.1. Hz. Hatîce	109
1.4.3.2.Hz. Âişe	110
1.4.3.3. Hz. Fâtıma.....	110
1.4.4. Halîfeler	111
1.4.4.1. Hz. Ebû Bekir	111
1.4.4.2. Hz. Ömer.....	112
1.4.4.3. Hz. Ali	112
1.4.4.4. Ömer b. Abdülazîz	113
1.4.5. Tâbiîn.....	113
1.4.5.1. Veysel Karânî.....	113
1.4.5.2. İsâmüddîn Karanî	114
1.4.6. Mezhep İmamları	114
1.4.6.1. İmam A'zâm	114
1.4.6.2. İmam Şâfî.....	114
1.4.6.3. İmam Mâlik.....	115
1.4.6.4. İmam Ahmed b. Hanbel.....	115
1.4.7. Dînî-Tarihî Şahsiyet ve Kavimler	115
1.4.7.1. Hz. Havvâ	116
1.4.7.2. Hz. Meryem	116
1.4.7.3. Hz. Âsiye	116
1.4.7.4. Belkıs	117
1.4.7.5. Ashâb-ı Kehf.....	117

1.4.7.6. Hüdhd	117
1.4.7.7. Bedir Ehli	118
1.4.7.8. Nemrûd	118
1.4.7.9. Firavun	118
1.4.7.10. İblis (Şeytan)	119
1.4.7.11. İsrâiloğulları	119
1.4.7.12. Lût Kavmi	119
1.4.7.13. Câlût ve Tâlût	120
1.4.7.14. Sâmirî	120
1.4.8. Melekler	121
1.4.8.1. Cibril (Cebrâil)	121
1.4.8.2. Kirâmen Kâtibîn	121
1.4.8.3. Arşı Taşıyan Melekler (Hamele-i Arş)	122
1.4.8.4. Hârût ve Mârût	122
1.4.9. Diğer Tarihî, Edebî ve İlmî Şahsiyetler	122
1.4.9.1. Mehdî	122
1.4.9.2. Sultan (II.) Mustafa	123
1.4.9.3. Şeyh Sa'dî	124
1.4.9.4. Ömer b. Fârız	124
1.4.9.5. Şeyh Hamdullah Amâsî	125
1.4.10. İslâm Bilginleri	125
1.4.10.1. İbn-i Sinâ	125
1.4.10.2. Gazzâlî	126
1.4.10.3. İmam Süheylî	126
1.4.10.4. İbn-i Melek	127
1.4.10.5. İmam (Celâleddîn) Suyûtî	127
1.4.11. Şeyhler ve Tasavvufî Şahsiyetler	128
1.4.11.1. Şeyh Şehâbeddin Maktûl	128
1.4.11.2. Şeyh-i Ekber İbn Arabî	128
1.4.11.3. Şeyh Şâzılî	129
1.4.11.4. Şeyh Osman Fazlı Efendi	129
1.4.11.5. Hasan Basrî	130

1.4.11.6. İbrahim Edhem.....	131
1.4.11.7. Bayezid Bistâmî	131
1.4.11.8. Şiblî.....	131
1.4.11.9. Abdülkâdir Geylânî	132
1.4.11.10. Azîz Mahmûd Hüdâyî.....	132
1.4.12. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Yakınları	133
1.4.12.1. Kızı Emetullah	133
1.4.12.2. Oğlu Bahâeddin Muhammed	133
1.5. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'NİN KAYNAKLARI	134
1.5.1. Bostan	134
1.5.2. El-Fütühâtü'l- Mekkiyye	134
1.5.3. Tamâmü'l-Feyz	135
1.5.4. Mesnevî.....	136
1.5.5. Esrâru'l-Hacc	136
1.5.6. Rûhu'l-Beyân	137
1.5.7. Tâiyye	138
1.5.8. İhyâu Ulûmi'd-Dîn	138
1.5.9. Hizbu'l-Bahr	139
1.5.10. Meşârik	139

İKİNCİ BÖLÜM

VÂRİDÂT-I HAKKIYYE NÜSHALARI

2.1. NÜSHALARIN TAVSİFİ	140
2.1.1. B Nüshası (Müellif Nüshası)	140
2.1.2. A Nüshası.....	141
2.1.3. E Nüshası	141
2.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	142
SONUÇ	144
KAYNAKLAR	146
EKLER	152

EK 1 VÂRİDÂT-I HAKKIYYE NÜSHALARINDAN ÖRNEKLER.....	153
(B) NÜSHASININ İLK SAYFASI.....	153
(B)NÜSHASININ SON SAYFASI.....	154
(A) NÜSHASININ İLK SAYFASI.....	155
(A) NÜSHASININ SON SAYFASI.....	156
(E) NÜSHASININ İLK SAYFASI.....	157
(E) NÜSHASININ SON SAYFASI.....	158

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin (oğul/oğlu)
BEEK	: Bursa Eski Eserler Kütüphanesi
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dan.	: Danışman
DEÜSBE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
GÜSBE	: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
HÜSBE	: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.z.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
Kütp.	: Kütüphane/Kütüphanesi
Md.	: Madde/Maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Neşr. : Neşriyat
nr. : Numara
ö. : Ölüm
s/ss. : Sayfa numarası
SÜSBE : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.D.V : Türkiye Diyanet Vakfı
Terc. : Tercüme eden
UÜSBE : Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ünv. : Üniversitesi
v.b. : Ve bunun gibi
v.d. : Ve devamı
vr. : Varak
Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Bu çalışmada 1653- 1725 yılları arasında yaşamış ve bu döneme tesavvufî açıdan önemli katkılarda bulunmuş olan müellif İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Vâridât-ı Hakkıyye” adlı eserinin tenkitli metni hazırlanacak ve farklı açılardan incelenecektir. Eserin müellif nüshası BEEK (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi), Genel, nr. 86, 111b-264a varakları arasında yer almaktadır. Eserin tamamı yüksek lisans çalışması sınırlarını aşacağı için biz, 111b-160b varakları arasını çalışmakla yetinip, kalan kısmını başka çalışmacılara bırakmak durumunda kaldık. Müellif nüshasından başka, eserin iki nüshasına daha ulaştık. Özellikle okumakta güçlük çektiğimiz yerleri çözmede bu nüshalar imdadımıza yetişti. Eserin müellif nüshasını esas alarak hazırladığımız tenkitli metni, ilk sayfası arka kapağa gelecek şekilde, tezimizin arkasına yerleştirmeyi uygun gördük.

Böyle bir çalışmada müelliften bahsetmemek olmazdı. Bursevî'nin hayatı hakkında birçok çalışma olduğu için, bu konuda geniş bilgi vermek yerine, konuya anahatlarıyla değinmeyi uygun gördük. Büyük mutasavvıflardan olması itibariyle onun mensub olduğu tasavvufî yola da değindik. Eserin içeriği hakkında bilgi vermesi için, farklı boyutlar üzerinde durduk.

Öncelikle eser vâridât türünün bir örneği olduğu için, bu tür içinde Vâridât-ı Hakkıyye'nin yerini belirlemeye gayret ettik. Her ne kadar çalışmamızda Vâridât-ı Hakkıyye'nin tenkitli metni yer alsa da, eserin aslını inceleme imkânı bulamayanlara fikir vermesi açısından vâridleri özetledik. Daha sonra bu tip çalışmalarda âdet olduğu üzere eserin şahıs kadrosu ve kaynakları üzerinde durduk.

Tenkitli metnini ortaya çıkardığımız eser, dönemin dinî, fikrî, ilmî ve siyâsî olaylarına ışık tutacak birçok unsuru da içermektedir. Farklı açılardan değerlendirilmek üzere araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

1. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ

1.1. HAYATI VE ESERLERİ

İsmâil Hakkı Bursevî'nin hayatına dair bilgilerin en önde gelen kaynakları yine kendi eserleridir. Özellikle “Silsilenâme-i Celvetiyye”, “Tamâmü'l-Feyz”, makâlât ve vâridât gibi eserlerinde kendisine ait bilgilere rastlanmaktadır.

İsmâil Hakkı, 1063/1653'de¹ bugün Bulgaristan sınırları içindeki Aydos kasabasında doğmuştur.² Ailesi tarafından İsmâil adı verilmiştir.³ Kendisine Bursevî, Celvetî dense de şiirlerinde “Hakkî” mahlasını kullanmıştır.⁴

Babası Mustafa Efendi, İstanbul Aksaray'da dünyaya gelmiştir.⁵ 1062/1653'de Aksaray'da çıkan büyük yangında⁶ ev ve eşyalarını kaybedince, yakınlarının ve akrabalarının bulunduğu Aydos'a yerleşmiştir.⁷ Kalan beş altı yıllık ömrünü ziraatle uğraşarak tamamlamıştır.⁸

İsmâil Hakkı'nın okuma-yazmayı ve ilk tahsilini kimden gördüğü tam olarak bilinmemektedir.⁹ On- on bir yaşlarındayken Edirne'ye Şeyh Abdülbâki Efendi'yle birlikte gitmiş, tahsilini onun yanında sürdürmüştür.¹⁰ Aydos'da henüz üç yaşındayken tanıdığı şeyhi Osman Fazlı Efendi, Filibe'den İstanbul'a gidince, kendisi de oraya yönelmiş, tahsilini ve sülûkunu İstanbul'da tamamlamıştır.¹¹ Rumeli'de başlayan ve 1083/1672'den itibaren İstanbul'da devam eden 16 yıllık

¹ İsmâil Hakkı Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, Haydar Paşa Hastanesi Matbaası, İst., 1291, s.107.

² Bursevî, **a.g.e.**, s.101.

³ İsmâil Hakkı Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, BEEK, Genel, nr.86, vr.114a, 122b.

⁴ Bu mahlası ilk defa şeyhi Osman Fazlî'nin 1085/1674'de dünyaya gelen oğlu için bugüne tarih düşürdüğü şiirinde kullanmış, şeyhi de bu mahlası beğenmiş ve bu adı ona mükâfât olarak vermiştir. Bkz. Murat Yurtsever, **Divan**, Arasta Yay., Bursa, 2000, s.3

⁵ Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.100; Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı**, İnsan Yay., İst., 2001, s.35

⁶ Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2**, Uludağ Yay., Bursa, 1993, s. 143.

⁷ Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, ss.100–101

⁸ Sâkıb Yıldız, **Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hayatı**, Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fak. Dergisi, Sayı 1, Aralık 1975, s.105

⁹ Namlı, **a.g.e.**, s.36. Mustafa Kara Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2 adlı eserinde, tahsilinin ilk beş yılında Aydos'da Şeyh Ahmed Efendi'den tedris gördüğü bilgisini veririr. Bkz. s. 143.

¹⁰ Namlı, **a.g.e.**, s.36-37; Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.101(burada okuma yazmayı Şeyh Abdülbâki Efendi'den öğrendiğini belirtir.); Kara, **a.g.e.**, ss. 143–144.

¹¹ Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.101; Namlı, **a.g.e.**, s.37 v.d.

tahsil hayatı süresince, zâhirî ve bâtinî ilimlerin tedris edildiği Celvetiyye tekkelerinde öğrenim görmüştür.¹² Bu süre içindeki tahsil ve sülûkunun ardından 1085/1674’de şeyhi Osman Fazlı’dan icâzetini alarak, irşâd faaliyetlerine başlamıştır.¹³

İsmâil Hakkı’nın irşâd göreviyle tayin olduğu ilk yer Üsküp’tür.¹⁴ Buraya 1086/1675’de gelmiştir. Üsküp’te altı sene kalmış ve Şeyh Mustafa Uşşâkî’nin kızı Affife Hanım’la evlenmiştir.¹⁵ 1092/1681’de ikinci tayin olduğu yer olan Köprülü (Veleze)’ye¹⁶ geçmiş ve burada 14 ay kalmıştır. Üçüncü tayin yeri olan Ustrumca’ya¹⁷ 1093/1682’de gelmiş ve burada üç sene görev yapmıştır.¹⁸

İsmâil Hakkı 1096/1685’de Osman Fazlı’nın Bursa’daki halifesi Sun’ullah Efendi’nin vefâtı üzerine, onun yerine Bursa’ya halife olarak tayin edilmiştir.¹⁹ Bursa’da hayatının uzun ve verimli yıllarını yaşamış, en önemli eserlerinden biri olan “Rûhu’l-Beyân” tefsirini burada tamamlamıştır.²⁰ Bursa’da Ulu Cami’de vaazlar vermiş, tasavvufî sohbetlerle irşâdını sürdürmüş ve eserlerini te’lif etmiştir.²¹

İsmâil Hakkı 1101/1690’da şeyhinin Magosa’ya sürgün edilmesi üzerine, onu ziyarete gitmiş ve orada 17 gün kalmıştır.²² Bursa’ya dönüşünden kısa bir süre sonra Osman Fazlı’nın vefât etmesi üzerine, Celvetî Tarikatı şeyhi olarak göreve başlamıştır.²³

¹² Kara, **a.g.e.**, s.143. Ayrıca aldığı tarikat eğitimi için bkz. Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.101

¹³ Kara, **a.g.e.**, ss. 143-44; Namlı, **a.g.e.**, s.40

¹⁴ Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.102; Namlı, **a.g.e.**, s.441.

¹⁵ Namlı, **a.g.e.**, ss. 42, 115; Ramazan Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. yy.]**, İnsan Yay., İst., 2003, ss. 442- 43.

¹⁶ O zamanki idârî taksime göre Selânik Vilâyet ve Sancağı’nda ve Selânik’in 145 km. kuzey batısında Vardar nehri üzerinde kazâ merkezi bir kasabadır. Bkz. Namlı, **a.g.e.**, s. 127, 102. not.

¹⁷ O zamanki idârî taksime göre Selânik Vilâyet ve Sancağı’nda Selânik’in kuzey batısında kazâ merkezi bir kasabadır. Bkz. Namlı, **a.g.e.**, s. 128, 117. not.

¹⁸ Kara, **a.g.e.**, s.145; Muslu, **a.g.e.**, s.443

¹⁹ Namlı, **a.g.e.**, s. 49-50.

²⁰ Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.102; Kara, **a.g.e.**, s. 146.

²¹ Kara, **a.g.e.**, s. 146; Namlı, **a.g.e.**, ss. 52- 54.

²² Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, s.102.

²³ Kara, **a.g.e.**, s. 147.

İsmâil Hakkı, 1108/1696'da Osmanlı ordusunun manevî gücünü takviye etmek için Sultan II. Mustafa devrinde davet yoluyla II. Avusturya seferine, 1110/1698'de de III. Avusturya seferine katılmıştır.²⁴

İlki Suriye üzerinden kara yoluyla 1112/1700'de ve ikincisi Mısır üzerinden deniz yoluyla 1124/1710 yıllarında iki kez hacca gitmiştir.²⁵

1126/1714'de Bursa'dan Tekirdağ'a giderek üç yıl kalmış,²⁶ orada ikinci eşi Ayşe Hanım'la evlenmiş²⁷ ve tekrar Bursa'ya dönmüştür. Aynı yıl 1129/1717'de şeyhi Osman Fazlı'nın kızı Hanife Hanım'la evlenmiştir.²⁸ Yine aynı yıl içinde [1129/1717] görüşlerini benimseyip takdir ettiği Muhyiddîn-i Arabî (ö. 638/1240)'nin kabrini ziyaret etmek için Şam'a gitmiştir. Eşi ve çocuklarıyla orada üç yıl kalmış ve ilim erbabıyla görüşmüş ve münâzaralarda bulunmuştur. Şam dönüşü yine ailesiyle üç yıl kadar da Üsküdar'da kalıp, 1135/1723'de Bursa'ya dönmüştür.²⁹

Elindeki bir miktar parayla Bursa-Tuzpazarı semtinde kendi adıyla anılan camiyi (ya da Câmî-i Muhammedî) inşa ettirmiştir.³⁰ 9 Zilkâde 1137 (20 Temmuz 1725)'de vefât etmiş ve Tuzpazarı'ndaki dergâhının bahçesine defnedilmiştir.³¹

İsmâil Hakkı "velûd" bir müelliftir ve yüzü aşkın eser te'lif etmiştir. Eserlerini genelde Türkçe ve Arapça kaleme alan İsmâil Hakkı, zaman zaman Farsça da yazmıştır. Kayıp eserleri de dâhil olmak üzere İsmâil Hakkı'nın yaklaşık 120- 130

²⁴ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, s. 104; Sâkıb Yıldız, *a.g.m.*, s. 115.

²⁵ Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, s.104; Namli, *a.g.e.*, ss. 73-79, 86-89; Kara, *a.g.e.*, s. 147. İsmâil Hakkı ilk haccı sırasında Ulâ mevkiinde dâhil olduğu kafilenin Araplar tarafından yolu kesilip mallarının yağma edilmesiyle, içinde "*Esrârü'l-Hacc*" adlı kitabının da bulunduğu kitap ve eşyaları da çalınmış ve yollarda perişan olmuştur. Ve özellikle kitabı için olan bu üzüntüsünü daha sonra bazı eserlerinde belirtir. Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakîyye*, vr. 123a, 175a, 201b; Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, s. 104. Ayrıca bkz. Yıldız, *a.g.m.*, s. 115,

²⁶ Yıldız, *a.g.m.*, s. 117

²⁷ Namli, *a.g.e.*, s. 89, 116.

²⁸ Namli, *a.g.e.*, s. 116

²⁹ Bkz. Namli, *a.g.e.*, ss. 91-111; Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, s. 104; Yıldız, *a.g.m.*, ss. 118-123.

³⁰ Namli, *a.g.e.*, ss. 109- 110; Kara, *a.g.e.*, s. 148; Yıldız, *a.g.m.*, s. 124.

³¹ Namli, *a.g.e.*, s. 112; Yıldız, *a.g.m.*, s. 125; Kara, *a.g.e.*, ss. 148- 49.

civarında eseri bulunmaktadır.³² Eserleri içinde meşhur ve hacimlileri Ruhu'l-Beyân Tefsiri, Ruhu'l-Mesnevî, Kitâbü'n-Netîce³³, Kitâbünnecât'tır. Tefsir ve tasavvuf dışında hadîs, fıkıh, akâid ve kelâm gibi ilim dallarında eserleri vardır. Ayrıca tuhfe³⁴, vâridât, şiir, vaaz ve hutbeleri içeren eserleri de vardır. İsmâil Hakkı mutasavvıf bir müelliftir. Üzerinde çalıştığımız “Vâridât-ı Hakkıyye”³⁵ adlı eseri de vâridât türü tasavvufî eserleri arasındadır.

1.2. CELVETİYYE TARİKATI

“Celvetîlik” Bayramiyye tarikatının bir şubesi iken zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir.³⁶

Tarikat, Üsküdarlı Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından kurulmuştur.³⁷

“Celvet” kelimesi ortaya çıkma, açığa çıkma anlamlarına gelir.³⁸ Bir tasavvuf terimi olarak ise “celvet”, ilâhî sıfatlara bürünerek halvetten çıkmak demektir ki “halvet” kelimesinin zıddıdır.³⁹ Gerçek mânâsıyla halk arasında Hakk ile beraber olmaktır.⁴⁰

Celvetîlik Bayramîlik'e ve Halvetîlik'e uzanan bir zincire sahiptir.⁴¹ Silsilesi Hz Ali'den Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye uzanmaktadır.⁴² Celvetîlik'in esasları; tezkiye, tasfiye, tecliye ve zikirle ve mânevî mücâhede ile meşgul olmaktır.⁴³

³² Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Namlı, **a.g.e**, ss.161- 219. Ayrıca hayatı ve eserleri için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000, ss. 28- 32.

³³ Eser Ali Namlı ve İmdat Yavaş tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Bursevî, **Kitâbü'n-Netîce**, Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, c. I- II, İnsan Yay., İst., 1997.

³⁴ Muhtelif kimselere ithaf ettiği eserleridir. Bkz. Namlı, **a.g.e**, s. 217.

³⁵ BEEK, genel, nr. 86, vr. 111b-264a.

³⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşr., İst., 2004, s. 267

³⁷ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFAV Yay., İst., 2004, s. 426. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1137/1725) Celvetîlik'in ilk kez İbrahim Zâhid Geylânî zamanında ortaya çıktığını, tarikat olarak ise Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında teşekkül ettiğini belirtir. Bkz. Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, ss.63, 87.

³⁸ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İst., 2001, s. 85.

³⁹ Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf Ve Tarikatlar**, Damla Yay., İst., 2001, s. 92.

⁴⁰ Eraydın, **a.g.e**, s. 426.

⁴¹ Demirci, **a.g.e.**, s. 92; Muslu, **a.g.e.**, s. 428.

⁴² Eraydın, **a.g.e.**, s.430.

Celvetilik'te âyine “nısf-ı kıyâm/Hızır kıyâmı” adı verilir. Diz üstüne kalkılarak icrâ edilen bir âyindir.⁴⁴ Dînî törenlerini dönerek ve ayakta gerçekleştiren tarikatların âyinlerinde görülen coşkunluk, mûsikilerindeki ahenk ve ritim, bu tarikatın âyinlerinde yoktur. Celvetîler'de, öbür tarikatların âyinlerinden farklı olarak, âyin sırasında ilâhîler zâkirlerce topluca değil, birer birer solo olarak okunur. Ancak diğer tarikat âyinlerinde olduğu gibi Celvetî âyini de zâkirbaşının Fâtiha okumasıyla başlar.⁴⁵

Tarikatın Selâmiyye, Fenâiyye, Hakkıyye ve Hâşimiyye olarak dört tane kolu vardır.⁴⁶ Pir makamı Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdâyî'nin medfun olduğu tekkesidir.⁴⁷ İkinci merkez, Bursa'da İsmâil Hakkı Bursevî tekkesidir.⁴⁸ Bursevî (ö. 1137/1725) Hakkıyye kolunun pîridir ve Celvetiyye'nin en meşhur müntesiplerindendir.⁴⁹

Tarikat İstanbul, Bursa, Anadolu ve Rumeli'de yayılmıştır.⁵⁰

1.3. İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ VE ESERLERİYLE İLGİLİ YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR

Velûd bir müellif olan Bursevî'nin üzerinde çalıştığımız eserinden başka, çok sayıda eseri bulunmaktadır. Bizden önce de Bursevî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili birçok tez çalışması yapılmıştır ve devam etmektedir. Burada bu çalışmaların bazılarından bahsetmek yerinde olacaktır.

⁴³ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İst., 2003, s. 223; Selçuk Eraydın adı geçen eserinde bu esasları, Hüdâyî'nin Dîvanı (İst., 1287, s. 3)'ndan yaptığı nakille sekiz madde olarak sıralar; Hasan Kâmil Yılmaz ise **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı** adlı eserinde ‘tezkiye, tasfiye ve tecliye’ olarak sıralar. (ss. 183- 184).

⁴⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Erkam Yay., İst., 1982, s. 222.

⁴⁵ Ömer Tuğrul İnâncer, “**Celvetîlik**”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İst., 1994, s. 396.

⁴⁶ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 267.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**.

⁴⁸ Demirci, **Sorularla Tasavvuf Ve Tarikatlar**, s. 93.

⁴⁹ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, s. 223; Yılmaz, **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, s. 239.

⁵⁰ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, s. 223; Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 267; Demirci, **a.g.e**, s. 93.

İsmâil Hakkı Bursevî ve eserleriyle ilgili yapılan bazı yüksek lisans tezleri şunlardır:

Hüseyin Yenice, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhinin 1. Cildinde Tasavvufî İstılah ve Semboller**, Dan. Mustafa Çağrııcı, MÜSBE., İst., 1987, 166 s.

Sunay Yılmaz, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhinin II. Cildinde Geçen Tasavvufî İstılah ve Semboller**, Dan. Yaşar Nuri Öztürk, MÜSBE., İst., 1993, 238 s.

Yusuf Çelik, **İsmâil Hakkı Bursevî'de 'Basîret' Anlayışı**, Dan. Yakup Çiçek, MÜSBE., İst., 1994, 88 s.

İlyas Efendi, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbu's-silsileti'l-Celvetiyye'si**, Dan. Mustafa Tahralı, MÜSBE., İst., 1994, 175 s.

Ramazan Muslu, **İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz adlı eseri**, Dan. İrfan Gündüz, MÜSBE., İst., 1994, 127 s.

Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz adlı eseri (ikinci kısım)**, Dan. Selçuk Eraydın, , MÜSBE., İst., 1994, 116s.

Mehmet Ali Akidil, **İsmâil Hakkı Bursevî hayatı, eserleri ve Tuhfe-i Ömeriyye'si**, Dan. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, GÜSBE., Ankara, 1996, 96 s.

Mehmet Zeki Başyemenici, **İsmâil Hakkı Bursevî ve Kitabü'z Zikr ve's-Şeref Adlı Eseri**, Dan. Hasan Kamil Yılmaz-Mustafa Tahralı, MÜSBE., İst., 1997, 157 s.

Naim Avan, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr Adlı Eseri**, Dan. Abdülhakim Yüce, YYÜSBE., Van, 1997, 251 s.

Recep Yaman, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitabüs-Süluk Adlı Eseri**, Dan. Abdülhakim Yüce, YYÜSBE., Van, 1998, 203 s.

Fazlı Dinç, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin ed-Dürret'l-irfaniye Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Tahkiki**, Dan. İbrahim Düzen, HÜSBE., Şanlıurfa, 1998, 108 s.

İhsan Soysaldı, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitabü'n-Netice Adlı Eserindeki Tasavvufî İstılahlar**, Dan. İbrahim Düzen, HÜSBE., Şanlıurfa, 1998, 103 s.

Şeyda Öztürk, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin İki tuhfesi: Tuhfe-i Vesimiyye, Tuhfe-i Aliyye**, Dan. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE., İst., 1999, 210 s.

Veysel Akkayya, **Tuhfe-i Ataiyye**, Dan. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE., (basılmış), İst., 1999.

Saliha Baryaman, **İsmâil Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Mesnevî (birinci cilt) İnceleme Metin**, Dan. Murat Yurtsever, UÜSBE., Bursa, 2000, 621 s.

Taner Çetin, **Vâridât-ı Kübra**, Dan. Murat Yurtsever, UÜSBE., Bursa, 1999, 191 s.

Nuran Döner, **Tasavvuf Kültüründe Vâridat Geleneği ve Bursevî'nin Kitâb-ı Kebir'i**, Dan. Mustafa Kara, UÜSBE., Bursa, 2000, 185 s.

M. Fatih Haşçıçek, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ruh'u'l-Beyanı'nda Nefs Kavramı**, Dan. Ahmet Nedim Serinsu, AÜSBE., Ankara, 2000, 113 s.

Zülfıye Eser, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Es'iletü's-Sahafıyye ve Ecvibetü'l-Hakkıyye isimli Eseri**, Dan. Mustafa Tahralı, MÜSBE., İst., 2003, 276 s.

İbrahim Halil Güler, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerhu'l-Kebâir Adlı Eserinin Tanıtımı ve Tahlili**, Dan. Hasan Kâmil Yılmaz, MÜSBE., İst., 2005, 195 s.

Selim Çakıroğlu, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi**, Dan. Hasan Kâmil Yılmaz, MÜSBE., İst., 2006, 269 s.

Nizamettin Burak, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Vesiletü'l-Merâm'ı (inceleme-metin)**, Dan. Mehmet Demirci, DEÜSBE., İzmir, 2006, 167 s.

Muammer Cengiz, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiye'sinin Birinci Bölümü (metin ve tahlil)**, Dan. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE., İst., 2007, 237 s.

Zehra Çelebi, **Tasavvuf Tarihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Şerh-i Salavât-ı Meşîşiye” İsimli Eseri**, Dan. Dilaver Gürer, SÜSBE., Konya, 2007, 125 s.

Engin Söğüt, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfi Risalesi Muhteva ve Tahlili**, Dan. Hasan Kâmil Yılmaz, MÜSBE., İst., 2007, 192 s.

Arzu Polatoğlu, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Veli” Adlı Eseri (metin ve inceleme)**, Dan. Mehmet Demirci, DEÜSBE., İzmir, 2008, 102 s.

Ahmet Koç, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i İsmâiliyye Adlı Eseri**, Dan. Ahmet Ögke, YYÜSBE., Van, 2008, 197 s.

Mehmet Tabakoğlu, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyye'sinin İkinci Bölümü (metin ve tahlil)**, Dan. Mahmut Erol Kılıç, MÜSBE., İst., 2008, 227 s

Fatih Oruç, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Ruhu'l-Beyân Tefsirinde Hârikulâde Olaylar**, Dan. Ramazan Biçer, Sakarya Üniv., SBE., Sakarya, 2008, 79 s.

Elif Söyleyici Dedeler, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin “Risâletü'l-Hazarâti'l-Hamsi'l-İlâhiyye” ve “el-İnsânü'l-Kâmil” Adlı Eseri (metin-inceleme)**, Dan. Himmet Konur, DEÜSBE, İzmir, 2009, 270 s.

İsmâil Hakkı Bursevî ve eserleriyle ilgili yapılan bazı doktora tezleri şunlardır:

Sâkıb Yıldız, **L'Exegete Turc Ismâil Hakkı Burûsawî, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Methode dans son Tafsir Rûh al-Bayân**, L'Universite de Sorbonne, Paris, 1972.

Sâkıb Yıldız, **Büyük Türk Müfessiri İsmâil Hakkı Bursevî**, (Fransızca Doktora Tezinin müellif tarafından yapılan basılmamış Türkçe Tercümesi, 1975.)

Murat Yurtsever, **İsmâil Hakkı Dîvanı (basılmış) (inceleme-metin)**, Dan. Mustafa Kara, UÜSBE., Bursa, 1990, 762 s.

Nevin Gümüş, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envar'ı ve Şerhi (hayatı-inceleme-tenkidli metin)**, Dan. Cihan Okuyucu, Erciyes Ün. SBE, Kayseri, 1998, 300 s.

Seyit Avcı, **İsmâil Hakkı Bursevî'de Hadîs Tespit ve Yorumu**, Dan. Ali Osman Koçkuzu, SÜSBE., Konya , 1999, 375 s.

Ali Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî, hayatı, eserleri ve tarikat anlayışı (basılmış)**, Dan. Hasan Kamil Yılmaz, MÜSBE., İst., 2001, 394 s.

Zübeyir Akçe, **İsmâil Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Adlı Eseri (inceleme-metin)**, Dan. Himmet Konur, HÜSBE., Şanlıurfa, 2008, 507 s.

BİRİNCİ BÖLÜM

VÂRİDÂT-I HAKKIYYE

1.1. VÂRİDÂT GELENEĞİ

Vâridât kelimesi, “verade” (وَرَدَ) fiilinden türetilen vârid kelimesinin çoğulu olup, Arapça’da “gelen, ulaşan, görünen, beliren” gibi mânâlara gelmektedir. Bir tasavvuf terimi olarak ise vârid, kulun kastı olmaksızın gaybden (Hak’tan) kalbe gelen mânâlar demektir.⁵¹

Kur’ân-ı Kerîm’de “verade” kelimesi “gelmek”⁵²; aynı kökten gelen “vird” kelimesi “susuz”⁵³; “vârid” kelimesi ise “sucular”⁵⁴ anlamında kullanılmıştır.

Vâridât kelimesi tasavvuf klâsiklerinde çeşitli anlam ve şekillerde kullanılmıştır.

Lüma’nın yazarı Serrâc (ö. 378/988); “vârid, tecellîden sonra kalbe gelen ve onu kaplayan bir haldir, insan fiilinin etkisi yoktur.” der.⁵⁵

Kuşeyrî’ye (ö. 465/1072) göre vârid; kulun kastı olmaksızın kalbe gelen hâtırlar (havâtır, ilham, feyz) dır. Vâridler bazen Hakk’tan, bazen ilimden (zâhirî ve bâtınî bilgilerden) gelir. Buna göre vâridât havâtırdan daha umumî bir ıstılahtır. Çünkü havâtır hitab nev’inden olan veya bu mânâyâ gelen şeylere (ilham ve feyz) mahsus bir ıstılahtır. Vâridât ise sürûr vâridi, kabz vâridi, bast vâridi gibi mânâları da içine alır.⁵⁶

⁵¹ Uludağ, **a.g.e.**, s. 374.

⁵² Bkz. Kasas 28/23.

⁵³ Bkz. Meryem 19/86.

⁵⁴ Bkz. Yûsuf 12/19.

⁵⁵ Ebû Nasr Serrâc, **Luma’-İslâm Tasavvufu**, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İst., 1996, s. 335.

⁵⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 2003, s. 179.

Hucvirî'ye (ö. 466/1073) göre ise vârid; mânâların kalbe hulûl etmesi ve girmesidir.⁵⁷

İbnü'l-Arabî'ye (ö.638/1240) göre vârid; her ilâhî isimden kulun kalbine gelip, bir ilim verdikten sonra ayrılan şey demektir. Bu tanım, genelliği nedeniyle tanımdan beklenen önemini yitirir. Bu nedenle İbnü'l-Arabî ona, mertebelerine, geliş tarzına veya gücüne göre, kendisine özgü nitelikler verir. Bu özel anlamıyla vârid, bevâdih veya hücum gibi çeşitli isimler kazanır veya kahır vâridi ve bast vâridi gibi açıklayıcı anlamlar ona eklenir.⁵⁸

Mevlânâ vâridât-ı ilâhiyye hakkında; Nasıl ki, söyleme ve işitme rûhun pertevi ve eseri; suda olan kaynayış da ateşin pertevi ve eseri ise, ey sâlik sende olan hâlât-ı cezbe ve aşk ve vâridât-ı ilâhiyye de, insan-ı kâmilin kalbinden aks eden pertev ve eserdir. Sakın bunları kendinden bilme!, der.⁵⁹

Kâşânî'ye (ö. 730/1330) göre vârid; kulun çabası olmaksızın kalbine gelen iyi düşüncelerdir.⁶⁰

Vâridât kelimesi yerine hikmet, ilham, feth, keşf, mârifet, havâtır, müşâhede, mükâşefe, levâih, levâmî, bevâdih, tulûât, sunuhat gibi kelimeler kullanılmaktadır. Ama tamamen aynı mânâyı ifade etmez.

Vâridât denince akla ilk olarak Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bederettin'in "Vâridât" adlı eseri gelmektedir. Şeyh Bedrettin bu eserinde farklı zaman ve yerlerde yaşamış olduğu bazı mistik hal ve müşâhedelerden bahseder.

Bu önemli eserden başka "Vâridât" adını taşıyan, özellikle edebiyat ve tasavvuf alanında birçok eser mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Abdulhâlık Gücdüvânî (ö. h. 617), Vâridât, İst. Millet Küt., Ali Emirî Koleksiyonu, Arşiv nr. 827/3, vr. 34–38.

⁵⁷ Hucvirî, **Keşfü'l-Mahcûb; Hakikat Bilgisi**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İst., 1996, s. 536.

⁵⁸ Suad el-Hakîm, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İst., 2005, s. 667.

⁵⁹ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Terc. ve Şerh. A. Avni Konuk, c. 2, Kitabevi Yay., İst., 2005, s. 376.

⁶⁰ Abdürrezak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, İz Yay., İst., 2004, s. 576.

• el-Emîr el-Kebîr Alî b. Şihâb ed-dîn Hasan el-Hemedânî (ö. 786/1384), Vâridâtü'l-Gaybiyye ve Latâifu'l-Kudsiyye, Manisa İl Halk Kütüp., nr. 2912/2, vr. 13a-19a.

• Abdullah Simâvî (ö. 896/1490), Keşfü'l-Vâridât li-Tâlibi'l-Kemâlât, Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi, M. Asım Bey Koleksiyonu, nr. 182, 125 vr.

• Bâlî Efendi Sofyavî (ö. 960/1553), Vâridât, İst. Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, nr. 1569, 11–16 vr.

• Şeyh Sun'ullah Gaybî (ö. 1074/1663), Vâridât, Arnavutluk Devlet Arşivleri Türkçe Yazmaları, nr. 487, 61 vr.

• Kâimî Hasan Efendi Bosnavî (ö. 1091/1680), Vâridât, Bosna Hersek Gazi Hüseyin Kütüp. Türkçe Yazmaları, nr. 1042, vr. 110b–139.

• Niyazi Mısrî Mehmed b. Ali Malâtî (ö. 1105/1694), Mecmû'a-i hâtîrât Vâridât-ı Vakâi Cifr, Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüp., nr. 690, 105+11 vr.

• Aziz Ali Efendi Giridî (ö. 1123/1711), Vâridât, İst. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüp. Türkçe Yazmaları, nr. 654, 43 vr.

• İbrahim Hakkı Erzurumî (ö. 1194/1780), Sefînetü'n- Nûh min Vâridâtî'l-Fütûh, Ankara Milli Kütüp., Milli Kütüp. Yazmalar Koleksiyonu, nr. 3804/2, vr. 10b-53a.

• Haşim Baba Bandırmalı-zâde Mustafa Üsküdârî Celvetî (ö. 1197/1782), Vâridât-ı Mensûre ve Divân-ı Manzûme, Ankara Milli Kütüp., Milli Kütüp. Yazmalar Koleksiyonu, nr. 170, 92 vr.

1.2. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'NİN TANITIMI

“Vâridât” kavramını içeren ve bu konuda en fazla esere sahip müelliflerden biri de şüphesiz İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Bursevî'nin vâridât türünde yaklaşık yirmi iki adet eseri bulunmaktadır.⁶¹

⁶¹ Bkz. Namlı, **a.g.e.**, s. 218.

Üzerinde çalıştığımız Vâridât-ı Hakkıyye, 1114/1703 yılı Zilkade ayında başlayıp, 1115/1704 yılı Safer ayı sonlarında tamamlanmış Arapça bir eserdir. BEEK'deki müellif nüshasında, 111b-264a varakları arasında yer almaktadır. Biz 111b-160b numaralı varaklar üzerinde çalıştık. Bu eserde İsmâil Hakkı Bursevî, hayatından, hacca gitmesinden ve özellikle 1114/1703 senesinde Bursa Ulu Câmi'de meydana gelen katil hâdisesi ve sebeplerinden bahsetmektedir.

İsmâil Hakkı Bursevî yazma eserlerde âdet olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile esere giriş yapmıştır. Kendisine çeşitli zaman ve mekânlarda gelen vâridleri îzâh etmiştir. Vâridler daha çok verade (ورد) ve gîle (قيل) kelimesi ile başlamaktadır. Bunun yanında hûtıbtü (حوطبتُ), nûdîtü (نُوديتُ), raeytü (رايتُ) temessele (تمسَّلَ), lâha (لاحَ), vekaa (وَقَعَ) v.b. ifadelerle de başlayan vâridler vardır.⁶² Zaman ve mekân olarak ise kâh seheri a'lâda, kâh evinde şeyhiyle beraberken, kâh fukara ve dervişlerin yanında, kâh teheccüd için kalktığında, kâh yatağında uzanırken vâridler gelebilmektedir. Vâridler çoğunlukla bir âyet-i kerîme, beyit, mısra veya veciz ifadeye ilişkin olabilmektedir.

Müellif vâridleri şerh ederken önce vâridin zamanını belirtmiş ve ardından daha belirgin bir hatla vâridi kaydetmiştir. Önce vâridi sonra zamanını kaydettiğine de rastlanmaktadır. Vaktini belirtmediği vâridler de vardır. Müellif açıklamalarını âyetler, hadisler, büyük velilerin söz ve menkıbeleri, çoğunlukla Türkçe ve Arapça, nadiren Farsça beyitler ışığında yapmıştır. İzâhın sonunda genelde konuyla ilgili nasihat ve tavsiyelere yer vermiştir. Arapça dua ve îkazlarla vâridi tamamlayıp, sonraki vâride geçmiştir.

⁶² Bu kelimeler birbirine yakın anlamlar taşımakla birlikte anlam itibâriyle; ورد vârid oldu, قيل denildi, حوطبتُ hitâb edildi, نُوديتُ seslenildi, رايتُ gördüm, تَمَسَّلَ göründü, لاحَ parladı/göründü, وَقَعَ vâki oldu anlamlarına gelir.

1.3. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE'DE GEÇEN VÂRİDLER

Vâridat-ı Hakkıyye'de geçen vâridleri tespit ederken, müellifin vâridleri yazma şekline göre bir yol takip ettik. Şöyle ki, İsmâil Hakkı Bursevî yeni başlayan bir vâridde vârid kelimesini ve vâridin kendisini üstü çizili olarak veya biraz daha iri bir şekilde kaydetmiştir. Metnin aslına bakıldığında vâridleri belirlemek için, müellif ibarelerin üzerini kırmızı kalem ile çizmiştir. Dolayısıyla incelediğimiz eserde bu şekilde 140 civarında vârid bulunmaktadır. Bu sayı, vârid içinde vâridlerle yaklaşık 160'ı bulmaktadır.

Bu bölümde 140 vâridin özetini sunmaya çalışacağız. Vâridde geçen vârid kelimesi, vâridin varsa yeri ve zamanı, vârid ifadesi, müellifin vâridi açıklarken delil gösterdiği âyet, hadîs, atasözü, kelâm-ı kibar ya da deyimler, şahıs ve yer isimleri özete aldığımız unsurlardır. Ayrıca yeni başlayan vârid ibaresi varak başındaysa, varak numarası belirtilerek verilmiştir. Varak ortasında başlayan vâridlerin varak numarası verilmemiştir.

Eserde tespit edilen vâridler aşağıdaki gibidir:

Bursevî, besmele, hamdele ve salveyle giriş yaptığı eserinin başında, Allah'ın onu münâcât makamı olan Makâm-ı Mûsâ'ya yücelttiğinden bahsetmiştir. Ardından vâridleri ne zaman yazmaya başladığını ve kendisine Allah tarafından belirli vakitlerde vârid olan şeyleri kaleme aldığını belirtmiştir.

1. Vârid⁶³: Bursevî'ye seheri a'lâda "Uluların iyisi yanınca ola Kübra." (اولولرك ايوسى يانكجه اوله كبرى) mısraı vârid olmuştur. Bursevî bu cümlemin dua cümlesi değil, haber cümlesi olduğu görüşündedir. Ona göre, gelen ilham üzere, hayru'l-uzamâi'l-envâri'l-kübra kendisi içindir. Mukaddimetü'l-Kübrâ menzilesiyle Hayru'l-Uzamâ ve yüceleri; Mukaddimetü's-Suğra mertebesiyle daha aşağıları da kendisi içindir. Ve Allah rahmetini dilediğine bahşeder.⁶⁴

⁶³ Bu vârid قبل (denildi) ile başlar.

⁶⁴ والله يختص برحمته من يشاء gibi. Bakara 2/105 ve Âl-i İmrân 3/74'de geçtiği gibi.

2. Vârid⁶⁵: Bu vârid Yûsuf sûresi 75. âyetin vârid olması üzerine kaydedilmiştir. Âyetin meali şöyledir: “ ‘Cezâsı, kimin yükünde bulunursa onu alıkoymaktır.’ dediler.” (قالوا جزاؤه من وجد في رحله فهو جزاؤه) Bursevî vâridin geliş sebebinin kendisine gelen bir kişinin, bir keresinde onun yanında uzun süre kalmasıyla meydana gelen bir bıkkınlık ve sıkıntı sebebiyle olduğunu belirtir. Bu kişi kendisine hediyeler vermesi karşılığında orada uzunca kalmıştır. Bursevî konuyla ilgili Şeyh Sâdî'nin Bostan adlı kitabında geçen şu sözü örnek verir: “Fare ekmek ve peyniri yediğinde, kendisi için kurulan tuzağa düştü ve nasibini yedi/gördü.” (چوموش)⁶⁶ انك نان و پنیر ش خوری. بدامش درافتی و تیرش خوری

3. Vârid⁶⁷: Bursevî'ye “Altın ve gümüş biriktirenler...” (والذين يكتزون الذهب) mealindeki Tevbe sûresi 34. âyet vârid olmuştur. Ona göre burada gece gündüz kendisine vârid olan hakikat ve mârifet hazinelerine işaret vardır. Kendisi bu vâridleri buna inananlara yararlı olması için varaklarda topladığını belirtir. Ve âyet açıktır. Bursevî bu âyette sırları ehlinden gizleyene; ehli olmayana ise açana bir vaîd (uyarı) olduğunu belirtir. Âyette geçen altının (الذهب) hakikatlere, gümüşün (الفضة) mârifetlere işaret olduğu görüşündedir. Ancak ona göre hakikatler üzerinde hiçbir şey yoktur ve mârifetler gümüş olan sıfat makamında ve altın olan zât makamında hâsıl olur. Sıfat makamı “Kâbe Kavseyn makamı”; zât makamı ise “Ev ednâ” makamı'dır.

4. Vârid⁶⁸: Bursevî, teheccüd namazından sonra, şeyhi Osman Fazlı Efendi'yi kendi (Bursevi'nin) evinin odalarından birinde bulunduğunu görür gibi olduğunu belirtir. Ve onun söylediklerini işitir. Bursevî burada, kılınan nafile namazların (Regâib, Berat, Kadir gecesi namazı gibi) adak (النذر) adanılmadan kılınması gerektiği hususunu açıklar. Hz. Peygamber ve ashabından örnekler verir. Daha sonra, şeyhinin kendisine devrin insanları ve onların halleri ile ilgili sorular sorduğunu anlatır. Ona göre bu soruları sormakla şeyhi, insanlar arasındaki ihtilâfa

⁶⁵ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁶⁶ Bkz. Sa'dî Şirâzî, **Bostan** (Altıncı Bab), Külliyyât-ı Sa'dî, Haz. Muhammed Ali Furûğî, Tahran, 1380, s. 326.

⁶⁷ ورد (varid oldu) ile başlar.

⁶⁸ سمعت (duydum) ile başlar.

ve itikatlarının bozukluğuna işaret etmek istemiştir. Kezâ Bursa Ulu Câmi’de 1114 senesi Ramazan ayında (Ocak 1703) Kadir gecesı, sûfilerden birinin öldürölmesiyle neticelenen katil hadisesinde olduđu gibi. Bursevî’ye göre bu katli gerçekleştirenler küfürlerinde merkeplerden daha ileri gitmişlerdir. Çünkü muhterem bir nefse ancak kısasen kıyılabilir. Rabb’in binasını yıkan mel’undur. (هادم بنیان الرب ملعون) Katledilenin mülhid olduğunu söylemek ise bir şey değıştirmez. Bursevî bu hâdisenin akıllara, (Hz. Peygamber’in) Kalbini yardım mı? (هل شقت قلبه)⁶⁹ sözünü getirdiğini belirtir. Ona göre fitne adam öldürmekten daha kötüdür.⁷⁰ Ve Allah’ın bundan sonra beklenmedik bir durum ortaya çıkaracağı görüşündedir.⁷¹

5. Vârid⁷²: Bursevî’ye “Sonunuz başınızdır.” (انتهاءكم ابتداءكم) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre bu sözün beş mânâsı vardır.

Birinci mânâda o, sâlikin halinin başlangıcına işarettir. O ictihattır ve vusûl yoludur. Onun halinin sonu ise şükür yoludur. Hz. Peygamber’in “Şükreden bir kul olmayayım mı?” (افلا اكون عبداً شكوراً) hadîsi gibi⁷³.

Ona göre ikinci mânâda başlangıç (ibtida) ile ezele; son (intiha) ile de ebede işaret vardır. Sâlikin hali de böyledir. Ona ulaşır ve ezel ve ebed, tek bir sır olur. Bursevî burada Hz. Hüdâyî’nin “Bir oldu gayet bidâyet, varlık senin, buyruk senin.” (بر اولدی غایت بدایت. وارلق سنک بویرق سنک)⁷⁴ sözüne işaret olduğunu belirtir. Ona göre bu seyr ü sülûk dünyada ihtiyâr iledir ki bu, lütuf yoludur. Âhirette izdırar ile olursa, kahr yolu olur.

Üçüncü mânâ, dünyada ve âhirette seyr ilallah için son olmadığına işarettir. Sâlik ona ulaşır ancak başlangıçtaki gibidir.

⁶⁹ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Müslim, İman, 158; Ebû Dâvud, Cihad, 95.

⁷⁰ Bakara 2/191 (فالفتنة أشد من القتل)’de geçtiğı gibi.

⁷¹ Talâk 65/1 (لعل الله يحدث بعد ذلك أمراً)’de geçtiğı gibi.

⁷² خطوبت (hitap edildi) ile başlar.

⁷³ Buhârî, Teheccüd, 6; Tirmizî, Salât, 187.

⁷⁴ Şiirin tamamı için bkz. Azîz Mahmûd Hüdâyî, **Dîvân-ı İlâhîyât**, Haz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., İst., 2005, s. 187.

Dördüncü mânâ, Bursevî'ye göre insanın ölümden sonra acbüzzenebe (عَجَب) ulaşmasını ifade eder ki o, hardal tanesi kadar bir kemiktir. İnsanın başlangıcı da ondandır. İlk neş'et de, ba's günü ikinci neş'et de ondan olur.

Ona göre beşinci mânâ ise mükemmelliğin sonunun makbul cehle ulaştığını belirtir. Tıpkı başlangıçta câhil olunduğu gibi. Mevzuya binâen Nahl sûresi 78. âyeti delil getirir. Âyet “Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı...” (اخرجكم من بطون امهاتكم لا تعلمون شيئا) anlamına gelir. Ve Nahl sûresi 70. âyette geçen ...“bilgili olduktan sonra hiçbir şeyi bilmesin diye...” (لكيلا) sözünü delil getirir. Allah'ı bilenin dili tutulduğu görüşündedir. “İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı.” (العلم نقطة كثرتها الجاهلون)⁷⁶ sözünü hatırlar. Ona göre Allah, esmâ ve sıfatlarının tecelliyâtıyla eserleri kolaylaştırmıştır.

6. Vârid⁷⁷: Bursevî'nin kendi dilinden “Benim Allah'a yakınlığım vardır.” (لى مع الله قرب) sözü vârid olmuştur. Ona göre sözün mânâsı Hz. Peygamber'in “Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vakit vardır ki...” (لى مع الله وقت)⁷⁸ hadîsindeki gibi olursa bu vakt (وقت) kelimesi, ancak yakınlık (قرب) içindir. Kul Allah'a yaklaşırsa, Allah ona daha çok yaklaşır. Nitekim Allah “...Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.” (و نحن اقرب اليه من حبل الوريد)⁷⁹ ve “Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum...” (من تقرب اليّ شبراً تقربت اليه ذراعاً)⁸⁰ buyurmuştur. Bursevî bu durumun mânevî bir yakınlık olduğu görüşündedir. Ona göre aslında hakikatte yakınlık ya da uzaklık yoktur. Kul yabancı; Allah ise yakındır. O, cesedî/cismânî yönü sebebiyle, mesafe bakımından, en uzak ve en yabancısıdır. Allah bu yabancılığı redddedip, onun mesâlikinde kesretini ve uzaklığını kestiğinde, ona vuslatını bahşeder.

⁷⁵ İnsanın ilk yaratılışında ve öldükten sonraki dirilişinde bedeninin özünü oluşturduğu kabul edilen maddedir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Acbüzzeneb”, DİA, c.1, İst., 1988, s. 319.

⁷⁶ Hz. Ali'ye ait olduğu rivâyet edilen bu sözden Bursevî isim vermeksizin bahsetmiştir.

⁷⁷ وارد (vârid oldu) ile başlar.

⁷⁸ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1408/1988, c.II, s.173.

⁷⁹ Kâf 50/16.

⁸⁰ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, II, 102.

7. Vârid⁸¹: Bursevî Teheccüd namazından sonra sanki İmam-ı A'zam'ı Hz. Peygamber'in huzurunda otururken görür. İmam-ı A'zam Hz. Peygamber'e "Eğer mezhebim ictihatta hak üzereyse bana şefa'at et." der. Hz. Peygamber de ona şefa'at eder. Bursevî'ye göre eğer onun mezhebi hak olmasa böyle olmaz ve Hz. Peygamber onu reddederdi. Bu durumun kendisine misal âleminde görüldüğünü belirtir. Bursevî Hanefî mezhebinin hak mezhep olduğu görüşünü savunur. Şeriatta doğru yol üzere olan birini takip etmek gerektiği görüşündedir ki onun da imamın (Ebû Hanife) mezhebi olduğunu belirtir. Bursevî'ye göre "Bular mezhep, tutunmaz bir imamı." (بولار مذهب توتنمز بر امامی) sözüyle, kişi mezheplere karşı olduğunu göstermez. Ancak zâhiren bir mezhebe bağlı olsa da bâtınında sülûkunun ehadiyyetini kastederek. Ona göre tıpkı namaz gibi, ıtlak bâtındadır. Zâhirde ise Kâbe'ye dönülüp mukayyed olunur. Kalp mutlaktır. Tavaf ise mutlak ıtlaktır.

8. Vârid⁸² [113a]: Bursevî'ye seheri a'lâda müezzinin "Namaz uykudan hayırlıdır." (الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ) sözü vârid olmuştur. Ona göre namaz Allah'a münâcâttır, halktan Hakk'a urûcdur. Uyku ise, Hakk'tan halka iniştir. O, cesede bağlı hayvanî ruhun sıfatıdır. Nitekim Allah "Kendi ellerimle yarattığıma..." (لما خلقت)⁸³ buyurmuştur. Ruh mahlûk olsa da onunla ilgili Hz. Peygamber "Allah'ın ilk yarattığı şey, benim ruhumdur." (أوّل ما خلق الله روحى)⁸⁴ buyurmuştur.

Bursevî'ye göre bu vâridde, namazın bekâ âlemine müteallik bir hareket ve teveccühât olduğuna da işaret vardır. Uykunun ise fenâ âlemine müteallik istirahat ve sükûn olduğu görüşündedir. İrşâdın da ancak bu hareketlilikle hâsıl olduğunu belirtir. Nitekim o, amellerin en faziletlisidir, enbiyânın sıfatıdır, evliyânın kemâlidir. Evliyânın "Kutbiyyet tenezzüldür." sözünü örnek verir. Sözde geçen tenezzülün merdûd değil; makbul tenezzül olduğu görüşündedir. Çünkü o, irşâd için tenezzüldür ve zahmet hicâbıyla değil ancak rahmet hicâbıyla hâsıl olur. Ona göre bu ehl-i vüsûlün hicâbıdır. Allah'ın "[Ey Muhammed] Senin göğsünü açıp, genişletmedik

⁸¹ رایت (gördüm) ile başlar.

⁸² ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁸³ Sâd 38/75.

⁸⁴ Aclûnî, a.g.e., I, 265-66.

mi?” (الم نشرح لك صدرك)⁸⁵ sorusunu delil getirir. Kutbiyyetin ikiye ayrıldığı, ilkinin İrşâd kutbu (ayne’l-yakîn mertebesi), diğerinin medâriyyet kutbu ve Gavs-ı a’zâm kutbu (hakka’l-yakîn mertebesi) olduğu fikrindedir. Ona göre Kutbu’l-aktâb ise tüm kutuplardan yücedir. Efrâd ise Ricâlullah’tan olan özel bir kavimdir.

9. Vârid⁸⁶: Teheccüd namazından sonra Bursevî kendisinde bir hararet ve ızdırıp hali meydana geldiğini anlatır. Ve kendisine “Ey ateş! İsmâil’e karşı serin ve zararsız ol.” (يا نار كوني بردًا و سلامًا على اسمعيل)⁸⁷ sözünün vârid olduğunu belirtir. Sonra hararet hali sükûn bulmuş ve kendisinde bir hafiflik/hıffet hissetmiştir. Ardından kendisine “O senden razı, sen de O’ndan hoşnut olarak dön Rabbi’ne.” (ارجع الى ربك راضية مرضية)⁸⁸ denildiğini belirtir. Kendisine bu âyetle nefsi mutmainne’nin (النفس المطمئنة) kastedildiği görüşündedir. Ve Bursevî, hal diliyle bu Türkçe ibâreyi söyler: “Râziyeden gayrı vecihle hıffet bulmadım.” (راضيه دن غيری) Ona göre bu, makbul olan hıffettir. Ancak nefsi-râziye mertebesine vüsûl ile hâsıl olur. Nefs-i emmâreye ve benzerlerine gelince, onda neşat ve yenilenme değil, ağırlık ve kesâfet vardır.

10. Vârid⁸⁹ [113b]: Bursevî kendisini fakirlerin şeyhi olarak görür. Ticaret ve servet ehlinde ona tabi olan olmamıştır. Bunun sebebini Allah’a sorunca, kendisine “Onlar katı bir kavimdir.” (هم قوم جمود) denilmiştir. Bursevî’ye göre bu tür kişilerin dünyanın döküntülerine karşı hırslarından dolayı, nefsen ve mizacen kalpleri katıdır. Nefisleri razı olmaz, mizaçları huzur bulmaz, kalpleri hoşnut olmaz ve sırları mâsivallahtan uzak olmaz. Kureyş ekâbirinin de Hz. Peygamber’e inanmadıklarını ve itaat etmediklerini belirtir. Ona göre fakirlerin hidayeti zenginlerden daha fazladır. Hz. İbrahim’den örnek vererek, misafirlerine ikram ettiğini, oğlunu Allah için neredeyse kurban edecek olduğunu ve ateşe atıldığını belirtir. Aynı şekilde İbrahim Edhem’in de muazzam saltanatını terk ettiğini söyler. Hz. Peygamber’in ise fakrı

⁸⁵ İnşirah 94/1.

⁸⁶ وقع (vâki oldu) ile başlar.

⁸⁷ Enbiyâ 21/69’a telmih vardır. Vâridde geçen اسمعيل (İsmail) adı, aslında âyette إبراهيم (İbrahim) şeklindedir.

⁸⁸ Fecr 89/ 28.

⁸⁹ رأيت (gördüm) ile başlar.

seçmiş ve ubûdiyetiyle övünmüş olduğunu belirtir. Hz. Süleyman'ın Sâd sûresi 35. âyette geçen "...Rabbim, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir hükümdarlık lutfet..." (رَبِّ هَبْ لِي مَلِكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي)⁹⁰ şeklindeki duasını delil getirir. Durumla Hz. Peygamber'in durumunu kıyaslar. Allah'ın "Rableri'ne sırf O'nun rızasını isteyerek sabah akşam yalvaran[fakir]ları [müşriklerin arzusuna uyarak] kovma! ..." (وَ لَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ)⁹¹ şeklindeki uyarısını dile getirir. Fukaranın zikrinin ve duasının zikr-i dâim olduğu, onların zenginlerin aksine geri çevrilmeyeceği, zenginlerin zikrinin ise, munfasıl, kesik zikir olduğu görüşündedir.

11. Vârid⁹²: Bursevî Allah'ın kendisine seher-i a'lâda "Muhammed" ismiyle seslendiğini belirtir. Bursevî Allah'a bunun mâhiyetini sorar. Ona göre Hz. Muhammed'in sûreti, ilâhî hüviyyet ve zât-ı ehadiyyet sûretidir. Hüviyyet mertebesi mertebelerin ilki, ilmî ve aynî teayyünâtın başlangıcıdır. Kezâ Hz. Muhammed'in sûreti de mutlak teayyünâtın sonudur. Onda evveliyet, âhiriyyet, zâhiriyyet ve bâtınıyyet sırrı vardır.

Vâridde kelâma da işaret olduğu görüşündedir. Zîra o ilahî mertebelerin sonudur. Hepsi Kur'ân'a dâhildir. Ondan sonra kelâm ve vahiy gelmeyecektir. Sahifeler açısından durumu Hz. Âdem ve diğer enbiyâ ve mürselinle karşılaştırır. Kur'ân'ın İncil, Tevrat ve diğer kitapların sûretiyle ortaya çıktığını belirtir. Bursevî'ye göre tüm enbiyâ ve resullere Kur'ân'dan bir hisse olduğu ve mertebeleri, tecelliyâtları miktarınca Hakikât-ı Muhammediyye'den, Sûret-i Muhammediyye'den ve İsm-i Muhammediyye'den bir hisse olduğu bilinen şeylerdendir. Ve her vâris için Hz. Peygamber'den bir hisse vardır. Kişinin ona salavât getirmek sûretiyle, vârislerine de salât ettiğini savunur. Bursevî, "Allahım, Muhammed'e ve onun ailesine rahmet et." (اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ) demek sûretiyle bunu genelleştirmenin bir faydası yoktur, görüşüne karşılık; kendisine "Bana salavât getirdiğinizde, onu genelleştiriniz. [diğer peygamberleri, ailemi ve ashabımı da

⁹⁰ Sâd 38/35.

⁹¹ En'âm 6/52.

⁹² نُوْدِيْتُ (seslenildi) ile başlar.

anınız.]” (اِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَيَّ فَعَمِّمُوا)⁹³ sözünün vârid olduğunu belirtir. Allah’ın Enfâl sûresi 41. âyetinde “Bilesiniz ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri, mutlaka Allah’ın, Resûl’ün hakkıdır...” (واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسة و للرّسول)⁹⁴ dediğini belirtir. Buna binâen “Kim Peygamber’e itaat ederse kuşkusuz, Allah’a itaat etmiş demektir...” (من يطع الرّسول فقد اطاع الله)⁹⁵ ve “Sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmiş olurlar. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir...” (ان الذين)⁹⁶ âyetlerini delil getirir. Ayrıca Muhammed isminin onun en şümüllü ve ekmel ismi olarak bilindiğini, hüviyyetin Hz. Muhammed’e ait bir şey olduğunu dile getirir. Bu yüzden sûfilerin hû (هو) zikrinde birleştiği görüşündedir. Allah’ın “O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah’tır...” (قل هو الله احد)⁹⁷, “De ki, O Allah birdir.”⁹⁸ ve “Doğrusu sana kin besleyendir, adı, sanı yok olacak olan.” (انّ شأنك هو الابر)⁹⁹ buyurduğunu belirtir. Bursevî ailesinin ona İsmâil (اسمعيل) adını verdiğini de belirtir. Allah’ın da kendisini “Muhammed” (محمد) ve “Abdullah” (عبد الله) isimleriyle isimlendirdiğini söyler.

12. Vârid¹⁰⁰ [114b]: Bursevî bu vâride başlarken vâriden önce uzun bir giriş yapmıştır. Allah’ın Haremi’ne, (حرم الله) veda için girer ve “Ya Rabbi Haremeyn’de (Mekke ve Medine) yedi ay kaldım. Aileme hangi hediye ile döneyim ve yanına geldiğimde bana son kez hangi hediyeyle ikram edeceksin?” şeklindeki sorusuna cevaben “Allah’tan başka ilâh yoktur, Muhammed O’nun kulu ve elçisidir.” (لا اله الا) (الله محمد رسول الله) sözünün vârid olduğunu kaydeder. Yedi ayın beş ay on gününü Mekke’de, elli gününü Medine’de geçirdiğini belirtir. Bursevî’ye göre bu süre “devr-i sünbüle” (دور السنبلة)¹⁰¹ mukâbilinde kılınmış olduğundan, sanki orada yedi bin yıl

⁹³ Bu, Hz. Peygamber’in bir hadîsidir. Bkz. Aclûnî, a.g.e., I, 92.

⁹⁴ Enfâl 8/41.

⁹⁵ Nisâ 4/80.

⁹⁶ Fetih 48/10.

⁹⁷ Haşr 59/23.

⁹⁸ İhlâs 112/1.

⁹⁹ Kevser 108/3.

¹⁰⁰ قیل (denildi) ile başlar.

¹⁰¹ Devr-i sünbüle, Hz. Âdem’den kıyâmete kadar olan yedi bin yıllık süreyi kapsayan zaman dilimidir. İnsan türünün ömrünün bu süreye mukâbil olduğu kabul edilmiştir. Bu yedi bin senenin altı bini geçmiş ümmetlerin ömrü, bin sene de ümmet-i Muhammed’in ömrüdür. Bursevî bu

kalmıştır. Ve bu müddet Hz. Âdem'den kıyamete kadar olan süreyi kapsar ki insan türünün ömrü bu kadardır. Devr-i sünbüle ile ilgili Hz. Peygamber'in "Eğer ümmetim istikamet üzere olursa onlara bir gün [bin sene] vardır..." (ان استقامت أمتي) ¹⁰² hadîsine yer verir. Allah'ın Hac sûresi 47. âyette "...Rabbi'ne göre bir gün, sizin hesâbınıza göre bin yıl gibidir." (وإن يوماً عند ربك كالف سنة مما تعدّون) ¹⁰³ sözünü delil getirir. Allah'ın kendisini "Abdülkadir" (عبد القادر) adıyla isimlendirdiğini söyler. Allah'ın kendisine on beş sene önce de "Seni Abdülkâdir ravzasında ihlâk ederiz." (سني عبد القادر روضه سنده اهلاك ايده رز) diye hitab ettiğini belirtir.

Bursevî Hz İbrahim'in kendisine su verdiğinden de bahseder. Abdülhakk (سيد ملكوت السماء), Arşurrahman (عرش الرحمن), Seyyidü melekûti's-semâ (سَيِّدُ مَلَائِكَةِ السَّمَاءِ), Kibletü's-semâ (قِبْلَةُ السَّمَاءِ), Mustafâ (المصطفى) isimlerinin de Allah'ın kendisine verdiği isimlerden olduğunu söyler. Allah kendisine "Seni Makam-ı Mûsa'ya yücelttim." demiştir. Ve Ârif (العارف) de bu isimlerdendir. Bursevî'ye göre, Hz. Peygamber'in yanı başındayken Allah'ın kendisini böyle isimlerle isimlendirmesi, onun için Peygamberimiz'e göre Nur Dağı'nın ifade ettiği anlamla özdeşir.

13. Vârid¹⁰⁴: Bu vârid "Her akıl bugün pâye-i akl-ı külle ermez. Her hâr-ı cihân bağı içinde güle ermez." (هر عقل بو کون پایہ عقل کُلہ ایرمز. هر خار جهان باغی) beyitiyle ilgilidir. Bursevî vâridde remiz ve hoş şeylerin olduğunu fakat sadece anlayışlı kimselere anlatılabileceğini belirterek, vâridi Allah'ı tesbih ve Hz. Peygamber'e hürmet ile bitirmiştir.

14. Vârid¹⁰⁵: Bursevî kendisine seher-i a'lâda müezzinin "Ey Allah'ın resûlü, salât ve selâm üzerine olsun." (الصَّلوة والسلام عليك يا رسول الله) sözünün vârid olduğunu belirtir. Burada salâttan muradın me'mûr salât olduğu fikrindedir. Allah'ın "Ey iman edenler! Siz de onun için salât ve selâm getirin..." (يا أيها الذين آمنوا صلّوا) ...Ey iman edenler! Siz de onun için salât ve selâm getirin..."

görüşüne "Eğer ümmetim istikâmet üzere olursa onlara bir gün (bin sene) vardır." hadîsini delil getirmiştir. Bkz. Namlı, a.g.e., s. 77.

¹⁰² Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 314.

¹⁰³ Hacc 22/47.

¹⁰⁴ قيل (denildi) ile başlar.

¹⁰⁵ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁰⁶ (عليه) sözünü örnek verir. Ona göre selâmdan murat da me'mûr selâmdır. Ve yine Allah Ahzâb sûresi 56. âyette "...tam bir teslimiyetle." ¹⁰⁷ (و سَلِّمُوا تَسْلِيمًا) buyurmuştur. Bursevî salâtın hakikatte selâmın aksine Allah'tan bir kâr olduğunu savunur. Zîrâ o, kul tarafından tahiyât yoluyla vâridir. Allah'ın salâtı ve selâmı Hz. Peygambere'dir. Allah'ın "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar..." ¹⁰⁸ (ان الله و ملائكته يصلّون على النبي) sözünü delil getirir. Ona göre Allah kuluna tahiyat yoluyla selâm verse de, salât cem makamındandır, onda ezâ bulunmaz. Ezâ ise fark âleminden oluşur. O'nun "Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak [kendilerine] 'Selâm' [vardır]." ¹⁰⁹ (سلام قولاً من رب رحيم) sözünü delil getirir. Hz. Peygamber'in kendisine salât ve selâm edip etmediğinin akla gelebileceğine değinir. Onun teşehhüdde "Selâm sana ey Nebî! Allah'ın rahmet ve bereketi senin üzerine olsun." (السّلام عليك أيها النبي و رحمة الله و بركاته) dediğini belirtir. Selâmının, velâyet yönünden nübüvvet yönüne veya melekiyyet tarafından beşeriyet tarafına yâhut da cem âleminden fark âlemine olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber'in zâhiri halk, bâtını ise haktır. Kezâ mescidde zâhire değil bâtına yönelik caizdir ve tavaf da zâhire değil bâtına olduğunda câiz olur. Bursevî bu sebepten Hz. Peygamber'in kabrini Kâbe'ye benzeterek etrafında tavaf yapan ulemâyâ küfür isnâd edildiğini söyler. Bunun Kâbe ile yüce kabrin arasındaki farkı gösterdiği, Kâbe'nin ise zâhiren kayıtlı, bâtınen mutlak olduğu görüşündedir. Ona göre Allah'ın "...Hangi yöne dönerseniz dönün, O'na yönelmiş olursunuz..." ¹¹⁰ (فإينما تولّوا فثم وجه الله) sözü buna delildir. Bursevî buna binâen Hz. Peygamber'in "...gözümün nuru ise namazdadır." ¹¹¹ (و قرّة عيني في الصلوة) hadîsinin hakikatini de anladığını belirtir.

15. Vârid¹¹² [115b]: Bu vârid Yûsuf sûresi 41. âyetle ilgilidir ve mealî şöyledir: "Ey hapishane arkadaşlarım, biriniz efendisine şarap sunacak..." (يا صاحبي) Bursevî'ye göre âyette hapis (السّجن) ile murat ¹¹³ (السّجن) ama احدكما فيسقى ربه خمرًا

¹⁰⁶ Ahzâb 33/ 56.

¹⁰⁷ Ahzâb 33/ 56.

¹⁰⁸ Ahzâb 33/56.

¹⁰⁹ Yâsin 36/58.

¹¹⁰ Bakara 2/115.

¹¹¹ Nesâî, Işratü'n-Nisa', 1; İbn Hanbel, III, 128.

¹¹² وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

¹¹³ Yûsuf 12/ 41.

şeriat; onun sahipleri ile murat ise, beden ile nefis ve Rab ile ruhtur. İçki (الخمر) ile muradın çoğu kez akli örten ve mutlu eden şehvet şarapları ve nefsanî lezzetler; bazen de muamelât ve müşâhedât oklarıyla olan Rabbânî keşifler ve müşâhedât olduğu görüşündedir. Ona göre âyette kurtuluş, helak ve Bursa Ulu Cami’de Kadir gecesinde sûfilerden birini öldüren medrese talebelerinin kurtuluşuna da işaret vardır.

16. Vârid¹¹⁴: Teheccüdden sonra gelen bu vârid “Kande baksam gözüme ol gül-i handân görünür. Gül-i handâna gönül bülbül-i nâlân görünür. Ays ü nûş etmek erbâb-ı vefâyîle gönül mest-i lâ yu’kal olup, terk-i ser ü cân görünür.” (قنده باقسم كوزمه أول كل خندان كورينور. كل خندان كوكل بلبل نالان كورينور. عيش و نوش اتمك ارباب rubâîsiyle ilgilidir. Bursevî’ye göre bu vâridde Hz. Hüdâyî’nin şu ilâhisine de işaret vardır: “Ol kadar hayrette olsun cân u dil. Kande bakarsam efendim sanayın.” (أولقدر حيرته اولسون)¹¹⁵ Bursevî burada müşâhidler ve muâyinler makamından bahseder ve onların mâsivâyı reddettiklerini belirtir. Şeyh-i Ekber’in (انما الكون خيال و هو حق في الحقيقة) “Kevn ancak bir hayaldir. Hakikatte o, haktır.” sözüne yer verir. Bunun ayakların kaydığı yer olduğu fikrindedir. Ve ona göre bu makam, ancak en parlak İlm-i ledün ve en yüce ehadî keşifle olur. Onun bu sözü ise, zındıklık ya da ilhâd değildir.

17. Vârid¹¹⁶: Bursevî bir kumru görmüştür ve yanında oğlu Bahâuddîn Muhammed de vardır. Oğlu Bursevî’ye bu kumrunun yiyeceğini sormuş, o da oğluna kumrunun öğününün “Kemâl sıfatlarla muttasıf ve noksan sıfatlardan beri olan Allah’ı hamd ile tespih ederim ve hamd ile.” (سبحان الله و بحمده سبحان الله العظيم و) tesbihini söylemesi olduğunu belirtmiştir. Bursevî’ye göre o tesbih, kalbin ve ruhun gıdasıdır. Nitekim Şeyh-i Ekber bu tespihi Fütühât’ın vasiyetlerinde tavsiye etmiştir. Bursevî bu tespihin seherlerde kendi virdi olduğunu da belirtir.

¹¹⁴ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹¹⁵ Şiirin tamamı için bkz. Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 195.

¹¹⁶ تمثل (göründü) ile başlar.

18. Vârid¹¹⁷ [116a] : Bu vârid “Terk ü tecrîdle tev’hîde erip, çeşm-i tev’hîtle Mevlâ’yı görüp, vuslat-ı hazret bulalım nâgehân. Olmayalım hicr ile ayırık muhân.” (ترك و تجريدله توحیده ایروب. چشم توحیدله مولای کوروب. وصلت حضرت بوله لم) beyitlerinin Bursevî’ye teheccüdden sonra gelmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî’ye göre vâridde insanın şerefine, izzetine ve saltanatına işaret vardır. Bu mânâda Hz Hüdâyî’nin “Kesret emvâcına aldanır sanma, vahdet deryasına girip gelenler. Bir dahî fânîye nazar eylemez, Hakk’ın deryasını görüp gelenler.” (کثرت امواجنه الدانور صامنه. وحدت دریاسنه کروب کلنلر. بر دخی فانی یه)¹¹⁸ sözünün bilindiğini belirtir.

19. Vârid¹¹⁹: Bursevî bu vâridi, bir cuma gecesı kendisine “En lezzetli şey mârifetullahtır.” (الذّ الاشياء معرفة الله) denilmesi üzerine kaydeder. Ona göre mârifetullah kalbin sıfatıdır. Nitekim kalp en şerefli şey ve âzâdır. Bursevî tüm kemâlâtı, kalbin kemâlâtıyla karşılaştırır. Elden örnek vererek, elin kemâlâtının yazının mükemmelliği ve güzelliğiyle ortaya çıktığını belirtir. Hattat Şeyh Hamdullah Amâsî’den bahsederek, onun güzel yazıyı icrâ ettiğini söyler. Ve dili örnek vererek kemâlâtının tecvîd ve Kur’ân’ın çeşitli lehçelerde okunmasıyla belli olacağı görüşündedir. Ancak kişinin en güzel şekilde yazması ve tecvidi en yüce şekilde uygulamasının Allah’ı bilmeye yetmediği fikrindedir. Zîrâ aslî maksûd kalp ile hâsıl olur ve kalbin ilmi, ilimlerin en yücesidir. Ki o da Allah’ın zâtı, sıfatları ve filleridir.

20. Vârid¹²⁰: Bursevî’ye üzerinde sonsuz noktalar olan kapsamlı bir sayfa görünür. Kendisine onun tekvîn sayfası olduğu söylendiğini belirtir. Noktaların sûreti kendisine element ve bileşenlerle temessül etmiştir. Bursevî sayfanın özelliklerini şöyle anlatır:

Sayfalar, mevcûdâtın bir mevcûddan oluşmuştur. Noktalardan müstemildir. Nitekim o harflerden bir harf, kelimelerden bir kelimeden oluşmuştur. Ancak o azı

¹¹⁷ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹¹⁸ Şiirin tamamı için bkz. Azîz Mahmûd Hüdâyî, **Dîvân-ı İlâhîyât**, ss. 251- 53.

¹¹⁹ قيل (denildi) ile başlar.

¹²⁰ تمثّل (göründü) ile başlar.

üç, orta sayıda olanı beş ve çoğunun sayısı yedi olan noktalardan müterekkiptir. Ve ona göre görünen bu sayfada “Her şeyde O’na işaret vardır. Her şey O’nun bir olduğuna delâlet eder.” (ففى كل شىء له آية. تدلّ على أنّه واحد) sözüne işaret vardır.

21. Vârid¹²¹ [116b]: “O ibârenin tümü doğrudur.” (الحق عبارة كلّ) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre bu, şerefli ibârelerden ve lâtif işaretlerdendir. Anlamalı halk, Hakk iledir. Allah’ın “Onlara âyetlerimizi ufuklarda ve kendi içlerinde göstereceğiz. Böylece onun gerçek olduğunu anlayacaklardır...” (سنريهم آياتنا فى الافاق) ve “Onlar kendi nefisleri hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah gökleri ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır...” (اولم يتفكروا فى انفسهم ما خلق الله السموات والارض)¹²² sözü buna delildir. Bursevî mükâşifler, müşâhidler, muâyinler, vâcidler ve muhakkıklardan bahseder. Onların mâsivallahı reddedip ayne’l-hakk üzere sabit olduklarını belirtir. Vâridde “tümü” (كلّ) ifadesiyle Hakk’ın gölgesine işaret vardır. İbâre ise harf, kelime, ayet ve sûrelerden müştamil olduğunda hakiki vücut ve gölgesi kılınır. Bursevî Hz. Peygamber’in “Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır.” (خلق الله آدم على صورته)¹²⁴ hadîsinden bahseder. Ona göre sûretin Allah’a itlâkı, O’nun tecelliyâtına ve zuhurunun mertebelerine nispetle hakikattir. O’nun sûreti hayat, ilim, irade, kudret, sem’, basar ve kelâmdır. Onlarla eşyaya tecellî eder. Bu konuda teşbih ve temsil gerekmez. Mertebe bakımından ilerleyen ise sendelemez.

22. Vârid¹²⁵: Bu vârid “Kur’ân erkânın taşıyıcısıdır.” (القرآن حامل للاركان) sözünün gelmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî’ye göre “erkân” ile murat, unsurlar, arş ve kürsîden oluşan âlemin direkleridir. Âlemin direkleri âlem için taşıyıcıdır. Kur’ân da erkân için taşıyıcıdır. Nitekim âlemin varlığı da direkleriyle. Kezâ erkânın varlığı da Kur’ân iledir. Onun sırrı, tüm âlemlerde ezeli ve ebedî devam etmesidir. Kim ona hürmet ederse, Allah’a hürmet etmiş demektir. Kim de

¹²¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹²² Fussilet 41/ 53.

¹²³ Rûm 30/ 8.

¹²⁴ Müslim, Birr ve Sıla, 115; Buhârî, Edebü'l-Müfred, 71.

¹²⁵ ورد (vârid oldu) ile başlar.

onu küçümserse, Allah'ı küçümsemiştir. Kur'ân âhir zamanda mushaf ve sâdırlarlardan yükselecektir. Âlem ancak onun yükselişinden sonra yok olacaktır.

23. Vârid¹²⁶ [117a]: Bursevî kendisine “Gökyüzü kuşları indirir.” (السَّمَاءِ) sözünün vârid olduğunu belirtir. Bursevî'ye göre “kuşlar” (الطَّيْر) ile murat, semâdan yeryüzüne hüküm ve emirlerle inen meleklerdir. Onların kanatları vardır. Allah'ın Fâtır sûresi 1. âyetteki “... [melekleri] ikişer, üçer, dörder kanatlı...” (اُولَى)¹²⁷ sözünü delil getirir. Bursevî'ye göre meleklerin kanatları maddî ve mânevî olarak iki çeşittir. Mânevî boyutta onların kanatları yoktur çünkü lâtif varlıklardır. Bu iki tür tespitinde bir zarar yoktur. Bursevî -İmam Süheylî'nin hakikatin ihmal edilmemesi için nassın zâhirini kısaltma ve çıkarma hususunda yaptığı gibi- sözü kısa kesmek gerektiğini belirtir. Ona göre gökyüzünün yağdırılması, meleklerin gecelerde çok inmesi demektir.

24. Vârid¹²⁸: Bursevî “Az yapanlar birçok hayrı kaçırانlardır.” (الْمُقَصَّرُونَ فَائِتُونَ) sözünün vârid olduğunu bildirmiştir. Ona göre vâridde, geceleri ihyâ eden müctehidlere işaret vardır. Ecri kazananlar için de kurbet (yakınlık), vuslat, vahdetin esrarı ve münâcâtın sırrı vardır. Sa'y (çabalama) ancak şeriat ve tarikat mertebesinde. Bursevî burada Allah'ın “İnsan için, kendi emeğinin karşılığında başka hiçbir şey yoktur.” (وَ اِنْ كَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعَى)¹²⁹ sözünü delil getirir. Ona göre mârifet, hakikat, kalp ve ruh mertebesi, Allah'tan bir mevhibe olarak kazanılır. Bazı mertebelerin ise karşılığı yoktur. Aksine fazilet yoluyladır. Ru'yetullah ondandır. Kudret ve tevfiğ tüm mertebelerde Allah'tandır.

25. Vârid¹³⁰: Bu vârid “Vakitlerimizin bayram olması, Allah'ın fazlından uzak değildir.” (لَيْسَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ بَعِيدًا. اَنْ يَكُونَ اَوْقَاتُنَا عِيْدًا) sözüyle ilgilidir. Bursevî “vakitlerimiz” (اوقاتنا) ile muratın, mâsivallahtan uzak ve Allah'a âşinâ olan insanın en özel zamanları olduğu görüşündedir. Bu kişiler, O'nun cemâlinin ve celâlinin

¹²⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹²⁷ Fâtır 35/1.

¹²⁸ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹²⁹ Necm 53/39.

¹³⁰ ورد (vârid oldu) ile başlar.

esrarını keşfederler. O'nun kemâlinin hakikatine muttâlî olurlar. Vakitleri bayram gibidir. Kezâ günleri de sevinç günleridir. Çünkü bu durum, her bakışta gerçek sevgili ile beraber olmaktadır. Kişi her mekânda O'nun fikri ve zikriyle O'na yakın olur. Aklına üzüntü ve tasalar gelmez. Bursevî kişinin sınırlı özel günlerindeki ve keyifli, geniş, günleri arasındaki farka dikkat çeker.

26. Vârid¹³¹ [117b]: Bursevî'ye “Allah'tan başka İlâh yoktur, Muhammed O'nun Resûlü'dür.” (لا اله الا الله محمد رسول الله) sözü vârid olmuştur. Vâridde “Allah” kelimesindeki elif ile ilâhî taayyünâtın başlangıcı olan ehadiyyet elifine işaret vardır. “Muhammed” kelimesindeki mim ile, kevnî taayyünâtın başlangıcı olan vahidiyyet mimine işaret vardır. Zîrâ Allah'ın ilk yarattığı şey Rûh-i Muhammedî'dir.¹³² Sonra ondan ruhlar ve cisimleri yaymıştır.

Bursevî vâridde vücudun tenezzûlat ve meâric mertebelerinden, berzah âleminden örnekler vermiştir. Melekleri sûret olarak Hz. Peygamber'den başkasının göremeyeceğini belirtir. O, Cibril'i, bir kere yüce ufukta bir kere de Sidretü'l-Müntehâ'da olmak üzere iki kez aslî sûretinde görmüştür. Mîraç gecesi Hz. Mûsa'yı da görmüştür.

Bursevî vâridde Kelime-i şehâdet ve Kelime-i tevhidi de açıklar. Tevhid-kesret ilişkisinden bahseder. Ona göre tevhid ancak kesretin varlığıyla hâsıl olur. Mevcudât Allah'ın dışında kalan mevhumlardır. Bu, O'nun zat ve sıfatlarına nispettir. Makâm-ı Muhammedî de sıfatlar makamıdır. “Muhammed, sadece bir elçidir...”¹³³ (وَ مَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ) âyeti ona işaret eder. Kezâ Hz. Mûsâ ve Hz. İsa da ancak bir resûldür. Ve Hz. Âdem de ancak bir nebîdir. Yani onlardan her biri melekîyyet ve ulûhiyyet sınırına geçmez. Her nebî diğerinin vârisidir. Ve ona Hakikat-i Muhammediyye'den, İsm-i Muhammedî'den ve Kur'ân-ı Muhammedî'den bir pay vardır. Bursevî vâridde feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes ile hâsıl olan tecellîden bahseder. Harflerin en sonuncusunun he harfi olduğunu, onunla hüviyyete

¹³¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹³² Rûh-i/Nûr-i Muhammedî görüşü için bkz. Mehmet Demirci, **Nûr-i Muhammedî**, Kitabevi Yay., İst., 2008.

¹³³ Âl-i İmrân 3/144.

dönüşe işaret edildiğini belirtir. Allah “Şüphesiz en son varış Rabbinedir.” (و ان الى)¹³⁴ buyurmuştur. Yani kul Rabbi’ne seyr ile varınca, kesret ve teayyünâtın sıkıntılarından kurtulur. Sülûktan bir şey elde edemeyen ise yolun ortasında kalır. Bursevî’ye göre Allah’ın İsrâ sûresi 72. âyette geçen “Kim bu dünyada [hakikatlere] kör ise, o âhirette de kördür...” (و من كان في هذه اعمى فهو في)¹³⁵ sözünde, buna işaret vardır. Bursevî, bu sözü Ruhu’l-Beyân tefsirinde¹³⁶ ve Temâmü’l-feyz adlı kitabında tahkîk ettiğini belirtir.

27. Vârid¹³⁷ [118b]: Bu vârid En’âm sûresi 65. âyetle ilgilidir. Âyetin meali şöyledir: “Yine de ki: O, gökten ve yerden size felâket göndermeye yahut aranızda ayrılıklar çıkartmak sûretiyle sizi birbirinize düşürüp acılar tattırmaya kâdirdir...” (قل هو القادر على ان يبعث عليكم عذاباً من فوقكم او من تحت ارجلكم او يلبسكم شيعا و يذيق)¹³⁸ Bursevî âyete binâen Allah’ın azabının mâhiyetini açıklar. Kevn ü fesad âleminden bahseder. Cennet ve cehennem sınırlarından söz eder. Nemrûd’un sivrisinekle nasıl azaplandırıldığı ve onun (sivrisinek) basit yapıda bir canlı olduğunu anlatır. Basiret ve akıl ehlinin ise her durumda Allah’tan korktuğunu belirtir. Âyette, insanların ayrı ve çeşitli yaratılışına işaret olduğunu da bildirir. Ona göre, Allah kâfirlere mü’minlerin hincını tattıracak ya da aksi gerçekleşecektir.

28. Vârid¹³⁹ [119a]: Bu vârid Bakara sûresi 223. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Önceden kendinizi buna hazırlayınız...” (و قدّموا لانفسكم)¹⁴⁰ Bursevî’ye göre vâridde yükselmek için salih amellerin, yakınlaşmak için ise fenâfillahın gerektiğine işaret vardır. Ve âyette belâ gelmeden önce sadakayı verme anlamı vardır ki sadaka belâyı def eder. Bursevî diğer mânânın ise ilim ve anlayış ehli için âşikâr olduğunu belirtir.

¹³⁴ Necm 53/42.

¹³⁵ İsrâ 17/72.

¹³⁶ Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, **Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsiri**, Haz. Muhammed Ali Sabûnî, c.5, Damla Yayınevi, İst., 2002, s. 41 (İsrâ 17/72 tefsiri).

¹³⁷ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹³⁸ En’âm 6/65.

¹³⁹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁴⁰ Bakara 2/223.

29. Vârid¹⁴¹: Bu vârid Âl-i İmrân sûresi 73. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Sizin dininize tâbi olanlardan başkasına da sakın inanmayın[derler]...” (لَا تَوْمِنُوا إِلَّا)¹⁴² Bursevî’ye göre bu âyetle din ile, tevhid ve şirk ehline izâfe vardır. Bursevî burada ehl-i kitap, ehl-i küfür ve ehl-i îmandan da bahseder. Ona göre vâridde îman ve keşf ehline de işaret vardır. Ki onlar hakiki îmana sahiptir ve küfür ehlinin zıttıdır. Küfür ehlinin haline Allah’ın “Sağır, dilsiz ve kör gibidirler...” (وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ)¹⁴³ sözü delildir. Bursevî burada küfür ehline dair îzahlar yapar. Kâmil mü’minin halini bu durumda olanlarla kıyaslar. “...O halde, şeytanî güçlere ve düzenlere[uymayı] reddedenler ve Allah’a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam mesnede tutunmuşlardır...” (الْوَثْقَى)¹⁴⁴ âyetinin kâmil mü’minlere müjde olduğunu belirtir. Ona göre âyetteki şeytânî güçler (tâğut) aslında mâsivallahtır. Kalbi ondan temizlemek gerekir. Âyetle geçen Allah’a îman ifadesi hakiki tevhiddir. Hakiki küfür (örtme) ise, vücudâtın fenâfillah ile örtülmesidir ki bu durumda kevn (varlık) izlerinden bir iz kalmaz. Konuya, insanın güneşe baktıktan sonraki halini örnek verir. Hz. Peygamber’in “Allah mahlûkatını bir karanlık içinde yarattı. Sonra üzerlerine kendi nûrundan saçtı...” (اِنَّ اللّٰهَ خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظِلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُّورِهِ)¹⁴⁵ hadîsini delil getirir. Vâridde hakiki din ehline işaret olduğunu da belirtir. Bursevî ilim ve amel farkını da îzâh etmiştir.

30. Vârid¹⁴⁶ [119b]: Bu vârid seher-i a’lâda gelen “İlâhî! Hakkı’yı sâbit kadem kıl. Onu bezm-i safâda ehl-i dem kıl.” (اَلْهَى حَقِّيْ يَ ثَابِتْ قَدَمِ قَيْلٍ . اَنِ بَزَمِ صَفَادَه) (اَهْلَ دَمِ قَيْلٍ) beyitiyle ilgilidir. Bursevî Mekke’de iken, geceleri Harem-i Şerif’i tavaftan sonra hatime gittiğini belirtir. Bir seher vakti hatimde iken Hz. Hızır ile karşılaşır. Hz. Hızır ona isteğini sorar, o da hayır dua ister. Hızır “Allah seni nefesi kuvvetli olanlardan kılsın.” diye dua eder. Bursevî bu olayda Hz. Peygamber’in “Ben, Rahmân’ın nefesinin Yemen tarafından geldiğini hissediyorum.” (اِنِّىْ لَا جِدُّ نَفْسَى)

¹⁴¹ وارد (varid oldu) ile başlar.

¹⁴² Âl-i İmrân 3/73.

¹⁴³ Bakara 2/18.

¹⁴⁴ Bakara 2/256.

¹⁴⁵ Tirmizî, İmân, 18.

¹⁴⁶ وارد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁴⁷ (الرحمن من قبل اليمن) sözüne işaret olduğunu belirtir. Ona göre bu hadîste geçen Nefes-i rahman ve Kutb-i abdâl, Üveys el-Karânî'nin amcası İsmüddîn el-Karânî'ye işaretidir.

Bursevî, bu merhum ümmetin mazhar oldukları lütuflara da dikkat çeker. Ona göre bu zamandan önce gelenler altı bin yıl müddetini geçirmişlerdir ve ümmet son bin yılını yaşamaktadır. Hz. Peygamber'in "Eğer ümmetim istikâmet üzere olursa onlara bir gün [bin sene] vardır ve eğer istikâmet üzere olmazsa, yarım gün [beş yüz sene] vardır." ¹⁴⁸ (ان استقامت اُمّتي فلها يوم و ان لم تستقم فلها نصف يوم.) hadîsini delil getirir. İsmüddîn bu zamanın kutbu'l aktâbı olduğu gibi, Hz. Peygamber de yaşarken zâhir ve bâtının kutbudur. Ona göre vârid olan beyitte nefesin kendisinden (Bursevî) kıyamete dek süreceğine de işaret vardır. Çünkü şeyhi (Osman Fazlı Efendi) vefatına yakın bir zamanda kendisine "Bu silsile otuza tamamlandı." der. Yani Hz. Ali'den kendisine (Osman Fazlı Efendi'ye) kadar ulaşan silsileyi kasteder. Sonra şeyhi Bursevi'ye "Bu yüce mertebe ancak hizmet ve nefesle hâsıl olur. Ve hizmet müridin vazifesi, nefes ise şeyhin şanıdır. Ben bulduğumu hizmet ve nefes ile buldum." der. Ardından kendisini işaret ederek "Bu nefes benden sonra sende devam edecek. Yüz elli kadar halifem arasında, aklımda senden başkası yok." der. Bursevî bu olayı, şeyhinin vefatından sonra tasnif ettiği, Celvetilik'in sırrını ve şeyhinin ahvâlini açıkladığı yirmi cüzü aşkın tek ciltlik "Temâmü'l-Feyz" adlı kitabında anlattığını belirtir.

Yine birgün Hz. Peygamber'in yanı başında onun haremde iken, kendisine "Sana bir kitap ilham edileceğini ummuyordun." (و ما كنت تُرجو ان يلقي اليك الكتاب) ¹⁴⁹ âyetinin denildiğini belirtir. Kendi kendine "Bu yetim fakir, zengin bir sultan olmayı nasıl ümit eder?" diye sorar. "Seni öksüz bulup barındırmadı mı? Seni şaşkınlık halinde bulup da, doğru yolu göstermedi mi? Seni fakir bulup da zenginleştirmede mi?" ¹⁵⁰ (الم يجدك يتيما فاولى و وجدك ضالاً فهدى. و وجدك عائلاً فاغنى) âyetleri aklına gelir. Ona göre Duhâ, İnşirâh ve Nasr sûrelerinde Hz. Peygamber'in

¹⁴⁷ Aclûnî, a.g.e., I, 217.

¹⁴⁸ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 314.

¹⁴⁹ Kasas 28/86.

¹⁵⁰ Duhâ 93/6-8.

kemalâtla ilgili tüm hallerine ona vâris olanlara da işaret vardır. Zîrâ onlar ilmen, aynen, hakikaten, kavlen, fiilen, halen, makamen ve kemâlen onun izlerini taşır. Evliyâ Hz. Peygamber'in mertebesinde olmasa bile her mertebede onunla beraberdir. Bu yüzden Allah Kur'ân'da siddıkları enbiyanın ardına koymuştur.

31. Vârid¹⁵¹ [120b]: Sabah olmasına yakın gecenin üçte birinde kendisine Bakara sûresi 156. âyet vârid olmuştur. Meali şöyledir: "...Biz zaten Allah için varız ve elbette O'na döneceğiz..." (¹⁵² انا لله و انا اليه راجعون) Bursevî bu vâridin, o gece önceki âdetinden farklı olarak yataktan kalkmada gecikmesi ve alelâde mazeretleri yüzünden bazı kayıplar olduğundan dolayı kendisine geldiğini belirtmektedir.

32. Vârid¹⁵³: Gecenin üçte birinde gelen bu vârid şu beyitlerle ilgilidir: "Rahata dalıp şu cân kim çok uyur. Çehre-i dilden ğubarı nice yur. Hayf ol insana kim bu bağda. Uyuya nergis gibi öte tuyur." (راحته طالوب شو جانکم چوق او یور. چهره) Bursevî'ye (دلدن غباری نجیور. حیف اول انسانه کیم بو باغده. او یویه نر کس کی اوته طيور göre önceki vâridde geçen âyette (Bakara 2/156) fırkatin sükûnda, vuslatın harekette olduğuna işaret vardır. Ona göre rücû/dönüş ancak hareket ile hâsıl olur. Bu manada kendisine Mesnevî'den "Bu dünyada duruşum/varlığım benim için bir ayrılık olmasaydı, 'Biz yine dönüp O'na varanlarız.' denmezdi." (فرقی لو لم تکن فی ذا السکون) ¹⁵⁴ beyitinin vârid olduğunu belirtir. Ona göre burada rücû lafzıyla, sonunda Rabbi'ne varacak olan nefs-i mutmainneye işaret vardır. Allah'ın, "...Dön Rabbi'ne." (¹⁵⁵ ارجعی الی ربک) emri buna delildir. Ayrıca harekette bereket vardır. "Kim sabit olursa filizlenir." (من ثبت ثبت) sözüne gelince, burada geçen sabit olmak hareket yolu hakkındadır. Tembel ve durgun olmaksızın çabalamaktır. Sonunda arzu edilene ulaşılır ve sevgili katında kevnin lezzeti bulunur. Bursevî'ye göre insan bu âlemde olduğu sürece bâtında sükûna vâsıl olsa da, zâhirde hareketten uzak olmaz. Deverânî hareketin ise Halvetîler'e has olduğunu belirtir.

¹⁵¹ وارد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁵² Bakara 2/156.

¹⁵³ لاح (göründü) ile başlar.

¹⁵⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, Çev. Adnan Karaismailoğlu, Yeni Şafak Yay., İst., 2004, c. 1, Birinci Defter, Beyit nr: 3936, s. 163.

¹⁵⁵ Fecr 89/28.

33. Vârid¹⁵⁶ [121a]: Kendisine “Ulemâ, insanlar arasında fitnenin vuku bulmasıyla imtihan edilir.” (يمتحن العلماء بوقوع الفتنة بين الناس) sözünün vârid olduğunu belirtir. Bursevî’ye göre bu ulemâdan bazısı durumu izâle etmeye çalışır; bazısı da durumu kendi haline bırakır. Bu durum onlardan doğru olanı ve yalancı olanı gösterir. Onların hallerine, “...Allah’tan ancak bilgili kulları korkar...” (انما يخش الله من عباده العلماء)¹⁵⁷ âyetini delil getirir. Ulemâ ve cühelâ arasındaki farktan bahseder. Ona göre bu vâridin geliş sebebi Bursa Ulu Câmi’de vuku bulan “katil” hâdisesidir. Devrin padişahı Sultan II. Mustafa’nın dava için mübâşir ve müvellâ tayin ettiğini, bu durumdan Bursa ulemâsının rahatsız olduğunu, onlar içinden hakkı savunan bir kimse çıkmadığını ve onların bâtil ehli olduğunu anlatır. Allah’ın onlara lânet ettiği ve onları sağırlaştırıp körleştirdiği fikrindedir.

34. Vârid¹⁵⁸: Bu vârid seher-i a'lâda kendisine gelen Farsça bir rubâîyle ilgilidir. Anlamı şöyledir: “Benim derdim ayrılık dertlerindendir. Hiç kimse derdimin Hüdâ’dan olduğunu bilmez. Mâşukun haşinliğinden dolayı ölmüşüm. Beni ayıran da benim zehrim oldu.” (علّت من شد ز علّتها جدا. كس ندا ند علّت من جز خدا. مرده ام) Bursevî vâridde âşıklığın illetinden, aşığın başına gelen hallerden bahseder. Ona göre Hz. Âdem bu yüzden cennetten veryüzüne inmiştir. Aşk belâya dayanır.

Bursevî’ye göre vâridde bütün muhtelif dinlerin insanî hakikatlerin dâhilinde olduğuna da işaret vardır. Hz. Âdem’in dillerle konuştuğunu, dillerin yedi yüz binin üzerinde olduğunu belirtir. İnsanla Allah’ın sırrı bir olunca, “İnsanın sırrı sırrım, sırrım da insanın sırrıdır.” (سرّ الانسان سرّي و سرّي سرّه)¹⁵⁹ kudsî hadîsinde geçen durumun zuhûr ettiği görüşündedir. Ona göre, nefsî kelâm Arapça, Farsça, Türkçe kalıp ve diğer dillerden mücerrettir. Ancak o, zarûretten dolayı Arapça kalıbına sokulmuştur ve Allah kelâmı sınırlamadan uzaktır.

¹⁵⁶ ورد (varid oldu) ile başlar.

¹⁵⁷ Fâtır 35/28.

¹⁵⁸ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁵⁹ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 253.

35. Vârid¹⁶⁰: Bursevî'ye "Mü'minin değirmen gibi olması câiz değildir." (لَا يَجُوزُ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يَكُونَ كَالرَّحِي) sözü vârid olmuştur. Ona göre bu, gaflet ve hicab ehlinin telvîni olan ve karşı çıkılan telvîne işarettir. Makbul olan telvîn ise yakaza ve keşf ehlinin telvînidir. Bunun için kendisine "Dönenle birlikte dön. Sakinden de dönenen de geç." (دُرُّ مَعَ الَّذِي دَارَا. وَخِلِّ السَّائِكِينَ وَالْدَّارَا) sözünün vârid olduğunu belirtir. Ona göre sükûn hareketle birliktedir ve kişi deverânla me'murdur. Varlıkların hâlinin muhtelif; Allah'ın ise her gün bir işte (كُلُّ يَوْمٍ فِي شَأْنٍ)¹⁶¹ olduğunu belirtir. Nitekim her zorlukla bir kolaylık, her ızdırapla birlikte bir itmi'nân vardır. Meydana gelen şeyler tedricîdir. Bir bakışta kanın süte dönüşmediği gibi, göz açıp kapayana dek kahrın da lütfâ dönüşmediğini belirtir. Bu vâridin kendisi için bir avutma olduğu görüşündedir. Çünkü bu vârid mezkûr katlin ıztırâbından dolayı meydana gelmiştir. Allah dilediğini yapandır. (فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ)¹⁶²

36. Vârid¹⁶³ [122a]: Bursevî'ye A'râf sûresi 155. âyette geçen "...Bütün bunlar senin imtihanından başka bir şey değildir..." (اِنَّ هِيَ اِلَّا فِتْنَةٌ)¹⁶⁴ sözü vârid olmuştur. Bursevî'ye göre bu vârid ile fitneden ötürü vuku bulan Bursa'daki katil hadisesine işaret vardır. Bu olay ile Allah, kulları imtihan etmiştir ki bu, mü'min ve kâfir, muhlis ve münafık, siddîk ve zındık, sünni ve mülhidi birbirinden ayırmak içindir.

Vâridde A'râf sûresi 155. âyette geçen "...Sen bu imtihanla dilediğini doğru yoldan uzaklaştırır, dilediğini de hidayete erdirirsin..." (تَضِلُّ بِهَا مِنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي بِهَا مِنْ)¹⁶⁵ sözüne de işaret olduğunu belirtir. Bursadaki katil hadisesine gelince, ona göre bu olayı doğru bulanlar âlim olsun ümmî olsun günahı helâl, haramı müstahsen gördüklerinden, hepsi inkâr ehli olmuştur. Bu olayla ehl-i sünnet üzere olanların îmanın da ortaya çıktığı görüşündedir. Bursevî, Bursa fethedildiğinden beri böyle bir olay yaşanmadığını belirtir.

¹⁶⁰ وارد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁶¹ Rahmân 55/29'da geçtiği gibi. Bursevî tarafından âyetin aslında geçen هر lafzı burada kaydedilmemiştir.

¹⁶² Burûc 85/16 ve Hûd 11/107'de geçtiği gibi.

¹⁶³ وارد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁶⁴ A'râf 7/155.

¹⁶⁵ A'râf 7/155.

37. Vârid¹⁶⁶: Bu vârid İsrâ sûresi 99. âyetle ilgilidir ve mealî şöyledir: “Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah’ın [kendileri gibilerini yaratmaya kâdir olduğunu] görmediler mi? ...”¹⁶⁷ (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ) Bursevî âyetle geçen semâvâtın/gökyüzünün, içindekilerle birlikte iki günde yaratıldığını belirtir ve “Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı...”¹⁶⁸ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي) âyetini delil getirir. Yeryüzü de aynı şekilde altı günde yaratılmıştır. “Andolsun ki Biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık...”¹⁶⁹ (وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) Bursevî âyetle geçen “altı gün” kavramı üzerinde açıklamalar da yapar. Ona göre daha önce de geçtiği üzere, bahsedilen zamanlar bu ümmetin ömrü içindir, kâfirler için değildir. Bursevî İmam Suyûtî’nin de risalesinde, “Bin beş yüz yıla yakın sürede cennet ehli cennete, ateş ehli de ateşe girecektir.” dediğini belirtir. Semâvâtın ervâh ve esrârın taşıyıcısı olduğu fikrindedir. Ardından melekût ve nâsut ehlerinden, cinlerden bahseder. Cennet ve cehennem ehlini karşılaştırır.

38. Vârid¹⁷⁰: Perşembe gecesi kendisine şu Türkçe ibâre denilmiştir: “Umûr-i siyâsiyye İsmâil Efendi’ye ısmarlandı.” (أُمُورٌ سِيَاسِيَّةٌ إِسْمَاعِيلَ افنديهِ اصْمَرَلَنَدِي) Bursevî bu vârid ve hitabın o gece kendisine defalarca vâki olduğunu belirtir. Bir defasında ibârenin umûr-i ma’neviyye (أُمُورٌ مَعْنَوِيَّةٌ) şekline dönüştüğünü belirtir. Bursevî bu vâridde “katil” hadisesine işaret olduğu görüşündedir. Şöyle ki, şahitler suhte (molla) grubu için aleyhte şahitlik edince, katiller o gece idam için hapsedilmişlerdir. Bursevî’ye göre katli gerçekleştirenlere bu cezanın verilmesinde kendi teveccühü ve mânevî tesiri vardır. Allah’ın kendisini “Abdülkadir” ve “İsmâil” olarak isimlendirdiğini söyler. Ama siyasî işler için “İsmâil” ismini kullandığını belirtir. Çünkü bu ismi ona ailesi vermiştir. Süryanice’de anlamı “Allah’a itaat eden” demektir. Bursevî, Allah’ın kendisini yücelttiği mertebeden de bahseder.

¹⁶⁶ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁶⁷ İsrâ 17/99.

¹⁶⁸ Fussilet 41/12.

¹⁶⁹ Kâf 50/38.

¹⁷⁰ قِيلَ (denildi) ile başlar.

39. Vârid¹⁷¹: Bu vârid Bursevî'ye "Gadr-i âlim hemîşe câh iledir. Sanma kim gadr ü şeref cahiledir." (قدر عالم همیشه جاه آيله در. صانمه كيم قدر و شرف جاهله در) ibâresinin denilmesi üzerine kaydedilmiştir. Bursevî'ye mânâlarıyla birlikte Allah bu ibârelerle hitap ve ilham etmiştir. Bursevî Allah'ın yardımıyla vâridlerin hepsini şerh ve îzah ettiğini belirtir. Ama ibâre ve lafızlar kendisine aittir. Duruma "Kişi isti'dâdı nispetinde mertebesine göre peygamberlere vâris olur." (اذ الوارث يرث الرسول عليه) kutsî hadîsini delil getirir. Vâriddeki makam (جَاه), Allah katındaki kabul mânâsındadır. Bursevî âlimin kadir ve şerefînin ancak mânevî makamla ve ilâhî kabulle olduğu, cahilin ise, ziyade ilimlerle âlim olsa da Allah katında kadri ve şerefînin olmadığı görüşündedir.

Bursevî bu vâridin sununda, hac dönüşünde Şam yollarında harem vâridlerini yazdığı ve nazım, nesir, metin ve şerhlerden müteşekkil, Arapça, Farsça ve Türkçe müfret, mesnevi ve rubâîlerden oluşan "Esrârü'l-Hacc" adını verdiği büyük toplu varidâtının kaybolduğunu belirtir.¹⁷³

40. Vârid¹⁷⁴ [123b]: Bu vârid Âl-i İmran sûresi 18. âyetle ilgili olup mealî şöyledir: "Allah ile melekler ve hak ve adaleti gözeten ilim sahipleri O'ndan başka tanrı olmadığına şahittir..." (شهد الله أنه لا اله الا هو و الملائكة و أولوا العلم)¹⁷⁵ Bursevî'ye göre vâridde insanî kemâliyyete işaret eden celâlet kastedilir. Burada akla gelen "Sultan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir." sözünde gölge ile bâtinî kutupluğa, sultan ile de zâhirî kutupluğa işaret vardır. Bursevî "İnsanın sırrı sırrım, sırrım da insanın sırrıdır." (سرّ الانسان سرّي و سرّي سرّه)¹⁷⁶ kutsî hadîsine yer verir. Ve Hz. Peygamber'in "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır." (خلق الله ادم على صورته)¹⁷⁷ hadîsini delil getirir. Ona göre bu hadîste hakiki sûrete işaret vardır. Bu hakikat o

¹⁷¹ قيل (denildi) ile başlar.

¹⁷² Bu hadîsin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁷³ Bursevî hac dönüşü Ulâ denen mevkinde eşkıyânın saldırısına uğramış ve eseri orada zâyî olmuştur. Ve bu olaya çok üzülmüştür. Bkz. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 175a, 201b. Bu hadîsinin 1112/1700 tarihinde meydana geldiğini belirtir. Bkz. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 189b.

¹⁷⁴ وارد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁷⁵ Âl-i İmran 3/18.

¹⁷⁶ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 253.

¹⁷⁷ Müslim, Birr ve Sıla, 115; Buhârî, Edebü'l-Müfred, 71.

hakikatın gölgesi olunca Allah'ın "...O'nun benzeri hiçbir şey yoktur..." (لَيْسَ كَمِثْلِهِ)¹⁷⁸ sözünün sırrı ortaya çıkar.

Bursevî ayette geçen ulu'l-ilm ve melâikenin mahiyetine dair îzahat da yapmıştır. Onların durumuna Kâf sûresi 37. âyetteki "...kalbi olup kulak verene..." (ذَلِكَ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ)¹⁷⁹ sözünü örnek verir. Âyete göre "kalb" aklın kemâliyle muttasıf kalb-i selimdir. Ona göre ilim ve mârifet arasında da fark vardır. Has olan ilim, mârifetten üstündür. Allah da mârifetle değil ilimle vasıflanır.

Bursevî ilâhî teayyünâtın başlangıcı olan zâtî hüviyyetten de bahseder. Ona göre bu hüviyyetin tecellîsi feyz-i mukaddesle, kevnî teayyünâtın ilki olan Ruh-i Muhammedî'nin olduğu ruhlar âlemine inmiştir. Bursevî tarîkat uzamâsı olarak vasıflandırdığı Gazâlî'nin "Bu var olandan (âlemden) daha bedîi/güzeli mümkün değildir." (لَيْسَ فِي الْإِمْكَانِ أَبَدَعُ مِنْ هَذَا الْوُجُودِ) sözüne yer verir. Ayrıca Bursevî âlim genç ile câhil yaşlıyı kıyaslayarak "...De ki : Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..."¹⁸⁰ (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) âyetini delil getirir.

41. Vârid¹⁸¹ [124b]: Bu vârid Hacc sûresi 75. âyetle ilgili olup mealî şöyledir: "Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da..." (اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ) Bursevî'ye göre âyette iki şeye işaret vardır. Birincisi; meleklerden resûl seçilmesi, Hz. Peygamber'in seçilmesi anlamındadır. Zîrâ o, bir yönüyle melek hükmündedir. Buna ilk delil onun irşâd için gönderilmesidir. Çünkü o, sır ile hafâ ve kalp ile nefis mertebesi arasında orta yol olan ruh mertebesinde. Rûhaniyet melâikenin şanıdır. Bursevî Allah'ın Cibril hakkında "O gece melekler ve Cebrâil... İnerler." (تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا)¹⁸³ buyurduğunu belirtir. Bursevî'ye göre ikinci delil, Hz. Peygamber'in ruhlar âleminin samediyet makamındaki ortağı olmasıdır. Bunda onun "...Sizin hanginiz benim gibidir? Ben, Rabbi'm beni yedirir ve içirir bir hâlde gecelerim..."¹⁸⁴ (أَتَيْكُمْ مِثْلِي إِنْ آيَتِ عِنْدَ رَبِّي يَطْعَمَنِي وَ يَسْقِينِي) hadîsine

¹⁷⁸ Şûra 42/11.

¹⁷⁹ Kâf 50/37.

¹⁸⁰ Zümer 39/9.

¹⁸¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁸² Hacc 22/75.

¹⁸³ Kadir 97/ 4.

¹⁸⁴ Buharî, Savm, 49.

işaret olduğunu belirtir. Ona göre üçüncü delil, onun nübüvvetten önce ve sonra Allah’a asi olmamasıdır. Ancak bazı durumlarda ilâhî itâb (uyarı/azar) meydana gelmiştir. Bursevî bu durumdan Ruhu’l-Beyan tefsirinde Fetih suresinde geçen “Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın...” (لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ)¹⁸⁵ âyetinin tefsirinde bahsettiğini belirtir.¹⁸⁶ Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce, Hz İbrahim’den kalan şeriat ile kendisini Allah’a adadığını bildirir. Allah’ın bu konuda “Sen gideceğin yolu bilmezken sana doğru yolu göstermedi mi?” (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى)¹⁸⁷ buyurduğunu belirtir. Bursevî’ye göre dördüncü delil ise Hz. Peygamber’in melekler gibi ulvî bir makamda olmasıdır. Bununla ilgili onun, “Dünyanızdan bana üç şey sevdirmiştir...” (حَبَّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ)¹⁸⁸ hadîsine yer verir. O da, Hz. Îsâ gibi ruhanî özellikler bakımından melâikeden olsa da anne (babadan) doğmasından dolayı varlıktır.

Bursevî’ye göre vâridin işaret ettiği ikinci şey ise, Hz. Peygamber’in, ümmeti yani insanlar içinden seçilmesidir. O, onlara unuttukları şeyleri hatırlatır. Nitekim Allah Hz Âdemi de unuttu (نَسِيَ) sözüyle vasıflandırmıştır.¹⁸⁹ Ve onu “Sonra Rabbi onu seçti...” (ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبِّي)¹⁹⁰ ibâresiyle nitelemiştir. Bursevî’ye göre ümmetin risaleti miras risaletidir.

42. Vârid¹⁹¹: Bursevî’ye “Kur’ân onun üzerine definden önce okunur.” (يُقْرَأُ)¹⁹¹ sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre vâridde Kur’ân’ın ölü üzerine gaslden sonra definden önce ve kabrinin başucunda, üzerine toprak atılmasından önce okunması gerektiğine işaret vardır. Kur’ân’ın yaşanılan günlerde okunup nûrundan istifade edilmesi için vâridde bir ikaz da vardır. Hz. Âişe’nin “...Onun ahlâkı Kur’ân’dı.” (كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ) sözünde olduğu gibi, onun hakikatiyle tahakkuk; ahlâkıyla tahalluk gerekir. Bursevî vâridde Kur’ân’ın dünya ve âhiretteki lüzûmunu, onun ezelî sıfatta olduğunu ve Allah’ın kullarına onunla tecellî ettiğini de

¹⁸⁵ Fetih 48/2.

¹⁸⁶ Bkz. Bkz. Bursevî, **Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsiri**, c. 8, s. 143.

¹⁸⁷ Duhâ 93/7.

¹⁸⁸ Nesâî, İsratu’n-Nisa’, 1; İbn Hanbel, III, 128.

¹⁸⁹ Tâ-hâ 20/115’de geçtiği gibi.

¹⁹⁰ Tâ-hâ 20/122.

¹⁹¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

anlatır. Ona göre kabirde okunan Kur'ân'a kulak verilir ve belki de kabirden Kur'ân tilaveti işitilir. Vâridde ölümden ve mezardan önce eğitim ve öğretimin gereğine de işaret olduğunu belirtir. O (Kur'ân); âfâk, enfüs, Kur'ân ve rahman hakikatinin nüshasıdır.

43. Vârid¹⁹² [125b]: Bu vârid Zümer sûresi 10. âyetin gelmesi üzerine kaleme alınmıştır ve meali şöyledir: “...Unutmayın ki, zorluk ve sıkıntılara sabredip göğüs gerenler için hadsiz hesapsız mükâfatlar vardır.” (انَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ)¹⁹³ Bursevî'ye göre âyette geçen sabrın hesapsızca karşılığı, sadece ecirdir. Allah'ın, “Yaptıklarına uygun bir karşılık olarak.”¹⁹⁴ (جزاء وفاقا) sözü buna delildir. Bu vâride binâen kendisine “...Artık bana güzel bir şekilde sabretmek düşer...” (فصير جميل)¹⁹⁵ âyetinin vârid olduğunu belirtir. Bursevî Allah'a sabr-ı cemilin anlamını sorduğunu, Allah'ın da kendisine “Göğsünü daraltmamandır.” şeklinde cevap verdiğini belirtir. Ardından mutlak sabır ile sabır arasındaki farkı îzah eder. Havâs ve avâmın sabrından bahseder. Hz. İbrahim'in başına gelenlerden örnek verir. Ona göre nasıl ki tuz yemeği iyileştiriyorsa, belâ da vücudu iyileştirir. Hz. Peygamber'in “[Allah'a inanma konusunda] benim gördüğüm eziyeti başka kimse görmedi.” (مَا)¹⁹⁶ (أُوذِيَ مِثْلَ مَا أُوذِيَتْ) hadîsini delil getirir. Ona göre ezâ tasfiye sebebi ve cilâ gibidir. Allah'ın Hz.Âdem'i ibtilâ için cennetten yeryüzüne indirdiğini belirtir. Kendisine “Katlanılmaz şeylerden firar resullerin âdetidir.” (الْفِرَارُ مِمَّا لَا يُطَاقُ مِنْ سُنَنِ)¹⁹⁷ (المرسلين) sözünün vârid olduğunu belirtir. Bursevî'ye göre bu sözde firar belâ anlamına gelir.

44. Vârid¹⁹⁷: Bu vârid kendisine seheri a'lâda “Ey Hakkı hatt-ı sebzın çün taze bahar oldu. Açıldı çü gül-i gonca şeb gitti, nehâr oldu.” (اِی حَقِّی خَطِّ سَبْزِک چُون) (تازِه بَهَار اولدی. آچیلدی چو کُل غنچه شب کتدی نهار اولدی) beyitiyle hitab edilmesi üzerine kaydedilmiştir. Bursevî'ye göre vâridde geçen hatt-ı sebz/ergenin

¹⁹² (vârid oldu) ile başlar.

¹⁹³ Zümer 39/10.

¹⁹⁴ Nebe' 78/26.

¹⁹⁵ Yûsuf 12/83.

¹⁹⁶ Bu hadîsin aslı ما أُوذِيَ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوذِيَتْ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ şeklindedir. Bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 180.

¹⁹⁷ (hitab edildi) ile başlar.

yanagındaki ince tüy (خَطِ سَبَز) ile murat, uygun vâridler ve yeni tecellilerdir. Onlar bahar mevsimi gibidir ve kalpler onlarla yenilenir. Vâridde geçen “gece gitti gündüz oldu.” sözüyle ise kalbin tecelliden önceki halinde nefsin gece karanlığında olması gibi bir hale işaret vardır. Ama onun nûrundan sonra gece biter sabah olur, güneş doğar. Kalbe ay ve güneşin rûhu doğar.

Kendisine ilâhî tecellilerle “Nimetimi senden kesmem. Bundan dolayı hamd Allaha’dır.” (لَا أُزِيلُ نِعْمَتِي عَلَيْكَ. فَلِلَّهِ الْحَمْدُ عَلَى ذَلِكَ) sözünün vârid olduğunu belirtir.

45. V rid¹⁹⁸: Sabahtan önce kendisine  u nesir vârid olmuştur: “Her kimin k se-i k rı betalet ile dola, Hakk’a kaçan yol bula.” (هَر كَيْمِكَ ك س  ك ر  بَطَالَتْ اِيْلَه) Bursevî’ye göre nesirde geçen betalet (hareketsizlik) ile hareket ve gidi in zıddı olan sükûna işaret vardır. Vuslat içinse hareket gerekir.       sükûnda f rkat vardır. Mesnev deki “Bu dünyada duru um/varlı ım benim için bir ayrılık olmasaydı, ‘Biz yine dönüp O’na varanlarız.’ denmezdi.” (فَرَقْتِي لَوْ لَمْ) sözü buna delildir. Ona göre, vâriddeki (ک س ) ile hak yolda hareket arzusuna işaret vardır. O da, Hızır’ın  b-ı hayata ulaştığı gibi feyze ulaşmaktır. Köse tembellik ve sükûn ile dolarsa, f rkat ve feyzin kesilmesi; hareket ve s l k ile dolarsa vuslat ve feyze ulaşma hâsıl olur. “Harekette bereket vardır.” sözü akla gelir. Ona göre, “O halde Allah’a ko un...” (فَفَرِّقُوا إِلَى اللَّهِ)²⁰⁰ âyeti de harekete işarettir. Bursevî vâridde betalete karşı uyarı, harekete karşı da bir özendirme olduğu görüşündedir.

46. V rid²⁰¹: Bursevî kendisine “Kimse senin gibisini görmedi.” (لَمْ يَرِ أَحَدٌ) sözleriyle seslenildi ini belirtir. Bursevî’ye göre ilk vâridin anlamı zâhirde bazı mertebe ve tecelliler içindir. Allah’ın (اللَّهُ يُخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ) “...Hâlbuki Allah, rahmetini dilediği kuluna özgü kılar...”²⁰² âyeti buna delildir. Buna binâen Bursevî enbiyâ ve evliy dan bahseder. Hz.

¹⁹⁸ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

¹⁹⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, a. y.

²⁰⁰ Z riyat 51/50.

²⁰¹ خَوَطِبْتُ (hitap edildi) ile başlar.

²⁰² Bakara 2/105.

Peygamber'in "...Siz, dünya işlerini daha iyi bilirsiniz." (²⁰³) أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ) hadîsine yer verir. Ona göre vâridde dört halife ve diğerlerinin farklı mertebelerine de işaret vardır. Bu durumun "Allah'a ulaşan yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır." (²⁰⁴) (الطَّرِيقُ إِلَى اللَّهِ بِعَدَدِ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ) sözünü akla getirdiğini belirtir. Allah'ın Hz. Meryem'i âlemin kadınlara üstün tuttuğunu, Hz. Âsiye, Haticetü'l-Kübrâ ve Fâtîmatü'z-Zehrâ'yı da üstün kıldığını belirtir. Hz. Âişe'nin Hz. Fâtîma'ya bazı özellikler bakımından üstünlüğünden de bahseder. Allah'ın İsrailoğulları'nı âleme üstün kıldığı gibi²⁰⁵, bu ümmet hakkında da "Siz en hayırlı ümmetsiniz." (²⁰⁶) (كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ) dediğini belirtir. Hz. Peygamber'e de sayısı yüz yirmi dört bini bulduğu rivayet edilen nebîlere ve resullere verilen mucizeler verildiğini belirtir. Ve onların üstünlük ve hayır hakkındaki farklılıklarının Şeyh-i Ekber'in "hatmü'l-velâye" görüşünde mevcut olduğuna değinir.

47. Vârid²⁰⁷ [126b]: Kendisine "Allah ona cennette bir ev kurdu." (²⁰⁷) (بَنَى اللَّهُ لَهُ) بَنَى اللَّهُ لَهُ) sözü vârid olmuştur. Bursevî'ye göre bu vâridin geliş sebebi Bursa'daki katil hadisesidir. Softaların başını çeken, önceleri asilerden olan uzun boylu şahsın, kendisiyle ilgili iki kişinin onun Bursa'da Ulu Câmî'deki katil hadisesine bizzat katıldığına dair şahitlikleriyle, kadı tarafından asılmasına karar verilmiştir. Ve o kişinin asılmadan önce suçunu itiraf ettiği, geçmiş günahlarına tevbe istiğfar ettiği ve şehadet getirdiği Bursevî'ye anlatılmıştır. Kendisine bu vâridin iki mânası olduğu ilham edilmiştir.

Birincisi, Allah'ın, kulun canı bedeninden çıkmadıkça tevbesini kabul ettiğidir. Allah'ın onun tevbesini kabul edeceği ve ona cennette bir ev bina edeceği umulur. Bursevî'ye göre vârid katil hadisesindeki katledilenle ve katilin tevbesiyle alâkalıdır.

²⁰³ Müslim, Fadâil, 141.

²⁰⁴ Necmüddin Kübra "Usûlü Aşere" adlı meşhur risâlesine bu cümle ile başlamıştır. Ve bu risâle Bursevî tarafından şerh edilmiştir. Bkz. Necmüddin Kübra, **Usûlü Aşere Risâle ile'l-Hâim Fevâihu'l- Cemal; Tasavvufî Hayat**, Haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İst., 1980, s. 33.

²⁰⁵ Bkz. Bakara 2/47.

²⁰⁶ Âl-i İmran 3/110.

²⁰⁷ ورد (vârid oldu) ile başlar.

İkinci mânâ ise, işrak vakti tevhid sırasındaki (lafzı bulunmayan) vâridir. Buna göre katilin cenneti dünyadır. Hz. Peygamber'in "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir." (الدُّنْيَا سَجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ)²⁰⁸ sözü de duruma delildir. Mü'minlerin isyankâr olanları da kâfirlerden sayılır. Bursevî'ye göre ikinci mânâda bundan sonra vârid olan "De ki: Beni Allah'a karşı hiç kimse koruyamaz ve yine asla O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam." (قُلْ أَتَىٰ لَن يَجِيرُنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَن أَجِدَ مِنْ)²⁰⁹ âyetine de işaret vardır. Ve bu âyet de ilâhî güce bir işaretir.

48. Vârid²¹⁰: Seher-i a'lâda kendisine Kalem sûresi 1. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: "Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun." (ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ)²¹¹ Bursevî "nûn" (ن) ile maksâdın (zâtî ehadiyyet noktası olan) noktanın nûnu olduğu görüşündedir. Hz. Ali'nin "Ben be harfinin altındaki noktayım." (اَنَا النُّقْطَةُ تَحْتَ الْبَاءِ) sözünü delil getirir. Onun bu sözünde seyr u sülûk ile, zulüm perdesi olan cismanî âlemler ve nûr perdesi olan rûhanî âlemleri aşmaya işaret olduğunu belirtir. Ayrıca Ev ednâ (أَوْ أَدْنَى) mertebesinden kâbe kavseyn (قَابَ قَوْسَيْنِ) mertebesine inişe de delâlet vardır.²¹² Vahdet ehli için kesretin bir perde olmadığını belirtir. Ve "Andolsun ki, Peygamber onu [Cebrail'i yeryüzüne] başka bir sefer indiğinde de görmüştür. Sidretü'l-Münteha'nın yanında." (وَ لَقَدْ رَأَىٰ نَزْلَةَ أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ)²¹³ âyetini delil getirir. Buna bağlı olarak Bursevî şöyle bir olayı anlatır: Şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin huzurunda bir kere renkli, süslü bir elbise görünür. Oradakiler renginden ve güzelliğinden dolayı şaşırınca, şeyh: "Şaşırmayın, zîra bu güzellik ârızîdir. O terkidir ve aslı beyaz bir elbisedir." der. Ona göre bu söz keşfedenin, fer'î sûretteki asla baktığı anlamına gelir. Bursevî sair mükemmelliklerin de Hz. Ali'nin sözünde geçen, b (ب) harfinin altındaki nokta gibi bunlardan olduğu görüşündedir. Bursevî'ye göre vârid olan âyette geçen kalemler, Ruh-i Muhammedî olan en yüce kaleme ve Allah'ın âyet ve sûreleri bu kalem ile yazdığına işaret vardır.

²⁰⁸ Müslim, Zühd ve Rekâik, 1.

²⁰⁹ Cin 72/22.

²¹⁰ وُرد (vârid oldu) ile başlar.

²¹¹ Kalem 68/1.

²¹² Necm 53/9'da geçtiği gibi.

²¹³ Necm 53/13- 14.

Daha sonra Bursevî, kendisine birtakım mertebeler ve tecellîlerin zuhûr ettiğini belirtir. O anda kendisine “Aşkla nûn ve kalem indi yere. Sıgıdı bunca ahruv estura.” (عشقله نون والقلم ايندى يره. صيغدى بونجه احرف اسطره) beyti vârid olmuştur. Beytin mânası “Biz yüce harfler idik. Alçak satırlara indik.” diyenin sözü gibidir.

49. Vârid²¹⁴ [127b]: Bursevî’ye “Servi gibi dil-metîn olmak gerek. İstikâmetten nişan bulmak gerek.” (سرو كيى دل متين اولقى كرك. استقامتدن نشان بولقى) beyiti vârid olmuştur. Bursevî’ye göre vâridde iki şeye işaret vardır.

Birincisi kalbin, kısım ve dallardan oluşan ağaç gövdesi gibi âzâ ve kuvvetlerden oluşmasıdır. Ağacın kökünün iyi olmasıyla dallarının da iyi olması gibi kalb iyiye, tüm ceset iyi; fesatsa tüm ceset fesattır. Kalbin metanetinin kahr ve celâl fırtınalarında ancak Hz. Ulyâ’ya (Allah) teveccühü bırakmamak sûretiyle doğru istek ve sebat ile korunacağı görüşündedir. Bu metanet bulunursa diğer âzâlar da hak üzere sabit olur.

Bursevî’ye göre vâridin işaret ettiği ikinci şey, sözlerde, fillerde, tüm hallerde ve aynı zamanda şeriat ve ahkâmı, tarikatlar ve âdapta mevcut olan istikamettir. Bursevî vâridde ağacın fırtınalar karşısındaki konumu ve istikametli duruşuyla ümmetin istikametini de karşılaştırır.

50. Vârid²¹⁵: Bursevî kendisine “Beni göremezsın [hitabı], Rabbin yüzü/vechi üzerine bir hicaptır.” (لن ترانى حجاب على وجه الربانى) sözünün vârid olduğunu belirtir. Bursevî’ye göre vâridde, Hz. Mûsâ’nın beşer olması dolayısıyla bâki vechi (Allah’ı) görmesindeki perdeye izâfet vardır. Buna binâen Allah Hz. Mûsâ’ya “...Beni katiyen göremezsın...”²¹⁶ (لن ترانى) demiştir. Vâridde vücûda izâfeten nefse olan fenâyâ karşı bir uyarı da vardır. Bursevî’ye göre bu duruma “Allah’ın senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması için...” (ليغفر لك الله ما واستغفر لذنبيك)²¹⁷ ve “...günahlarının bağışlanmasını dile...” (تقدّم من ذنبك و ما تأخر

²¹⁴ وُرد (varid oldu) ile başlar.

²¹⁵ وُرد (vârid oldu) ile başlar.

²¹⁶ A’raf 7/143.

²¹⁷ Fetih 48/2.

)²¹⁸ âyetleri delildir. Bu günahla Allah'ın “Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur...” (فاعلم انه لا اله الا الله)²¹⁹ sözüne de işaret vardır. Bursevî Hz. Mûsâ'nın Tûr dağındaki hallerinden de bahseder. Onun Rabbi'ni ancak beşeriyetten sıyrıldığında görebileceğini, Hz. Peygamber'inse Rabbi'ni arş üzerinde âhîret sınırlarında terakî âleminden ayrıldığında gözle ve basîretle gördüğünü bildirir. Bursevî Ruhî'l-Beyân tefsirinde bu bahse yer verdiğini belirtir. İnsanın, beşeriyetle örtülü olduğu için O'nu dünyada ancak basîret gözüyle görebileceğini bildirir. Ru'yetin yüz ile ilgili olduğuna değinir. Bursevî vâridde ehl-i fenâdan Allah'ı görenin durumunu da anlatır. Allah'ın “...Rabbi'nin zâtı...” (وجه ربك)²²⁰ sözü akla gelir. Ve Hz. Peygamber'in “O bir nurdur [O'nu nasıl göreyim?]” (نور أنى أراه)²²¹ ve “Rabbi'mi genç sûretinde gördüm.” (رأيت ربى فى صورة شاب)²²² hadîsleri buna delildir.

51. Vârid²²³: Bursevî “O'na ortak olabilecek birisi yoktur.” (ليس معه من) sözü'nün vârid olduğunu belirtir. Ona göre bu söz, Allah'ın yanında kimse yok anlamına gelir. O'nun varlığının dışındaki her şey sonradan meydana gelmiştir. Allah, “Yeryüzünde bulunan herkes yok olacaktır.” (كل من عليها فان)²²⁴ ve “Yalnız azamet ve ikram sahibi Rabbi'nin zâtı bâkîdir.” (و يبقى وجه ربك)²²⁵ buyurmuştur. Bursevî yeryüzünde sadece Allah'a yakın olma cihetinin bâkî olduğunu belirtir. Ona göre bunu anlamak içinse kişiye vahdet-i vücûd bilgisi gerekir. Şeyh-i Ekber'in “Kevn [âlem] ancak bir hayaldir. Hakikatte o, haktır.” (انما الكون خيال وهو حق فى) (الحقيقة)²²⁶ sözü de buna örnektir.

52. Vârid²²⁷ [128b]: “Benim sevdiklerimsiniz.” (كنتم احبائى) sözüyle kendisine hitap edilmiştir. Bursevî'ye göre bu topluluğa ait ifade, Fatiha sûresi 5. âyette geçen “Yalnız San'a kulluk ederiz...” (اياك نعبد)²²⁸ sözündeki gibi halk

²¹⁸ Muhammed 47/19.

²¹⁹ Muhammed 47/19.

²²⁰ Rahmân 55/27.

²²¹ Müslim, İmân, 291.

²²² Aclûnî, a.g.e., I, 436.

²²³ ورد (vârid oldu) ile başlar.

²²⁴ Rahmân 55/26.

²²⁵ Rahmân 55/27.

²²⁶ Bu söz vr. 115b'de de geçmiştir.

²²⁷ خطوبت (hitap edildi) ile başlar.

²²⁸ Fatiha 1/5.

dilindedir. Allah bir kulunu sevdi mi onun tüm parçalarını sever. Dost kâbe kavseyn ve kurb-i nevâfil ehliendir. Allah'ın "...nihayet onu severim..." (²²⁹ حَتَّى أُحِبَّهُ) sözü bilinir. Bursevî'ye göre bu sözde kişinin kurb-i ferâiz ehlienden olarak Allah'a daha yakınlaştığına işaret vardır. Kenz-i mahfî kutsî hadisinde ise Allah, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim/istedim..." (²³⁰ كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ) buyurmuştur. Bursevî vâridde âşıkların haline dair îzâhlara da yer vermiştir. Hz Peygamber'in Uhud Dağı hakkındaki "[Uhud] bizi sever, biz de onu severiz." (²³¹ يُحِبُّنَا) sözü de vârid için delildir.

53. Vârid²³²: Bu vârid Ahzâb sûresi 56. âyetle ilgili olarak kaleme alınmıştır ve meali şöyledir: "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar..." (²³³ إِنَّ اللَّهَ وَالْمَلَائِكَةَ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ) Bursevî'ye göre vâridde Hz. Peygamber'in bir nûr olduğuna işaret vardır. Nitekim onun, "Ben Allah'tanım, mü'minler ise benim nûrumun feyzindendir." (²³⁴ أَنَا مِنَ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ مِنْ فَيْضِ نُورِي) ve "Allah'ın ilk yarattığı şey benim rûhumdur/nûrumdur." (²³⁵ أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي) hadîsleri buna delildir. Allah Kehf sûresi 110. âyetteki "De ki: Ben de sadece sizin gibi bir insanım..." (²³⁶ قُلْ أَنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ) sözü de buna delildir. Bursevî âyette geçen, Allah'ın, meleklerin ve mü'minlerin salâtına dair îzahlar da yapmıştır. Ona göre Allah'ın salâtı nûranî bir letafettir. Çünkü o nûrdur. "Allah, göklerin ve yerin nûrudur..." (²³⁷ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) ve "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, her şeyden hakkıyla haberdar olandır." (²³⁸ لَا تَدْرِكُهُ الْإِبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ) âyetleri de O'nun nûrânî letâfetine delildir.

Bursevî'ye göre vâridde geçen meleklerin salâtı ise nuranî letâfet yönündendir. Mü'minlerin cismanî cihette salât ettiklerini, Allah'ın salâtının ancak

²²⁹ Buhârî, Rikak, 37.

²³⁰ Aclûnî, **a.g.e.**, II, 132.

²³¹ Müslim, Hac, 503, 504.

²³² ²³³ (vârid oldu) ile başlar.

²³³ Ahzâb 33/56.

²³⁴ Hadîsin benzer versiyonu için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, I, 205.

²³⁵ Aclûnî, **a.g.e.**, I, 311.

²³⁶ Kehf 18/110.

²³⁷ Nûr 24/35.

²³⁸ En'âm 6/103.

aklen ve keşifle idrak edilebileceğini belirtir. Ve O'nun zatının birliği de tecellî olmadan görülemez. Buna Hz. Peygamber'in "O bir nurdur [O'nu nasıl göreyim?]" (نورٌ أتى أرَاه)²³⁹ hadîsi de delildir.

Vâriddeki salât iki mânâyâ gelir. İlki, dil ile "Allah'ım, Efendimiz olan Hz. Muhammed ve onun ailesine salât ve selâm olsun." (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ) demektir. İkinci mânâsı ise hayatta iken ona ve ölümünden sonra kabrine secde etmektir ki bu ancak bâtınına secde ile câiz olur. Bursevî bunun kendisine Harem-i Nebî'de onun başucundayken, mücâvereti esnasında ilham edildiğini belirtir. Hz. Peygamber'in kabrini tavafin caiz olmadığı, tavafta mutlak; salâta ise mukayyed sûret olduğu görüşündedir.²⁴⁰

54. Vârid²⁴¹ [129b]: Bursevî'ye "Allah'tan başka ilâh yoktur." (لا اله الا الله) sözü vârid olmuştur. Kendisine, zâhirde bu kelime ehlinin az olduğunun ilhâm edildiğini belirtir. Ona göre eğer bâtında bu kelime ehli çok ise, bu durum dünyada gerçek tevhid ehli olduklarını gösterir. "Göklerde ve yerde bulunan herşey, ister istemez Allah'a secde ederler..." (وَ لِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا)²⁴² âyetinin de buna işaret ettiğini belirtir. Dünya âhiretten, zâhir de bâtından daha dardır. İnsanın zâhiri ve bâtını arasında fark vardır. Bursevî'ye göre hakikat itibariyle tevhid her varlığın zâtına gereklidir. "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, 'Allah' derler..." (وَلَنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ)²⁴³ âyetini delil getirir. Ama bu tevhid unutulunca Allah'ın, "Lâ ilâhe illallah" (لا اله الا الله) sözünü hatırlattığını belirtir.

55. Vârid²⁴⁴: Bu vârid Neml sûresi 23. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: "Ben onları idare eden bir kadın gördüm. Kendisine her şey verilmiş ve muhteşem bir tahtı da var." (اِنِّى وَجَدْتُ اِمْرَاةً تَمْلِكُهُمْ وَ اَوْتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَ لَهَا عَرْشٌ عَظِيْمٌ)²⁴⁵ Bursevî'ye

²³⁹ Müslim, İmân, 291.

²⁴⁰ Bursevî bu konuya vr. 115a'da bulunan on dördüncü vâridde de yer vermiştir.

²⁴¹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁴² Râd 13/15.

²⁴³ Lokman 31/25; Zümer 39/38.

²⁴⁴ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁴⁵ Neml 27/23.

göre vâridde, irşâdın Hüdühüd'ünün kalbin Süleyman'ına söylediği söze işaret vardır. Hüdühüd'ün Belkıs'ı diyarında gördükten sonra, “Bir kadın gördüm. O dünyanın acûzesidir ve nefsin Belkısı'dır.” dediğini belirtir.²⁴⁶ Bursevî'ye göre vârid olan âyette “idare ediyor” (تملكهم) ile bu acûzeden bahsedilir. “Kendisine her şey verilmiş.” (اوتيت من كل شيء) sözü ise Belkıs'ın eşya, soy, yeni ürünler (evlat) ve kezâ âzâ ve kuvvetlere sahip olduğu anlamındadır. Vâridde Allah'ın hiçbir şeyi esirgemediğine dair tenbih de vardır. Ki o Cevâd-ı mutlak. Allah (Rahmân'ın nüshası olan) insanoğluna kıymet verir. “Muhteşem bir tahtı var.” (و لها عرش عظيم) sözü, onun varlıkların arşı olduğuna ve Allah'ın onu ululukla vasıflandırdığına işarettir. Ulu arş ise cesedin arşıdır. Feleklerin varlık âleminden görüldüğünden daha yüce olduğu gibi, ceset de insanda görülen ve idrak edilenden daha yücedir. Allah'ın “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” (لو لآك لما خلقت الأفلاك)²⁴⁷ sözü buna delildir.

Bursevî Hüdühüd'ün, Belkıs'ı ve kavmini güneşe secde ederlerken bulduğunu, bu secdeden nehiy için de “...ne güneşe, ne aya secde edin...” (لآ تسجدوا للشمس و)²⁴⁸ âyetinin vârid olduğunu belirtir. Ayrıca Hz. İbrahim'in “...Beni ve oğullarımı heykellere/putlara tapmaktan uzak tut.” (و اجنبي و بني ان نعبد الأصنام)²⁴⁹ şeklindeki duasına yer verir. Kâfirlerin putlara zâhiren; altın ve gümüş içinse, bâtinen secde ettiklerini ve bâtınî secdenin zâhîrîden daha kuvvetli olduğunu belirtir. Ona göre “Allah'tan başka Tanrı yoktur. “O, yüce arşın sahibidir.” (لا اله الا هو رب العرش)²⁵⁰ âyeti de bu duruma işarettir. Bursevî, Allah'ın âfakta muhîr arşın; enfüste kalp arşının Rabbi olduğunu söyler.

²⁴⁶ Vâridde Hüdühüd “İrşâdın Hüdühüd'ü”, Hz. Süleyman “Kalbin Süleyman'ı”, Belkıs ise “Nefsin Belkıs'ı” şeklinde nitelenmiştir. Mevlânâ da Hz. Süleyman ile Belkıs arasında geçen olayları anlattığı kıssanın sonunda, kıssanın metaforik çözümlemesini şöyle yapmıştır: “Ey benim dostlarım! Süleyman'dan maksadım Tanrı'dır; Belkıs'tan maksadım kötülüğü buyurup duran nefis; Hüdühüd' den maksadım da akıldır ki nefis sarayının bir bucağına konmuştur, her solukta düşünce gagasıyla Belkıs'ın göğsünü gagalamaktadır, nefis Belkıs'ını gaflet uykusundan uyarmaktadır, mektubu ona sunmaktadır.” Bkz. Mevlâna Celâleddîn, **Macâlis-i Sab'a** [Yedi Meclis], Çev. ve Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1965, s. 54.

²⁴⁷ Aclûnî, **a.g.e.**, II, 164.

²⁴⁸ Fussilet 41/37.

²⁴⁹ İbrahim 14/35.

²⁵⁰ Neml 27/26.

56. Vârid²⁵¹ [130b]: Kendisine Neml sûresi 35. âyet vârid olmuştur ve anlamı şöyledir: “Ben onlara bir hediye göndereceğim...” (وَآتَى مُرْسَلَةَ الْيَهُودِ بِهَدِيَّةٍ)²⁵² Bursevî’ye göre âyette kalbin Süleyman’ının, irşadın Hüdhüd’ü eliyle, nefsin Belkıs’ı ve dünyanın acûzesine, onu şirkten döndürmek ve tevhîde yöneltmek için Rahmân’ın âyetlerinin yazılı olduğu bir mektup göndermiş olduğuna işaret vardır. Belkıs ise onu, risaletinin doğru olup olmadığı hakkında sınamak istemiştir. Ardından Belkıs emre tâbi olmuş ve boyun eğmiştir.

Vâridde Hz. Süleyman’ın ordusuna da atıf vardır. “...Rabbi’nin ordularını ancak kendisi bilir...” (وَ مَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ)²⁵³ âyeti bununla ilgilidir. Bir sivrisineğin bile Hz. İbrâhim için Allah’ın askeri olduğu bilinir. Bursevî Hz. Süleyman’ın, Hz. Mûsâ’nın ve Firavun’un ordularından bahseder. Nitekim Firavun’un, kendi ordularına hiçbir şeyin karşı koyamayacağını zannedeip, zâhir ve bâtın orduları hesaba katmadığını belirtir. Kezâ âhir zamanda ortaya çıkacak olan Mehdî için, cismânî ve rûhanî yönü olan vezirlerin çıkacağını belirtir. Bursevî’ye göre cismânî yön Ashâb-ı Kehf gibi; rûhanî yön ise Efendimiz Hz. Ali’nin ve Hâtimetü’l-Evliyâ’nın rûhaniyeti gibidir.

57. Vârid²⁵⁴: Bursevî’ye Allah tarafından “Allah akla kabul et dedi, o da kabul etti. Sonra ona sırt çevir dedi, o da sırt çevirdi.” (تَعَالَى قَالَ لِلْعَقْلِ أَقْبَلْ فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ) sözünü vârid olmuştur. Bursevî, vâridde Allah’ın, kutsî akli kaçış ve yaklaşış sûretinde imtihan ettiğine işaret olduğu görüşündedir. Yaklaşmaktan maksat, Allah’a yaklaşmadır. Kaçma ise mâsivâdandır. Bu durum sen, ben diyen nefse muhâliftir. Bu durumdan kurtulmak için onun sûreti riyâzât olan ateşte yakılması gerekir. Ve yeme içmeyi terk gerekir. Şeytanın nefsi ise, onu secde etmemeye taşımıştır. Bursevî konuyla ilgili bir olayı şöyle anlatır:

Bir keresinde hatimdeyken mücâvereti esnasında seher vakti Harem-i Şerif’te (Hz. Peygamber’in hadiste onu saçları beyazlamış bir kocakarı olarak nitelediği gibi)

²⁵¹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁵² Neml 27/35.

²⁵³ Müddessir 74/31.

²⁵⁴ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

dünya gözüne kötü surette görünür. Ve dünya kendisine Kâbe cidârı yakınında secde eder. Sonra (dünya) halka tuhaf şekilde temessül eden sûretine hitaben “bu kişi sana bağlanmaktan sâlim olduğu halde geç git.” der. Yine bir gün o (dünya), tuhaf bir sûreti insanlara güzel ve süslü göstererek satar. Metâftaki insanlar etrafına toplanıp “O nedir, fiyatı kaç?” diye sorarlar. Bursevî ise Allah’ın korumasıyla ona iltifât etmediğini belirtir. Bursevî akl-ı maad ve akl-ı maaşa dair îzah da yapmıştır. Akl-ı maaş Allah’ın nuruyla dolu kutsî münevver akıl değil, evhâm ve hayal dairesindedir. “...Onun yağı neredeyse ateşle temas etmediğinde de aydınlatacak ölçüde parlaktır...” (يَكَادُ زَيْتُهَا يُضَيُّ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارُ)²⁵⁵ âyeti buradaki tecellî nûruna işarettir.

58. Vârid²⁵⁶: Bu vârid Yâsîn sûresi 37. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Onlara, gündüzü kendisinden çekip aldığımız ve birden bire karanlıkta kaldıkları gece de bir işarettir.” (وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ)²⁵⁷ Bursevî’ye göre âyetteki gece, insanoğlu için baygınlık hali, örtü ve perdeye işârettir. Gündüz ise ehadiyyet nûrundan hâsıl olan tecellî ve inkişâfa işarettir. Bursevî Bayezid Bistamî’nin bir keresinde heybet makamında kırk gün kaldığını, tesir ve infiâlin şiddetinden namaz kılmaya güç yetiremediğini, Allah’tan namazlarını edâ edebilecek kudret istediğini anlatır. “Tâiyye” adlı eserin müellifi Mısır’da medfûn Ömer b. Fârız’ın da bu konuda Bayezid’ininki gibi bir hale yakalandığını belirtir. Şeyhi Osman Fazlı Efendi’nin ise; sekr, tecellî ve heybet halinin yedi, sekiz ve dokuz ay devam ettiğini ama Allah’ın korumasıyla namazlarını edâdan geri kalmadığını anlatır. Gece-gündüz, gizli-açık devam eden tecellînin sekr değil; daimî huzur ve kâim bir ömür olduğu görüşündedir.

59. Vârid²⁵⁸ [131b]: Kendisine Necm sûresi 26. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: “Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaathleri ancak Allah’ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlar.” (وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي)

²⁵⁵ Nûr 24/35.

²⁵⁶ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

²⁵⁷ Yâsîn 36/37.

²⁵⁸ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

Bursevî'ye göre âyette iki şeye işâret vardır.²⁵⁹ (شَفَاعَتُهُمْ إِلَّا مَنْ بَعْدَ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يَرْضَى

İlki, ilhamın meleğinin ancak Allah'ın izniyle ilham edebildiğidir. Melek onunla beraberdir ve cemalin nûrudur. Ama şeytanla beraber olmaktan dolayı feyz kesilirse, celâlin karanlığının ortaya çıkacağını belirtir.

İkinci mânâya gelince, insânî ruh vücutta sıkıntıya muttâlî olursa, feyze ve cûda ermeye mani vardır. İnsân-ı kâmil için şeriat olan zâhir dil ve hakikat olan bâtın dil olarak iki dil mevcuttur.

60. Vârid²⁶⁰: Bursevî kendisine sabah namazının sünnetinden önce Zuhurf sûresi 32. âyetin vârid olduğunu belirtir ve meali şöyledir: "...onların geçimliklerini/maîşetlerini aralarında biz paylaştırdık..."²⁶¹ (نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ) Bursevî vâridde bahsedilen maîşetin iki kısım olup, ilkinin zâhirî maîşet olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in yataktan kalkınca Allah'tan rızık istemesi de buna örnektir. Nisâ sûresi 32. âyette "...Allah'tan O'nun lütfunu isteyin..."²⁶² (وَأَسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ) buyrulur. Allah'ın Hz. Mûsâ'ya "Ey Mûsâ! Nalının ve kandilindeki yağın da dâhil, her şeyi benden iste."²⁶³ (يَا مُوسَى اسْأَلْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى نَعْلِكَ وَ زَيْتِكَ فِي قَنْدِيلِكَ) şeklinde vahyettiğini belirtir.

İkinci mânâ ise, ruhların kuvvet bulduğu bâtınî maîşete delalettir. O, evrâd, ezkâr, ibadet ve taâtan hâsıl olan rızıktır. Ancak rızık taksimi belirlidir. Bursevî Hz. Peygamber'in rızıkla ilgili "Temizliğe/abdeste devam et ki, rızkın genişlesin."²⁶⁴ (دُمُ عَلَى الطَّهَارَةِ يُوسَّعُ عَلَيْكَ الرِّزْقُ) sözünün farkına da değinir.

²⁵⁹ Necm 53/26.

²⁶⁰ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁶¹ Zuhurf 43/32.

²⁶² Nisâ 4/32.

²⁶³ Burada zikredilen ifade metinlerde aynen geçmemekle birlikte, Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda on emri alışı ve sonrasında yaşadıklarını anlatan bölümlerde buradaki ifadeyi çağrıştıran cümlelere rastlanmaktadır. Bkz. Çıkış 24- 31.

²⁶⁴ Hadîsin aslı دُمُ عَلَى الطَّهَارَةِ يُوسَّعُ عَلَيْكَ فِي الرِّزْقُ şeklindedir. Bkz. Alaiddin Ali el-Muttaki b. Hüsameddin Hindi, **Kenzü'l-Ummâl**, c. 16, Müesseretü'r-Risâle Neşr., Halep, 1977, s.129.

61. Vârid²⁶⁵: “Allah’tan başka ilâh yoktur.” (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre vâridde Allah’ın, Kur’ân’daki çokça zikretme emrine işaret vardır. Ama zikrin en faziletlisi “Lâ ilâhe illallah” zikridir. Vücud-i mutlak olan Allah, esmâ ve sıfatları ile tecellî eder ve bu güzel kelimedede vahdet-i vücûda izâfe vardır.

Bursevî vâridde sûfîlerin faziletlerinden, şühûd mertebelerinden bahseder. Ve diğer insanların hallerine dair “Onların çoğu Allah’a ancak ortak koşarak inanırlar.” (وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ)²⁶⁶ âyetini örnek verir.

62. Vârid²⁶⁷ [132b]: Seher-i a’lâda Bursevî’ye “Salâhın nuru iki gözünün arasındadır.” (نُورُ الصَّلَاحِ بَيْنَ عَيْنَيْكَ) şeklinde hitap edilmiştir. Bursevî’ye göre Allah her şey için bir alâmet kılmıştır ve salâh ehlinin alâmeti yüzlerde ve alınlardadır. ²⁶⁸ (سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ) “...Onların [secde eseri olan] alâmetleri yüzlerindedir...” âyetinde ise yüz, hakikate işarettir. Bundan dolayı yüz/vech sözüyle, zât kastedilir. Bursevî “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbi’nin zâtı bâki kalacaktır.” (وَيَبْقَى وَجْه)²⁶⁹ âyetinde ve Hz. Ali’nin “...İki kişiye doğru dua ettikten sonra elini yüzüne sürdü.” (وَنَحْوَهُمَا وَ مَسَحَ الْوَجْهَ بَعْدَ الدُّعَاءِ) sözünde hakikat makamına dönüşe işaret olduğunu belirtir. Bursevî burada İnsân-ı kâmil ve kendilerine Hz. Peygamber’i rehber edinen sûfîlerin adâbından da bahseder. Ona göre salâh tüm mertebelerin toplu mertebesidir. Velî, siddîk, nebi ve resûl adının salâh ismiyle adlandırılmasında bir sakınca yoktur. Kezâ insân-ı kâmil için de aynı durum mevcuttur. Hz. Yûsuf’un “...benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere [salihlere] kat.” (تَوَفَّنِي مُسْلِمًا)²⁷⁰ şeklindeki duâsı da buna delildir. Burada o, salihlerle enbiyâ, uzamâ ve tüm salihleri kasteder.

²⁶⁵ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁶⁶ Yûsuf 12/106.

²⁶⁷ خُوطِبْتُ (hitap edildi) ile başlar.

²⁶⁸ Fetih 48/29.

²⁶⁹ Rahmân 55/27.

²⁷⁰ Yûsuf 12/101.

63. Vârid²⁷¹ [133a]: Bu vârid “Lâ ilâhe illallah kelimesi vücûda geldi.” (اَنَّ) (كلمة لا اله الا الله تتجسد) sözüyle ilgilidir. Bursevî’ye göre vâridde, ulemâ arasında a’râzın cevâhir sûretinde vücûda geldiğinin anlaşıldığına işaret vardır. Namaz, oruç ve benzer ibadetler de vücûda geldiklerinden, bu kabîldendir. “...sonra onlara yaptıklarını haber verecektir...” (ثُمَّ يَنْبِئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا)²⁷² âyeti buna delildir. Bursevî namazın sıhhatinin kelime-i şehâdete bağlı olduğunu belirtir. Onda İsm-i a’zâm olan İsm-i celâl vardır. Bu ismin sûreti insân-ı kâmilidir. İsm-i a’zâm da tüm esmâ ve sıfatların kaynağıdır. İnsân-ı kâmilden maksat her asırda “Kutbu’l-aktâb”dır. O, Hz. Peygamber’in halifesidir. Ve bu şerefli ismin sırrı Hz. Peygamber’in sûretinde ve ardından halifelerin sûretinde vücûda gelir. Bursevî, kendisine “İnsanın sırrı sırrımdır, benim sırrım da onun sırrıdır.” (سِرُّ الْإِنْسَانِ سِرِّي وَ سِرِّي سِرُّهُ)²⁷³ kutsi hadîsinin vârid olduğunu bildirir. Yani bu, “Onun sırrı sırrımın zahiri ve sûretidir ve sırrım onun sırrının bâtını ve hakikatidir.” demektir. Hz. Peygamber’in “Allah Âdem’i kendi sûretinde yaratmıştır.”²⁷⁴ (خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ) hadîsi buna delildir. Vâriddeki kelimenin vücûda gelmesine bir diğer işaret ise, onun ifşâsının yasak olmasıdır. Zevken ve keşfen idrâki gerekir.

64. Vârid²⁷⁵: Bu vârid Münâfikun sûresi 8. âyetle ilgili olup, meali şöyledir: “Diyorlar ki, ‘Eğer Medine’ye dönersek, mutlaka izzetli olan oradan zelil olanı çıkaracaktır.’ Hâlbuki izzet Allah’ın, Resûlü’nün ve mü’minlerindir...” (يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ)²⁷⁶ Bursevî’ye göre âyetteki Medine ile vücûdun Medinesi’ne, nefse ve onun vasıflarına işaret vardır. Ayrıca zâhirde Allah’a, kalbe ve ruha yönelmiş görünen ama bâtında dünya ve mâsivâyâ yönelen münafıklara atıf vardır. Bursevî, gayri müslimlerin (ehl-i zimme) müslüman ülkesindeki durumlarından, cizye ve haraç verdiklerinden de bahseder. Nefs ve vasıflarının, vücut Medinesi’nden bir daha dönmek üzere riyâzet ve mücâhede yoluyla çıktığı görüşündedir. Vâriddeki “İzzet Allah’ın, Resul’un ve

²⁷¹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁷² Mücâdele 58/7.

²⁷³ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 253.

²⁷⁴ Müslim, Birr ve Sıla, 115; Buhârî, Edebü’l-Müfred, 71.

²⁷⁵ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

²⁷⁶ Münâfikûn 63/8.

mü'minlerindir.” sözü ile ilâhî sûretle zâhirî insânî hakikat kastedilir. İsrâiloğulları, Firavun ve kavminin kötü haldeyken iyi hale sevk edilmesi buna örnektir. Onların ilk halleri kalbin ve ruhun tezkiye ve temkinden önceki haline benzer.

Bursevî'ye göre âyetteki diğer zâhirî anlamda, Bursa'daki inkâr ehlinden olan softalara işaret vardır. Katli gerçekleştirenler, sûfiler için “İçlerinden sadece birini katlederek biz onları yendik ve bu beldeden çıkardık.” demişlerdir. Hâlbuki onlar fitneyi engelleyelim derken, körleşip, sağırlaşmış ve orada asla tahmin etmedikleri bir belânın vukû bulmasına sebep olmuşlardır. Bursevî bu anlattıklarına Gazzâlî'nin İhyâ-i Ulûm'daki “Kime bu vehbî keşfi ilim nasip olmazsa, sonunun kötü olmasından korkarım. Bu ilimden nasipdâr olan kimsenin en az nasibi, O'nu tasdik etmek ve O'na teslim olmaktır. En düşük cezası ise, bundan nasipdâr olmamak için direnmektir. Ve o ilim, siddıkların ve mukarrabûnun ilmidir.” sözünü delil getirir. Camidekilerin de sûfileri ilhadla ve zındıklıkla suçladıklarını, oysa bu hallerinin Hz. Peygamber'in “...Kalbini yardım mı? ...” (هَلْ شَقَّقْتَ قَلْبَهُ)²⁷⁷ sözünü hatırlattığını belirtir. Onların yeryüzünde ıslahtan sonra fesat çıkardıkları görüşündedir.²⁷⁸

65. Vârid²⁷⁹: Sabahtan önce kendisine “İnsan/kul ile Rab ve cisimler ile ruhlar arasında irtibat şarttır.” (لَا بَدَّ مِنْ الْأَرْتِبَاطِ بَيْنَ الْإِنْسَانِ وَ بَيْنَ الرَّبِّ وَ بَيْنَ الْأَجْسَامِ) (والارواح) sözünün vârid olduğunu belirtir. Vâriddeki kulla Rab arasındaki irtibat meşrûh bir sırdır. Kulla cisimler arasındaki irtibat cisimle; kulla rûh arasındaki irtibat ise rûh ile dir. Bursevî Allah'ın sır, rûh ve cisim mertebelerini tertip ettiğini belirtir. Bazı münasebetler akıl, bazıları keşf ile idrak edilirken; bazılarını Allah'tan başkası idrak edemez. Bursevî mevcûdât ile Allah arasındaki irtibatın çok renkli (mütelevvîn) olduğu görüşündedir.

66. Vârid²⁸⁰: Bursevî yüzünü sabah olmadan az önce yere koyar ve “Yüzüm Sen'in yüzün için secde etti. Ey Rabbim beni bağışla.” (سَجَدْتُ وَجْهِي لَوَجْهِكَ يَا رَبِّ) (فاغفر لي) der. Bu haldeyken kendisine “Mescûdünün azaplandığı bir sâcîd gördün

²⁷⁷ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Müslim, İmân, 158; Ebû Dâvud, Cihad, 95.

²⁷⁸ A'râf 7/56, 85'de geçtiği gibi.

²⁷⁹ قيل (denildi) ile başlar.

²⁸⁰ قيل (denildi) ile başlar.

mü?” (هَلْ رَايْتَ سَاجِدًا يُعَذِّبُهُ مَسْجُودُهُ) denilir. Bursevî vâriddeki secdenin fenâ hali olduğunu, kul Rabbi’nde fâni olunca kulun aradan çıkmasıyla sadece Rab’bin kaldığını belirtir. Ve Rabbi ona sonsuza dek zulmetmez. Ancak İblis gibi bazı vasıflarda kalanlara azap eder. Ona göre vâridde “yüz” ile murat zâttır. Allah Tûr Dağı misali bir şeye tecellî edince o, tamamen O’nun bayrağı altında olur. Tecellî kalbe tesir eder. Kalbin sûreti Kâbe’dir. Ona giren ise emindir. Buna karşın “Şeytan âdemoğlunu secdedeyken yakalar.” sözü de bilinir.

Bursevî Allah’ın vücudunun/varlığının nûr olduğundan bahseder. “Yeryüzü Rabbi’nin nuruyla aydınlanacak...”²⁸¹ (وَ اَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا) âyeti ve Hz. Peygamber’in “...Beni bir nur kıl...”²⁸² (وَاجْعَلْنِي نُورًا) duası bu kabîldendir.

67. Vârid²⁸³ [134b]: Bursevî’ye, tevhit ile meşgul olduğu esnada, Fussilet sûresi 5. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: “...Sen istediğini yap, biz de istediğimizi yapacağız.”²⁸⁴ (فَاعْمَلْ اَتْنَا عَامِلُونَ) âyeti vârid olmuştur. Vârid “amel olarak senden isteneni yap.” anlamındadır. Burada amelin ecrinin katlanacağına da işaret vardır. Amel kalp mertebesinde sâdır olursa on kat, ruh mertebesinde sâdır olursa yüz kat, sır mertebesinde sâdır olursa bin kat ecir vardır. Bursevî’ye göre vâridde geçen taleb, şeriatın zâhirine nispettir. Hakiki nispete gelince, burada istek yoktur çünkü o, tâlib ile matlûb arasındadır. Tevhid ehli Allah’tan bir ecir istese, ecirleri ru’yetullahtır. Bununla ilgili Allah “...Katımızda daha fazlası da vardır.” (وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ)²⁸⁵ buyurmuştur. Burada ölüm gelince amelin düşmeyeceğine işaret vardır. Çünkü o, kul dünyada olduğu müddetle sınırlı değildir. Bursevî’ye göre amel, özellikle de istiğfar daimîdir.

68. Vârid²⁸⁶: Bu vârid “Nasıl oluyor da Allah’ın dışında kendinize dostlar edindiğinizi görüyorum?”²⁸⁷ (مَا لِي اَرَاكُمْ تَتَّخِذُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ اَوْلِيَاءَ) sözünün gelmesi

²⁸¹ Zümer 39/69.

²⁸² Hadisin benzer varyantı için bkz. Tirmizî, Daavât, 30.

²⁸³ ورد (vârid oldu) ile başlar.

²⁸⁴ Fussilet 41/5.

²⁸⁵ Kâf 50/35.

²⁸⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

²⁸⁷ Ankebût 29/41 ve Câsiye 45/10 numaralı âyetlerde geçtiği gibi.

üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî'ye göre burada, Allah'tan başkasını dost edinmeye dair hayret vardır. Kulun O'nun dışındakileri dost edinmemesi gerekir. Bu ittihaz kalpten sâdır olur. Sonra vücudun diğer parçalarına, âzâlarına ve insanî kuvvetlere yayılır. Allah'ın ru'yeti kulun haline muttalî olur. Bursevî, burada, O'nun ruha ve nefsin haline muttalî olmasına da işaret olduğunu belirtir. Aynı zamanda nefsin hevâyı, dünyayı ve şehveti dost edinmesini engellemeye de işaret vardır.

69. Vârid²⁸⁸: Bu vârid Hucurât sûresi 15. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Gerçek mü'minler Allah'a ve Peygamberi'ne inanan, sonra şüphe etmeyen ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla çaba harcayanlardır. İşte doğru sözlüler bunlardır.” (اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصّٰدِقُونَ)²⁸⁹ Bursevî'ye göre âyette geçen sâdıklardan (الصّٰدِقُونَ) maksad, onlara yalnız Allah katında (kul katında değil) doğruluk bakımından fayda olduğudur. “İşte doğru sözlüler bunlardır” (اُولَٰئِكَ هُمُ الصّٰدِقُونَ) ile, nefsanî sıfatların kusurlarından ve diğer kusurlardan bağımsız olmaya işaret vardır. Sâdıklar İblis'in “Sen'in samimi kulların hariç.” (اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ)²⁹⁰ sözünü hatırlatırlar. “Allah'tan korkanlar kendilerine şeytandan bir vesvese geldiği zaman durup düşünürler ve hemen gerçeği görmeye başlarlar.” (اِنَّ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَآئِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوْا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُوْنَ)²⁹¹ âyeti de duruma delildir. “...Az kalsın sana vahyettiklerimiz hususunda seni ayartacaklardı...” (وَ اِنْ كَادُوْا لَيَفْتِنُوْنَكَ عَنِ الَّذِيْ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ)²⁹² âyetindeki durum ise, Hz. Peygamber'den fiilen bir fitne vuku bulmadığına işarettir.

70. Vârid²⁹³: Fukara ile birlikte işrâk tevhidinde iken Bursevî'ye “İşte bu, o sizin va'd olunduğunuz...” (هٰذَا مَا تَوْعَدُوْنَ)²⁹⁴ sözü vârid olmuştur. Bursevî'ye göre Allah burada zikir meclisine, cennet bahçelerinden bir bahçeye işaret etmiştir. Vaad olunan, cennet ve ru'yettir. Zikir ru'yet için bir sebeptir ve ulaştırıcıdır. Ârifler içinse

²⁸⁸ ورد (vârid oldu) ile başlar.

²⁸⁹ Hucurât 49/15.

²⁹⁰ Hicr 15/40. ve Sâd 38/83.

²⁹¹ A'râf 7/201.

²⁹² İsrâ 17/73.

²⁹³ قيل (denildi) ile başlar.

²⁹⁴ Sâd 38/53 ve Kâf 50/32'de de geçmektedir.

dünyada bir cennet vardır ki o kalbin cennetidir. O âhiretin cennetinden daha yücedir. Zîrâ Allah dünya ve âhirette ancak oraya tecellî eder.

71. Vârid²⁹⁵: İşrak tevhidinde iken kendisine kalp, küçük bir testi sûretinde görünür. Testinin iki ayağının, Hz. Ali'nin kılıcı zülfikâr sûretinde olduğunu belirtir. Ona göre burada geçen iki ayak ile kendisine ait olan tabiat ve nefis mertebesine işaret vardır. Ruhun cesetle ayakta olması gibi, ikisi ile (tabiat ve nefis) kalp, dünyada ayakta olur. Âhirete gelince, o iki ayak ondan kesilir ve ateşe atılır. İkisi için 'cabbâr' ayağına da işaret vardır. Burada Hz. Peygamber'in "Cehennem kendine çekecek ve 'Daha var mı?' demekte devam edecek. Nihâyet Cabbâr [olan Allah Teâlâ] ayağını onun üzerine koyacak. Ve böylece cehennem bir kısmı bir kısmına sıkışacaktır. O da [cehennem] " izzetin hakkı için yeter, yeter" diyecektir." (لا تزال جهنم يلقى فيها و تقول) ²⁹⁶ (هل من مزيد حتى يضع الجبار فيها قدمه فيزوي بعضها الى بعض و تقول قط قط و عزتك) hadîsine değinir.

Bursevî vâridde ateş ve cennet ehlinde bahseder. Ateşteki tabiat ve nefis ehlinin, cennetteki kalp ve ruh ehlinin feyzinden faydalanamayacağını belirtir. Bu durum ateş ehlinin A'râf sûresi 50. âyetteki "...Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızktan biraz da bizim üzerimize akıtın..." (افوضوا علينا من الماء او مما رزقكم الله) ²⁹⁷ sözünü hatırlatır. Bursevî bu konuyu Ruhu'l-Beyân tefsirinde ziyâdesiyle açıkladığını belirtmektedir. ²⁹⁸

72. Vârid²⁹⁹ [135b]: Bursevî'ye A'râf sûresi 54. âyet vârid olmuştur ve mealî şöyledir: "...Dikkat edin yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir." (الا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين) ³⁰⁰ Bursevî burada, "dikât edin" (لا) sözü ile halkî ve kevnî vücut için varlık hükümlerindeki mertebelerin farkına varma ve harekete geçme için bir îkaz olduğu görüşündedir. İntibâhtan sonra yanılma ve unutmaya yoktur. Bu yüzden cennette

²⁹⁵ عَمَل (göründü) ile başlar.

²⁹⁶ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Müslim, Cennet ve Sıfâtü Naîmihâ ve Ehlihâ, 37.

²⁹⁷ A'râf 7/50.

²⁹⁸ Bkz. Bursevî, **Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri**, c. 3, s. 172.

²⁹⁹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

³⁰⁰ A'râf 7/54.

hatırlama ve gaflet yoktur. Aksine o dâim temizliğin makamıdır. İnsân-ı kâmilin kalbi, manevî cennettir. Âhiretteki sûret cennetinde gaflet olmadığı gibi, dünyada da manevî cennette gaflet yoktur. “Onlar, namazlarına devam ederler.” (*والذين هم في*)³⁰¹ âyeti cennet ehli içindir. Hz. Peygamber de “Benim gözlerim uyur ama kalb gözlerim uyumaz.” (*ينام عيناى و لا ينام عينا قلبى*)³⁰² buyurmuştur. Vârid olan ayette “halk” (*الخلق*) ile cisim âlemine, “emr” (*الامر*) ile Allah’ın “ol” emriyle ortaya çıkan ruhlar âlemine işaret vardır. Allah’ın “Bizim bir şey emretmemiz göz açıp kapama gibi anlık bir iştir.” (*و ما امرنا الا واحدة كلمح بالبصر*)³⁰³ sözü buna delildir. Bu Allah’ın izniyle gerçekleşir. Emir âlemi ise müddetsiz ve maddesiz ruhlar âlemidir. Allah’ın “...De ki, Rûh Rabbi’min emrindendir...” (*قل الروح من امر*)³⁰⁴ âyeti buna delildir. Hz. Peygamber’in “Allah’ın ilk yarattığı şey, benim ruhumdur.” (*أول ما خلق الله رُوحى*)³⁰⁵ hadîsi de buna örnektir.

Bursevî vâridin îzâhında ruhun mâhiyetinden, yaratılışından bahseder. İnsânî ve hayvanî ruhu karşılaştırır. Allah’ın bu âlemi halk ve emir âlemi olarak sabit kıldığını belirtir. Tenezzülât ve terakkıyât derecelerinden de bahseder. Burada “O, dereceleri yükseltendir...” (*رفيع الدرجات*)³⁰⁶ âyetine dikkat çeker. Bu âyetle beraber Bursevî, zâtî itlaklığa, “Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir.” (*تبارك الله*)³⁰⁷ âyetini delil getirir.

73. Vârid³⁰⁸: Fukara ile İşrak tevhidinde iken Bursevî’ye “Gördün Allah’ı” (*كوردك اللهى*) sözü vârid olmuştur. Ona göre bu vâridin geliş sebebi, Allah’ın kudsî hadiste “Ben, beni zikreden dostu ve sohbet arkadaşımı.” (*انا جليس من ذكرنى*)³⁰⁹ demesidir. Bu görünmelerde eşyadan bir şeyle sınırlanmaya gerek olmadığını düşünür. Çünkü her yer tecellîyâttan bir tecellîdir. Ru’yet için ayna olduğu gibi, tecellî için mazhar vardır. Vahdet-i vücut, vahdet-i şâhit ve meşhûd tam fenâ halidir.

³⁰¹ Meâric 70/23.

³⁰² Hadîsin benzer varyantı için bkz. Ebu Dâvud, Tahare, 79.

³⁰³ Kamer 54/50.

³⁰⁴ İsrâ 17/85.

³⁰⁵ Aclûnî, *a.g.e.*, I, 265-66.

³⁰⁶ Mü’min 40/15.

³⁰⁷ A’râf 7/54; Mü’min 40/64.

³⁰⁸ قيل (denildi) ile başlar.

³⁰⁹ Aclûnî, *a.g.e.*, I, 201.

Buna güneşi örnek verir. Kişinin güneşe baktıktan sonra mevcut olsa da eşyayı göremediğini anlatır.

74. Vârid³¹⁰: Kendisine “Ağyârla etmez yâr olan sohbet. Firkattir sohbetin âhiri elbet.” (أَغْيَارْلَه اَتْمَز يَار اَوْلَان صَحْبَت. فَرْقَتْدَر صَحْبَتِكَ اُخْرَى الْبَت) beyiti denilmiştir. Bursevî’ye göre vâridin geliş sebebi, kendisi ile şeyhlerden birisi arasında hakikî meselelerden bir mesele hakkındaki mektuplaşmadır. Allah bu durumu yabancı ile sohbet olarak saymıştır. Ve bazı yabancılara karşı bir îkaz da vardır. Vâridde bu ilişkiyi kesmeye ve kendisini tamamen Allah’a vermesine (tebettül) bir yönlendirme vardır.

75. Vârid³¹¹ [136b]: Bu vârid Kehf sûresi 18. âyetle ilgilidir ve mealî şöyledir: “...Biz onları sağa ve sola döndürüyorduk...” (وَنَقَلْنَاهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ)³¹² (الشَّامَال) Âyette ruhanî cemâlî sağ tarafa ve cismânî celâlî sol tarafa işaret vardır. Zîrâ hayatın bekâsı ruh ve cisim arasındaki değişime bağlıdır. İkisi arasındaki ilişki orta şekilde olmalıdır. Bu, âriflerde vâsıllardan fenâya erenlerin ve bekâya dönenlerin şanıdır. Zikirde de sağdan sola bir değişim vardır. Zulmet solda olduğundan nefyin soldan başlaması gerekir. Nur ise sağ taraftadır. Zâkir kelime-i şehadetdeki “lâ” ile soldan başlar. Sonra “ilâhe” kelimesi ile sağa yönelir. Ve “illallah” kelimesi ile en sola yönelir. Sağ ve soldaki hallere imamın namazdaki halleri örnektir. Bursevî “Sol taraftakiler, nedir sol taraftakilerin görecekleri karşılık?”³¹³ (وَ أَصْحَابُ الشَّامَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّامَالِ) âyetinde ise, bu kişilerin nimetlere eremeyeceğinden bahseder. Bahsedilen zikirde sadece başın değiştiğini belirtir. Ona göre baş, teayyünâtın başlangıcına işarettir. Yükselme ise, tenezzülden sonradır. Zulmet nefislerden ve sol yandan yükselince; rûh nûr ve sağın ışıyla dolunca, orada zulmet ebediyyen görünmez. Burada Bursevî, Lût Kavmi’nin nefislerine zulmettklerinden ve geride bıraktıkları zulmet izlerinden bahseder. Bursa’da Ruhban

³¹⁰ قِيلَ (denildi) ile başlar.

³¹¹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³¹² Kehf 18/18.

³¹³ Vâkıa 56/41.

Dağı³¹⁴ olarak bilinen dağdan, dumanın eksik olmadığını, buradaki kertenkelelerin beldeye, üzümlere ve bahçelere yayıldığını, bu durumun burada mukîm olan ruhban kâfirlerin fetihten önceki uğursuzluklarından kaynaklandığını anlatır. “Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının...” (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً)³¹⁵ âyetinin duruma işaret ettiğini belirtir.

76. Vârid³¹⁶ [137a]: Bursevî seher-i a'lâda münâcât ile Allah'a “Fazlın yakınlığındadır Ey Rabbi'm!” (فَضْلِكَ بِقُرْبِكَ يَا رَبِّ) der. Allah kendisine “Sen ancak fazilet ehline sensin ve yoksa seni saâd olarak yaratmazdım.” (اِنَّمَا انتَ مِنْ اَهْلِ فَضْلِي وَ اِلَّا) şeklinde cevap verir. Bursevî'ye göre bu şerefli ibâre ile fazl (erdem) ehline işaret vardır. Ki onlar kurb (yakınlık) ehlidir, enbiyâ ve evliyânın dâhilindedirler. Allah onlara nübüvvet ve velâyet lütfunda bulunmuştur. Bursevî Hz. Peygamber'in diğer nebiler arasındaki konumundan bahseder ve “...kimini... derece derece üstün kıldık...” (وَ رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ)³¹⁷ âyetini delil getirir. Hz. Peygamber'in “...Ben, Rabb'im beni yedirir ve içirir bir halde gecelerim.” (اَبَيْتَ عِنْدَ)³¹⁸ hadîsine yer verir. Onun “...Ümmetimi ümmetimi...” (اُمَّتِي)³¹⁹ dediğini belirtir.

Bursevî, sâir enbiyâ ile Hz. Peygamber'i de karşılaştırmıştır. Hz. Ali'nin yakınlıkta sâir ashâptan üstünlüğünden bahseder. Hz. Peygamber'in ona “Sen benim yanımda Mûsa'ya nisbetle Hârûn yerinde/menzilesindesin.” (انتَ مَتَّى بِمِثْلَةِ هَارُونَ مِنْ)³²⁰ dediğini belirtir. Hz. Fâtîma'nın da üstünlerden olduğunu, onun Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in evlenmek istediği kişiye; vahiy Hz. Ali hakkında gelince onunla evlendiğini ve Hz. Peygamber'in “Kadınlardan kâmil olanlar dört kişidir...” (كَمَلَتْ مِنَ النِّسَاءِ اَرْبَعٌ)³²¹ hadîsinde saydığı dört kadından biri olduğunu belirtir. Hz. Ayşe'nin burada sayılmasa da fazîlet yönünden bazı üstünlüklere sahip olduğunu

³¹⁴ Uludağ'ın eski ismidir. Keşiş Dağı da denmiştir. Bkz. Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 139.

³¹⁵ Enfâl 8/25.

³¹⁶ قلت (dedim) ile başlar.

³¹⁷ Zuhrûf 43/32.

³¹⁸ Buhârî, Savm, 49.

³¹⁹ Müslim, Îmân, 326, 327.

³²⁰ Müslim, Fadâilu's-Sahabe, 30.

³²¹ Suyûtî, **el-Câmiu's-Sağir**, c. II, Kahire, tarihsiz, s.29.

belirtir. Ayrıca Hz. Peygamber'in "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz." (انتم اعلم)³²² hadîsine yer verir. Mutlak kemâlin erkeklerde Hz. Ali'de, kadınlarda Hz. Fâtıma'da olduğuna değinir. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in (İbnü'l-Arabî) de sâir evliyâyâ üstünlüğü vardır. Bu yüzden Hâtimetü'l-Evliyâ fikri yani özellikle Hatimetü'l-Velâye fikri ortaya çıkmıştır. Ona göre cennet ehlinin Allah'ı müşâhede etme sebepleri, Hz. Peygamber'in hadîsinde geçen bin sene ve yedi bin sene gibi dünyadaki mücâhede ve riyâzetin faziletidir. Bu devr-i sünbüledir.³²³ Ve o, bu ümmetin müddetidir.

77. Vârid³²⁴: Bu vârid "Kalb cennetinde O'ndan başkası (mâsivâhu) yoktur." (جنة القلب ليس فيها ماسواه) sözünün denilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî'ye göre vârid, kalpte Allah'tan başka, yabancı ve ağıyar olmadığı anlamına gelir. Ve orası sevgi ve yakınlık makamıdır. Bahçenin fazlalıklarının temizlenmesi gibi kalbin de temizlenmesi gerekir. Kalbin cennetinde tecelliyâttan meyve ve semerât çeşitleri vardır. İlerde gelecek olan cennet ise, âhiret cennetidir. Cennet ve ateşin iki mekânı âhirettedir. Kezâ vücutta da onun iki sûreti vardır. Onlar kalp ve nefstir. Hangisi dünyada bu sûret üzere olursa âhirette de aynı sûrette olur.

78. Vârid³²⁵: Fukara ile işrâk tevhidinde iken Allah kendisine "Sen benim rahmetimsin. Seninle kullarımdan dilediğime merhamet ederim." (انما أنت رحمتي ارحم) şeklinde hitab etmiştir. Bu hitab kendisine cennet için iki kez yapılmıştır. Bursevî burada cennet ve ateş ehlinin îzahını yapar. Dünyada insân-ı kâmilin konumundan, rahmet ehlinin seyr ü sülûktaki halinden, gazap ehlinin durumundan örnekler verir. Evliyâyanın "Mârifetullah veliyi bilmekten daha kolaydır." sözüne yer verir. Onların da insan olduğunu belirtir. "De ki, Ben de sadece sizin gibi bir insanım. Bana... vahyolunuyor..." (قل انما انا بشر مثلكم يُوحى الى)³²⁶ âyeti bu duruma hastır. Bazı havâs için beşerî şeylerde ortak olmak, onların yegâneliğine ters düşmez. Bursevî Hz Peygamber'in "Fukara iktidara gelmeden

³²² Müslim, Fadâilu's-Sahabe, 141.

³²³ Devr-i sünbüle için bkz. 101. dipnot.

³²⁴ قيل (denildi) ile başlar.

³²⁵ خطاطي (hitab etti) ile başlar.

³²⁶ Kehf 18/110.

onların hakkını gözetin.”³²⁷ (اتخذوا عند الفقراء الايادي قبل ان يجي دولتهم) hadîsine; “Allah’ım! Senden iyilikleri işlemeyi, kötülükleri terk etmeyi, miskinleri sevmeyi istiyorum.”³²⁸ (اللهم اني اسالك فعل الخيرات و ترك المنكرات و حبّ المساكين) ve “Allah’ım! Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni miskinler zümresiyle birlikte dirilt.”³²⁹ (اللهم احيى مسكينا و امتنى مسكينا واحشرنى فى زمرة المساكين) dualarına yer verir.

79. Vârid³³⁰: Âl-i İmrân sûresi 26. âyeti vârid olmuştur ve meali şöyledir: “...Hayır senin elindedir...”³³¹ (بيدك الخير) Bursevî’ye göre Allah’ın eli cemâlinin ve celâlinin kabzasıdır. Bu halde “...Bütün yeryüzü [kıyamet günü] O’nun avucunun içindedir, gökler de O’nun eliyle dürülmüştür...” (والارض جميعاً قبضته والسموات)³³² âyetine işaret vardır. Ona göre Allah’ın dürmesi, şerri hatırlatmasıdır. Vâridde sağ, mübarek ele işarettir. Şerrin sûreti de hayrın hakikatine dâhildir. “...Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz...” (و عسى ان تكرهوا شيئاً و هو خير لكم)³³³ âyeti buna delildir. Yani şer gibi görülen şey aslında hayırdır. Velhâsıl vârid uyarma, îkaz ve terbiye içindir.

80. Vârid³³⁴ [138b]: Bu vârid İnsan sûresi 3. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Şüphesiz biz, onu ömür boyu yürüyeceği yola koyduk...”³³⁵ (انا هدينه السبيل) Bursevî’ye göre burada zâhirî cennet yoluna işaret vardır. Bâtınî olarak ise kurbet (yakınlık) yolu kastedilmiştir. Kurbet özellikle bâtın için her amelde Allah’a yakınlaşmadır. Âyette “hedeyne” (هدينا) kelimesinde cemî/çoğulluk nunu (نا) vardır. Çünkü esmâ ve sıfatların çokluğu vahdetin yoludur. Vahdet ancak kesret yolundadır. Vâridde mutlak yola da işaret vardır. • (hü) ile asıl vahdet kastedilir. Sülûkta esmâ

³²⁷ Bu hadîsin aslı فان لهم دولة يوم القيامة şeklindedir. Bkz. Suyûtî, a.g.e., I, 8.

³²⁸ Tirmizî, Tefsîr, 39.

³²⁹ İbn Mâce, Zühed, 7.

³³⁰ وارد (vârid oldu) ile başlar.

³³¹ Âl-i İmran 3/26.

³³² Zümer 39/67.

³³³ Bakara 2/216.

³³⁴ وارد (vârid oldu) ile başlar.

³³⁵ İnsan 76/3.

ve sıfatları zâhiren ve bâtinen serbest bırakmak gerekir. Sadece esmâ ve sıfatlara yönelen, zâtın hareketine ihtidâ edemez.

81. Vârid³³⁶: Haşr sûresi 20. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: “...Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”³³⁷ (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ) Vâridde bahsedilen cennet iki tanedir. Biri âhiret cenneti olan sûret cenneti; diğeri kalp cenneti olan manevî cennettir. İlk cennet ashâb-ı naîm (nimet ehli) sûretiyledir ve zâhirdir. İkinci cennet ise hakikat ve bâtındır. İlk cennet avâmın ru’yetinin yeri, ikinci cennet havâssın ru’yetinin yeridir. Fukahanın Hz. Peygamber’in Allah’ı dünyada gördüğünü söylemeleri, görüş için bir yer olmasına da gerek olmadığını akla getirir. Necm sûresi 13 ve 14. âyetlerde “Andolsun ki o, Cebrail’i bir başka inişte daha görmüştü. Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.” (وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرَةِ)³³⁸ (الْمُنْتَهَى) ibâreleri bu duruma delildir. Vâridde geçen cennet ashâbından murat, cennetin refikleridir (tarafdarları).

82. Vârid³³⁹ [139a]: Bu vârid Bakara sûresi 249. âyetle ilgili olup, meali şöyledir: “...Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır...”³⁴⁰ (كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ) Bursevî’ye göre burada az amelin çok amele galip gelebileceğine işaret vardır. Yoğun bulutların güneşi örttüğü gibi, tek kişi de takvasıyla birçok kişiyi yenebilir. Tâlût’un ordusunun az olmasına rağmen, sayısı çok olan Câlût’un ordusunu yenmesi buna delildir. Bedir Ehli de Kureyş’i yenmiş ve Allah mü’minlere melekleriyle yardım etmiştir. Allah’ın dinine bölük bölük girerlerken, onların tek vücut halinde kuvvetleri görülür.³⁴¹ Sonunda mutlak fetih hâsıl olur.

83. Vârid³⁴²: Bursevî’ye Rahmân sûresi 27. âyet vârid olmuştur ve anlamı şöyledir: “...Rabbi’nin yüzü sonsuza dek kalacaktır.”³⁴³ (وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ) Bursevî

³³⁶ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³³⁷ Haşr 59/20.

³³⁸ Necm 53/13–14.

³³⁹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³⁴⁰ Bakara 2/249.

³⁴¹ Nasr 110/ 2’de geçtiği gibi.

³⁴² وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³⁴³ Rahmân 55/ 27.

‘ye göre âyetteki yüz (vech) özel, ezeli, kalıcı ve varlığı haktır. Buna “İlk de, son da, açık da, gizli de yalnız O’dur...” (هو الأول والاخر والظاهر والباطن)³⁴⁴ âyetini delil getirir. Allah’ın yüz (vech) ehline özel bir merhamet göstererek, onların gözlerini açtığını belirtir. Vâridde mutlak celâl ehline nispet de vardır. Âyetteki “...azamet ve ikram sahibi...” (ذوالجلال والاکرام)³⁴⁵ ifadesi buna delildir. Bursevî bu âyette celâl ile ehl-i celâle; ikram ile ehl-i cemâle nispet olduğu görüşündedir.

84. Vârid³⁴⁶ [139b]: Bu vârid Yâsîn sûresi 17. âyetle ilgilidir ve mealî şöyledir: “Bizim üzerimizde apaçık tebliğden başka bir görev de yoktur.” (وَمَا عَلَيْنَا) ³⁴⁷ Vâriddeki tebliğ için ilk mertebe, Allah’ın, cem mertebesi ve nefsî tenzihî kelâmından, fark mertebesi ve teşbihî lafzî kelâma olan tebliğidir. Bursevî yeryüzünde çok sayıda dil olduğunun rivayet edildiğini, Allah’ın onları Hz Âdem’e öğrettiğini ve en üstününün Arapça olduğunu belirtir. Buna delil, Hz. Peygamber’in Arap ırkından, Kur’ân’ın Arapça olmasıdır. Cennet ehlinin dili (nin Arapça olması) ise Farsça’nın mevcûdiyetini ihlâl etmez. Farsça Arapça’ya karşılık acem dillerinin kısımlarından bir kısımdır. Ve Arapça’ya uzak değildir. Ayrıca Fars ehlinin kibârı (ileri gelenleri) Arapça ile konuşmuş ve kitap yazmışlardır. Mesnevî’nin “Her ne kadar Arapça güzel ise de, Farsça söyle. Aşkın kendisinin bundan başka yüz tane daha lisânı vardır.” (پارسی کولرچه تازی خوشترست. عشق را خود صد زبان دیکرست)³⁴⁸ beyitleri buna delildir. Cennet ve ateş olarak iki mekân olduğu gibi; dil de cennet ehlinin dili olan Arapça ve ateş ehlinin dili olan acemce (diğer diller) diye ikiye ayrılır.

Vârid olan âyet için ikinci mertebe ise, enbiyânın melekî mertebeden beşerî mertebeye olan tebliğidir. Ya da fark mertebesinden umuma (milletlere) olan tebliğ denebilir. Bu; Arapça, Süryanice, İbrânice ve diğer diller gibi onların özel dilleri

³⁴⁴ Hadîd 57/3.

³⁴⁵ Rahmân 55/27.

³⁴⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

³⁴⁷ Yâsîn 36/17.

³⁴⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, c. 1, Üçüncü Defter, Beyit no: 3842, s. 409.

iledir. Burada “...onu senin dilin ile indirip kolaylaştırdık.” (فَأَتَمَّا يَسْرَنَاهُ بِلِسَانِكَ)³⁴⁹ âyeti akla gelir. Âyette geçen dil Arapça’dır.

Üçüncü mertebe ise, kalbin resûlünün bâtinî kuvvetlere tebliğidir. Bunun için bir dil gerekmez. Ve Allah ona “Kalk da uyar.” (قُمْ فَأَنْذِرْ)³⁵⁰ buyurmuştur. Bu hitap Hz. Peygamber’e olup, kalbin resûlüne işaret vardır. Bursevî, kendisine Nebî’nin başında Harem-i Şerif’te iken hitap edildiğini, onun genel olarak zahîrî bir uyarma mı yoksa özellikle bâtinî bir uyarma mı olduğu hakkında kafası karıştığını belirtir. Ve bâtinî bir uyarma olduğunu anlar. Hz. Peygamber’in görevi ise zâhirîdir. Allah ona “Önce en yakın akrabayı uyar.” (وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ)³⁵¹ diye emretmiştir.

85. Vârid³⁵² [140a]: Kendisine seher-i a’lâda “Şeş cihetten bî cihet Mevlâ gözet. Abd-i Hakk ol, matlab-ı a’lâ gözet.” (شَشْ جِهَتِدْنِ بِي جِهَتِ مَوْلَى كَوْزَت. عَبْدِ حَقِّ) (أَوَّلُ مَطْلَبِ أَعْلَى كَوْزَت) beyiti ile hitap edilmiştir. Ona göre ilk mısran mânâsı altı cihettir. Hepsi tenezzülât makamına nispet, Allah’ın cihetleridir. Hz. Süleyman’ın sonu altı cihet üzerinedir. Vâridde onun genel saltanatına işaret vardır. Dünya onun emrine verilmiştir. Son peygamberlik için Hz. Peygamber’de ise, onu cihet ya da cihetlerden kuşatan özel bir şekil olmamıştır. Burada İlâh âleminde onun genel saltanatına işaret vardır. İlâh âleminde cihetlerden bir cihet yoktur. Bu tavâfa benzer. O, Kâbe’nin etrafında mutlak kayıtsız deverândır. Vâridde zât âlemine de işaret edilmiştir.

Bursevî’ye göre ikinci mısranın mânâsı, “Esmâ ve sıfatlar üzere mutâlib çoktur.” anlamındadır. Ama en yüce arzu, kişinin, O’nun vahdetî yönü ve zâtının hüviyetinden dolayı Hakk Teâlâ’ya kul olmasıdır. Kullukta hürriyet ve itibâr yoktur ve mâsivâdan hür olunmalıdır. Allah kuluna yetmez mi? (أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ)³⁵³ sorusu akla gelir. Burada zâtî ehadiyyet mertebesi, zâtî sıfatî vahidiyet mertebesi ve zâtî vahidî ef’âliyyet mertebesine işaret de vardır. Allah’ın “Ona ancak temiz olanlar

³⁴⁹ Meryem 19/97; Duhân 44/58.

³⁵⁰ Müddessir 74/2.

³⁵¹ Şuarâ 26/214.

³⁵² خطوبت (hitap edildi) ile başlar.

³⁵³ Zümer 39/ 36’da geçtiği gibi.

dokunabilir.” (لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ)³⁵⁴ sözünde geçen temizler, mâsivânın belâlarından mücerret olanlardır. Bursevî, Allah’ın kendisini “Abdülhakk” olarak isimlendiğini belirtir. Ve lakabının “Hakkî” olduğunu bildirir. O, Allah’ın kendisini Hakka’l-Yakîn mertebesiyle şereflendirmesini ister. Ona göre Hakk ismi, zât ismindendir. Nitekim Şeyhi Ekber’e ait bazı tasniflerde de böyle yazılıdır.

86. Vârid³⁵⁵ [140b]: Bu vârid seher-i a’lâda Bursevî’ye “Gönül zarf-ı ilâhîdir. Hakikat taht-ı şâhîdir. Kamunun kıblegâhıdır. Hakk’ın bir âlicâhıdır.” (كَوَكلَ ظَرْفٍ) beyitinin denilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî ilk beyitte suverî zarf ile, manevi zarf için kalbin Allah’ın evine benzetilmesine işaret olduğu görüşündedir. Zîrâ kalp, sadece mücerret bir et parçası değil; şühûd ve idrak yeridir. Ona “arşullah” da denir. Âfâk âlemine O’nun rahmeti istivâ ettiği gibi, enfûs âlemine de istivâ etmiştir. Allah’ın “Rahmân, arşa kurulmuştur.” (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى)³⁵⁶ âyeti buna delildir. Rahmân kezâ geniş kalp arşına da istivâ etmiştir. Ve Hz. Peygamber’in vücut arşına da istivâ etmiş, onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir.

İkinci beyitin mânâsı da anlatılanlara yakındır. Mânâ ve hakikatlerin benzerini anlamaları için insanlara bildirmek Allah’ın âdetindendir. Ancak yukarıdaki âyette (Tâ-hâ 20/5) geçen istivâ, avâmın indinde anlaşılan istivâdan münezzehdir.

Üçüncü mısraın anlamı, sultana biat eden reâyâ misâli, kalbin her şeyin kiblesi olduğudur.

Dördüncü mısraya gelince, kalp Allah’ın evi, azim arş ve her şeyin kiblesi olunca, kıymeti yücelir ve hali hallerin en yücesi olur. Burada “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler...” (وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ)³⁵⁷ âyeti duruma bir uyarıdır.

³⁵⁴ Vâkıa 56/79.

³⁵⁵ قیل (denildi) ile başlar.

³⁵⁶ Tâ-hâ 20/5.

³⁵⁷ En’âm 6/91.

87. Vârid³⁵⁸ [141a]: Bursevî uyku halinde uzanırken ve kalbi “Lâ ilâhe illallah” zikrini söylerken, kendisine “Zikrin cenneti Kur’ânla, fikrin ceneti fikirlerledir.” (جنة الذكر بالقران. و جنة الفكر بالافكار) denilmiştir.

Ona göre ilk mısranın anlamı, cennetin zikirden bir mahlûk olduğudur. Bu Kur’ân ile olan zikirdir ve Kur’ân’ın şerefine işaret vardır. Zikrin fazîleti “Lâ ilâhe illallah ve sübhânallahi velhamdü lillahi vallahu ekber velâ havle velâ guvvete illâ billâh.” (لا اله الا الله و سبحان الله والحمد لله والله اكبر و لا حول و لا قوة الا بالله) zikirleri gibi yüce nazım ve beliğ lafızdandır. Bursevî Hz. Peygamber’in işaretiyle terkeb ve lafızları kitap ve sünnetten alınan Şeyh Şâzeli’ye ait “Hizbü’l-Bahr” adlı bir eser olduğundan bahseder. Ona göre virdin makbulü gece olandır. Hz. Şeyh-i Ekber’in her gece yüz âyet vasiyet ettiğini, emrin daha azının ise her gece tilâvette on âyetten az okunmaması olduğunu belirtir.

İkinci mısraın anlamı, hâsıl olan cennetin fikir ile olduğudur. Buradaki cennetle bâtinî manevî cennete işaret olduğu umulur. Zâkir dil ile zikrederse, âhirette zâhirî sûreti cennet vardır. Ama kalben zikrederse, ona manevî bâtinî cennet vardır.

88. Vârid³⁵⁹: Uykuda iken Bursevî’ye Hicr sûresi 76. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: “O şehrin kalıntıları hâlâ mevcut olan bir yol üstünde duruyor.” (وَ أَتَاهَا)³⁶⁰ Bursevî’ye göre vâridin zâhir manasında Lût kavminin şehrine işaret vardır. Orada sabit bir yol vardır. Orayı ziyaret eden misafirler orada onların izini görürler. Uyku sırasında vuku bulan vâridin anlamı ise, havâssın gittiği yolun olduğu bir şehirdir. Onların his (sezgi)den alınmış izleri, mağlubiyetleri ve onun şuurundan ayrılmaları o yolda görülür.

89. Vârid³⁶¹ [141b]: Gece yarısında kendisine “Kabre en son inen şey salih ameldir.” (اخر ما نزل الى القبر العمل الصالح) denildiğini belirtir. Bu sözün geliş mânâsı, oraya önce amel sahibinin girip, sonra amelinin ona tâbi olduğudur. Bu durum Allah’ın “...Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız...” (و ما تقدموا لانفسكم من)

³⁵⁸ قيل (denildi) ile başlar.

³⁵⁹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

³⁶⁰ Hicr 15/76.

³⁶¹ قيل (denildi) ile başlar.

(القبير) ile cesede işaret vardır. Cesede inen ilk şey ezeli ruhtur. “Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üflledi...” (ثم سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ)³⁶² âyeti buna delildir. Ve kabre inen son şey ise, salih ameldir. Zîrâ o, rûh ve cesedin izdivâc ve toplanmasına bağlıdır.

90. Vârid³⁶⁴: Bu vârid Fetih sûresi 9. âyetle ilgilidir ve mealî şöyledir: “...ve Allah’ı sabah akşam övgüyle anmanız için.” (وَتَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً)³⁶⁵ Bursevî’ye göre, vâridde ömrün başında ve sonundaki tesbihe işaret vardır. Çünkü insan ömrünün toplamı tek bir gün gibidir. Kıyamet için evveli sabah, âhiri akşam olan bir gün olduğu söylenir. Kezâ ömrün de evveli gençlik, âhiri ise orta yaşlılık ve yaşlılıktır. Kişi günün ilk anlarında ve sonlarında tesbih ile meşgul olduğunda, bu tesbihin gününün tüm kısımlarına nüfûz etmesi gibi; ömrünün başında ve sonunda tesbihle meşgul olması da tüm hayatına etki eder. Ancak hakikî günün hası ve hükmü “sübhânallah” v.b. tenzih tespihleriyle. Âyette de “...O’nun hiçbir benzeri yoktur...” (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ)³⁶⁶ buyurulmuştur.

Bursevî insan ömrünün, payına düşen üç hisseye ayrıldığını, ilkinin yirmi sene olan gençlik, ikincisinin kırk yaşına kadar devam eden orta yaşlılık, üçüncüsünün ise kırk yaşından altmış yaşına kadar süren ve yaşlılığından ölümüne dek devam eden süre olduğunu belirtir. Hz. Peygamber’in 63 sene yaşadığı bilinir. Tevbe sûresi 36. âyetteki “...Onlardan dördü haram aylardır...” (مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حَرَمٌ)³⁶⁷ lafzında geçen on iki ayın üçte birine benzer olarak, kişinin tümü için başaramasa da ömrünün bir kısmını Hakk’ı taleple geçirmesi gerekir. Ve o, altmışa nispetle yirmi sene olup ömrün üçte biridir.

91. Vârid³⁶⁸ [142a]: Gece yarısında kendisine “Sizin nûrunuz elleriniz ve îmanlarınız arasında gidip gelir.” (تُورَكَمُ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَبِإِيمَانِكُمْ) sözü vârid

³⁶² Bakara 2/110.

³⁶³ Secde 32/9.

³⁶⁴ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³⁶⁵ Fetih 48/9.

³⁶⁶ Şûra 42/11.

³⁶⁷ Tevbe 9/36.

³⁶⁸ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

olmuştur. Bursevî'ye göre nûr, muhataplara izâfe edilmiştir. Zîrâ hâsıl nûr sâlih amel, doğru hâl ve müstakim teveccühât ile mümkündür. Vâriddeki el ve îman ile, ebrâr ve mukarrabûna işaret vardır. Ebrar için sol taraf yoktur ve onlara sağın adamları (أَصْحَابُ الْيَمِينِ)³⁶⁹ denir. Nitekim solun adamları (أَصْحَابُ الشِّمَالِ)³⁷⁰ da sağda değildir. Mukarrabûn için ise sağ, sol ve ense (kafa) yoktur. Aksine onlara mutlak vech ve arı nûr vardır. Hz. Peygamber'in "...Beni bir nur kıl..." (وَاجْعَلْنِي نُورًا)³⁷¹ duâsı akla gelir. Onun bâtınî nûru zâhirine nüfûz etmiştir. O, cismen ve rûhen, şeklen ve kalben, zâhiren ve bâtinen mücerret nûrdur.

92. Vârid³⁷²: Fukara ile birlikte işrak tevhidinde iken kendisine Mücadele sûresi 22. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: "...İşte Allah onların kalplerine îmanı yazmıştır..." (أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ)³⁷³ Bursevî'ye göre burada zâkiirlere işaret vardır. Onların, insanlar gafletteyken Allah'ı zikir ile meşgul olduğunu, Allah'ın kalplerine îmanı yazdığını ve sabit olarak oraya yerleştirdiğini bildirir. Amel-îman ilişkisinden bahseder. Bu îmanın nisbî, ihticabî, kesbî değil; hakikî, keşfî, vehbî îman olduğunu belirtir. Ona göre îman şekil sınırını ve gaybeti aşınca, hakikî, huzurlu şühûd olur. Bu ancak ayne'l-yakîn mertebesinde olur. İlme'l-yakîn mertebesi gayb mertebesidir. Ayne'l-yakîn ise şühûd mertebesidir. "Mücâhede müşâhedeyi miras bırakır." sözü buna delildir. Allah "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz..." (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا)³⁷⁴ buyurmuştur. Bu bahsedilenler ancak itmi'nân ile hâsıl olur. Mutmainne mertebesine vusûlden önce sâlik, telvîn ve temkinden, red ve kabulden, mahv ve isbâtan, fark ve vusûlden yoksun olmaz.

93. Vârid³⁷⁵ [142b]: İkindiden sonra Bursevî'ye "Gam ve kederler temiz kalpten eksik olmaz. Gizli lütuftan dolayı da kulun belâsı eksik olmaz." (لَا يَزُولُ الْغَمُّ) beyitiyle seslenilmiştir. Bu (وَالْأَكْدَارُ مِنْ قَلْبٍ صَفَى. ثُمَّ لَا يَخْلُو بِلَاءُ الْعَبْدِ مِنْ لُطْفٍ خَفَى)

³⁶⁹ Vâkıa 56/27, 38, 90, 91'de geçtiği gibi.

³⁷⁰ Vâkıa 41/56'da geçtiği gibi.

³⁷¹ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Tirmizî, Daavât, 30.

³⁷² وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

³⁷³ Mücâdele 58/22.

³⁷⁴ Ankebût 29/69.

³⁷⁵ قِيلَ (denildi) ile başlar.

beyitin vâridinden sonra Bursevî'nin yanında tanışıklığı olan biri belirir, nesih celi hatla yazıp yenice söylediği bir beyit için kendisinden tarih (düşmesini) taleb eder. Daha önce asla yapmadığı bir şey olduğundan bu, kendisine cidden ağır gelir. Böylece vârid olan beyiti anladığını belirtir. Ona göre beyit, her mihnetin altında bir ihsan, her musibetin altında bir hediye olduğuna delâlettir. Kalp, yaşadığı sürece dünyanın sıkıntılarından uzak olmaz, acı çeker. Bu, ruhların âsârından değil, cesetlerin ahkâmındandır. Bursevî konuya dair şöyle bir olayı anlatır:

Şeyhi Osman Fazlı Efendi İstanbul'da (Konstantiniye) ailesi için bir ev yapmış, ama elinde bulunan mal yeterli gelmeyince, bazı dostlarından biraz borç istemiştir. Dolayısıyla on yıl kadar borçlu kalmıştır. Şeyhi Bursevî'ye dünyevî alâkalardan ve fikirlerden tamamen sıyrıldığını söylemiştir. Fakat bazen de hatırına borcu gelmiştir. Allah onun borcunu gidermiş, öldüğünde ardında miras olunacak bir mal bırakmamıştır.

94. Vârid³⁷⁶: Evin ocağında bir ateş görünmüş ve kendisine “Âteş-i aşk ocağın tutsun. Kalbin ol âteşe yanıp tütsün.” (قلبك اول) آتش عشق اوجاغك طوتسون.) اتشه يانوب دوتسون beyiti denilmiştir. Bursevî'ye göre vâridde geçen aşk, muhabbetin ileri derecesidir. Ve o vusûlün şartlarındandır. Rahipler, felsefeciler ve bazı müslümanların ki gibi aşksız riyâzet ve mücâhedenin faydası yoktur. Aşk ehlinin keşifleri ise ulvîdir. Aşkın ateşi ancak muhabbetin nûrundan sonradır. Mâsivâ yok olur, tam fenâ hali ve vusûl hâsıl olur. Bekâ hâsıl olunca, müfrit aşk yok olur. Ve mûtedil muhabbetin nûru kalır. Âşık ve mâşuk arasındaki yakınlık Kâbe Kavseyn'e nispettir. Bursevî konuyla ilgili Allah ile Hz. Peygamber arasındaki muhabbetten bahseder. Allah, Hz. İbrahim'in dostluğunun zâhir; Hz. Peygamber'in dostluğunun ise bâtın olduğunu belirtir. Hz. İbrahim'e “Halîlullâh”, Hz. Peygamber'e “Habîbullâh” denmesinin sebebinin Hz. İbrahim'in “Rahîm” mertebesinde; Hz. Peygamber'in ise “Rahmân” mertebesinde olmasından kaynaklandığını anlatır.

³⁷⁶ مَعْنَى (göründü) ile başlar.

95. Vârid³⁷⁷: Bu vârid Âl-i İmran sûresi 92. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “Hoşlandığımız şeylerden harcamadıkça iyiliğinizin karşılığını alamazsınız...” (لَنْ)³⁷⁸ (تنالوا البرَّ حتَّى تنفقوا ممَّا تحبُّون) Bursevî’ye göre bu vârid, cesedin infâkının taat yolunda olduğunu anlatır. İyiliği, cennet ve nimetlerine ulaşmaktır. Rûhun infâkı mârifet yolundadır. İyiliği, ilmen mârifete ulaşmaktır. Sırrın infâkı mâsivâyı reddetmek yolundadır. İyiliği Allah’a şühûd ve huzur olarak ulaşmaktır. Bu haller “Allah, size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor...” (انَّ الله يامرکم ان تؤدُّوا)³⁷⁹ âyetini akla getirir. Vücûd ve ruha ait her şey, âzâ ve kuvvetlerden bu ikisine bağlı olanlar, sahibi katında bir emanettir. İnfâk ve fedakârlık gerekir. Bu infâk ve harcama sevindiricidir. Allah da cömerttir ve cömertleri sever. Hz. Peygamber’in “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın.” (تخلَّقوا باخلاق الله)³⁸⁰ sözü bu kabîldendir. Kibârın “Kişinin ahlâkının en güzeli teslim ve rızada, iyilik ve cömertlikte hak ile muamele etmesidir.” sözü meşhurdur.

96. Vârid³⁸¹ [143b]: Uykudan sonra kendisine “ O’nunla birlikte başka bir ilâh yoktu.” (و مَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِله) sözü vârid olmuştur. Ona göre bu söz, uykuda iken iki şey için vârid olmuştur. İlki kalbinin o anda tevhid ile meşgul olmasındandır. İkincisi ise, uykunun Hâlik’in şanından değil; mahlûkların halinden olduğudur. “...Kendisini ne bir uyuklama ne de bir uyku tutar...” (لَا تَاخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ)³⁸² âyeti buna delildir. Hz. İdris de on yedi sene hiç uyumamıştır. Bunda bir terslik yoktur. Uykusuzluk soyutlanma içindir. Nitekim Hz. Peygamber’in hali diğerlerinden daha hassas, yolu diğerlerinin yollarından daha sâlimdir. O “Benim gözlerim uyur ama kalb gözlerim uyumaz.” (ينام عيناى وَلَا ينام عينا قلبى)³⁸³ demiştir. Yani mülk âleminde olduğu için zâhiren gözleri vardır. Bâtınî gözler ise melekût âleminde.

³⁷⁷ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³⁷⁸ Âli- İmran 3/92.

³⁷⁹ Nisâ 4/58.

³⁸⁰ Hadîsin kaynağına ulaşılammıştır. Elbânî, bu rivayetin ne sünnet kitaplarında ne de Suyûtî’nin **el-Câmiu’s-Sağir** adlı eserinde aslının olmadığını belirtmektedir. Bkz. Suyûtî, **el-Câmiu’s-Sağir bi Şerhi’l-Akideti’t-Tahaviyye**, s.123 (Elbânî’nin tahririyle). Bu bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları**, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 195.

³⁸¹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

³⁸² Bakara 2/255.

³⁸³ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Ebu Dâvud, Tahare, 79.

Bursevî'ye göre, Hz. Peygamber'in kabrinin çevresinde tavaf câiz olmadığı gibi, bâtınına zıt olarak, zâhirine de secde câiz değildir. Onun bu konudaki "Allah'ım! Kabrimi tapınılan bir put haline getirme!" (اللهم لا تجعل قبري وثناً يُعبد)³⁸⁴ şeklindeki duasını delil getirir. Ömer b. Abdülazîz'in duruma binâen, kimsenin namazda oraya yönelmemesi için, Hz. Âişe'nin odasını beşgen yaptırdığını anlatır. Ayrıca bu hadîste "kabir" (قبر) ile murâdın Hz. Peygamber'in yemeyen, içmeyen, uyumayan şerefli vücûduna işaret olduğu görüşündedir. Kezâ Hz. Îsâ'nın vücûdu da böyledir. Onun rûhâniyyetinin kuvvetinden bazı mucizeler çıkınca, üstün olduğunu belirtir. Ancak, Hz. Peygamber'in hâlinin Hz. Îsâ ve Hz. İdris'inkinden daha sâlim olduğu fikrindedir.

97. Vârid³⁸⁵: Uykuda iken kendisine Nisâ sûresi 36. âyetin vârid olduğunu belirtir ve meali şöyledir: "Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın." (واعبدوا الله ولا تشركوا به)³⁸⁶ Bursevî, o sırada kalbinin Allah'ı tevhid etmekte olduğunu belirtir. Ona göre tevhid, ibadetlerin en fazîletlisi, iyiliklerin en güzeli. Şirk ise açık ve gizlidir. Açığı şeriat makamında put v.b şeylere tapmaktır. Gizlisi ise hakikat makamında alâmetler görme, başka şeylere itimat etme ve istikrarsız olmaktır. Bedenin, kalbin, ruhun ve sırrın tümünün Allah'a kulluk yapması gerekir.

98. Vârid³⁸⁷ [144a]: Bu vârid gece yarısında kendisine gelen Yâsîn sûresi 71. âyetle ilgili olup, meali şöyledir: "Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin eseri olan hayvanlar yarattık..." (اولم يروا انا خلقنا لهم مما عملت ايدينا انعاماً)³⁸⁸ Ona göre bu vâridin mânâsı "İnsan basîret ru'yetini görmez mi? Esmâ ve sıfatlarımızın toplanması ile onlar için ellerimizin yaptığı hayvanlar var ki onlar mezralarda güdülen tabî hayvanî kuvvetlerdir." demektir. Allah Hz. Âdem hakkında "...kendi ellerimle yarattığıma..." (لما خلقتُ بيدي)³⁸⁹ buyurmuştur. Allah'ın parmakları söz konusu olunca, Hz. Peygamber'in bu konudaki "Mü'minin kalbi Rahmân'ın

³⁸⁴ Muvatta, Kasru's-Salât, 24.

³⁸⁵ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

³⁸⁶ Nisâ 4/36.

³⁸⁷ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

³⁸⁸ Yâsîn 36/71.

³⁸⁹ Sâd 38/75.

³⁹⁰ (قلب المؤمن بين أصبعين من أصابع الرحمن) ”...Parmaklarından iki parmak arasındadır...” hadîsi akla gelir. Bu, Hz. Âdem’i kendi sûretinde yaratmasıyla ilgilidir. Yine vârid olan âyetinde geçen “...onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.” ³⁹¹ (فهم لها مالكون) ifadesi hayvanların, insanların kullanımına verildiği anlamına gelir. Aynı sûrenin (Yâsîn) 72. âyetinde “Biz, o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik...” ³⁹² (وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ) sözüyle, “Azîz” ismindeki yüceltme anlamı olduğu gibi; “Müzil” ismindeki zelîl etme anlamı da vardır. Aynı âyetin devamındaki “...Onlardan bir kısmı binekleridir...” ³⁹³ (فمنها ركوبهم) sözü, hayvânî nefse delildir ki o, nefs-i nâtıkanın bineğidir. Zîrâ nefs-i nâtika ancak bedene bu hayvanî nefis vasıtasıyla bağlanır. Unsurî ceset bu nefsin bineğidir. Yine aynı âyetin devamında “...bir kısmını da yerler.” ³⁹⁴ (وَمِنْهَا ياكلون) sözü, riyâzet ve mücâhede bıçağıyla boğazlanan tabî nefis ineğine işaretler. Nitekim “...Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor...” ³⁹⁵ (ان الله ان يامرکم ان تذبحوا بقرة) sözü de buna delildir. Bursevî’ye göre bu âyetin manevî anlamı, vücudun kıvamının ancak riyâzet ve mücâhede ile gerçekleştiğidir. Gâfillerin halleri ise, nefis ve tabiatları sûretiyle bu hallerin tam aksidir. Halleri kadınlara boyun eğen erkekler gibidir. Ki bu durum, Allah’ın “Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır...” ³⁹⁶ (الرجال قوامون على النساء) sözünün zıttıdır.

99. Vârid³⁹⁷: Sabahın sünnetinden sonra “Zü’lkerem ol zü’lkerem ol zü’lkerem. Muhterem ol muhterem ol muhterem.” ³⁹⁸ (ذو الكرم اول ذوالكرم اول ذوالكرم،) beyiti kendisine vârid olmuştur. Bursevî’ye göre bu vârid, kişinin kerem sahibi olduğu takdirde, muhterem mükerrem olmasına işaretler. Kerem hakikatte takvâdır. Hucurât sûresi 13. âyetinde “...Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır...” ³⁹⁸ (ان اكرمکم عند الله اتقاکم) buyurulması buna delildir. Ve harcama ve infâk da kereme dâhildir. Çünkü onunla

³⁹⁰ Hadîsin benzer varyantı için bkz. İbn Mâce, Duâ, 2.

³⁹¹ Yâsîn 36/71.

³⁹² Yâsîn 36/72.

³⁹³ Yâsîn 36/72.

³⁹⁴ Yâsîn 36/72.

³⁹⁵ Bakara 2/67.

³⁹⁶ Nisâ 4/34.

³⁹⁷ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

³⁹⁸ Hucurât 49/13.

cimrilik ve eli sıkılıktan korunma hâsıl olur. Allah kuluna tecellî etmek için esmâ ve sıfatlarını biriktirir. Kulun da efendisinin ahlâkıyla ahlâklanması gerekir. O, Hz. İbrahim misali vücudunu, malını ve evlâdını feda etmelidir.

100. Vârid³⁹⁹ [144b]: Bursevî, abdest almaya kalktığında “Ecr ancak kerîm olan Allah’a aittir.” (اِنَّمَا الْاَجْرُ عَلَى اللَّهِ الْكَرِيمِ) sözü kendisine vârid olmuştur. Bursevî’ye göre, vâridde geçen ecir iki tanedir. Biri amellerin ecir ve tevhidin ecir olan Allah’tan ecirdir. Onun tevhidi O’ndan bir hediye ve fazîlettir. Kul için bir kazanç yoktur. Nitekim oruç da böyledir. Allah bu konuda “Oruç benim içindir; onun karşılığını ben vereceğim.” (الصَّوْمُ لِي وَ اَنَا اَجْزِي بِهِ)⁴⁰⁰ buyurmuştur. Riyâzet ile vücudun zayıflaması ve fenâsı bu kabîldendir. Vücut riyâzet ile zayıflayınca, özel olan hakikî vücut ortaya çıkar. Kul kibriyâ elbisesi olan mazhariyyet mertebesinde, özel omaya lâayık olur. Nitekim Allah “...Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” (عَطَاءٌ غَيْرٌ مُّجْذُودٌ)⁴⁰¹ buyurmuştur. Az önceki âyete binâen Şiblî’nin “Bize ulaşan bizden dönmez.” sözü meşhurdur.

101. Vârid⁴⁰²: Bu vârid Yûnus sûresi 58. âyetle ilgilidir ve anlamı şöyledir: “De ki, Ancak Allah’ın lütuf ve rahmetiyle, yalnız bunlarla sevininler...” (قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلِيفْرَحُوا)⁴⁰³ Bursevî’ye göre vârid, hakikî sevincin ancak Allah Teâlâ ile olduğuna işarettir. O’nun fazlı, kula aynadır. Kim fazîlette lütuf sahibini müşâhede ederse, hicaptan hâlis olur. Kim de Rabbi’nden uzaklaşırsa, azap vâki olur. “Îlâhi! Bana hicâbın alçaklığıyla azap etme.” sözü bilinir. Bursevî’ye göre vârid olan âyette geçen “fazl” (فَضْلٌ) ile sevinmek, ancak O’nunla olan bir sevinmeye işarettir. Mübtelânın (kederli olanın) ondan belâyı kaldırana kadar, sınayanı (Allah’ı) müşâhede etmesi gerekir. Nitekim (Hz. Yûsuf kıssasında) kadınlar ellerini kesmişler ve Hz. Yûsuf’u izlemeye daldıkları için acıyı hissetmemişlerdir. Ve bunun hakikatte ilâhî tecellî olduğu bilinir. Tecellînin bazıları ihsan yolundan; bazıları adalet yönündendir. Kul dünyada belâdan lezzet alınca, onu ihsan sayıp Allah’a hamdeder.

³⁹⁹ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁰⁰ Buhârî, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm, 30.

⁴⁰¹ Hûd 11/108.

⁴⁰² وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁰³ Yûnus 10/58.

Âhirette ateş ehlinin hali ise, sûret olarak belâ kabîlindendir. Ehl-i ahkâbın (uzun zamanların ehli) vuslatları birlik makamında azîz melikin şühûdunadır. Belâlar onlardan alınmıştır ve halleri fenâ ehlinin halleri gibidir. Davaları “Hamd Allah içindir” (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁴⁰⁴ kelâmıdır. Bu durum onlara ilk olarak “Girin oraya. İster dayanın, ister dayanmayın...” (اصْلُوهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا)⁴⁰⁵ denilmesinden sonradır.

102. Vârid⁴⁰⁶: Bu satırlar Bursevî’ye “Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir.” (يَعْلَمُ مَا تَسْرُونَ وَ مَا تُعْلِنُونَ)⁴⁰⁷ âyetinin vârid olması üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî’ye göre vârid olan ayetteki durum, amel ve hallerdedir. Allah, ilmini sır ve değerli şeylerden tümüne yüklemiştir. Meleklerin ilmini de “Değerli yazıcılar. Onlar sizin ne yaptıklarınızı bilirler.” (كِرَامًا كَاتِبِينَ. يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ)⁴⁰⁸ âyetindeki gibi alenen belirtmiştir. Fakat bazı bâtinî şeyleri melekler de bilemez. Onların diğer makamı Sidretü’l-Müntehâ’dır. Öyleki ona kulların amelleri ulaşır. Havâs kulların amelleri ise arşı geçer. Şüphesiz insanların daha üstünleri azîz ilimlere ulaşanlardır. İnsanın fazîleti meleklerle galip gelir. Nitekim Hz. Peygamber de en mükemmel insandır. Kezâ Hz. Yûsuf ay yüzlü olması yönünden ekmeliyyet sahibidir. Hz. Peygamber ise ondan da yakışıklıdır.

103. Vârid⁴⁰⁹ [145b]: Bursevî’ye bir cuma günü kuşluk vaktinde “Zâhir oldu benden andan gitti dünyadan yine. Kaldı vech-i bâki vech-i rûhî âhir âyine.” (ظاهر (أولدى بندن آندن كُتْدَى دنيادن ينه. قلدى وَجَه باقى وَجَه رُوحى آخر آينه beyiti vârid olmuştur. Bursevî burada evvel, âhir, zâhir bâtın olan dört esmâya göre cismanî teayyünât ve ruhaniyete işaret olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber’in “Allah’ın ilk yarattığı şey, benim rûhumdur.” (أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحى)⁴¹⁰ hadîsinde de kevnî evveliyete işaret vardır. Allah’ın “İnsanı yarattı.” (خَلَقَ الْإِنْسَانَ)⁴¹¹ sözünde ise, kevnî

⁴⁰⁴ Fâtiha 1/1’de geçtiği gibi.

⁴⁰⁵ Tûr 52/16.

⁴⁰⁶ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁰⁷ Nahl 16/19; Teğâbün 64/4.

⁴⁰⁸ İnfitâr 82/11- 12.

⁴⁰⁹ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴¹⁰ Aclûnî, a.g.e., I, 265.

⁴¹¹ Rahmân 55/3.

âhiriyyete işaret vardır. Hz. Peygamber'in "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır." (⁴¹²خلق الله آدم على صورته) hadîsinde maksad ilâhî sûrettir. Bu ilâhî sûret hayat, ilim, irade, kudret, sem', basar, kelâmdan müştemildir. Ve bu ilâhî sıfatlar, Hz. Âdem'in bâtinî ceset yönüne bağlı olduğuna nispettir. Bu yüzden Allah (⁴¹³أَنَا جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً) "...Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..." buyurmuştur. Hilâfet cesedî değil; ruhânî ve sırrîdir. Ve orada emânettir.

Bursevî vâridde akl-ı evvelden, ism-i zâhir ve ism-i bâtından da bahseder. Ona göre vâridde geçen "vech-i bâkî", ehadî zâttan ibârettir. Onun için özellikle bir yüz yoktur. O, arılığın yüzüdür. Yani bu ibârenin anlamı, ruhun yüzünün/vechinin O'na ayna kılınmasıdır. Hakk esmâ ve sıfatlar mertebesi sûretiyle zuhûr etmiştir. "Benden andan" (⁴¹⁴بندن اندن) sözü ise, O'nun letâfetinin gizli olmadığı anlamına gelir. Haakk'ın ayna ve meclislerde zuhûru esmâ ve sıfatlarıdır.

104. Vârid⁴¹⁴ [146a]: İkindiden sonra kendisine Haşr sûresi 22 ve 23. âyetler vârid olmuştur ve anlamı şöyledir: "O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır..." (⁴¹⁵هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) Bursevî'ye göre âyetteki "o" (⁴¹⁶هُوَ) sözüyle mutlak hüviyet sabit olmuştur. "Allah" (⁴¹⁷اللَّهُ) sözüyle ulûhiyyetle mukayyed hüviyyete işaret vardır. "Ondan başka ilâh yoktur." (⁴¹⁸لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) sözüyle ise, ulûhiyyet vahdetiyle mukayyed hüviyyet kastedilir. Allah'tan başkası olmayınca, her hüviyyet O'na muzaf olur. Bursevî sûflerin "hüve" (⁴¹⁹هُوَ) kelimesini şerefli zikir olarak kabul ettiklerini belirtir.

105. Vârid⁴¹⁶ [146b]: Bursevî, teheccüt namazı için abdest almaya kalktığı anda kendisine, "Allah nerede?" (⁴²⁰أَيْنَ اللَّهُ) diye sorulduğunu belirtir. Ona göre bu soru, zat olarak nerede olduğu değil; aksine O'nun esmâ ve sıfatları hasebince tüm eyniyyâtın (neredelikler) hepsi için sorulmuştur. Hz. Peygamber'e "Rabbimiz bizi yaratmadan önce neredeydi?" diye sorulunca, "Üstünde ve altında hava olmayan

⁴¹² Müslim, Birr ve Sıla, 115.

⁴¹³ Bakara 2/30.

⁴¹⁴ ⁴¹⁵ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴¹⁵ Haşr 59/22- 23.

⁴¹⁶ قِيلَ (denildi) ile başlar.

bulut[amâ]ttaydı...” (في عماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء)⁴¹⁷ cevâbını vermiştir. Yani Rab “lâtaayyûn” mertebesinde. Allah “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim/sevdim ve mahlûkatı yarattım.” (كنت كترًا مخفياً فاجببت ان اعرف فخلقت الخلق)⁴¹⁸ sözünde de belirttiği gibi, esmâ ve sıfatlarıyla halkın (mahlûk) icâdına yönelmiştir. Bursevî, Hz. Peygamber’in vâridde geçen soruya (Allah nerede?) tenzih ve teşbih makamı üzere şümullü olarak cevap verdiğini belirtir. O, zenci cariyesine “Allah nerede?” diye sorunca, câriye gökyüzünü işaret etmiş, Hz. Peygamber de onun için “Çünkü o, bir mü’minedir.” (انها مُؤمنة)⁴¹⁹ demiştir. “...Nerede olsanız, O sizinle beraberdir...” (و هو معكم أينما كنتم)⁴²⁰ ve “...Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.” (والله محيط بالكافرين)⁴²¹ âyetleri buna delildir. Allah ilâhî fevganî teayyünât ve kevnî tehtanî teayyünâttadır. Kullar için Allah ve Resûlü’nün ilimlerinin mertebesine yükselme kudreti yoktur. Kula efendisinin ahlâkıyla ahlâklanmak yaraşır. “...Nereye dönerseniz, Allah’ın yüzü işte oradadır...” (فأينما)⁴²² âyeti tüm eyniyyâtın Allah için olduğuna delildir. Buna mukabil, namazda kibleye dönmenin anlamı merak edilirse, âyette geçtiği üzere bu, ilâhî bir emirdir. Tüm cihetler Allah içindir ve Kâbe yönü bunların en şereflişidir. Mekke de “Ümmü’l-kura” diye isimlendirilmiştir. Zarûret olmadan ondan dönmek küfürdür.

Bursevî vâridin sonunda sekr ve sahv ehlini kıyaslar ve onların hallerinden bahseder.

106. Vârid⁴²³ [147b]: Sabaha yakın Bursevî’ye “Sünbül teridir biten bu bağda. Lâlenin bir adı vardır dağda.” (سُنْبُلُ تَرْدَرِ بَتْنِ بُو باغده. لالَه نَكْ بَر ادى واردر) (طَاغده) beyiti vârid olmuştur. Bursevî’ye göre vâridde geçen “bağ” ile, bostan kastedilir ki o, kalptir. Vâriddeki lâle ise, Arapçada şakâyık demektir. O dış vücut dağında mütelevvîn(renkli), mütekevvîn(oluşan) çiçeklerin ve evrâdın(vârid olanların) tümüdür. Yani evrâd, kalp bostanında yetişen dünyadaki taze sünbül gibi,

⁴¹⁷ Bu soruyu Hz. Peygamber’e Ebû Rezîn adında bir sahabe sormuştur. Bkz. Tirmizî, Tefsir, 12.

⁴¹⁸ Aclûnî, a.g.e., II, 132.

⁴¹⁹ Müslim, Mesacid ve Mevziu’s-Salât, 33.

⁴²⁰ Hadîd 57/4.

⁴²¹ Bakara 2/19.

⁴²² Bakara 2/115.

⁴²³ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

nûrlar ve çiçeklerdir. Dünyanın meyve ve kokuları da, cennetin meyve ve kokularına nispettir. Allah'ın "...yemişleri devamlıdır..." (اكلها دائم)⁴²⁴ sözünde olduğu gibi, cennet yemişleri bâkidir. Kezâ dünyada olanlar kalpte olanlara benzer. Kalp melekût âlemindendir.

Bursevî kalb ehlinin hallerinden de bahseder. Sünbülün ve şakâyıkın zâhiren ve bâtinen anlamlarına değinir. Ona göre sünbülün kokulu olması kalbe gelen vâridât; şakâyıkın kokusuzluğu ise dünya virdi ve çiçeklerine işarettir. Allah'ın kalpteki boyasının mütelevvîn(renkli) olduğuna "Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?" (صبغة الله و من أحسن)⁴²⁵ âyetini delil getirir. Kendisine "İnsanların derece olarak en yakını boyacılarıdır." (اقرب الناس درجة من الانسان الصباغون) sözünün vârid olduğunu belirtir. Kalblerin ikân, yakîn ve çeşitli rahmânî tecellîlerle boyandığını bildirir. Konuya Hz. Îsâ'dan örnek vererek, onun bir keresinde bir testiden, bânında çeşitli renkleri olan düz renk bir elbise çıkardığını anlatır. Bu örnekten hareketle, kalbin tek, tecellîlerin ise çeşitli olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in "Rabbim! Bana eşyayı göster." (ربّ)⁴²⁶ sözüne yer verir. Ona göre tüm nebîler ve velîler ru'yetten sonra nübüvvet ve velâyet dairasına girer. Bursevî keşfedilecek ilimlerin sonu olmadığına, Allah'ın, bilgi açısından yarattıklarının en mükemmeline emrettiği, "Rabbim! İlmimi arttır, de." (قل ربّ زدني علماً)⁴²⁷ âyetini delil getirir. Bursevî vâriddeki "sünbül" ile, en yüce vâridâtlarla mesut kalbin, misk ceylanı gibi tecelliyyâtı kabûlüne işâret olduğu görüşündedir. Çünkü ceylan, çölde bir sünbülü görünce, misk kesesi güzel hale gelir. Kezâ kalb de bâtın çölde vâridât sünbüllerini görünce, hâli iyileşir. Hz. Peygamber'in "Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nûru namaz." (حُبّ الّ من دنياكم ثلث الطيب والنساء و قرّة عيني في الصلوة)⁴²⁸ hadîsi buna delildir. Bursevî, şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin bu hadîsi şerh ettiğinden bahseder. Allah'ın, yeryüzünü "Yapraklı taneler, hoş kokulu bitkiler vardır." (والحبّ)

⁴²⁴ Râd 13/35.

⁴²⁵ Bakara 2/138.

⁴²⁶ Bu hadîsin kaynağı bulunamamıştır. Hadîsin bilinen metni, "Rabbim! Bana eşyayının hakikatini göster." şeklindedir.

⁴²⁷ Tâ-hâ 20/114.

⁴²⁸ Nesâî, İşratü'n-Nisa', 1.

⁴²⁹ ذوالعصف والريحان) demek sûretiyle nebâtâtla, güçlendirdiğini belirtir. Hasan ve bazı müfessirlerce buradaki “reyhan” kelimesinin, hoş koku olarak yorumlandığını belirtir. Bursevî konuyla ilgili, Hz. Peygamber’in “Kendisine güzel koku ikram edilen kişi onu reddetmesin. Çünkü o esansın kokusu güzel, taşıması hafiftir.” (من) ⁴³⁰ غُرَضَ عَلَيْهِ رِيحَانٌ فَلَا يَرُدُّهُ فَإِنَّ خَفِيفَ الْحَمَلِ hadîsine yer verir. Hz. Âdem ve Havvâ’nın cennetten çıkarıldıklarında, üzerlerinde cennet kokusu olduğunu belirtir. Ve kırmızı gülün, Mîrâç gecesi Hz. Peygamber’in terinden yaratıldığını bildirir.

107. Vârid⁴³¹ [148b]: Bu vâridin geliş zamanı kuşluk vaktidir. Vârid Kevser sûresi 2. âyettir ve meali şöyledir: “O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.” (فصلٌ لربك وانحر)⁴³² Bursevî’ye göre namaz ile Rabb’e münâcâta işaret vardır. Kurban kesme ile boğaz ve göğüsten münâcât engellerinin izâlesine işaret vardır. Bu mâniler yenilen ve içilenlerden kaynaklananlarla ilgilidir. Buna misâl, Hz. Musa’nın Tûr Dağı’nda Zilkâde ayında riyâzete çekilmesidir. Sonra bu süreye 10 Zilhicce’yi de eklemiştir. Allah, bu konuda “Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik...” (واذ)⁴³³ (واعدنا موسى أربعين ليلةً)⁴³⁴ buyurmuştur. Bursevî Hz. Peygamberin de bazen riyâzete çekildiğini belirtir. Onun, “Sizin hanginiz benim gibidir? Ben, Rabb’im beni yedirir ve içirir bir halde gecelerim.” (اَيْكُم مِثْلِي اَيْتٌ عِنْدَ رَبِّي يَطْعَمُنِي وَيَسْقِي نِي)⁴³⁵ buyurduğunu belirtir. Bursevî, şeyhi Osman Fazlı Efendi’nin ölümünden önce yaklaşık iki sene mutfaktan uzak durduğunu, iftarını su ve sade eklemek ile yaptığını ve bu hal üzere vefât ettiğini anlatır. Allah’ın “Onu yüce bir makma yükselttik.” (ورفعناه مكانا عليًا)⁴³⁵ sözündeki gibi yeme ve uykunun kesilmesi ile Hz. İdris’in de semaya yükseldiğini anlatır. Hz. Hızır, Hz. İlyas ve Hz. İsa’nın da yükselmelerinden bahseder ve ardından Hz. Hızır ile Hz. İlyas’ı karşılaştırır, mekân ve yönlerinden bahseder. Hz. İsa’nın da babası olmadan bir anneden doğması ve kâni bir zâhit olması yönünden iki cihetine değinir. Hz. İsa ve Hz. Meryem’le ilgili Allah’ın

⁴²⁹ Rahmân 55/12

⁴³⁰ Ebû Dâvud, Tereccul, 6.

⁴³¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁴³² Kevser 108/2.

⁴³³ Bakara 2/51.

⁴³⁴ Buhârî, Savm, 49.

⁴³⁵ Meryem 19/57.

“...İkisi de yemek yerlerdi...”⁴³⁶ (كانا ياكلان الطعام) sözünü delil getirir. Riyâzet ile ruh makamına doğru gerçekleşen terakkîden ve Rabb’in merhametinden bahseder. Ona göre “...İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun...”⁴³⁷ (و أشهدوا ذوى عدل منكم) buyurması da, kullarına olan şefkatinden dolayıdır.

108. Vârid⁴³⁸: “Sırr-ı Rahmân’dır zuhûr etti bugün. Sırla dil ehli, sûr etti bugün.” (سرّ رحماندر ظهور اتدی بوکون. سرّله دل اهلی سُور اتدی بوکون) beyiti, kendisine büyük kuşluk vaktinde (duhvetü’l- Kübra) , mürâkabe halinde iken vârid olmuştur. Beyite göre Allah’ın sırrı esmâ ve sıfatlarının hakîkatidir. Sır, rûhen ve cismen tecelliyâtın sûretlerinde görününceye kadar gizli bir hazinedir. Allah Rahmân ismiyle hakîkatlere merhamet eder. Bu hakikatler Hakikat-i Muhammediyye’den ibârettir. Allah bu hakîkatle “Sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım.” (لو لاک لما خلقت الافلاك) ⁴³⁹ sözündeki gibi, sâir hakikate merhamet eder. Allah Hz. Peygamber hakkında “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (و ما ارسلناک الاّ رحمة للعالمین) ⁴⁴⁰ buyurmuştur. Bursevî’ye göre bu rahmet özel mukayyed değil, genel mutlak bir rahmettir.

Vâridde geçen “bugün” ile ruhlar ve cisimler için tecellî sözü kastedilir. “Sûr” (سُور) ise Farsça’da kötülüğün zıddına, düğün cemiyeti anlamına gelir. Kalp ehlinin hali de bu neşe ve canlılıkta, bu cemiyet ehlinin hali gibidir. Burada hicâp ehlinin haline de işaret var gibidir. Onlara Allah “...azabı tadın...”⁴⁴¹ (فذوقوا العذاب) diyecektir. Bursevî şiddetli belânın da önce enbiyâlar, sonra evliyâlara geldiğini bildirir.

109. Vârid⁴⁴² [149b]: Bursevî ikindiden sonra kendisine “Senden önce kimse îman etmedi. Bu, işin son sınırıydı.” (ما آمن احدٌ قبلك و كان قصارى الامر ذلك) sözünün vârid olduğunu belirtir. Bursevî’ye göre burada ruhlar âlemindeki grupların

⁴³⁶ Mâide 5/75.

⁴³⁷ Talâk 65/2.

⁴³⁸ وُرِدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴³⁹ Aclûnî, a.g.e., II, 164.

⁴⁴⁰ Enbiyâ 21/107.

⁴⁴¹ Âl-i İmrân 3/106; En’âm 6/30; A’raf 7/39; Enfâl 8/35; Ahkâf 46/34.

⁴⁴² وُرِدَ (vârid oldu) ile başlar.

(dizilerin) zıtlığına işaret vardır. İlk saf ehli Hz. İlâh'a yakındır. İmanda kendilerinden sonrakilerden üstündürler. "Senden önce kimse inanmadı." sözünün anlamı ise, "Rabbiniz değil miyim?" (الست برّبكم)⁴⁴³ diye sorulduğunda, "Sen Hazret'in huzurunda hitâbı işitensin.", anlamındadır. "Sen gaybî ve resmî değil, hakikî ayânî îmanla îman ettin." demektir. "Bu, işin son haddi ve sınırır." sözü ise, cisimler âlemine nispettir. Bu kelâmın mânâsı nedir? diye sorulursa; mahlukatın en önde gideni 'akl-ı evvel'dir. Ve o tüm hallerde ve mertebelerde Hazret'e yakındır. Ama bu kelâmdan maksat rûhanî yakınlaşmanın kemâlini beyandır. İnsân-ı kâmil akl-ı evvel dâhilindedir. Hz. Âdem, Allah onu topraktan yarattığında bu konumdaydı. Allah'ın "O, sizi topraktan yaratandır..." (خلقكم من تراب)⁴⁴⁴ sözü bu makama işaretir. Bunda insân-ı kâmil için büyük bir şeref vardır. O, akl-ı evvelin sırrı için onun veraseti hasebiyledir. Bu verasete "Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene îman etti, mü'minler de. Her biri Allah'a îman ettiler..." (امن الرسول بما انزل اليه من ربه والمؤمنون كل آمن بالله)⁴⁴⁵ âyeti delildir.

110. Vârid⁴⁴⁶: Kendisine "Mü'minin kalbi dolu Allah ile. Var mıdır böyle musâhip şâh ile?" (مؤمنك قلبى طولو الله ايله. وارميدر بويله مصاحب شاه ايله) beyiti vârid olmuştur. Bursevî'ye göre burada Allah'ın "Ben yere göğe sığmadım ama müttakî kulumun kalbine sığdım." (ما وسعنى أرضى و لا سماءى و لكن وسعنى قلب عبدى التقى)⁴⁴⁷ sözüne işaret vardır. Murat, Allah'ın evi ve arşı olan kalp makamıyla⁴⁴⁸ mutlu, kâmil mü'mindir. Bu kâmil mü'minin kalbinin Allah ve nuru ile dolması gerekmez. Allah'ın kuşatıcı ve sınırlandırıcı olması gerekir. Kalbin vüs'atı (genişlemesi) ile, ihatanın mülâhazası ve sınırlaması olmaksızın sâir eşyaya nispet vardır. Et parçası olan kalbe gelince, o halk ve mülk âleminden varlık için sınırlandırılmıştır. Mânâ ve gayb âleminden oluşan yapısı, cisim ve ruhlar âleminden daha geniştir. Çünkü ruhlar âlemi izâfî gayb âlemidir.

⁴⁴³ A'râf 7/172.

⁴⁴⁴ Rûm 30/20; Fâtır 35/11; Mü'min 40/67.

⁴⁴⁵ Bakara 2/285.

⁴⁴⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁴⁷ Aclûnî, a.g.e., II, 195.

⁴⁴⁸ Burada القلب بيت الله (Kalb, Allah'ın beytidir) ve قلب المؤمن عرش الله (Mü'minin kalbi, Allah'ın arşısıdır.) kudsî hadîslerine işaret vardır. Bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 99-100.

İkinci mısra Bursevî'ye göre, “Kimse bu kâmil mü'min ve hakiki insan gibi Allah'a dost değildir.” anlamına gelir. Kişinin kalbi O'nun sohbetiyle dolunca, safâ, huzur ve şühûd ile ebedî olarak Allah'ladır. Her kişide Hakk'ın zuhuru kendi istidâdına göredir. O'nun nûruna güneşin doğuşu ve ışığı misâldir. “Yeryüzü Rabbi'nin nûruyla aydınlanır...” (واشرقَت الارض بَنُورِ رَبِّهَا)⁴⁴⁹ âyeti buna örnektir.

111. Vârid⁴⁵⁰: Bursevî'ye “Kalbimiz hüznle dolu bir kalptir. Hüzün asırlarca kaybolmaz.” (قَلْبُنَا قَلْبٌ حَزِينٌ مَمْتَلًى. لَا يَزُولُ الْحُزْنُ فِي دَهْرٍ مَلًى) beyiti vârid olmuştur. Bursevî'ye göre vâride geçen “kalbimiz hüznle dolu bir kalptir.” sözünün anlamı; kalbin, hüznü eksilmeksizin uzun süre gamla dolmasıdır. Bu hüzn Allah olmadan kaybolmaz, aksine artar ve uzar. Hz. Peygamber'in ömrünün sonuna dek düşünüp hüznlenmesi, Hz. Yakup'un ise kırk yıl kör oluncaya dek, hüzn evinde ağlaması bu hüzne birer misaldir. Keza Hz. Peygamber, oğlu İbrahim ölünce ağlamıştır. Bursevî şeyhi Osman Fazlı Efendi'yi ömrünün son günlerinde defalarca ağlarken gördüğünü belirtir. Onun söylediklerine, meclisindekilerin de ağladığını anlatır. Şeyhi ona “Benim için bundan sonra hayat da, ölüm de eşittir. Rızkımın tümünü aldım ve bana olan oldu.” demiştir.

112. Vârid⁴⁵¹: Bursevî işrâk tevhidinde fakirlerle birlikte iken kendisine “Fukaranın gözü ‘ra’dadır. Zenginlerin cim'i, hor görmededir.” (عَيْنُ الْفُقَرَاءِ فِي الرَّاءِ. وَ) جِيمِ الْاَغْنِيَاءِ فِي الْاَزْدَرِ آءِ sözünü vârid olmuştur. Vâride göre fukaranın gözü ganî olan Rab'bin cemâlini ru'yettir. Ve Rab onlardan ebedî olarak gizlenmez. Hz. Peygamber'in Mîrâç gecesindeki hali gibi onların şühudları, kendini kalpten göze çeker. Onların gözleri ve zatlari ebedî rahattadır. Onlar fakrları ile fukara, ganîlikleri ile zengin olmuşlardır. Zâhirî zenginlik ile zenginliğin cevherine gelince, onda hakir görme ve önemsizlik vardır. Çünkü onlar bâki üzere fâniyi seçmişler ve zelîl olmuşlardır. Alçaklara ru'yet ile ikram olunmaz. Kalplerini mal sevgisi ele geçirdiği için Rab'lerinden gizlenmişlerdir. Suverî cevherin kıymeti, sıradan insanlarca değil ancak melik ve ekâbir tarafından bilinir.

⁴⁴⁹ Zümer 39/69.

⁴⁵⁰ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁵¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

113. Vârid⁴⁵² [150b]: Bu vârid Rahmân sûresi 14. âyetle ilgilidir. Bursevî'ye öğleden sonra vârid olmuştur ve anlamı şöyledir: “Allah, insanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı.” (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ)⁴⁵³ Vâride göre münasebetin sırrı, toprak ve su arasındaki uyumdur. Öyle ki ikisi insanın unsurlarından iki büyük asıldır. Toprak için kâbiliyet ve su için fâiliyet kuvveti vardır. İkisi tüm âlemde akıcı kuvvettir. Çünkü kâinât rûhen ve cismen ardışık haldedir. Kâbiliyet kadının sıfatı, fâiliyet ise erkeğin sıfatıdır. Toprak kadının; su erkeğin konumuydur. Allah Hz. Havvâ'yı Hz. Âdem'in sevgisinden, her canlıyı da sudan yaratmıştır. “Cinleri yarattı...” (وَخَلَقَ الْجَانَّ)⁴⁵⁴ âyeti sudan yaratmaya zıt değildir. Allah onları dumansız bir ateşten yaratmıştır (مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ)⁴⁵⁵. “...O'nun arşı su üstünde idi...” (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ)⁴⁵⁶ âyeti de sudan yaratılmaya delildir. Toprak da sudan yaratılmıştır. Allah rûhu “kün (ol)” kelimesiyle yaratmıştır. Nefs ise rûzgâr ve hava gibidir. Allah Hz. Âdem'e kendi rûhundan üflemiştir. Burada onun cesedi ve rûhu arasındaki münasebet ortaya çıkar. İnsan kendi cinsiyle izdivaç eder. İnsan ve cinin farklı yaratılışta olmalarından dolayı ikisi arasında bu durum câiz değildir. Nitekim daha önce de geçtiği gibi, çünkü insan, toprak ve sudan yaratılmıştır ve alâk (nutfe), kadının rahminde birleşen suyla meydana gelmiştir. Cin ise ateş ve havadan yaratılmıştır. Alâk (nutfe), dışisinin rahminde birleşen havayla meydana gelmiştir. Toprakla su ve ateşle hava arasındaki ulûk câiz olmaz. “Kâbîl cennet çocuğudur.” diyenin sözü ise yanlıştır. Zîrâ Hz. Âdem cennette Hz. Havva'ya yaklaşmamıştır. “Belkıs'ın babası Süleyman, bir cinle evlendi ve Belkıs doğdu.” diyenin sözü de yanlıştır. Hârût ve Mârût'un hali de böyle bilinir. Onlar isyan etmiştir ve Allah'ın emretmediğini yapmaktadırlar. Onlardan meleklik kisvesi alınmış ve yeryüzüne insanî sûrette indirilmişlerdir. İnsan beşerî sıfatlardan tecrit ve sıyrılma ile melek ve ruhlar âlemine yakın olabilir. Melekler insan sûretinde görününce, âzâları da bu sûrete lâzım olan şekilde görünür. Hz. Cibril'in Hz. Peygamber'e abdest almayı öğretmesi buna misaldir.

⁴⁵² ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁵³ Rahmân 55/14.

⁴⁵⁴ Rahmân 55/15.

⁴⁵⁵ Rahmân 55/15.

⁴⁵⁶ Hûd 11/7.

114. Vârid⁴⁵⁷ [151b]: Gece yarısı kendisine vârid olan beyit şöyledir: “Sözün açıklığı tıpkı kurbağa ve ağzındaki suyun sesi gibi, içindeki şeyi açığa çıkarır.” (صَرِيحُ الْقَوْلِ يَسْتَدْعِيهِ مَا فِيهِ. كَقَوْلِ الضَّفَدِ وَالْمَاءِ فِي فِيهِ) Bursevî’ye göre vâridde samimi sözün söylenilen, samimiyetsiz sözün akılda kalıp açıklanmayan söz olduğu anlamı vardır. O, kurbağanın sözü gibidir. Kurbağanın tesbihi deniz ve suda ağzındadır. Ve kişinin ağzında kurbağa gibi su vardır. Zîrâ o tesbihle, ses çıkarır ve susmaz. Kezâ onun kalbinin ağzında da feyz suyu vardır. Konuşması, takrir etmesi ve belirtmesi gerekir. Burada mânânın uryan gibi takrir ve tahrir libasını çağırmasına işaret vardır. Nitekim hakikatler, sûretlerden kendisine yakışan zuhurları davet eder. Tüm mânâ ve hakikatler mezâhir ve tezâhürlerde tecellî eder. Öyle ki esmâ ve sıfat soluklanır ve zâtın hücrelerinden kurtulur. Bursevî mutlak ilim ehlinin hususiyetlerinden de bahseder.

115. Vârid⁴⁵⁸: Kendisine vârid olan beyit şöyledir: “Hüküm senindir, sultanlık ve mülk senin içindir. Balık, su ve gemi de senindir.” (لَكَ الْحُكْمُ لَكَ السُّلْطَانُ) Bursevî bu vâridin, mecâzî vücut ehlinin kalbinden ortaklık mülâhazasının kökünü kesmek için geldiğini savunur. Yani vârid mutlak hükmün evvelde ve âhirde Allah’a ait olduğuna işarettir. Bu “...Allah aralarında hüküm verecektir...”⁴⁵⁹ (وَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ) âyetindeki gibidir. Ve sultanlık ve galiplik de Allah’ındır. “...Allah işinde galiptir...”⁴⁶⁰ (وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ) âyeti duruma delildir. Mülk de O’nundur. “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır...”⁴⁶¹ (وَاللَّهُ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) ve “...Din gününün sahibidir...”⁴⁶² (مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ) âyetleri de O’nun mâlikliğine işarettir.

Vâridde balık (الْحَوْتَ) ile sâlih amellere; su ile ilâhî feyze işaret vardır. Gemi (الْفَلَكَ) ile büyük gemilere atıf vardır. “Denizde akıp giden [dağlar gibi yüksek] gemiler de O’nundur.”⁴⁶³ (وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَاتُ فِي الْبَحْرِ) âyeti duruma delildir.

⁴⁵⁷ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁵⁸ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁵⁹ Bakara 2/113; Zümer 39/3.

⁴⁶⁰ Yûsuf 12/21.

⁴⁶¹ Âl-i İmrân 3/189.

⁴⁶² Fâtiha 1/4.

⁴⁶³ Rahmân 55/24.

Bursevî'ye göre vâridde vahdet denizinde ahkâmın ve âdâbın yelkeniyle ilerleyen şeriat ve tarikat gemisine de işaret vardır.

116. Vârid⁴⁶⁴: Bursevî'ye “Türbetullah kalp(lerin yeridir)tir. Orada faydalı ilim biter.” (تربة الله هي ارض القلوب. يَنْبِتُ فِيهَا مِنَ الْعِلْمِ الْحَبِوبِ) beyiti vârid olmuştur. Bursevî'ye göre vâridde kalpler bitkilerin ekildiği yere benzetilir. O, “türbetullah” denerek şerefendirilmiştir. Nitekim güzel toprakta çeşitli tohumlar biter. Bursevî “Toprağı iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbi'nin izniyle bol ve bereketli çıkar...” (والبلد الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ)⁴⁶⁵ âyetini vâride delil getirir. Ona göre sâfi kalplerde de faydalı ilimler biter. Hz. İsa'dan örnek vererek onun kavmine “Cennet nerede biter?” diye sorduğunda, kavminin “yeryüzünde” şeklinde cevap verdiğini anlatır. Burada yeryüzü örneği ile tevazûya işaret vardır. Hz. Peygamber'in “Kırk sabah ihlâsla Rabbi'ne yönelen insanın kalbinden diline hikmet pınarları akar.” (مَنْ اخْلَصَ)⁴⁶⁶ sözü de duruma örnektir. Yeryüzü hakikatlerin toplamı ve İnsân-ı kâmil için sükût ve sükûn yeridir.

117. Vârid⁴⁶⁷: Bursevî kendisine “Sabrediyor musun? Allah'ın takdir ettiğinin dışında bir şey olmaz.” (أَتَصْبِرُ وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَا قَدَّرَ اللَّهُ تَعَالَى) denildiğini belirtir. Bursevî'ye göre bu ilâhî hitabın sebebi kızı Emetullah'ın şiddetli bir hastalığa yakalanmasıyla, onun hayatından ümitsiz olmasından dolayıdır. Vârid kendisine gece yarısı söylenmiştir. Vârid de geçen “sabrediyor musun?” sözü “kızının hastalığına sabret” anlamındadır. Zîrâ ezelde Allah'ın takdir ettiğinden başkası olmayacaktır. Levh-i mahfûzda hayat ve memat yazılmıştır. Hoşnut olana rızâ; canı sıkılana sıkıntı vardır. Bursevî daha sonra kendisine Âdiyat sûresi 9 ve 10. âyetlerle seslenildiğini belirtir ve meali şöyledir: “Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı ve kalplerdeki ortaya konulduğu zaman.” (أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي)⁴⁶⁸ (الْقُبُورِ وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ) Bu sırada eşinin de hamile olduğunu belirtir. Ve ona göre âyet bazı dirilerin kabire ulaşacağına, kalplerdeki bazı ölülerin diriltileceğine ve

⁴⁶⁴ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁶⁵ A'raf 7/58.

⁴⁶⁶ Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 224.

⁴⁶⁷ قيل (denildi) ile başlar.

⁴⁶⁸ Âdiyât 100/9- 10.

karınlardan zuhura intikal edeceğine işaret eder. “...O, her an bir iştedir.” (كل يوم هو)⁴⁶⁹ âyeti de anlatılana delildir. Burada kalplerde gömülü olanlara, onun sudûruna ve gizli olanların zuhûr etmesine de işaret vardır.

118. Vârid⁴⁷⁰: Gece yarısı Allah Bursevî’ye “Sen dünya ve âhirette dostsun.” (انت وليّ في الدنيا والآخرة)⁴⁷¹ sözüyle hitap etmiştir. Bursevî bu sözü Hz. Yûsuf Sıddîk’ın, Allah’a hitaben söylediğini belirtir. Ona göre ikisi arasında fark vardır. Hz. Yûsuf’un sözünün anlamı “Sen işlerimde mütevellîsin, din ve dünya nimetleri bana taşı.” anlamındadır. Ona göre Allah’ın kendisine hitâben söylediği sözün anlamı “Sen taatinle üstünsün ve sana kerâmetle hâkim oldum.” demektir.

Bursevî vâridin şerhinde velâyet ve nübüvveti de karşılaştırır. Velâyet vezirlik gibidir, genel hükmü vardır. Nübüvvet de saltanat gibidir ve özel hükmü vardır. Ona göre nübüvvet, velâyet, saltanat, vezâret ve sâir mertebe ve dereceler hakikatte özel verilmiş şeylerdir. Allah’ın Kasas sûresi 86. âyetinde “Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun...” (وَ مَا كُنتَ تَرْجُوا أَن يَلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابَ)⁴⁷² sözü ilâhî lutfa delildir.

119. Vârid⁴⁷³ [152b]: Bursevî işrak tevhidinde fukara ile birlikte iken şu rubâînin vâki olduğunu belirtir: “Cünbüş-i aşktır felekler döndüren. Halet-i dildir felekler döndüren. Ateş-i ğamra kebab oldu gönül. Feyz-i hak-veş var mıdır sevindiren?” (جنبش عشقِ دلِ فلکِ دُوندُورن. حَالَتِ دلِ فلکِ دُوندُورن. آتشِ غمره کباب) Bursevî’ye göre vâridde, kâinatın ilâhî sevgiden zuhûr ettiğine işaret vardır. Allah’ın kudsî hadîste “...Bilinmeyi istedim/sevdim...” (فاحببتُ أن أعرف)⁴⁷⁴ sözü buna delildir. Bursevî îzâhında sevginin ileri derecesi olan aşktan ve kulun Rabbi’ne, Rabbin kuluna olan aşkıdan bahseder. Âşıkın hallerine de değinir. Ona göre “Ey ateş! İbrâhim’e karşı serin ve

⁴⁶⁹ Rahmân 55/29.

⁴⁷⁰ hitap etti (hitap etti) ile başlar.

⁴⁷¹ Yûsuf 12/101.

⁴⁷² Kasas 28/86.

⁴⁷³ وقع (vâki oldu) ile başlar.

⁴⁷⁴ Aclûnî, a.g.e., II, 132.

esenlik ol, dedik.”⁴⁷⁵ (يا نار كوني بردًا و سلامًا على ابراهيم) âyeti, aşk öncesi hararete ve sonrasındaki sükûna işaretler. Allah’ın Hz. Eyyûb hakkında “Biz de ona, ‘Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su’ dedik.” (ار كض برجلك هذا مغتسل بارد)⁴⁷⁶ buyurması da buna delildir. Bursevî İlâhî sevgiden, aşk ve sevginin kuvvetinden de bahsetmiştir. Hz. Peygamber’in Uhud Dağı için söylediği “Uhud bizi sever, biz de onu severiz.”⁴⁷⁷ (أُحَدُّ يُحِبُّنَا وَ نَحْبُهُ) hadîsine yer verir. Muhabbetten feleklerin iki devrânda da bulunduğunu belirtir.

Bursevî vâridde geçen hâlet (حَالَتِ) ile, âşığın kalbindeki muhabbet izine işaret olduğu görüşündedir. Mutlak muhabbet olmaksızın aşk, belâyı çağırır. Hz. Âdem belâ denizine daldığı için yeryüzüne inmiştir. Vâridde deverân ehlinde olan sevgi ve aşk ehline de işaret vardır. Deverânla ilgili “Deverân kişiyi çözer.” sözünün gerçekleşmesi, kişinin kalbinde bilfiil aşkın eserinin zuhûruyladır. Bursevî Celvetiyye tarikatındakilerin hareket ve deverân olmadan kıyâmî ve kuûdî zikri seçtiklerini belirtir. Ona göre hal galebe etmeden ve ihtiyar elden gitmeden yapılan harekette mahzur vardır, terk-i edeptir. Hâlbuki zikir tenezzül için değil; terakkî içindir. İnsilâhının alâmetinin ise, kişinin kendini, meclisi ve orada bulunanları tanımamasıdır. Öyle ki, sırrı bekâdadır, hareketi bâtındadır. “Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler...” (و ترى)⁴⁷⁸ (الجبال تحسبها جامدة و هي تمرّ مرّ السحاب) âyeti duruma delildir. Anlatılanlara binâen Bursevî, şeyhi Osman Fazlı Efendi’nin “Semâ anındaki güzel ses şehvettir ve ona meyletmek nefisten kaynaklanır. Meyl semâ anında Hakk Teâlâ’nın fillerinin incelenmesi sebebiyle kalpten; Allah-ü Teâlâ’nın sıfatlarının nurunun müteâlâsı sebebiyle ruhtan (muhabbet, huzur, sükûn); Allah’ın zâtının nûrunu müşahade sebebiyle sırdan(üns) kaynaklanır.” şeklindeki sözünü aktarır. Bahsedilenlerin Gazâlî’nin İhyâ’ında “ruhsat” babı’nda bulunduğunu belirtir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Enbiyâ 21/69.

⁴⁷⁶ Sâd 38/42.

⁴⁷⁷ Müslim, Hac, 503, 504.

⁴⁷⁸ Neml 27/88.

⁴⁷⁹ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ-i Ulûmi’-d-dîn**, Çev. Ali Arslan, c. 5, Arslan Yay., İst., 1972, , ss. 190-207.

120. Vârid⁴⁸⁰: İshrâk tevhidinde iken kendisine “Nûru nûrumdur, nûrum nûrudur. Ziyafeti (sûru) ziyafetimdir, ziyafetim ziyafetidir.” (نورُهُ نوری و نوری نورُهُ .) (سُرُور) Farsça’da ziyâfet anlamına geldiğini belirtir. Ona göre Hz. Peygamber’in, bir ziyafeti teşrif edince “Ey Hendek ehli! Câbir sizin için [bizim için] yemek hazırlamış...” (يا اهل)⁴⁸¹ sözü bu sûra örnektir. Yani sûr yemek ve ziyâfet anlamına gelir. Sûrun diğer anlamını şehri koruyan hendek olduğu için tüm ziyafetlerde hendekle birlikte letâfet vardır. Vâridde “İnsanın sırrı sıırımdır, sıırımda onun sıırıdır.”⁴⁸² (سِرُّ الْإِنْسَانِ سِرِّي و سِرِّي سِرُّهُ) kudsî hadîsine de işaret vardır. Şeyh-i Ekber’in “Eğer O ve biz olmasaydık, olanlar olmazdı.” (فَلَوْ لَآهَ وَ لَوْلَآ نَا لَمَّا كَانَ الَّذِي) (كَانَا) sözüne de işaret vardır. Yukarıdaki kutsî hadîste sır nûr ile dile getirilir. Çünkü Allah sırrını nûr ismiyle göstermiştir. “Allah, göklerin ve yerin nûrudur...” (اللَّهُ نُورٌ)⁴⁸³ âyeti söylenilenlere delildir.

121. Vârid⁴⁸⁴ [153b]: Bursevî’ye şu Farsça beyit kuşluktan önce vâki olmuştur. Anlamı şöyledir: “Hüzne tutulmuş eskârım dağıldı. Kederimin verdiği darlık açıldı.” (خَاطِرُ مُحْزُونٍ مِنْ شَادَانٍ شَدَهُ. تَنَكَّنَايَ غَصَّهَ ام مَيْدَانُ شَدَهُ) Bursevî’ye göre vâridde gam ve sıkıntının kalbe verdiği darlığa işaret vardır. Bu durum “...vicdanları da kendilerini sıktıkça sıkılmış...”⁴⁸⁵ (وَ ضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ)⁴⁸⁶ âyetindeki hale benzer. Bursevî cesedin şânının ‘ibtîlâ’(çeşitli belalar) ile, ruhun şânının “iğtinâm” (hediyeler) ile olduğu görüşündedir. Âhiret gelince, cesedin hükmü kaybolur, hediye ehlinde belâlar gider. Onlar cennete kalp ve ruh mertebesiyle girer. Ruhları cesetleri sûretinde görünür. Ve cesetler letâfetin son sınırında lâtif mücerred ruhlar olur. Hakîki sürûr ise ancak göğsün genişlemesiyledir. Allah’ın “Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ)⁴⁸⁶ âyeti duruma misaldir. Bursevî, şeyhi Osman Fazlı Efendi’nin tevhidin çokluğundan defalarca avuç içi miktarında yoğun

⁴⁸⁰ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁸¹ Müslim, Eşribe, 20.

⁴⁸² Hadîsin benzer varyantı için bkz. Aclûnî, a.g.e., II, 253.

⁴⁸³ Nûr 24/35.

⁴⁸⁴ وَقَعَ (vâki oldu) ile başlar.

⁴⁸⁵ Tevbe 9/118.

⁴⁸⁶ İnşirâh 94/1.

şekilde kan kustuğunu belirtir. Bu hal bedeninden ayrılınca şeyhi hıffet, rahatlık ve sūr bulmuştur. Böylece ona yakîn gelmiştir. Bu hıffet ile insan, taat ve ibadetlerde anlatılamaz sūrette bir sevinç bulur. Onlarla cem' vâridatlarına ve fark vâkıalarına katlanır.

122. Vârid⁴⁸⁷: “Mübtelâ-yı gam olan neyleye halkın sitemin. Kendiye kendi gamı bes nide ağyar gamın.” (مَبْتَلَاً غَمٌ أُولَانِ نِيلِيهِ خَلْقُكَ سَيْتَمِنَ. كَنْدِيَه كَنْدِي غَمِي بَسْ) (نِيدِه اَغْيَارِ غَمِنَ) beyiti vârid olmuştur. Bursevî'ye göre vâridde geçen bu gam, âhîret ve fîrâk korkusundandır. Dünya gamına gelince ona itibâr edilmez. Çünkü o, fâniye bağlı olan bir üzüntüdür. Kime bu bahsedilen gamlardan biri uğrarsa, asla hariç bir gama gerek yoktur. Ama kişinin onlara iltifat etmemesi gerekir. Zîrâ ona tek bir gam yeter. Kime O'nun gamı hâkim olursa, diğer gamlardan uzak olur. Âyetlerde geçtiği üzere, bu durumda olanlar evliyâdır ve onlara hüzn ve korku yoktur.

123. Vârid⁴⁸⁸ [154a]: Bursevî'ye kuşluk uykusundan uyandıktan sonra şu beyit vârid olmuştur: “Cânıma cânım muîn olursa cânâ cân bite. Dânesi efsun olur şol sünbül bağın nite.” (جَانِمِه جَانِمُ مُعِينِ اُولُورْسِه جَانِه جَانِ بَتِه. دَانِه سِي اَفْزُونِ اُولُور شُول) (سَنِبِلِ بَاغِكِ نَتِه) Bursevî'ye göre, vâridde geçen “cânım” ile hakîki mahbub ve ezeli mâşuka işaret vardır. Vâridde geçen sünbüle gelince o, misklerdendir. Tohumları her sene güzel bakım ile artar. O tektir. Kezâ aslında tohumu da tektir. Çünkü hakîkate vâhîdden ancak vâhid sâdır olur. Ancak esmâ ve sıfatların çokluğuna göre tohumları artar. Vâhidin sırrı için Allah “...O, seni bizzat kendi yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir...”⁴⁸⁹ (هُوَ الَّذِي اِيْدُكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ) buyurmuştur. Burada “yardım”(نَصْر) ile cem âleminde te'yide, mü'minler ile fark âleminde te'yide işaret vardır. Cem âlemi zât âlemidir ve vahdeti gerektirir. Fark âlemi ise sıfat âlemidir ve kesreti gerektirir. Anlatılanlarla ilgili Bursevî'ye “Allah'a samimi dost olunuz.” (كُونُوا اِخْوَانًا) (فِي اللّٰهِ) sözü vârid olur. Yani dünya bostan gibi, insansa oradaki sünbül gibidir.

⁴⁸⁷ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁸⁸ وَرَدَ (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁸⁹ Enfâl 8/62.

124. Vârid⁴⁹⁰ [154b]: İkindiden sonra Bursevî'ye "Celâlınden nişandır hastalıklar. Senin kahrındurur dembestelikler." (جَلَالِنْدَن نِشَانْدَر خَسْتَلِکَلَر. سَنَک قَهْر کَدَرَر) beyiti vârid olmuştur. Vâridde hastalıkların küçükler ve büyükler için ârizî olduğuna işaret vardır. Ancak küçüklerde vebâ, çiçek hastalığı v.b. salgınların yararı çoktur. Hastalık ve rahatsızlıklar mezâhirin çokluğu sebebiyle âriz olur. Sıfatın çokluğu sebebiyle zât zayıf düşer. Ve bu durum, helâka sebep olur. Zayıflık küçüklerde onların zât âlemine yakın olmaları sebebiyle büyüklerden daha gâliptir. Bu hastalık ve rahatsızlıklarla, seyr u sülûktaki vâki mânilere işaret vardır. Bu mâniler bazı bidâyet ehli için kesilir. Onlar mânevî helâk sebebiyle hakîki mânevî hayatın faydalarından mahrum olmuşlardır. Ve kahr ve celâl dairesinde hakîki halin idrâkında kararsızdırlar. Zâhir hastalıklar da belki yolu keser. Belâ ve hastalıkların çokluğu salık için terakkiyât ve tecelliyâtıdır. Ancak şâri (Allah) kullarına âfiyet sualiyle iki mânâ emretmiştir. İlki daha hassastır ki o belâ yerinde Hz. Eyyûb gibi Hakk'a sebâtıdır. İkincisi ise, Allah'ın onun günahlarını affetmesidir. Allah'ın "Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder." (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ) ⁴⁹¹ sözü buna delildir.

125. Vârid⁴⁹²: Bursevî kendisine "Gelir hâtıra dembedem vâridât. Şu mana ki kalbe değil vâridât." (کلور خاطرِه دمبِد مم واردات. شو معنی که قلبه دکل واردات) beyitinin vârid olduğunu belirtir. Bursevî'ye göre bu vâridde tam bir cinas vardır. Maksat; kalp, havâtır, hevâcis ve vesâvis yeridir. Tecelliyât ve mârifetin kaynağıdır. İlâhî vâridât, kerim melik eliyle gelen ya da vasıtasız, Allah'ın bir tuhfesi ve hediyesidir. Nefsânî hevâcis ve şeytanî vesâvis kabîlinden olursa, kalp onu atar ve reddeder. Kalp için gayb âlemine yakın olan fuâd ve şehâdet âlemine yakın olan sadr olarak iki yön vardır.

⁴⁹⁰ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁹¹ Şûra 42/30.

⁴⁹² وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

126. Vârid⁴⁹³: Bursevî, ikindiden sonra odasının penceresinden etrafı aydınlatan bir ışık girdiğini belirtir. Ve bu ışık güneşe galebe gelmiştir. Ona göre, onda kalp hücrelerine, gayb penceresine ve ehadiyyet nûruna işaret vardır. “Yeryüzü, Rabbi’nin nuruyla aydınlanır...”⁴⁹⁴ (و اشرقَت الأرض بنور ربِّها) âyetini delil getirir. Bu nûr gibi, güneş de doğunca nûru yeryüzüne engelsiz yayılır.

127. Vârid⁴⁹⁵: Bursevî gece yarısı “O, tekrarı olmayan sâfi bir lezzettir.” (الله) (لَذَّةٌ مَجْرَدَةٌ لَا مَرَارَةَ فِيهِ) sözü denildiğini belirtir. Ona göre bu söz, ilâhî mârifet itibâriyledir. Ya da günahların affı itibâriyledir. Şüphesiz lezzet, cennet, yakınlık ve vuslattır. Elem ise ateş, uzaklık ve ayrılmadır. Ya da bu söz güzel yaratılış itibâriyledir. Hz. Peygamber’in “Allah’ım! Yaratılışımı güzelleştirdiğin gibi, ahlâkımı da güzelleştir.”⁴⁹⁶ (اللهم كما حسَّنتَ خلقنا فحسِّنْ خُلُقنا) hadîsi akla gelir. Ve şu Türkçe beyit de buna delildir: “Asker-i imdâd oldu husn-i hulk. Nitekim ashab-ı bedre hayl-i bulk.” (عَسْكَر اَمْدَاد اولدى حُسْن خُلُق. نيته كيم اصحاب بدره خيل بُلُق) Bursevî’ye göre burada güzel ahlâk, imdâda ve yardıma gelen asker anlamındadır. Ashâba yardım için Bedir günü gelen melekler gibidir. Ve o melekler, sahabîlerin ahlâkının güzelliğinden halk edilmişlerdir. Bu yüzden şiddet mahallinde onlar arsında fark yoktur. Anlatılanlara bağlı olarak, Bursevî tıpkı Medine-i Münevvere’de Hz. Peygamber’in yanı başında kendisine “Ârif” diye seslendiği gibi; Allah’ın sabah fecrin sünneti ve farzı arasında “Melek” ismiyle hitap ettiğini belirtir. O’nun “Yâ Melek” sözünde güzel ahlâka; “Yâ Ârif” sözünde ilâhî mârifete işaret olduğunu bildirir. “Meşârık” adlı eserin şârihi İbn-i Melek’ten örnek verir ve babasına melek denmesinin ya yaratılış, ya huy ya da her ikisince de güzel olmasından kaynaklandığını, oğlunun ise, hakikat ehli değil; rûsûm ehli olduğunu anlatır. Burada güzel ahlâkın zâhir ve bâtın olarak iki yönü olduğunu anlaşıldığını belirtir. Tahallukun, her iki yönden ahlâklanmak olduğu görüşündedir.

⁴⁹³ دخل (girdi) ile başlar.

⁴⁹⁴ Zümer 39/69.

⁴⁹⁵ قيل (denildi) ile başlar.

⁴⁹⁶ Buhârî, Edebü’l-Müfred, 108.

128. Vârid⁴⁹⁷ [155b]: Kendisine “Allahım! Beni cehennemden koru.” (اللهم اجرني من النار) duâsı vârid olmuştur. Bursevî, fecrin ve mağribin sünnetinden sonra yedi kez onun (duânın) okunuşunun arzedildiğini belirtir. Bursevî bu ibârenin, ateş için yedi kapı olduğuna, her kapının naslarda vârid olduğu üzere kısımlara ayrılmış parçalar olduğuna işaret ettiği görüşündedir. Bahsedilen iki vakitte (fecd ve mağrib) onu yedi kez okuyanın ateşten korunacağını belirtir. Ateş için kibir, ucu, haset, riyâ, gadap, mal-makam sevgisi yedi kapı karşılığındadır. Cennet için de sekiz kapı vardır. Onu isteyen için bu sekiz kapı ateşten koruyucudur. A’rafâ gelince, cennetin engelleyicisidir. Bursevî gecenin zulmet, tembellik ve cehennem sınına işaret olduğunu belirtir. Gündüz ise nûr, yakaza ve ferahlığa işarettir. Rızık ancak cennetten iner. Sabah vakti rızık için dua edilmelidir. O vakit, sûretî ve mânevî olarak rızıkların semâdan inme zamanıdır.

129. Vârid⁴⁹⁸ [156a]: Aşağıdaki yedi beyit kendisine, duhâ (kuşluk vakti) uykusundan uyandıktan sonra vârid olmuştur. Bursevî beyitleri ayrı ayrı şerh ettiğini belirtmiş ve şöyle açıklamıştır:

İlk beyit: “Bu hikmette ben dal ve nûn söylerin, bakıp noktaya çok fûnûn söylerin.” (بو حکمتده بن دال و نون سويلرن، باقوب نقطيه چوق فنون سويلرن) Ona göre, vâridde geçen hikmet ile murât, zevkî hikmettir. Hikmet eşyanın mârifetidir. Hz. Peygamber’in “Rabbim! Bana eşyayı göster.” (ربَّ اَرنا الاشياء)⁴⁹⁹ sözü buna delildir. Hikmet ve mârifeti ümmetten Halep’te yaşayan Şeyh Şehâbeddîn Maktûl kendinde bulundurmıştır. Ona işrâk felsefesi (hikmetü’l-îşrâk) nispet edilir. Vâridde geçen “nun” ve nokta ile murat tek bir hükümdür. Zîrâ “nûn” noktanın nûnudur. Ve o vücut kitabının aslıdır. “Dâl” ile bu noktaların delâletlerine ve onun fenlerine işaret vardır. Zîrâ o, kısımlara ayrılır ve “Sidretü’l-müntehâ” diye isimlendirilen vâhidiyyet mertebesi görünür. Nokta soluklanır ve tek bir nokta olur. “Saf bağlayıp duranlara.” (وَالصَّافَاتِ صَفًا)⁵⁰⁰ âyetindeki “sâd” (ص) ile saffat (kuvvetlere) ve İhlâs sûresinde

⁴⁹⁷ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁹⁸ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

⁴⁹⁹ Bu hadîsin kaynağı bulunamamıştır.

⁵⁰⁰ Saffât 37/1.

işaret edilen samediyet mertebesine işaret vardır. Bu beyitte vahdetin kesretine ve kesretin ayrılmasına işaret vardır. Ama vahdetin tamamı ehadiyyet zâtına ulaşır ve tek olur. Kezâ kesretin tümü vâhidiyyet zâtına ulaşır ve tek olarak kesret olur.

İkinci beyit: “Dıraht-ı vücudun bakıp aslına. Döğünmez sözüm zû-şücûn söylerin.” (دِرَختِ وُجُودِکَ بَاقُوبِ اَصْلِنَه. دُو کَنَمز سُو زم دوشجُون سُو یَلِرِن) sözüdür. Vâride göre varlık ağacının aslı ehadiyyet zâtıdır. Hakîkatte Allah’ın esmâsı gayrı munhasır olunca, kelâm da gayrı munhasır olur. Onun inhisârının yokluğu hadîs dalları gibi çeşitli ilim dallarının olmasını sağlar. Ve onunla (hadîsle) tecelliyât renklenir, zevkler yenilenir, ilimler artar ve haller çeşitlenir. “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü [kıyamet gününde]⁵⁰¹ bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.” (و مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْاَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ)⁵⁰² âyeti bu kabîldendir.

Üçüncü beyit: “Dilim nüsha-i nûn elim ve’l-kalem. Anın çün ve mâ yesturûn söylerin.” (دَلَم نَسَخْهُ نُونُ اَلَم وَالْقَلَم. اَنكَ چُون وَ مَا يَسْطَرُون سُو یَلِرِن) sözüdür. Söze göre kalb, nûnun nüshası kılınmıştır. Kalb tüm zâtî nurların tezahür yeridir. Ve ehadî zâtın ışıklarının doğuş yeridir. Beyite göre el, kalem kılınmıştır. Zîrâ tüm görülenler ve kalbin nüshası üzerindkiler, nûn nüshasındandır. El onu kalemle sayfa ve levhalara yazar. Allah kalem-i a’lâ ile yazar. Süflî satırlar O’na yakın değildir. Nitekim ‘Biz yüce harflerdendik, sâfil satırlara indik.’ sözü akla gelir. Beyitte geçen “ve mâ yesturûn” (وَ مَا يَسْطَرُون) ile murat, ruhanî ve cismanî teayyünâtın insanın oluşumuna varmasıdır. Bursevî burada Hakîkât-ı Muhammediyye’den de bahsetmiştir.

Dördüncü beyit: “Benim şânımın na’tidir söylenen. Bu şân içre yüz bin şuûn söylerin.” (بَنِم شَانَمَك نَعْتِيدِر سُو یَلِن. بُو شَان لَچَرِه یُوز بِلَک شَتُون سُو یَلِرِن) sözüdür. Vâride maksat hakîki insanın şânıdır. O, mertebelerin tenezzülâtından inmiştir. Hz. Âdem ve ondan başka nebîler Hz. Peygamber’in tenezzülâtından inmişlerdir. Bu yüzden Kur’ân ilâhî kitapların toplamıdır. Mucizeleri de şümüllü mucizelerdir.

⁵⁰¹ Delil getirilen âyette, âyetin aslında geçen “kıyamet günü” ibâresine yer verilmemiştir.

⁵⁰² Zümer 39/67.

Evliyânın kerâmet ve bilgileriyle kıyaslanırsa, velinin kerâmeti, Hz. Peygamber'in mucizesidir. Hz. Peygamber hadîsde “Ben Âdem çocuklarının efendisiyim fakat bununla övünmem.”⁵⁰³ (انا سيّد ولد آدم و لا فخر اى لا فخر لى بالسيادة) buyurmuştur. Burada kendisine siyâdetle değil, ubûdiyetle övünme olduğunu söylemek istemiştir. Şeyh Abdülkadir Geylani, Bayezid Bistâmî ve diğerleri de böyledir. Allah sâir halkı yaratmadan önce cennetin kapısına “Lâ ilâhe illallah Muammedün resûlullah” (لا اله الا الله محمد رسول الله) yazmıştır. Allah, “Muhammed” adını celâlete yakın kılmıştır. Ve Hz. Âdem ismen ve vücûden Muhammed'dir.

Beşinci beyit: “Ne ândır benim ânımın ânesi. Bu karn içre bunca kurûn söylerin.” (نه آندر بَنِم آتمك آنه سي. بُو قَرَن لچره بونجه قُرُون سُويلرن) Bu an hakikî vücuttur ve o an ayrılamaz. Ve ondan tüm anlar, devirler, zamanlar ve haller ayrılır. O zâtî andır. Kevnî ana gelince, bütün ve bazı olarak o, bilfiil esmâ ve sıfatların toplamına göredir. Çünkü her biri bilfiil, bilkuvvenin aksine birbiri için aynadır. Vücûdî tabakâtlar ve şühudî derecâtlar dünyada ortaya çıkmıştır. Anların tümüne gelince, o hakîki varlıktır. Öyle ki insân-ı kâmil onun mazharlarının en kâmilî olmuştur. Bu yüzden Allah onu “...içine ruhumdan üflediğim zaman...” (و نفخت فيه)⁵⁰⁴ sözüyle şereflendirmiştir. Birinci an ile Allah'ın “Ben gizli bir hazine idim...” (كنت كترًا مخفيا)⁵⁰⁵ ve “Andolsun zamana ki” (وَالْعَصْر)⁵⁰⁶ sözüne işaret vardır. İkinci anda O'nun “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.” (لقد)⁵⁰⁷ ve “...Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı...” (وَ صَوَّرَكُمْ فاحسن صُوركم)⁵⁰⁸ sözüne işaret vardır.

Altıncı beyit: “Nedir ehl-i zâhirle işim benim. Ki o zâhir ve ben bütûn söylerin.” (ندر اهل ظاهرله ايشم بَنِم. كه او ظاهرو بن بطون سُويلرن) sözüdür. Burada zâhir ve bâtının Kur'ân için olduğuna işaret vardır. Zâhiri, ulemânın tefsir ettiği. Bâtını, ilahiyât hukemâsının tahkik ettiği. O, ahkâm ve hakikatlerdir. Ahkâm cesedin sıfatı, hakikatler ruhun gıdasıdır. Ahkâma makbul olmayan hakikatler muttalî

⁵⁰³ Suyûtî, a.g.e., I, 8.

⁵⁰⁴ Hicr 15/29; Sâd 38/72.

⁵⁰⁵ Aclûnî, a.g.e., II, 132.

⁵⁰⁶ Asr 103/1.

⁵⁰⁷ Tîn 95/4.

⁵⁰⁸ Mü'min 40/64. ve Teğabün 64/3.

olunca, farklılık kuvvetlenir ve farklıların arkadaşlığı kertenkele ve büyük balıkların arkadaşlığı gibi olur. İnsanın arkadaşlığının dil ve irfan ehlinde olması gerekir. Ârifler kendilerini çekip, halveti seçerler. Alâkalarını uyuklayan ve kelâmı seven avâmdan keserler. Bursevî rûsûm ehlinde bir ulemânın kendisinden İbni Meşîş Şeyh Şâzili'nin salâtını açıklamasını istediğini anlatır. Bu şerh sırasında kendisi “Kalem bir ejdehadır [ejderha], iki şık anda iki serdir. Mürekkebi-i zehr-vâr anın dehânı içre muzmerdir.” (قلم بر اژدها در ایکی شق آنده ایکی سَر در. مرگب زهر وار آنک دهانی اچره) (مضمردر) beyitiyle uyarılmıştır. Bursevî bu beyitle soruyu soranın, aslında anlatacaklarını bildiğini anlamıştır. Kezâ Mekke-i Mükerrema'de iken bazı mutasavvıflar onun orada olduğunu duymuşlar ve ona esrâr-ı ilâhî ile ilgili bazı sorular sormuşlardır. Kendisine “Doğrusu sen kadim sapıklığın üzeresin.” (آنک لفی) denilip uyarılıncaya dek, inkişâf olan şeyleri onlara açıklamıştır. Sonra oradan ayrılmış ve sükûtu daha sâlim bulmuştur. Onlardan özür dileyerek, haliyle meşgul olmuştur. Zîrâ bazı esrârın ifşâsının hata olduğunu anlar.

Yedinci beyit: “Benimdir bugün hakkıyyen kâf ve nun. Gece gündüz Allah için söylerin.” (بنمدر بوکون حَقِّیا کاف و نون. کیجه کوندز الله لچون سُوَیلرن) sözüdür. Kâf ve nûn ile murat “ol (kün)” sözüdür. O, ârifler katında icat edilen için takdir edilenle kudrete bağlıdır. Sabah akşam O'nun kudretinin izleri görünür. Mahlûk insan sûretinde O'nun tecellîsi, ahsen-i takvîm üzeredir.

130. Vârid⁵⁰⁹: Bu vârid şu Arapça rubâîyle ilgilidir: “İlmimiz ezeldeki kadîm ilimdir. Feyzimiz bitmeyen geniş bir feyizdir. Halimiz sona ermeyen şerefli bir haldir. Durumumuz bitmeyen kuvvetli bir durumdur.” (علمنا عِلْم قَدِیمٌ فی الْأَزَل. فیضنا) Bursevî vâridde, Allah'ın ilminin ezelî kadim olduğuna bir işaret bulunduğunu belirtir. Kulun ilmine gelince, o iki yönlüdür. İlki hâdis sıfatının varlığı için hudûs yönüdür. İkincisi hakîkatte ilmullahın varlığı için kıdem cihetidir. Tüm varlık Allah Teâlâ'nın ilmindedir. Vâridde geçen “İlmimiz kadîm ilimdir.” (علمنا عِلْم قَدِیمٌ) sözünün anlamı, unsurî ceset ve hâricî vücut ile insanî varlığın -bağımlı olsa da- ezelde sâbit

⁵⁰⁹ وَرَد (vârid oldu) ile başlar.

olmasıdır. “Feyzimiz” (فَيْضُنَا) sözü feyz-i mukaddes itibariyle tüm kâinat için geneldir. “Bitmez” (لَا يَزُول) sözü ise bu feyzin ebedî olduğu anlamına gelir. “Halimiz sona ermeyen şerefli bir haldir.” (حَالُنَا حَالٌ شَرِيفٌ لَا يَزُول) yüzden yüze değişen hale kasıttır. Çünkü şerefli haller muhtelif çeşitli tecellîlerdir. Halin sahibi kaybolmaz. “...O, her an bir iştendir.” (كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ)⁵¹⁰ âyeti buna delildir. “Durumumuz” (بِأَلَانَا) yani kalbimiz sert, sağlam kalptir. Allah ona îmanı yazmıştır. Ve onu kemâlin yakîni ve ıyân ile şereflendirmiştir. Hz. Ali’nin “Eğer perde kaldırılsaydı yakînimde bir artış olmazdı.” (لَوْ كُشِفَ الْغَطَاءُ مَا أَزْدَدْتُ يَقِينًا)⁵¹¹ sözü buna delildir.

131. Vârid⁵¹² [158a]: Bursevî’ye “Hangi insan nefsi hakkında gerçeği söyler? Onun günü, dününden daha hayırlı kılındı.” (أَيْمَانُ إِنْسَانٍ يَصْدُقُ فِي نَفْسِهِ. جُعِلَ يَوْمُهُ خَيْرًا) (مِنْ أَمْسِهِ) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre burada muzâri sigayla vârid olan sıdk, onun (insanın) an be an yenilenmesine işarettir. Çünkü böylece onun günü dününden daha hayırlı olur. Sâdık sabah, nûrunu arttırır ve güneşin doğuşuna kadar canlanır. Vâridde “nefsi hakkında” (فِي نَفْسِهِ) sözüyle itibar edilen sıdka işaret vardır. O sıdk, kulla halk arasında değil, kul ile Rabbi arasında olmalıdır. Bu, Allah’ın “Doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür...” (يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ)⁵¹³ sözüne hamledilir. Sıdk nefsânî sıfatların ayıplarından arıdır. “Günü dününden daha hayırlı kılındı.” (جُعِلَ يَوْمُهُ خَيْرًا مِنْ أَمْسِهِ) sözüyle sâdık için onun sıdkı sebebiyle hâsıl olan terakkîye işaret vardır. Burada Bursevî’ye “İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.” (مِنْ أَسْتَوَى يَوْمَاهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ)⁵¹⁴ hadîsi vârid olur. Ona göre vârid, sâlik için nefsinin zıttına her gün terakkî gerektiği anlamındadır. Buna âhiret günü de dâhildir. Dün ile velâdet gününü istemek ve gün ile vefat gününü istemek câizdir. Onda uzun ömre ulaşan ricâlin terakkîyâtına ve helâk olan sıbyanın tenezzülâtına işaret de vardır. Bu yüzden “...biz onların nesillerini kendilerine kattık...” (أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ)⁵¹⁵ âyeti

⁵¹⁰ Rahmân 55/29.

⁵¹¹ Söz için bkz. Hazret-i Ali, **Nehcü’l-Belâga**, Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Der Yay., İst., Tarihsiz, s. 402.

⁵¹² وارد (vârid oldu) ile başlar.

⁵¹³ Mâide 5/119.

⁵¹⁴ Aclûnî, **a.g.e.**, II, 233.

⁵¹⁵ Tûr 52/21.

duruma delildir. İlimler ve ameller hasebince ruhun bedene bağlı olması ancak terakkî içindir.

132. Vârid⁵¹⁶: “Allahım bana cennet kokusunu koklat.” (اللهم أرحني رائحة الجنة) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre bu cennet, yakınlık cennetidir. Ve o, kalbin cennetidir. Ve o, sûretî uzaklık cennetidir. Kim yakınlık cennetinin kokusunu koklarsa, ona uzak cennetin kokusu kolaylaşır. Allah “Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara... yaklaştırılacak.” (وَأُزِلَّتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ)⁵¹⁷ buyurmuştur.

133. Vârid⁵¹⁸: Bursevî seher-i a'lâda zikir ile meşgulken Fâtır sûresi 10. âyet vârid olmuştur ve meali şöyledir: “...Güzel sözler ancak O’na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir...” (إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ)⁵¹⁹ Bursevî, âyete göre yücelenin, sâlih amel ve kişinin kerîm olan Allah’ın vechinden (yüz) istediği şey olduğu görüşündedir. Bu yücelen, tayyib kelimedir. Zîrâ tayyib kelime ancak vahdet-i vücûdun isbatı içindir. O zât âleminde. Sâlih amel ancak tek olan vücudun sıfatını tahkik içindir. Ve o sıfat âleminde. Ve sıfat zât cenâhındandır. İhlâs tevhiddedir. O, amellerin kabulüne faydalıdır. Anlatılanlara “...Ortakları için olan Allah’ın eklenmiyor. Allah için olan ise ortakların ekleniyor...” (فَمَا كَانَ لَشُرْكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرْكَائِهِمْ)⁵²⁰ âyeti delildir.

134. Vârid⁵²¹ [158b]: Bu vârid Enbiyâ sûresi 87. âyetle ilgilidir ve meali şöyledir: “...Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten zulmedenlerden oldum.” (سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ)⁵²² Bursevî’ye göre vârid, zâhiren bellidir. Bâtınına gelince, zulüm ile maksat Allah’a ibadetin durumuyla nefsin zulmüdür. “Sübhanke” (سُبْحَانَكَ) sözüyle, “Seni aczden, kulun bu en yüce rütbeye yakınlığından ve zulümden tenzih ederim.” demek istenir. Allah “...Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.” (إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا)⁵²³ buyurmuştur. Yine aynı âyette medh

⁵¹⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵¹⁷ Şuarâ 26/90; Kâf 50/31.

⁵¹⁸ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵¹⁹ Fâtır 35/10.

⁵²⁰ En’âm 6/136.

⁵²¹ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵²² Enbiyâ 21/87.

⁵²³ Ahzâb 33/72.

makamı hakkında “...Onu insan yüklendi...” (و حملها الانسان)⁵²⁴ buyurmuştur. Âyetteki iki ifade arasında fark vardır. İlki kuldan zulumiyyetle nefsi için şehadettir ve o fark âleminin hükmüdür. İkinci âyette ise, kulu için Allah’tan bir şehadettir ve o cem âleminin hükmüdür.

135. Vârid⁵²⁵: “Allah’a îman ettim.” (امنتُ بالله) sözü vârid olmuştur. Bursevî’ye göre bu söz, “O’na O’nun varlığıyla, sapma, ayrılma ve ilhâd olmaksızın O’nun sıfatının tezahürlerini çağıran ayânî, şühûdî, yakînî, keşfî, zevkî, aslî, hakikî bir îman ile inandım.” anlamındadır. “Yaratılmışlar İlâh hakkında çeşitli şeylere itikad ettiler. Ben de onların inandığı her şeye inandım.” (عَقَدَ الْخَلَائِقُ فِي الْإِلَهِ عَقَائِدًا. و) (انا اعتقدت جميع ما اعتقدوا) sözüne gelince bu, küfür değil; aksine sarîh îmandır. Küfür, Sâmirî’nin kavminin buzağıya tapmada yaptıkları gibi, Hakk’ın varlığının kaydında mezâhir vücutlara yönelmeyle olur. İlim ve amel makamı arasında fark vardır. Sübhân olan Allah’a emirlerince riyasız ihlâsla, şirksiz tevhid ve telvînsiz tahkikle kulluk edilmelidir. Mü’min ve kâfir yaratılma bakımından; mescid ve kilise de ilim ve mârifet bakımından eşittir. Velhâsıl ilim konusunda iki şey arasında fark görebilmek için vahdet-i vücûd bilgisi gerekir. Vahdet-i vücûd bilgisi, eksik akılların işinden değildir. Mahcuplar ve mükâşifler arasındaki fark, meşrik ve mağrip arasındaki gibidir.

136. Vârid⁵²⁶ [159a]: Bu vârid Saffât sûresi 107. âyetle ilgilidir. Zilhicce’nin sekizinci günü (yevm-i tevriye) vârid olmuştur ve meali şöyledir: “Biz, [İbrahim’e] büyük bir kurbanlık vererek onu [İsmail’i] kurtardık.” (و فديناه بذبح عظيم)⁵²⁷ Bursevî’ye göre Allah kurban(lığı)ı büyüklükle vasıflandırmıştır. Ve o aslında Hz. İsmâil’in sıfatıdır. Burada kendisine “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanın.” (تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ)⁵²⁸ kudsî hadîsi vârid olmuştur. O, vârid olan âyetteki “Azîm” isminin esmâ-ı hüsnâdan olduğunu ve O’nun yüce sıfatı olduğunu belirtir. İnsanın kökü bu tahalluk

⁵²⁴ Ahzâb 33/72.

⁵²⁵ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵²⁶ ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵²⁷ Saffât 37/107.

⁵²⁸ Bkz. 380. dipnot.

ve tahakkuktaadır. “Allah, Âdem’e isimleri öğretti...” (وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ)⁵²⁹ âyetini delil getirir. Ve Allah “...ellerimle yarattım...” (خَلَقْتُ بِيَدَيَّ)⁵³⁰ buyurmuştur. Bursevî’ye göre kurban, hakîkatte Hz. İsmâil’in sıfatıdır. Koç sûretinde görünmüştür. Ve o, Hz. İbrâhim’in dinine işaret olan teslim ve boyun eğme yoludur. Bu boğazlamaya örnek, Hz. İsmâildir. Hz. İbrahim, Hz. İsmâil sûretinde olan kurbanı Allah’a arzemiştir. Akîka, Allah’a evlâdını kurban sûretinde sunmayı temsildir. Kim kendisi (nefsi) ve evladı için akîka kurbanını keserse, teslimin mesuliyetinden çıkar ve Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil’in dinine girer. Kurbanın kanı zât makamında taatin en şerefli ve en büyüğüdür. Bu yüzden hacc, diğer ibadetlere üstündür. “Onu kurtardık.” (وَ فَدَيْنَاهُ) sözünün anlamı, Allah’ın Hz. İsmâil’e karşı kurbanlığı fide olarak vermesi demektir. Eskiden İsrâiloğulları kurban evine kurbanın içeceklerini ve en güzel kısımlarını koyarlardı. Ateş gelir onları yakardı. Buna delil Hz. Âdem’in oğlu Hâbil’in kurbanıdır. O, kurban kabul edilmiş ve cennette himaye edilmiştir. Bu, enbiyâ ve onların halifeleri zamanında makbul olan kurbanların durumudur. Günahkâr şirk ehlinin kurbanını ise ateş yakmaz.

137. Vârid⁵³¹ [159b]: Bursevî kuşluk uykusundan uyandıktan sonra kendisine “Rûhî hakîkat makamı arştır.” (مَقَامُ الْحَقِيقَةِ الرُّوحِيَّةِ الْعَرْشُ) denilmiştir. Bursevî’ye göre bu söz, arşın ruhlar âlemine yakınlığına delildir. Ve o, eşyanın en genişidir. Bedenlerin farklılaşmasından sonra ruhlar için bir makam vardır. Ondaki öncesinde onun için bir makam yoktur. Hukemâ ve İbn-i Sinâ da aynı şekilde düşünür. Ruhlara meleklerin faziletlerinin sırları, arşı taşıyan melekler ve diğerlerinden girer. Bu ruhların şanı büyük ve uludur. Onların tabiatında tevâzu ve güzel ahlâk vardır. Rûhî hakîkat, arş-ı a’lânın en yüce makamı olsa da; bedenlerin farklılaşmasından sonra eşittir. Uyku ya da ölüm gibi olur. Onların başlangıç ve yükselmeleri kevnî bulanıklıklar ve cismânî alâkalardan arı olmaları hasebinedir. Bursevî Makâmâtta ebrâr ve mukarrabûn arasında fark olduğunu belirtir. Ancak isyankârlar ve siccîn (cehennem) ehlinin halleri ve menzillerinin ise farklı olduğunu anlatır.

⁵²⁹ Bakara 2/31.

⁵³⁰ Sâd 38/75.

⁵³¹ قيل (denildi) ile başlar.

138. Vârid⁵³²: Kendisine “İçinde herhangi bir şüphenin olmadığı bir lezzet tattım. Muhakkak ki o, İlâh’ın ihsan nimetindendir.” (ذُقْتُ طَعْمًا لَيْسَ فِيهِ اشْتِبَاهٌ. أَنَّهُ مِنْ) (طَعْمٌ إِحْسَانِ الْإِلَهِ) beyiti vârid olmuştur. Bursevî vâridde lezzet ile muratın ilâhî mârifet zevki olduğu görüşündedir. Bu zevkte onu tadan için şüphe yoktur. Çünkü muhakkak zarûriyette şüphe yoktur. Hz. Peygamber’e Hz. Cibril geldiğinde, ona nübüvvetini zarûrî ilim olarak bildirmiştir. Hz. Hatîce ona ihtiyaç duysa da, Hz. Peygamber bu konuda delil istememiştir.

Bursevî’ye göre, “Tatmayan bilmez.” (مَنْ لَمْ يَذُقْ فَلَمْ يَعْرِفْ) sözüne gelince, balı tatmayıp sadece ismini zikreden tadını bilemez. Bu lezzetli yemek hâs ilâhî ihsân yemeği mertebesindedir. İlimler çok fakat ilâhî mârifet yani onu tadan azdır. Mârifetin lezzeti aslında kemâl ve onun zevki üzeredir. İmâm A’zâm âriflerden, İmam Şâfi vâsıllardandır. Mârifetin dereceleri vardır. O, ilâhî mârifetle, velîlerin İsrâiloğulları’ndan hiçbir nebîye verilmeyen mârifet için yarışıklarından bahseder. Ancak bu makama sadece zevk ehlinin ulşatığını belirtir. Vâriddeki sırr-ı ilâhî, İmâm A’zâm ve İmam Şâfi arasını ayırır. Bursevî bunu, Allah’ın Haremi’nde mücâvereti sırasında keşfettiğini belirtir. O, metâfa dâhildir ve Kâbe’nin yakınında olan Hz. İbrâhim makamıdır, İmâm Şâfi makamıdır. Şâfi vâsıldır, kurb (yakınlık) ve cem ehliindendir. Hanefî mahfiline gelince o metâfin dışındadır. Ebû Hanife âriflerden, uzaklık ve fark ehliindendir. O, sıfatî uzaklıktır (bu’d). Hz. Peygamber’in mîraç gecesi Ev ednâ’dan (أَوْ اَدْنَى) Sidretü’l-Müntehâ’ya (سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى) dönüşü gibidir. Bursevî burada fenâ, bekâ, cem ve fark ilişkisinden bahseder. Ona göre “Andolsun ki, o, Cebrail’i bir başka inişte daha görmüştü. Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.” (وَ)⁵³³ âyeti anlattıklarına delildir. Yani Hz. Peygamber’in Rabbi’ni vahdet makamında gördüğünü belirtir. Bursevî kirâmdan (ulular/cömertler) birinin halinden örnek verir. O (kirâm), sevdiği birini ziyafet için davet edince, onu karşılar, elini eline alır, onu ağırlar. Uğurlarken de onunla birlikte evinin dışına kadar gider. Yani giriş ve çıkışta sevdiğiyle birlikte.

⁵³² ورد (vârid oldu) ile başlar.

⁵³³ Necm 53/13- 14.

Bursevî Hanefî mahfilinden de bahseder. Metâfin dışında olduğunu, onda bekâ ve temkin haline işaret bulunduğunu belirtir. Fenâ ve telvînden daha yüce olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber'in hicretinde bekâ haline işaret olduğuna inanır. Ve Allah'ın onu Medine'de yardımıyla ve mü'minlerle desteklediğinden bahseder.

Bursevî İmam Şâfi'nin -Şeyh-i Ekber'in Fütûhât-ı Mekkiyesi'nde yazdığına göre- dört evtâddan biri olduğunu belirtir.⁵³⁴ Bursevî kendisine son iki imam, İmam Ahmed ve İmam Mâlik hakkında bir şey keşfolunmadığını belirtir. Tüm imamların siddîklardan ve Allah'a vâsıllardan olduğu görüşündedir.

139. Vârid⁵³⁵ [160b]: İkindiden sonra kendisine “Kalemim feyizle oldu şakkan. Görmedi kimse bu feyzi hakkan.” (قَلَمٌ فَيْضِلُهُ أَوْلَدَى سَقَا. كُورَمْدَى كِمْسَه بَو) beyiti vârid olmuştur. Bursevîye göre beyitteki kalem, kırbaya benzer. Su taşıyanın, kırbanın ağzından suyu taşırdığı gibi; kalem de ilmin feyzini oyuğundan taşırır. Kalb de Allah'ın feyzinin havuzundandır, dolar taşar. Kalem zâhir ve bâtın vücudun ihyâsıdır. Feyz onun mahalline ulaşınca kadar susuzlukla yanar. Kalem ile akl-ı evvele ve vücut için mertebeleriyle onun feyzine işaret olduğu görüşündedir. Burada bahsedilen feyz yani imdâd bir an kesilse, cin ve insanlardan hiçbir şey görünmez. Her gün bin kişi ölür, bin kişi doğar. Kıyamet yaklaşınca medet kesilir, vücutta eksiklik olur ve sona ulaşılır.

İkinci mısranın anlamı ise, bu feyzin Bursevî'nin kendi kaleminden döküldüğü ve varlıkta benzerinin görülmediği anlamındadır. Çünkü istidât ve feyzlere göre türlü tecelliyât, esmâ ve sıfatların çeşitliliği hasebince.

140. Vârid⁵³⁶: Bursevî sabah olmasına yakın kendisini, ayrıntılı uzun bir kitabı şeyhi Osman Fazlı Efendi için yazarken gördüğünü belirtir. Onda mârifet ve yüce kelimeler olduğunu söyler. Ve Bursevî bu kitaba “Arz-ı vücudî muhîr olası.” (أَرْضُ وَجُودَى مُحِيطِ أَوْلَاسِز) sözünü yazdığını belirtir. Ona göre, burada şeyhi için

⁵³⁴ Bkz. İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, c. 7, Litera Yay., İst., 2008, s. 174.

⁵³⁵ وَرَدَ (Vârid oldu) ile başlar.

⁵³⁶ مَثَل (göründü) ile başlar.

yazması rûha işarettir. Arş, mutlak rûhların makamıdır. Âfâkî âlemin sûretiyle kuşatılmıştır. Kezâ rûh da enfüsî âlemin sûretiyle kuşatılmıştır. O kimi kuşatırsa büyük menfaatler ve şerefli faydalar hâsıl olur. Feyz, arz olmaksızın yeryüzünde vâki olursa, ondan (feyzden) uzak olan arz, verimsizlik ve şiddete yakın olur. O'nun feyz-i akdesi tüm cüzler üzerine yayılmıştır. Nefs ve ceset yönünde bir istilâ olursa o, vücûdun arzını fesat eder. Allah'ın A'râf sûresi 56 ve 85. âyetlerde “Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın...” (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ⁵³⁷) buyurması duruma delildir.

⁵³⁷ A'râf 7/56, 85.

1.4. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE’NİN ŞAHİS KADROSU

Bursevî başta peygamberler olmak üzere, tarihî, dinî, edebî ve tasavvufî şahsiyetlere eserinde atıflarda bulunmuştur.

1.4.1. Peygamberler

Farsça bir kelime olan peygamber, haber demek olan “Peyâm” ve getiren anlamındaki “ber” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bileşik bir kelimedir. Bu kelime Arapçada “Resûl” ve “Nebî”; Farçada “Peygamber”; klâsik Türkçede “Elçi” kelimeleriyle anlatılmaktadır.

Peygamber; Allah’ın kendisine vahyettiği bilgileri insanlara tebliğ etmek üzere vazifelendirip gönderdiği kimsedir.⁵³⁸

İsmâil Hakkı, vâridleri îzâh ederken özellikle Hz. Muhammed olmak üzere birçok peygamberin hayatından konuya ilişkin örnekler vermiştir. Eserde Hz. Peygamber’e çok yer verildiği için şahıslar içinde onun hayatını anlatma gereği görmedik.⁵³⁹

1.4.1.1. Hz. Âdem

İslâm inancına göre Âdem, ilk insan ve ilk peygamberdir. Künyesi insanlığın ilk atası olması sebebiyle Ebu’l-beşer’dir.⁵⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Âdem’in yaratılışından, kendisine bütün şeylerin adlarının öğretilmiş olduğundan, meleklerin Âdem’e secde etmelerinden, eşinden ve çocuklarından bahsedilir.⁵⁴¹

Bursevî, eserinde Hz. Âdem’in nebîliğine vurgu yapar, onu “Ebu’l-Beşer” olarak niteler. İlk yaratılan insan olmasından, Allah’ın onu kendi sûretinde

⁵³⁸ Ali Yardım, **Peygamberimiz’in Şemâili**, Damla Yayınevi, İst., 2004, s.1.

⁵³⁹ Hz. Peygamber’in hayatı için bkz. Muhammad Hamidullah, **İslâm Peygamberi I-II**, Çev. Salih Tuğ, İmaj Basım, Ankara, 2003; İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yay., Ankara, 2007.

⁵⁴⁰ Abdullah Aydemir, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, T.D.V. Yay., Ankara, 1996, s. 19.

⁵⁴¹ Bkz. Bakara 2/30- 33; A’râf 7/12; Sâd 38/71- 85; Nisâ 4/1 v.b.

yaratmasından bahseder. Yeryüzüne indirilişi, birçok dille konuşması, Allah'ın onu unutmakla vasıflandırması, Hz. Havvâ'nın ondan yaratıldığı, ona meleklerin secde etmesi, Allah'ın ona kendi rûhundan üflemesi, Hz. Peygamber'in tenezzülâtından meydana gelmesi v.b. bölümler, Bursevî'nin bahsettiği konulardır.⁵⁴²

1.4.1.2. Hz. İdris

Hz. Âdem'in oğlu Şit'ten sonra peygamber olmuştur. İlk defa kalem kullanan, elbise dikip giyen odur.⁵⁴³ Kendisine 30 suhuf verilmiştir.⁵⁴⁴

Bursevî Hz. İdris'in senelerce uyumadığından, riyâzet sonucunda semâya yüceltilmesinden bahseder ve onu Hz. Peygamber ile kıyaslar.⁵⁴⁵

1.4.1.3. Hz. İbrâhim

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamberdir.⁵⁴⁶ Nuh tufanından çok sonra Bâbil'e yerleşen ve Ninova şehrini kuran ve "Sabie" dinine inanan halka gönderilmiştir. Kendisine 20 suhuf indirilmiştir.⁵⁴⁷

Putlara karşı mücadele etmiş, davası (tevhid inancı) uğruna Bâbil hükümdarı Nemrûd tarafından ateşe atılmış fakat ateş onu yakmamıştır.⁵⁴⁸

Bursevî Hz. İbrâhim'in misafirlerine muamelesinden, vücûdunu, malını ve evlâdını fedâ etmesinden, ateşe atılmasından, tevhid dininden, makamından, sivrisineğin ona yardım etmesinden ve "Halîlullah" olmasından bahseder.⁵⁴⁹

⁵⁴² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 114a, 114b, 116b, 118a, 121a, 121b, 123b, 124b, 125b, 127a, 129b, 133a, 134a, 135a, 139b, 144a, 148a, 149b, 152b.

⁵⁴³ Ahmed Cevdet, **Kısâs-ı Enbiyâ**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1972, s. 4.

⁵⁴⁴ Abdullah Aydemir, **a.g.e.**, s. 43. Ayrıca İdris için bkz. Meryem 19/56-57 ve Enbiyâ 21/85-86.

⁵⁴⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 143b, 148b.

⁵⁴⁶ Ömer Faruk Harman, **"İbrahim"**, DİA, c. 21, İst., 2000, s. 266.

⁵⁴⁷ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 7.

⁵⁴⁸ Bkz. Enbiyâ 21/51- 73.

⁵⁴⁹ Bkz. Bursevî, **a.g.e.**, vr. 113b, 114b, 124b, 125b, 130a, 130b, 143a, 144a, 152b, 159a.

1.4.1.4. Hz. İsmâil

Hz. İbrâhim'in oğludur. İbrâhim'in ilk eşi Sâre'nin, Hacer ile oğlu İsmâil'i kıskanması üzerine Hz. İbrâhim onları Mekke'ye götürüp oraya bırakmıştır.⁵⁵⁰ Hz. İsmâil Yemen'de oturan Amelika kavmine peygamber olarak gönderilmiştir.⁵⁵¹

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İsmâil'in birçok özelliğinden bahsedilmektedir.⁵⁵²

Bursevî Hz. İsmâil'in Hz. İbrâhim peygamber'in oğlu olduğunu belirterek, babasının onu boğazlamak üzere olduğundan bahseder. Onun tevhîd dinine atıfta bulunur.⁵⁵³

1.4.1.5. Hz. Yâkub

Lakabı İsrâil'dir.⁵⁵⁴ Hz. İbrâhim peygamberin torunu, Hz. İshak'ın oğludur.⁵⁵⁵ Kur'ânda kendisinden birçok yerde bahsedilmiştir.⁵⁵⁶

Bursevî Hz. Yâkub'un, oğlu Hz. Yûsuf için kırk sene kör olana kadar ağladığından bahseder.⁵⁵⁷

1.4.1.6. Hz. Yûsuf

Yâkub peygamberin on iki oğlundan biridir. Babasının kendisine karşı olan sevgisi kardeşlerinin hasedine neden olmuş, onlar tarafından işkenceler görmüş, küçük yaşta köle diye satılmış ve ömrünün önemli bir kısmını Mısır'da kâh saraylarda, kâh zindanlarda geçirmiştir. Çektiği acı ve ıstıraplardan sonra kendisine risâlet gelmiştir. Kur'an-ı Kerîm'in 12. sûresi olan Yûsuf adlı sûrede hayatı anlatılmıştır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁰ M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi**, c.1, T.D.V. Yay., Ankara, 1995, s.175 v.d.

⁵⁵¹ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, c.1, s.8.

⁵⁵² Bkz. En'am 6/86- 87, Saffât 37/102- 109, Meryem 19/55 v.b.

⁵⁵³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 159a.

⁵⁵⁴ Köksal, **a.g.e.**, c.1, s. 263.

⁵⁵⁵ Köksal, **a.g.e.**, c.1, s. 264.

⁵⁵⁶ İlgili âyetler için bkz. Bakara 2/ 132-133, 136, 140; Âl-i İmrân 3/84, v.b.

⁵⁵⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 150a.

⁵⁵⁸ Bkz. Yûsuf 12/1-111. Ayrıca bkz. En'am 6/84; Mü'min 40/34.

Bursevî eserde Hz. Yûsuf'un duâsından, kıssada geçtiği üzere kadınların onun güzelliğinden parmaklarını kesmesinden, ay yüzlü olması bakımından Hz. Peygamber'e benzemesinden bahseder. Ayrıca vârid olan "Sen dünya ve âhirette dostsun." sözünü, Hz. Yûsuf'un Allah için söylediğini belirtir.⁵⁵⁹

1.4.1.7. Hz. Eyyûb

Soyu Hz. İshak'a dayanmaktadır. Şam'ın Dımaşk ile Câbiye arasındaki Ürdün beldelerinden olan Beseniye nâhiyesinde yaşamıştır.⁵⁶⁰

Hz. Eyyûb büyük bir servete sahip olduğu halde İlâhî vahye mazhar olmuş ve peygamberlikle görevlendirilmiştir. Ardından Allah onu hastalıkla ve malını mülkünü elinden alarak imtihan etmiştir.⁵⁶¹

Bursevî Eyyûb'un hararetli haline karşılık Allah'ın ona Sâd 38/42'de geçen "Ayağını yere vur..." âyetinden bahseder. Aşkın hararetine Hz. Eyyûb'un halini örnek vererek, onun belâlara karşı sabrına değinir.⁵⁶²

1.4.1.8. Hz. Mûsâ

Kendisine Tevrat verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'nın başından geçen olaylardan söz edilmektedir. 34 sûrede 136 yerde adı geçmektedir.⁵⁶³

Hayatı; doğumu ve suya bırakılması, Mısır'dan ayrılması, Medyen'de yaşadığı yıllar, Mısır'a dönüşü, sihirbazlarla yapılan karşılaşma, Firavun ve ordusunun mahvı şeklinde özetlenebilir.⁵⁶⁴

Bursevî, Allah'ın kendisini Mûsâ makamına yücelttiğini belirtir. Onun bir resul olmasından, Hz. Peygamber'in onu Mîraç'ta görmesinden, beşer olması

⁵⁵⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 132b, 144b, 145a, 152a, 157a.

⁵⁶⁰ Köksal, **a.g.e.**, c.1, ss. 305- 306.

⁵⁶¹ Hz. Eyyûb'la ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Köksal, **a.g.e.**, c.1, ss. 305-320; Aydemir, **a.g.e.**, ss. 97-112; Sâd 38/41- 44; Enbiyâ 21/ 83-84.

⁵⁶² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 152b, 154b.

⁵⁶³ Bkz. Bakara 2/136; Kasas 28/3- 50 v.b.

⁵⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Aydemir, **a.g.e.**, s. 113-150; Köksal, **a.g.e.**, c.2, ss. 7- 104.

dolayısıyla Allah'ı görememesinden, Firavun'a karşı ordularından ve Tûr Dağı'nda riyâzete çekilmesinden de bahseder.⁵⁶⁵

1.4.1.9.Hz. İlyâs

İsrâiloğulları'ndan olduğu söylenen İlyas'ın nesebi Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Harun'a dayandırılır.⁵⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İlyâs'tan birkaç yerde bahsedilmektedir.⁵⁶⁷

Bursevî Allah'ın Hz. İlyâs'ı yüce bir makama yükselttiğinden bahseder.⁵⁶⁸

1.4.1.10.Hz. Süleyman

Hz. Dâvud'un oğludur.⁵⁶⁹ Süleyman, babasının vefatından sonra onun yerine hükümdar olmuş ve Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgilere göre Hz. Süleyman kuşların dilinden anlar, insanlara, cinlere ve hayvanlara hükmederdi. Rûzgâr onun emri altına verilmişti. Şeytanlar, onun için denize dalarak inciler çıkaranlar ve başka işler yapanlar hep onun hizmetine verilmişti. Kendisi son derece ihtişamlı bir hükümdarlık ve hikmet sahibiydi.⁵⁷⁰ Sebe melikesi Belkıs onun kudret ve hikmetini görerek davetini kabul etmiş ve müslüman olmuştur.⁵⁷¹

Bursevî, onun hükümdarlıkla ilgili duâsından (Sâd 38/35) bahseder. Onu metaforik olarak Kalbin Süleyman'ı şeklinde niteler. Hüdhd ile arasında geçen kıssadan, onun ordularından ve saltanatından ve "Belkıs'ın babası Süleyman bir cinle evlendi, Belkıs doğdu." şeklindeki inancın yanlışlığından bahseder.⁵⁷²

⁵⁶⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 111b, 114b, 117b, 118a, 127b, 128a, 130b, 131b, 137a, 148b.

⁵⁶⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁶⁷ Bkz. En'âm 6/85; Saffât 37/123, 129- 130.

⁵⁶⁸ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 148b.

⁵⁶⁹ Bkz. Sâd 38/30.

⁵⁷⁰ Bkz. Enbiyâ 21/78- 79, 81- 82, Sebe' 34/12- 14, Sâd 38/34- 40.

⁵⁷¹ Neml 27/42-43. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, **a.g.e.**, ss. 187- 224;

⁵⁷² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 113b, 129b, 130b, 140a, 151a, 157a.

1.4.1.11. Hz. Îsâ

Hz. Meryem'in oğludur ve doğumu mucizedir. Hz. Meryem'e insan eli değmediği halde, Cebrâil ona Îsâ'nın doğacağını bildirmiş; Hz. Meryem bir mucize ve Allah'tan bir rahmet olarak Hz. Îsâ'ya hamile kalmış ve onu dünyaya getirmiştir.

O, İsrailoğulları'nı Allah'a kulluk etmeye, İncil'e inanmaya ve kendisini peygamber olarak kabûle davet etmiştir. Hz. Îsâ'ya kitap olarak İncil verilmiştir.⁵⁷³ Yahudiler onu öldürmeye kastetmişler ama Allah onların tuzaklarını boşa çıkarmıştır.⁵⁷⁴

Bursevî, Hz. Îsâ'nın ancak bir peygamber olduğundan, rûhânî olarak melâikeden olsa da bir anneden doğduğundan, mucizelerinin olmasından, Allah'ın onu semâya yücelttiğinden, onun da diğer insanlar gibi yiyip içtiğinden, kavmine yönelttiği bir sorudan ("Cennet nerede biter.") bahseder. Bursevî tecellî konusuna örnek vermek için, onun bir testiden çıkardığı elbisenin mâhiyyetine de değinmiştir.⁵⁷⁵

1.4.2. Peygamberlerin Oğulları

İsmâil Hakkı Bursevî vâridleri îzâh ederken yer yer peygamberlerin oğullarından da örnekler vermiştir.

1.4.2.1. Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim

Hz. Peygamber'in Mısırlı Mâriye'den olma oğludur. Hicrî 8. yılda dünyaya gelmiştir. İbrâhim doğunca Hz. Peygamber Mâriye'yi azat etmiş ve çocuğu da sütanneye vermiştir. İbrâhim hicrî 10. yılda henüz iki yaşını doldurmadan hastalanarak vefat etmiştir.⁵⁷⁶

Bursevî Hz. Peygamber'in, oğlu İbrâhim ölünce ağladığından bahseder.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Meryem 19/16- 36.

⁵⁷⁴ Nisâ 4/157- 159.

⁵⁷⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 118a, 124b, 143b, 147b, 148b, 151b.

⁵⁷⁶ Sarıçam, **a.g.e.**, s. 293.

⁵⁷⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 150a.

1.4.2.2. Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil

Kur'ân-ı Kerîm'de adları geçmeyen ve Âdem'in iki oğlu şeklinde geçen kişilerin Hâbil ve Kâbil olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁷⁸ Özellikle İsrâiliyât kaynaklı rivâyetlere göre, Hz. Âdem, oğullarından her birine, insan soyunun türemesi için, öteki erkek kardeşiyle ikiz doğan kız kardeşleriyle evlenmesini emretmiştir. Kâbil kendi ikizi daha güzel olduğundan onu Hâbil'e vermek istememiştir. Hz. Âdem de bunlara birer kurban takdim etmelerini, gökten bir ateş gelip hangisinin kurbanını yakarsa onun haklı olacağını söylemiştir. Ateş Hâbil'in kurbanını yakmış ve onun haklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Bursevî Hâbil'in kabul edilen makbûl kurbanını örnek verir. Kâbil'in cennet çocuğu olmasına yönelik inancın yanlış olduğunu, onun yeryüzünde dünyaya geldiğini belirtir.⁵⁷⁹

1.4.3. Hz. Peygamber'in Hanımları ve Kızı.

İsmâil Hakkı Bursevî eserinde konuya binâen Hz. Peygamber'in eşleri ve kızı Hz. Fâtıma'dan da bahsetmiştir.

1.4.3.1. Hz. Hatîce

Hz. Peygamber'in ilk hanımıdır. M. 556 yılında Mekke'de doğmuştur. “Tâhire”, ve “Kübrâ” sıfatını almıştır. Hz. Peygamber'den önce iki evlilik yapmıştır. Hz. Peygamber ile 40 yaşındayken evlenmiştir.⁵⁸⁰ 25 yıl süren evlilik hayatından sonra, 620 yılında vefat etmiştir.⁵⁸¹ Hz. Peygamber'e peygamberlik geldiğinde herkesten önce îman etmiş ve destek vermiştir.

⁵⁷⁸ Bkz. Mâide 5/27.

⁵⁷⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 151a, 159a.

⁵⁸⁰ M. Yaşar Kandemir, “**Hatice**”, DİA, c. 16, İst., 1997, s. 465.

⁵⁸¹ Kandemir, **a.g.e.**, s. 466.

Bursevî, Hz. Hatîce'nin âlemin kadınlarına üstün olduğuna atıfta bulunur. Hz. Cibril'in Hz. Peygamber'e nübüvvetini bildirince, Hz. Hatîce'nin bile delile ihtiyaç duyduğundan bahseder.⁵⁸²

1.4.3.2. Hz. Âişe

Hz. Ebubekir'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımıdır. Mekke'de doğmuştur.⁵⁸³ Küçük yaşta Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber ile nikâhı hicretten önce Mekke'de kıyılmıştır.⁵⁸⁴ Hz. Peygamber vefat ettikten sonra, peygamber hanımlarının başkalarıyla evlenmelerini yasaklayan Kur'ân hükmüne uyarak bir daha evlenmemiştir.⁵⁸⁵ 678 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁵⁸⁶

Hz. Âişe Kur'ân'ı ve sünneti en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahabilerin başında gelir. Fesahat ve belagatıyla da ünlü olmuştur.⁵⁸⁷ İfk, îlâ ve tahyir hadiseleri dolayısıyla hakkında âyet nâzil olmuştur.⁵⁸⁸

Bursevî eserde onun fazîletli oluşundan, Hz. Fâtıma'ya göre bazı bakımlardan üstün olduğundan, Ömer b. Abdülazîz'in onun kabrini beşgen yaptırdığından bahseder. (Namazda kible edinilmemesi için.)⁵⁸⁹

1.4.3.3. Hz. Fâtıma

Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kızıdır. Bi'setten yaklaşık 1 yıl önce (m. 609); İbn Sâd ile bir kısım tarihçilere göre ise 605 yılında doğduğu rivayet edilir. Hz. Peygamber'in en küçük kızı olduğu kabul edilir. On beş yaşını tamamladıktan sonra Hz. Ali ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'in ölümünden beş buçuk ay sonra vefat etmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 126a, 159b.

⁵⁸³ Doğum yılı hakkında farklı rivâyetler vardır.

⁵⁸⁴ Mustafa Fayda, “**Âişe**”, DİA, c. 2, İst., 1989, s. 201.

⁵⁸⁵ Bkz. Ahzâb 33/53.

⁵⁸⁶ Fayda, **a.g.e.**, s. 202.

⁵⁸⁷ Fayda, **a.g.e.**, s. 203.

⁵⁸⁸ Fayda, **a.g.e.**, s. 204.

⁵⁸⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 126a, 137a, 143b.

⁵⁹⁰ Kandemir “**Fâtıma**”, DİA, c. 12, İst., 1995, s. 219.

Hız. Fâtıma Resulullah'ın terbiyesiyle yetişmiş olduğundan, onun birçok vasfını taşırdı.⁵⁹¹

Bursevî Hz. Fâtıma'nın âlemin kadınlarından üstün tutulduğundan, sâir ashâba göre üstünlüğünden, onunla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in evlenmek istediğı halde, Hz. Ali'nin evlendiğinden bahseder.⁵⁹²

1.4.4. Halîfeler

Hız. Peygamber'in vefatından sonra İslâm devletini yöneten kişilere "halife" denilmiştir.

İsmâil Hakkı Bursevî, başta Hz. Ali olmak üzere eserinde Hz. Osman haricinde Hulefâ-yı Râşidîn'e ve Ömer b. Abdülazîz'e atıflarda bulunmuştur.

1.4.4.1. Hız. Ebû Bekir

Fil vakasından üç yıl kadar sonra Mekke'de doğmuştur.⁵⁹³ İlk Müslümanlardan ve Hulefâ-i Raşidîn'in ilkidir. Sıddîk lakabıyla tanınmıştır. Hız. Peygamber'in dostu ve övdüğü kişidir.

Hız. Ebû Bekir 632–634 yılları arasında halifelik yapmıştır.⁵⁹⁴ Halifeliğı sırasında irtidat hareketlerini bastırmış, Kur-ân-ı Kerîm'i toplattırmış, çeşitli fetih hareketleri ve savaşlarda bulunmuştur.⁵⁹⁵ 634 yılında vefat etmiştir.⁵⁹⁶

Bursevî, onun Hız. Peygamber'in kızı Hız. Fâtımâ'yla ilgili olan evlenme talebinden bahseder.⁵⁹⁷

⁵⁹¹ Kandemir, **a.g.e.**, s. 220.

⁵⁹² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 126a, 137a.

⁵⁹³ Fayda, **"Ebû Bekir"**, DİA, c. 10, İst., 1994, s. 101.

⁵⁹⁴ Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihi**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1991, s. 189.

⁵⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hizmetli, **a.g.e.**, ss. 191- 200.

⁵⁹⁶ Hizmetli, **a.g.e.**, s. 201. Ayrıca Ebû Bekir için bkz. Mustafa Fayda, **"Ebû Bekir"**, c.10, ss. 101-108; Tevbe 9/40.

⁵⁹⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 137a.

1.4.4.2. Hz. Ömer

Hulefâ-i Raşidîn'in ikincisidir. Fil vakasından on üç yıl kadar sonra, diğer bir rivayete göre de Ficâr savaşından dört yıl önce Mekke'de doğmuştur. Bi'setin altıncı yılında müslüman olmuştur.⁵⁹⁸ Aşere-i Mübeşşere'den ve vahiy kâtiplerindendir. En meşhur lakabı Fâruk'tur. Adaleti, heybeti ve sert mizacı ile tanınmıştır.⁵⁹⁹

Hz. Ömer'in 634- 644 yılları arasındaki halifeliğinde en belirgin özellik fetihler ve devlet idaresinin düzenlenip kurumlaşmasıdır.⁶⁰⁰ 644 yılında Firuz adındaki bir köle tarafından şehid edilmiştir.⁶⁰¹

Bursevî Hz. Ömer'in Hz. Fâtıma ile evlenmek istediğini belirtir.⁶⁰²

1.4.4.3. Hz. Ali

Hulefâ-i Râşidîn'in dördüncüsüdür. Hicretten 22 yıl önce Mekke'de doğduğu rivayet edilir. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadıdır.⁶⁰³ “Ebûtürâb, el-Murtaza ve Esedullâhi'l-gâlib” lakaplarına sahiptir. İlim, takva, ihlâs, fedakârlık ve kahramanlık gibi üstün vasıflara sahiptir.⁶⁰⁴

Hz. Ali 656- 661 yıllarında halifelik yapmıştır. Halifeliği sırasında Cemel olayı, Muaviye ve Haricilerle mücadelesi, Sıffin ve Nehrevan savaşı olmuştur.⁶⁰⁵ Mısırlı İbn Mülcem tarafından Kûfe'de 661 yılında şehit edilmiştir.⁶⁰⁶

Bursevî eserinde, Celvetiyye silsilesinin Hz. Ali'ye dayandığını belirtir. Onun “Ben be harfinin altındaki noktayım.” sözünden, rûhânî yönünden, ashâba üstünlüğünden, “Eğer perde kalksaydı, yakînimde bir artış olmazdı.” sözünden bahseder. Bursevî kendisine gelen bir vâride bağlı olarak kendisine bir testinin

⁵⁹⁸ Fayda, “Ömer”, DİA, c. 34, İst., 2007, s. 44.

⁵⁹⁹ Fayda, “Ömer”, ss. 46- 47.

⁶⁰⁰ Hizmetli, a.g.e., s. 201.

⁶⁰¹ Hizmetli, a.g.e., s. 206.

⁶⁰² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 137a.

⁶⁰³ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, DİA, c. 2, İst., 1989, s. 371.

⁶⁰⁴ Fırlalı, a.g.e., s.374.

⁶⁰⁵ Hz. Ali dönemi olayları için bkz. Hizmetli, a.g.e., ss. 218- 223.

⁶⁰⁶ Hizmetli, a.g.e., s. 224.

görüldüğünü ve testinin ayaklarının Hz. Ali'nin kılıcı zülfikâra benzediğini belirtir.

607

1.4.4.4. Ömer b. Abdülazîz

61/680'de Medine'de doğmuştur. Babası onu Medine'nin tanınmış âlimi Salih b. Keysân'a emanet etmiş ve pek çok sahabiye dinleme imkânı bulmuştur. Ömer b. Abdülazîz Hicaz valiliği ve hac emirliğinden sonra, 717- 20 yılları arasında Emevîler'in halifesi olmuştur.⁶⁰⁸ Adaletiyle Hz. Ömer'e, zühd ve takvasıyla Hasan-ı Basrî'ye (ö.110/728), ilim bakımından Zührî'ye (ö. 124/742) benzetilen Ömer; çok sade bir hayat sürmüş, iç barışa büyük önem vermiş, malî ve dinî alanlarda yaptığı düzenlemelerle dikkat çekmiştir. 101/720'de Humus'ta vefat etmiştir.⁶⁰⁹

Bursevî, onun, Hz. Âişe'nin odasını namazda kible edinilmemesi için beşgen yaptırdığından bahseder.⁶¹⁰

1.4.5. Tâbiîn

Bursevî, Veysel Karânî ve o devrin kutbu olarak kabul ettiği Veysel Karânî'nin amcası İsmâüddîn Karânî'den de bahsetmiştir.

1.4.5.1. Veysel Karânî

Hz. Peygamber döneminde yaşamasına rağmen, onunla görüşmemiş zâhidlerden biridir. Sıffin savaşında Hz. Ali taraftarı olarak 37/657'de vefat ettiği söylenir.⁶¹¹ Üveysîlik meşrebini sembolü olmuştur.⁶¹²

Bursevî eserde Veysel Karânî'nin amcasından bahseder.⁶¹³

⁶⁰⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 120a, 126b, 130b, 132b, 135a, 137a, 157b.

⁶⁰⁸ İsmail Yiğit, **“Ömer b. Abdülazîz”**, DİA, c. 34, İst., 2007, s. 53.

⁶⁰⁹ Yiğit, **a.g.e.**, s. 54.

⁶¹⁰ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 143b.

⁶¹¹ Musatafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İst., 2003, s. 89.

⁶¹² “Üveysîlik”, manevî rûhânî terbiye demektir. Herhangi bir şeyhe bağlanmadan, doğrudan Hz. Peygamber'in ruhu ve maneviyatı tarafından irşâd ve terbiye edilen veliler bu nispettendir. Bkz. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 369.

⁶¹³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 119b.

1.4.5.2. İsmâüddîn Karânî

Veysel Karânî'nin(ö.37/657) amcasıdır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin verdiği bilgiye göre, Veysel Karânî'nin devrindeki Nefes-i Rahmân ve Kutb-i Abdâl İsmâüddîn Karânî'dir.⁶¹⁴

Bursevî, İsmâüddîn Karânî'nin Veysel Karânî'nin amcası olduğundan ve onun, zamanının Nefesü'r-Rahmân ve Kutb-i Abdâl'ı' olduğundan bahseder.⁶¹⁵

1.4.6. Mezhep İmamları

İsmâil Hakkı Bursevî vâridleri açıklarken başta Ebû Hanife olmak üzere dört büyük mezhebin imamlarına atıfta bulunmuştur.

1.4.6.1. İmam A'zâm

Asıl adı Numan b. Sâbit'tir. Hanefî mezhebinin kurucusudur. 80/699 yılında Kûfe'de doğmuş, 150/767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Babası öldükten sonra, annesinin İmam Câfer-i Sâdık'la evlenmesi dolayısıyla onun yanında yetişmiştir. İlmî, zekâsı, zühd ve takvası çok yüksek olup, ictihâdındaki yükseklik, mezhebindeki kolaylık bütün Müslümanlarca benimsenmiştir.⁶¹⁶ “Fıkhu'l Ekber” adlı eseri akaide dair önemli bir eserdir.

Bursevî İmâm A'zam'ın mezhebinin hak mezhep olduğunu savunur. Onun âriflerden olduğunu belirtir. Hanefî mahfilinin yeri ve ululuğundan bahseder.⁶¹⁷

1.4.6.2. İmam Şâfi

Hicri 150/767 yılında Askalan ya da Gazne'de doğmuş, 240/854'de Mısır'da vefat etmiştir. Şâfilik mezhebinin kurucusudur. Çok büyük bir tefsir ve hadîs

⁶¹⁴ Bkz. Bursevî, vr. 119b.

⁶¹⁵ Bkz. Bursevî, vr. 119b.

⁶¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslâm İlmihali**, Sadeleştiren A. Fikri Yavuz, İst. 1992, s. 39. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Uzunpostalcı, “**Ebû Hanife**”, DİA, c. 10, İst., 1994, ss. 131- 145.

⁶¹⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 112b, 159b, 160a.

âlimidir. Mezhebi doğu ve batıda yayılmıştır.⁶¹⁸ El-Ümm, Kitab-üs-Sünen vel-Müsned, Mebsut' adlı eserleri meşhurdur.

Bursevî eserinde, İmâm Şâfi'nin vâsıllardan olduğunu ve Fütûhât-ı Mekkiyye'de onun dört evtâddan biri olduğundan bahsedildiğini anlatır.⁶¹⁹

1.4.6.3. İmâm Mâlik

Asıl adı Mâlik b. Enes'tir. 93/711 yılında Medine'de doğmuş, 179/795'de Medine'de vefat etmiştir. Sağlam hafızası ve derin anlayışı yanında; sabrı, disiplin ve ihlâsı sayesinde hadîs ve fıkıh alanlarında büyük bir âlim olmuştur. En ünlü eseri El-Muvatta'dır.⁶²⁰

Bursevî onun vâsıl ve siddîk olduğunu ancak kendisine onunla ilgili bir şeyin keşfolunmadığını belirtir.⁶²¹

1.4.6.4. İmâm Ahmed b. Hanbel

Hicrî 164/780'de Bağdat'ta doğmuştur. 241/855'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Hadîs ilminde üstün bir yetkiye sahiptir. Ezberinde binlerce hadîs olduğu rivayet edilir. "Müsned" adlı kitabında otuz bin hadîs vardır.⁶²²

Bursevî İmâm Mâlik'i vâsıl ve siddîk olarak nitelerken, kendisine onunla ilgili bir şeyin keşfolunmadığından bahseder.⁶²³

1.4.7. Dînî-Tarihî Şahsiyet ve Kavimler

İsmâil Hakkı Bursevî eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dînî ve tarihî şahsiyetlere yer vermiş, bu şahıslarla ilgili îzâhlar yaparken müspet ya da menfî mânâda atıflarda bulunmuştur.

⁶¹⁸ Bilmen, **a.g.e.**, s. 40.

⁶¹⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 159b, 160a.

⁶²⁰ Bilmen, **a.g.e.**, s. 40. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, "**Mâlik b. Enes**", DİA, c. 27, Ankara, 2003, ss. 506- 513.

⁶²¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 160a.

⁶²² Bilmen, **a.g.e.**, s. 40.

⁶²³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 160a.

1.4.7.1. Hz. Havvâ

İlk kadın, Hz. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesidir. Tevrat tefsirlerine göre Havvâ, Âdem'in sağ böğründeki on üçüncü kaburga kemiğinden yaratılmıştır.⁶²⁴ Kur'ân'da ise Havva'nın yaratılışından bahsedilmez ve kocası Âdem'le birlikte cennete yerleştirilmeleri ve sonra oradan çıkarılışları anlatılır.⁶²⁵

Bursevî, Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'den yaratıldığından, Hz. Âdem'in ona cennette yaklaşmadığından, Hz. Âdem'le cennetten çıkarıldıklarında üzerlerinde cennet kokusu olduğundan bahseder.⁶²⁶

1.4.7.2. Hz. Meryem

Hz. İsâ'nın annesidir. Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde kendisinden bahsedilir.⁶²⁷ Âyetlerde de geçtiği üzere, annesi onu Allah'a adanmış ve Hz. Zekeriyâ'nın himayesine vermiştir.⁶²⁸ Daha sonra Allah'ın görevlendirdiği melek Hz. Meryem'e gelerek, çocuğu olacağını müjdelemiştir.⁶²⁹

Hz. Meryem'in kaç yıl yaşadığı ve nerede vefat ettiği ihtilaflıdır.⁶³⁰ Apokrif inciler de dâhil, daha çok Kudüs'te vefat ettiği üzerinde durulur.⁶³¹

Bursevî onun âlemin kadınlarına üstün olduğunu anlatır. Ayrıca Mâide 5/75'de geçtiği üzere onun da diğer insanlar gibi yiyip içtiğinden söz eder.⁶³²

1.4.7.3. Hz. Âsiye

Kur'ân-ı Kerim'de adı verilmeksizin “Firavun'un karısı” olarak bahsedilen kişinin Hz. Âsiye olduğu söylenir. Kur'ân-ı Kerîm'de îmân ve kararlılık örneği olarak

⁶²⁴ Ömer Faruk Harman, “**Havvâ**”, DİA, c. 16, İst., 1997, s. 543.

⁶²⁵ Bkz. Bakara 2/35- 38, A'raf 7/19- 25, Ta-ha 20/117- 123.

⁶²⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 129b, 148a, 150b, 151a.

⁶²⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/33- 38, 42, 44- 47; Mâide 5/17, 72, 75 v.b.

⁶²⁸ Bkz. Âl-i İmrân 3/35- 37.

⁶²⁹ Bkz. Âl-i İmrân 3/45- 47.

⁶³⁰ Harman, “**Meryem**”, DİA, c. 29, Ankara, 2004, s. 237.

⁶³¹ Harman, **a.g.e.**, s.238.

⁶³² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 126a, 148b.

söz edilmiştir. Hz Mûsâ'nın dünyaya geldikten sonra Firavun'un sarayına intikalinde oynadığı rol ve Hz Mûsâ'nın getirdiği dini kabulü dolayısıyla bahsedilir.⁶³³

Bursevî, onun (hadîste geçtiği üzere) âlemin kadınlarına üstünlüğünden söz eder.⁶³⁴

1.4.7.4. Belkıs

Kur'ân-ı Kerîm'de de anlatıldığı gibi Sebe' melikesi Belkıs, Süleyman Peygamber'in davetine karşılık vererek ziyaretine gitmiş ve müslüman olmuştur.⁶³⁵

Bursevî eserde Belkıs'ı dünyanın acûzesi ve nefsin Belkıs'ı şeklinde nitelendirir. Hz. Süleyman ve Hüdhd'le arasında geçenlerden ve Hz. Süleyman'ın onun babası olduğuna dâir görüşün yanlışlığından bahseder.⁶³⁶

1.4.7.5. Ashâb-ı Kehf

Hristiyanlık'ın ilk dönemlerinde, Kıtımr adındaki köpekleriyle birlikte, Hristiyanlar'a baskı yapan hükümdardan kaçarak sığındıkları bir mağarada üç yüz küsur sene uyuduktan sonra hiçbir şeyin farkına varmayıp tekrar uyandıkları rivayet edilen yedi kişidir.⁶³⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de bu gençlerin başlarına gelenler anlatılmıştır.⁶³⁸

Bursevî onların yedi kişi olduklarını belirtir ve Mehdî'nin de onlar gibi cismânî yönünün olduğunu anlatır.⁶³⁹

1.4.7.6. Hüdhd

Hz. Süleyman ile Sebe' melikesi Belkıs arasında haber getirip götürten, Hz. Süleyman'ın emrindeki kuştur.⁶⁴⁰

⁶³³ Bkz. Kasas 28/9; Tahrim 66/11.

⁶³⁴ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 126a.

⁶³⁵ Bkz. Neml 27/20- 44.

⁶³⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 129b, 130a, 130b, 150b, 151a.

⁶³⁷ İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c.1, Kubbealtı Neşr., İst., 2006, "Ashap" md., ss. 179- 80.

⁶³⁸ Bkz. Kehf 18/9- 26.

⁶³⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 130b.

Bursevî eserde, Hüdühüd'ü “irşâdın Hüdühüd'ü” şeklinde vasıflandırır. Belkıs ve kavmiyle ilgili Hz. Süleyman'a verdiği haberlerden bahseder.⁶⁴¹

1.4.7.7. Bedir Ehli

Bedir savaşına katılan seçkin mü'minler ve mü'minlerin ordusu için kullanılan bir terimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de başlarından geçenler anlatılmıştır.⁶⁴²

Bursevî, az sayıda olanların kalabalık olanları yenebileceğine örnek olarak Bedir Ehli'nden söz eder ve Allah'ın onlara meleklerle yardım ettiği için Kureys ordusunu yendiklerini anlatır.⁶⁴³

1.4.7.8. Nemrûd

Hz. İbrâhim'in devrinde tevhid inancının karşısındaki siyasal otoriyeyi simgeleyen efsanevî kraldır.⁶⁴⁴ Nemrûd isim değil, hükümdarlık ünvanıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Nemrûd'dan adı geçmeksizin bahsedilir.⁶⁴⁵

Bursevî onun küçük bir sivrisinekle azablandırıldığından bahseder.⁶⁴⁶

1.4.7.9. Firavun

Mısır'da hüküm süren hükümdarlara verilen ünvanıdır. Tanrılık iddiasında bulunduğu için, Hz. Mûsâ'nın mücadele ettiği Mısır hükümdarının adı yerine kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yüz yetmişten fazla âyette Firavun'dan söz edilir.⁶⁴⁷

⁶⁴⁰ Bkz. Neml 27/20-29. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, “Hüdühüd”, DİA, c. 18, İst., 1998, ss. 461- 62.

⁶⁴¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 129b, 130a, 130b.

⁶⁴² Bkz. Âl-i İmrân 3/13, 173- 74; Enfâl 8/42- 44 v.b.

⁶⁴³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 139a.

⁶⁴⁴ Cengiz Batuk, “Nemrud”, DİA, c. 32, İst., 2006, s. 554.

⁶⁴⁵ Bkz. Bakara2/258.

⁶⁴⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 118b.

⁶⁴⁷ Bkz. Tâ-hâ 20/57- 73; Nâziât 79/17- 26 v.b.

Bursevî Firavun'un ordularıyla övündüğünü anlatır. Onun kavminin kötü halden iyi hale sevk edildiğini belirtir.⁶⁴⁸

1.4.7.10. İblis (Şeytan)

Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği üzere İblis, insandan önce ateşten yaratılmış olan bir cindir.⁶⁴⁹ Allah'ın Hz. Âdem'le ilgili olan emrine itaat etmediğinden lânetlenmiş ve şeytanların başı olmuştur.⁶⁵⁰

Bursevî İblis'in nefsinin secdeye mâni olduğundan, onunla birlikte olmanın feyzi keseceğinden, nefis kalıntısı olanların ona benzediğinden, onun göreceği azablardan, Allah'a -âyetlerde de geçtiği gibi- "Sen'in samimi kulların hâriç." demesinden bahseder.⁶⁵¹

1.4.7.11. İsrâiloğulları

"İsrâil" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yâkub'un lakabı olarak geçer.⁶⁵² Yahudi milletine verilen isimdir.⁶⁵³

Bursevî eserde, Allah'ın bir zamanlar onları üstün kıldığından, kötü halden iyi hale sevk edildiklerinden, eskiden Allah'a sundukları kurbanların özelliklerinden bahseder. Onların nebîlerine atıfta bulunur.⁶⁵⁴

1.4.7.12. Lût Kavmi

İsrâiloğulları'na peygamber olarak gönderilmiş olan Hz. Lût'un kavmidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Lût'un onları cinsel sapıklık ve fuhuştan vazgeçirmeye davet edişinden, azgınlıkları ve sapıklıkları nedeniyle helâk edilişlerinden bahsedilir.⁶⁵⁵

⁶⁴⁸ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 130b, 133b.

⁶⁴⁹ Bkz. Hicr 15/27.

⁶⁵⁰ Bkz. Bakara 2/34; A'râf 7/11-18.

⁶⁵¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 130b, 131b, 134a, 134b.

⁶⁵² Bkz. Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58.

⁶⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, **"İsrâil (Benî İsrâil)"**, DİA, c. 23, İst., 2001, ss. 193-95.

⁶⁵⁴ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 133b, 159a, 159b.

Bursevî, -Lût kıssasında da geçtiği üzere- bu kavmin geride bıraktıkları zulmet izlerinden bahseder.⁶⁵⁶

1.4.7.13. Câlût ve Tâlût

Câlût, Tâlût(Saul)'un krallığı döneminde İsrâiloğulları'nın savaştıkları düşman kavimlerden birinin reisidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiğine göre İsrâiloğulları, Hz. Musa'dan sonraki bir peygamberden, kendilerini Allah yolunda savaşa götürecek bir kral tayin etmesini istemişler, peygamberleri onlara Tâlût'un kral olarak seçildiğini bildirmiş fakat İsrâiloğulları onun krallığına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine peygamberleri onlara Allah'ın Tâlût'u kendilerinden daha üstün kıldığını, bilgi ve kuvvetini arttırdığını bildirmiştir. Daha sonra Tâlût kumandasındaki İsrâil ordusu, Câlût ve ordusuyla savaşp onları yenmiş, Dâvûd da Câlût'u öldürmüştür.⁶⁵⁷

Bursevî az sayıda amelin çok sayıda amelden üstün olabileceğine Tâlût'un Câlût'u yenmesini delil getirir.⁶⁵⁸

1.4.7.14. Sâmirî

Hz. Mûsa Tûr'a çıktığında, İsrâiloğulları'nı altından yaptığı buzağıya tapmaya sevk eden kişidir.⁶⁵⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de Sâmirî'nin yaptıkları anlatılır.⁶⁶⁰

Bursevî küfür konusuyla ilgili, Sâmirî ve kavminin buzağıya tapıp, küfre girdiklerinden bahseder.⁶⁶¹

⁶⁵⁵ Bkz. A'râf 7/80- 81; Hûd 11/77- 83 v.b.

⁶⁵⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 136b, 141a.

⁶⁵⁷ Abdurrahman Küçük, "Câlût", DİA, c. 7, İst., 1993, s. 38; Bakara 2/246-251.

⁶⁵⁸ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 139a.

⁶⁵⁹ Mahmut Salihoğlu, "Sâmirî", DİA, c. 36, İst., 2009, s. 78.

⁶⁶⁰ Bkz. Tâ-hâ 20/83- 98.

⁶⁶¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 158b.

1.4.8. Melekler

Sözlükte haberci, elçi, güç ve kuvvet anlamlarına gelen melek, Allah'ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen, nuranî ve ruhanî varlıktır.⁶⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde meleklerle ilgili âyetler mevcuttur.⁶⁶³

İsmâil Hakkı Bursevî, eserde vâridleri açıklarken meleklerle ve onların görevlerine dair atıflarda bulunmuştur.

1.4.8.1. Cibril (Cebrâil)

Dört büyük melekten biridir ve Allah'ın vahyini peygamberlere ulaştırmakla görevlidir.⁶⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de Cebrâil'in isimleri “Cibril, Rûhu'l-Emîn, Rûhu'l-Kudüs ve Rûh” şeklinde de geçer.⁶⁶⁵ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de adı anılmadan îmâ yoluyla da bahsedilmiştir.⁶⁶⁶

Bursevî, Hz. Peygamber'in Cibril'i Siretü'l-Müntehâ'da görüşünden, Cibril olmadan da Allah'ın görülebileceğinden, onun insan sûretinde gelip Hz. Peygamber'e abdest almayı öğretmesinden, Hz. Peygamber'e nübüvveti bildirmesinden bahseder.⁶⁶⁷

1.4.8.2. Kirâmen Kâtibîn

İnsanın iki yanında bulunduğu ve sağdakinin sevapları, soldakinin günahları yazdığı kabul edilen iki melektir.⁶⁶⁸

“Kirâmen Kâtibîn” adı, Kur'ân-ı Kerîm'de “değerli yazıcılar” anlamında kullanılır.⁶⁶⁹

⁶⁶² A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Neşr., İst., 2006, s. 299.

⁶⁶³ Bkz. Nisâ 4/172; En'âm 6/61; A'raf 7/206; Nahl 16/49- 50; Meryem 19/64, v.b.

⁶⁶⁴ Ayverdi, **a.g.e.**, c. 1, “**Cebrâil**” md., s. 462.

⁶⁶⁵ Bkz. Bakara 2/87, 97; Tahrim 66/4; Şuarâ 26/193; İsrâ 17/85.

⁶⁶⁶ Bkz. Necm 53/4-15. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz-Zeki Ünal, “**Cebrâil**”, DİA, c. 7, İst., 1993, ss. 202- 204.

⁶⁶⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 117b, 124b, 138b, 151a, 159b.

⁶⁶⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, c.2, “**Kiram**” md., ss. 1711- 12.

⁶⁶⁹ Bkz. İnfitâr 82/10- 12.

Bursevî meleklerin ilminden bahsederken İnfitâr 82/11-12’de geçtiği üzere, Kirâmen Kâtibîn’den bahseder.⁶⁷⁰

1.4.8.3. Arşı Taşıyan Melekler (Hamele-i Arş)

Arşı taşıyan ve onun çevresinde bulunan bu melekler, “el-melâiketü’l-mukarrebûn” diye bilinen ulûhiyet makamına yakın melekler arasında yer alır.⁶⁷¹ Kur’an-ı Kerîm’de birkaç yerde bu meleklerden bahsedilmektedir.⁶⁷²

Bursevî, “Rûhî hakikat makamı arştır.” vâridiyle ilgili olarak, ruhlara meleklerin faziletlerinin, arşı taşıyan melekler vasıtasıyla girdiğini anlatır.⁶⁷³

1.4.8.4. Hârût ve Mârût

Kur’ân-ı Kerîm’de anlatıldığına göre, bu iki meleğe indirilenleri (büyü) şeytanlar kötüye kullanıp insanlara öğreterek, onların küfre düşmelerine sebep olmuşlardır.⁶⁷⁴

Bursevî, bu iki meleğin, Allah’ın emrine karşı geldiklerinden ve melek kisvesiyle yeryüzüne insânî sûrette indiklerinden bahseder.⁶⁷⁵

1.4.9. Diğer Tarihî, Edebî ve İlmî Şahsiyetler

Bursevî bu şahsiyetlere, geçmişe tarihî, ilmî ve edebî olarak yön vermeleri nispetinde atıflarda bulunmuştur.

1.4.9.1. Mehdî

Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcıdır. Hüdâ kökünden türemiş olup, “hidayete erdirilmiş” demektir.

⁶⁷⁰ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 145a.

⁶⁷¹ M. Sait Özervarlı “**Melek**”, DİA, c. 29, Ankara, 2004, s. 40.

⁶⁷² Bkz. Zümer 39/75; Mü’min 40/7; Hâkka 69/17.

⁶⁷³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 159b.

⁶⁷⁴ Bkz. Bakara 2/102. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, “**Hârût ve Mârût**”, DİA, c. 16, İst., 1997, ss. 262- 64.

⁶⁷⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 151a.

Kavram, ileride gelecek bir kurtarıcı (mesih, mehdî) inancı üzerine yoğunlaşmıştır. Kavramın içeriğinden âhir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikleri değişmemekle birlikte, içinde bulunduğu dinin karakterine göre ayrıntılarda farklılık görülmekte, bu kavramı ifade eden kelimeler de dinlere ve kültürlerle göre değişmektedir.⁶⁷⁶ Mehdî telakkisi 3/9. yüzyıldan itibaren “İsnâaşeriyye” arasında kökleşmiş bir sistemdir.⁶⁷⁷

Bursevî, zâhir ve bâtın ordulardan bahsederken; Mehdî'nin de cismânî ve rûhânî yönüne atıfta bulunur.⁶⁷⁸

1.4.9.2. Sultan (II.) Mustafa

1074/1664'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. Babası IV. Mehmed'dir.⁶⁷⁹ Tahta çıktığı yıllarda, 1683 Viyana Kuşatması'yla başlayan çok uluslu savaşlar devam etmektedir. Ordunun başında (önceden olduğu gibi) sefere çıkma talebinde bulunmuştur. 1106'da I. Avusturya Seferi'ne çıkmıştır.⁶⁸⁰ Savaş giderleri için önemli mâlî tedbirler almıştır.⁶⁸¹

Saltanatının ilk yarısı sefer ve savaş faaliyetleriyle, son yarısı nisbeten barış ve sükûn içinde geçmiştir. 1697 Zenta yenilgisinden sonra babası gibi av eğlencelerine dalan II. Mustafa, İkbâlî ve Meftûnî mahlaslarıyla şiirler, ilâhîler yazmış ve bunların bazıları bestelenmiştir. 1115/1703 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁸²

Bursevî, Sultan II. Mustafa'nın, Bursa Ulu Câmi'deki katil hâdisesi için mübâşir ve müvellâ tâyin ettiğini anlatır.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, DİA, c. 28, Ankara, 2003, s. 369.

⁶⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdî”, DİA, c. 28, Ankara, 2003, s. 372.

⁶⁷⁸ Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 130b.

⁶⁷⁹ Abdülkadir Özcan, “Mustafa II”, DİA, c. 31, İst., 2006, s. 275.

⁶⁸⁰ Özcan, *a.g.e.*, s. 276.

⁶⁸¹ Özcan, *a.g.e.*, s. 278.

⁶⁸² Özcan, *a.g.e.*, s. 279.

⁶⁸³ Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 121 a.

1.4.9.3. Şeyh Sa'dî

Fars edebiyatının en büyük şairlerindendir. Şîrâz'da dünyaya gelmiştir. 610/1213- 615/1218 yıllarında doğduğu tahmin edilir. Sâ'dî ismi, mahlasıdır. Asıl adı Ebû Muhammed Müşerrifüddîn Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî'dir. İlk dinî ve edebî bilgileri Şîrâz'da aldıktan sonra, öğrenimini tamamlamak için Bağdat'a gitmiş ve Nizamiye Medresesi'nde ders görmüştür. İbnü'l-Cevzî ve Şehâbeddîn es-Sühreverdî'den etkilenmiştir.⁶⁸⁴ Bağdat'ta tahsilini tamamlayıp 655/1257 yılında Şîrâz'a dönmüş, hayatını irşâd ve halka hizmetle geçirmiştir. Şîrâz'da 691/1292'de vefat etmiştir.⁶⁸⁵

Şeyh Sa'dî'nin manzum yazılmış olan “Bostan” ile, mensur yazılmış “Gülistan” adlı eserleri meşhurdur.

Bursevî, başından geçen bir olayla ilgili, Şeyh Sa'dî'nin “Bostan” adlı eserindeki bir sözden alıntı yapmıştır.⁶⁸⁶

1.4.9.4. Ömer b. Fârız

”Sultânü'l-Âşıkîn” olarak tanınan mutasavvıf bir şairdir. 576/1181 ya da 577/1182'de Kahire'de doğmuştur. İbnu'l-Fârız diye bilinir. Hadîs, Şâfi fıkhi, dil ve edebiyat dersleri görmüştür. Genç yaşta tasavvufa yönelmiş, kendini manevî olarak geliştirmek için bir dostunun tavsiyesiyle Mekke'ye gitmiştir.⁶⁸⁷ Son yıllarını Kahire'de Ezher Camii'nde vaaz ve sohbetlerle geçirmiş ve 632/1235'de vefat etmiştir.

İbnu'l-Fârız'ın dîvânındaki en önemli eseri Kasideti't-Tâiyye'dir⁶⁸⁸

Bursevî, onu “Tâiyye” müellifi olarak niteler ve Bâyezid Bistâmî gibi, heybet makamının tesirinde kalarak, namaz kılmaya güç yetiremediğinden bahseder.⁶⁸⁹

⁶⁸⁴ Mustafa Çiçekler, “Sa'dî-i Şîrâzî”, DİA, c. 35, İst., 2008, s. 405.

⁶⁸⁵ Çiçekler, a.g.e., s. 406.

⁶⁸⁶ Bkz. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 111b.

⁶⁸⁷ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, DİA, c. 21, İst., 2000, s. 40.

⁶⁸⁸ Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, s. 41.

⁶⁸⁹ Bkz. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 131a.

1.4.9.5. Şeyh Hamdullah Amâsî

Hamdullah Efendi Osmanlı hat ekolünün kurucusudur. Amasya’da bir rivayete göre 840/1436, diğerlerine göre 830/1426 veya 833/1430 yılında doğmuştur. Dinî ve edebî ilimleri Hatib Kasım Efendi’den; hattı ise Amasya’da Hayreddin Mar’asî’den meşkederek, aklâm-ı sitteden icâzet almıştır.⁶⁹⁰ II. Beyazîd’in davetiyle İstanbul’a gelen Şeyh Hamdullah, orada 926/1520’de vefat etmiştir.⁶⁹¹ Nesih yazıda klasik üslûbun kanunlarını koyan Şeyh Hamdullah’ın eserlerinde canlılık, uyum ve birlik göze çarpar.⁶⁹²

Bursevî eserde kalbin kemâlâtını el ile karşılaştırırken, elin kemâlâtının güzel yazıyla olacağını, güzel yazıyı da Şeyh Hamdullah Amâsî’nin icrâ ettiğini belirtir.⁶⁹³

1.4.10. İslâm Bilginleri

Bursevî İslâm ulemâsına dâir atıflarında, onların ya eserlerinde geçen bir bölümden, ya bir fikirden, ya da bir sözden alıntılar yapmıştır. Genel olarak da bu ulemâ, fikirlerini benimsediği kişilerdir.

1.4.10.1. İbn-i Sînâ

Yaklaşık 370/980–81 yılında Buhara yakınlarında Efşene köyünde doğmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemiş, dil akâid ve fıkıh öğrenimi görmüştür. Astronomide oldukça ileri bir seviyeye ulaşmış, felsefe ve tıp alanında oldukça ün kazanmıştır. İslâm “Meşşâî” okulunun en büyük sistemci filozofu ve ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisidir.⁶⁹⁴ Hamedan’da 428/1037’de vefat etmiştir.⁶⁹⁵ Eş-şifa, Hay b. Yekzan ve el-Kanun fi’t-Tıb meşhur eserleridir.⁶⁹⁶

⁶⁹⁰ Muhittin Serin, “Hamdullah Efendi, Şeyh”, DİA, c. 15, İst., 1997, s. 449.

⁶⁹¹ Serin, a.g.e., s. 450.

⁶⁹² Serin, a.g.e., s. 451.

⁶⁹³ Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 116a.

⁶⁹⁴ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, DİA, c. 20, İst., 1999, s. 319.

⁶⁹⁵ Ali Durusoy, “İbn Sînâ”, DİA, c. 20, İst., 1999, s. 321.

⁶⁹⁶ Alper, a.g.e., ss. 338- 40.

Bursevî kendisine gelen “Rûhî hakikat makamı arştır.” vâridini açıklarken, İbn Sinâ’nın, bedenler farklılaştıktan sonra rûhun makama sahip olduğu şeklindeki görüşüne değinir.⁶⁹⁷

1.4.10.2. Gazzâlî

Eş’arî kelâmcısı, Şâfi fakihî bir mutasavvıf ve filozoflara yönelttiği eleştirilerle tanınan İslâm düşünürüdür. 450/1058’de Horasan-Tûs’ta doğmuştur.⁶⁹⁸ Bağdat’ta dört yıl Nizâmîye Medresesi müderrisliği de yapmıştır.⁶⁹⁹ Tûs’ta 505/1111’de vefat etmiştir.⁷⁰⁰

Fıkıh, mantık, kelâm, felsefe, tasavvuf ve ahlâk konularında birçok eseri mevcuttur. En önemli eserlerinin başında, tasavvuf-ahlâk alanında İhya-i Ulûmi’-d-dîn, felsefe alanında Tehâfütü’l-felâsife, fıkıh alanında el-Müstasfâ gelmektedir.

Bursevî, katil hâdisesiyle ve başka bir vâridde semâ anındaki güzel sesle ilgili olarak, Gazzâlî’nin İhyâ’da geçen söz ve fikirlerinden bahseder.⁷⁰¹

1.4.10.3. İmam Süheylî

Asıl adı Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî el-Husâmî el-Endülüsî el-Mâlikî el-A’mâ’dır. Süheylî nispeti Mâlika (Endülüs’te) yakınlarındaki bir köye aittir. İmam Süheylî Merâkkuş’ta 581/1185’de vefat etmiştir.⁷⁰²

Er-Ravdu’l-Unf adındaki meşhur eseri, İbn Hişam’ın es-Sîretü’n-Nebeviyye’sinin şerhidir. Rivayete göre eserini 120 siyer ve meğâzi kitabından derlemiştir. Eser Abdurrahman el-Vekîl’in tahkiki ile (Kahire, 1967- 70) 7 cilt olarak basılmıştır.⁷⁰³

⁶⁹⁷ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 159b.

⁶⁹⁸ Mustafa Çağrıç “**Gazzâlî**”, DİA, c. 13, İst., 1996, s. 489.

⁶⁹⁹ Çağrıç, **a.g.e.**, s. 491.

⁷⁰⁰ Çağrıç, **a.g.e.**, s. 494.

⁷⁰¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 133b, 153a.

⁷⁰² Kettânî, **Hadîs Literatürü (Er-Risaletü’l-Mustatraf)**, Terc. Yusuf Özbek, İz Yay., İst., 1994, ss. 219- 20.

⁷⁰³ Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV Yay., Ankara, 1996, s. 275.

Bursevî îzâh ettiği bir vâridde, mânâyâ zarar vermemek için sözü kısa kesmek gerektiğini belirtir ve İmâm Süheylî'nin de böyle yaptığını anlatır.⁷⁰⁴

1.4.10.4. İbn-i Melek

Asıl adı Kadı İzzeddin'dir. Babasına nispetle lakabı İbn Melek'tir. Aydınoğulları'nın en güçlü zamanında, Ege Bölgesi'nin Birgi'den sonra ikinci ilim ve kültür merkezi olan Tire'de yaşamıştır. Aydınoğlu Mehmed Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede uzun yıllar ders vermiştir. 821/1418'den sonra vefat ettiği rivayet edilir.

İbn Melek fıkıh, usul-i fıkıh ve hadîs ilimlerinde zamanının önde gelen isimlerindendir. Menâru'l-envâr ve Meşâriku'l-envâr, Mecma'u'l-Bahreyn şerhleri meşhur eserleridir.⁷⁰⁵

Bursevî eserde İbn Melek'i "Meşârik" adlı kitabın şârihi olarak niteler. Bursevî Allah'ın kendisine Melek adıyla hitap ettiğini anlatır. Burada İbn Melek'i örnek vererek, babasına yaratılış ya da huyca güzelliğinden dolayı Melek adının verildiğinden ancak kendisinin (İbn Melek'in) rûsûm ehli olduğundan bahseder.⁷⁰⁶

1.4.10.5. İmam (Celâleddîn) Suyûtî

849/1445'de Kahire'de doğmuştur.⁷⁰⁷ Sekiz yaşına gelmeden Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, fıkıh ve Şâfi fikhı üzerine tâlim görmüştür.⁷⁰⁸ Döneminin ünlü âlimlerinden ders almıştır. Tefsir, hadîs, fıkıh, Arap dili, akâid, mantık, ferâiz, mîkât ve tıp, vâkıf olduğu ilimlerdendir.⁷⁰⁹ Küçük yaştan itibaren tasavvuf terbiyesiyle büyümüştür.⁷¹⁰ Tasavvufî anlayışı selef-i sâlihîn çizgisindendir.⁷¹¹ 877/1472'de

⁷⁰⁴ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 117a.

⁷⁰⁵ Mustafa Baktır, "**İbn Melek**", DİA, c. 20, İst., 1999, s. 175.

⁷⁰⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 155 a.

⁷⁰⁷ Elisabeth Sartam, **Celâleddîn Suyûtî Hayatı ve Eserleri**, Çev. Hasan Nureddin, Gelenek Yay., İst., 2002, s. 14.

⁷⁰⁸ Sartam, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁰⁹ Sartam, s. 19.

⁷¹⁰ Sartam, s. 20.

⁷¹¹ Sartam, s. 21.

Şeyhûniyye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.⁷¹² 911/1505'de vefat etmiştir.⁷¹³

Celâleyn Tefsiri, el-Câmiu's-Sağır, Eşbah ve'n-Nezâir, İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân, önde gelen eserleri arasındadır.

Bursevî “devr-i sünbüle” görüşüyle ilgili Suyûtî'nin bir risâlesinde, bin beş yüz sene sonra cennet ehlinin cennete, ateş ahlinin ateşe gireceğinin yazılı olduğunu belirtir.⁷¹⁴

1.4.11. Şeyhler ve Tasavvufî Şahsiyetler

İsmâil Hakkı Bursevî bu kişiler içinde özellikle İbn Arabî ve Azîz Mahmûd Hüdâyî'den ve eserlerinden birçok örnek vermiştir.

1.4.11.1. Şeyh Şehâbeddin Maktûl

“İşrâkiyye” adlı tasavvufî düşüncenin temsilcisidir. Sühreverdî Maktûl Azerbaycan doğumludur. Felsefe kültürünün yanında İsfahan'da tasavvufî hayata girmiş, ardından Harput, Diyarbakır, Konya ve Sivas'ta yaşamış, fikirlerinden dolayı Selahaddin Eyyûbî tarafından Halep'te 587/1191'de idam ettirilmiştir.⁷¹⁵

Bursevî ona İşrâk Felsefesi'nin nispet edildiğini belirterek, onun hikmet ve mârifet vasıflarına sahip olduğunu anlatır.⁷¹⁶

1.4.11.2. Şeyh-i Ekber İbn Arabî

560/1165'de İspanya-Mürsiye'de doğmuştur. İlköğrenimini İşbiliye'de görmüştür. On yedi yaşlarında iken ruhî olarak fevkalâde gelişmiştir. Zamanının birçok şeyhi ve âlimiyle görüşmüştür.⁷¹⁷ Fas, Mekke, Medine, Musul, Bağdat, Mısır,

⁷¹² Sartam, s. 30.

⁷¹³ Sartam, s. 79.

⁷¹⁴ Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 122a.

⁷¹⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 191.

⁷¹⁶ Bkz. Bursevî, *Vâridât-ı Hakkıyye*, vr. 156a.

⁷¹⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFAV Yay., İst., 2004, s. 261.

Halep gezdiği ve yaşadığı yerler arasındadır. Ardından Anadolu’da bulunmuştur. 638/1240 yılında vefat etmiştir.⁷¹⁸

İbn Arabî Tasavvufî tefekkürün en önemli temsilcisidir. Vahdet-i vücûd konusunu sistematize etmiştir. Fusûsü’l-Hikem ve el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye en meşhur eserleridir.⁷¹⁹

Bursevî eserde İbn Arabî’nin iki sözüne (vahdet-i vücûdla ilgili) yer verir. Hâtmü’l-velâye görüşüne atıfta bulunur. İbn Arabî’nin okunması gereken vird ile ilgili her gece yüz âyet vasiyet ettiğinden, onun Fütuhât-ı Mekkiyye adlı eserinde İmâm Şâfi’yi, dört evtâddan biri olarak nitelediğinden bahseder.⁷²⁰

1.4.11.3. Şeyh Şâzîlî

Şâzîliyye tarikatının kurucusudur. 593/1196’da Afrika Tunus’da Şâzile denen yerde doğmuştur. Seyyid-neseb olup, ilme meraklı biri olarak bilinir.⁷²¹ Birçok memleket gezmiş, zamanının bilgin ve şeyhleriyle görüşmüştür. 657/1258’de hacca giderken Mısır’da vefat ederek oraya defnedilmiştir. Abdüsselâm b. Meşîş adında bir şeyhten tasavvuf ve tarikat terbiyesi görmüştür.⁷²² “Hizbu’l-bahr” adında, içinde duaların bulunduğu eseri mevcuttur.

Bursevî, Şeyh Şâzîlî’nin “Hizbu’l-bahr” adlı eserinin, kitap ve sünnete dayalı olan bir zikir kitabı olduğundan bahseder. Ayrıca rûsûm ehlinin kendisine, Şeyh Şâzîlî’nin salâtı hakkında soru sorduklarını anlatır.⁷²³

1.4.11.4. Şeyh Osman Fazlı Efendi

“Fadl-ı İlâhî” namıyla meşhur olup Şumnulu’dur. İstanbul Fatih civarında Atpazarı semtinde ikâmet ettiğinden “Atpazarî” diye de meşhur olmuştur. İlk tahsilinden sonra İstanbul’a gelmiş ve Zâkirzâde Abdullah Efendi’ye intisâb ederek

⁷¹⁸ Eraydın, **a.g.e.**, s. 263.

⁷¹⁹ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 56.

⁷²⁰ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 115b, 126a, 137a, 140a, 141a, 153a, 160a.

⁷²¹ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 250.

⁷²² Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 251.

⁷²³ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 141a, 157a.

halifesi olmuştur. Şeyhi tarafından Aydos'da görevlendirilmiştir. Şeyhinin vefatından sonra önce Filibe'ye sonra İstanbul'a gelmiş; muhtelif camilerde vaaz ve irşâd görevlerinde bulunmuştur.⁷²⁴

Osman Fazlı Efendi ilim ve irfânı sayesinde saray muhitine kadar nüfûz edebilmiştir. Magosa'da sürgünde iken 1102/1690'da vefat ederek oraya defnedilmiştir.⁷²⁵

Bursevî, eserinde Şeyhi Osman Fazlı Efendi'ye sıkça yer vermiştir. Onu bir keresinde hayalen (Bursevî'nin) evinde görüşünden, şeyhinin kendisini halife seçmesinden, heybet ve tecellî hallerinde namazı edadan geri kalmadığından, son zamanlarında dünyanın alâkalarından sıyrılıp riyâzete çekildiğinden, Hz. Peygamber'in "Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi..." şeklindeki hadîsini şerh ettiğinden, ömrünün son günlerini ağlayarak geçirdiğinden ve maddî borcunun Allah tarafından ödendiğinden bahseder.⁷²⁶

1.4.11.5. Hasan Basrî

21/642–110/728 yılları arasında yaşamıştır. Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin himayesinde Medine ve Basra'da ikâmet etmiştir. Hadîs, kelâm, fıkıh ve tasavvuf sahasında üstaddır. Tasavvuf mekteplerinden Basra Mektebi'nin korku ve hüzn ekolüne mensuptur.⁷²⁷ Tefsirde ise, Irak Re'y Ekolü'nden olduğu belirtilir.⁷²⁸

Bu bilgilere dayanarak Bursevî'nin eserinde "Hasan" isminde geçen kişinin Hasan Basrî olduğuna kanaat getirdik. Ayrıca İsmail Cerrahoğlu kitabında, el-Hasen diye bir müfessirden bahsetmektedir.⁷²⁹

⁷²⁴ Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, s. 239.

⁷²⁵ Yılmaz, **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, s. 240.

⁷²⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkîyye**, vr. 111b, 120a, 127a, 131a, 142b, 148a, 148b, 150a, 153a, 153b, 160b.

⁷²⁷ Yılmaz, **Anahatlarıyla tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 107.

⁷²⁸ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, MÜİFAV Yay., İst., 2001, s. 299.

⁷²⁹ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971, s. 262.

Bursevî, Hasan Basrî'nin, 106. vâridde Rahmân 55/12'de **والحبّ ذو العصف والريحان** âyetinde geçen “reyhan” kelimesini güzel ve hoş koku olarak yorumladığını belirtir.⁷³⁰

1.4.11.6. İbrahim Edhem

Ölüm tarihi 161/777'dir. Belh'lidir. Bir prensin oğludur. Av sırasında kendisine gelen bir işaretle uyanmış ve intibaha gelmiştir. Mekke'de Süfyan-ı Sevrî (ö. 169/785) ve Fudayl b. Iyaz (ö. 187/802) ile görüşmüştür. Daha sonra Şam'a dönmüş ve orada vefat etmiştir.⁷³¹

Bursevî eserde, onun Allah rızası için muazzâm saltanatını terk ettiğini anlatır.⁷³²

1.4.11.7. Bayezid Bistâmî

261/874'de vefat etmiştir. Asıl adı Tayfur'dur. Tasavvufî terbiyesini Ebu Ali Sindî'den almıştır. Onun tasavvufî hayatında sekr, galebe, vecd hali hâkimdir. Onun bu coşkunuğu Hallâc (ö. 309/921) ve İbn Arabî'ye (ö. 638/1240) çok önemli malzemeler hazırlamıştır.⁷³³

Bursevî, Bayezid Bistâmî'nin heybet makamında kırk gün kaldığından ve bu halin tesirinden namazını kılmaya güç yetiremediğinden, onun siyâdetle (soy) değil; kullukla övündüğünden bahseder.⁷³⁴

1.4.11.8. Şiblî

Aslen Üşrûsne'den olup Bağdat'ta doğmuş ve orada yetişmiştir. Cüneyd (ö. 297/909) ve çağdaşı olan sûfilerin sohbetinde bulunmuştur.

⁷³⁰ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 148a.

⁷³¹ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, ss. 88–89.

⁷³² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 113b.

⁷³³ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, ss. 141- 42.

⁷³⁴ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 131a, 156b.

Şiblî ilim, zerâfet ve hal bakımından zamanının önemli şeyhlerindendir. Mâlikî mezhebindendir. 87 yıl yaşadıktan sonra 334/945’de vefat etmiştir. Mezarı Bağdat’tadır.⁷³⁵

Bursevî, fânî halin bâkiye ulaşmasına örnek olarak, Şiblî’nin “Bize ulaşan, bizden dönmez.” sözünü delil getirir.⁷³⁶

1.4.11.9. Abdülkâdir Geylânî

Kâdiriyye tarikatının kurucusudur. Hazar denizinin güneybatısında Gılan’da (Geylan) doğmuştur. Soyunun Hz. Ali’ye ulaştığı rivayet edilir.⁷³⁷

Geylânî dînî ilimleri Bağdat’ta tahsil etmiş, Ebû Said Muharrimî’den (ö. 513/1119) tarikat hırkası giyerek, onun talebesi olmuştur.⁷³⁸ 562/1166 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Bağdat’tadır.⁷³⁹ El-Gunye, Fethu’r-Rabbânî ve Fütûhu’l-Gayb meşhur eserleridir.

Bursevî onun da Bayezid Bistâmî gibi soy ile değil; ubûdiyyetle iftihâr ettiğinden bahseder.⁷⁴⁰

1.4.11.10. Azîz Mahmûd Hüdâyî

Celvetiyye tarikatının kurucusudur. Koçhisar’da doğmuştur. Bursa’da müderrislik ve mahkeme naipliği yapmıştır. Bir rüya üzerine, önceden vaaz ve sohbetlerine katıldığı “Üftâde” diye meşhur olan Muhammed Muhyiddin’e (ö.988/1580) intisap etmiştir.

Dinî ilimlere vâkıfıyeti yanında güzel şiirler yazan ve besteler yapan bir sanatkârdır. Dîvan ve Tarikatname adlı eserleri meşhurdur. İstanbul’da 1038/1628’de vefat etmiştir.⁷⁴¹

⁷³⁵ Kuşeyrî, **a.g.e.**, s. 132.

⁷³⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 144b.

⁷³⁷ Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, ss. 242- 43.

⁷³⁸ Dilaver Güler, **Düşünce ve Kültürde Tasavvuf**, Ensar Neşr., İst., 2007, s. 117.

⁷³⁹ Güler, **a.g.e.**, s. 117-18.

⁷⁴⁰ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 156b.

Eserde konuya binâen Bursevî, Hüdâyî'nin iki sözüne ve ilâhisinden bir beyite yer vermiştir.⁷⁴²

1.4.12. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Yakınları

İsmâil Hakkı Bursevî'nin kızı ve oğlu hakkındaki bilgilere yine kendi eserlerinden ulaşmaktayız.

1.4.12.1. Kızı Emetullah

İsmâil Hakkı Bursevî'nin, doğum tarihi bilinmeyen bu kızı, kızamıktan hastalanmış ve 16 Zilhicce 1114'de (Mayıs 1703) vefat etmiştir.⁷⁴³

Bursevî, kızının şiddetli bir hastalığa yakalandığını, onun bu haline çok üzüldüğünü ve ondan ümidi kesmesi dolayısıyla kendisine sabırla ilgili bir vâridin geldiğini belirtir.⁷⁴⁴

1.4.12.2. Oğlu Bahâeddin Muhammed

1126/1714'de İsmâil Hakkı Bursevî'nin, oğlu on sekiz yaşındayken sakal bırakmasına düştüğü tarihlerden, 1108/1696-97'de doğduğu tahmin edilir. İsmâil Hakkı Üsküdar'da iken, oğlu Bursa'da bulunuyordu. Tahsilini babasından yapmış, Celvetiyye âdâbıyla sülûkünü tamamlayıp icâzet almış ve hilâfete nâil olmuştur. İsmâil Hakkı'nın vefatından sonra bir sene Bursa'da postnişin olmuş ve 1138/1726'da genç yaşta vefat etmiştir. Kabri babasının ayakucundadır.⁷⁴⁵

Bursevî, yanında oğlu olduğu halde kendisine gelen vâridle (Sübhânallahi ve bihamdihi...) ilgili, oğluyla arasında geçen diyalogdan bahseder.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, ss. 222-23. Aziz M. Hüdâyî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**; Bursevî, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, ss. 82- 89.

⁷⁴² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 112a, 115b, 116a.

⁷⁴³ Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, 152a, 162a, 163b, 164b; Bursevî, **Risâletü Eyyühe'l-Bülbül**, vr. 99a.

⁷⁴⁴ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 152 a.

⁷⁴⁵ Namlı, **a.g.e.**, s. 117.

⁷⁴⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 115b.

1.5. VÂRİDÂT-I HAKKIYYE’NİN KAYNAKLARI

Bursevî Vâridât-ı Hakkıyye’yi kaleme alırken, başta Kur’ân ve hadisler olmak üzere, birçok âlim, şâir ve mutasavvıfın eserlerine de atıfta bulunmuştur. O, aşağıda tanıtılan kaynakların bazılarından alıntılar yaparak, bazılarının ise müllifiyle birlikte sadece ismini zikrederek eserlerden bahsetmiştir. Bu kaynaklardan iki tanesi (Esrâru’l-hacc ve Rûhu’l-Beyân) kendi eserleridir.

1.5.1. Bostan

İranlı şâir Sa’dî’nin (ö. 691/1292) ünlü Farsça mesnevîsidir. Şîrâz’a döndükten sonra 655/1257’de tamamladığı eserini İran’ın Fars bölgesinde hüküm süren Ebû Bekir b. Sa’d b. Zengî’ye ithaf etmiştir.

Eser bir mukaddime ve on bölümden oluşur. Adalet, ihsan, aşk, tevazu gibi başlıkları taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir. Yaklaşık beş yüz beyit ihtiva eder. Eserde sade, çekici ve anlaşılır bir üslûpla yer yer tarihî şahsiyetlerden de bahsedilmiştir. Farsça başta olmak üzere çeşitli dillerde şerhleri yapılan eser, Mehmed Çelebi (Fatih devri), Sürûrî (ö. 1562), Şem’î (ö. 1591), Sûdî (ö. 1596- 97) ve Havâyî Mustafa Çelebi (ö. 1608) tarafından Türkçe şerhedilmiştir.⁷⁴⁷ Hikmet İlaydın tarafından da çevrilmiştir. (Milli Eğitim Basımevi, 1967)

Bursevî, kendisini ziyarete gelen bir kişinin, ona (Bursevî’ye) verdiği hediyeye karşılık; yanında uzun süre kalmasından dolayı çektiği sıkıntıyla ilgili Bostan’da geçen bir söze yer vermiştir.⁷⁴⁸

1.5.2. El-Fütühâtü’l- Mekkiyye

İbn Arabî’nin (ö. 638/1240) başta gelen eserlerinden biridir. Eserin müellif hattı olan ve bugün mevcut olmayan ilk nüshadan istinsah edilen nüsha, Beyazıd Devlet Kütüphanesi’nde bulunmaktadır ve dört cilttir. Nüsha 683/1284 tarihlidir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ Adnan Karaismailoğlu, “Bostan”, DİA, c. 6, İst., 1992, s. 307.

⁷⁴⁸ Bkz. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 111b.

⁷⁴⁹ M. Erol Kılıç, “el-Fütühâtü’l-Mekkiyye”, DİA, c. 13, İst., 1996, s. 254.

Eserin adı “mülkiyet ve mâlikiyetin sırlarını bilme hakkında Mekke’den gelen ilhamlar” anlamına gelir. Dört büyük cilt halinde 598/1201’de Mekke’de yazmaya başladığı bu eserini ne zaman tamamladığı bilinmemektedir. Fütuhâtın tamamı müellifin “sifr” adını verdiği otuz yedi kitaptan meydana gelir. Yine Fütûhât bu sıfırlardan oluşan altı ana bölümden (fasl) meydana gelir.⁷⁵⁰

Eserin Türkçe tam tercümesi Ekrem Demirli tarafından hazırlanmaktadır.⁷⁵¹

Bursevî, İbn Arabî’nin Fütuhâtı Mekkiyye’de, “Sübhanallahi ve bihamdihi sübhânallahi’l-azîm ve bihamdihi” tesbihinin okunmasını vasiyet ettiğini belirtir.⁷⁵²

1.5.3. Tamâmü’l-Feyz

Kitabın asıl adı Kitâbü Tamâmi’l-feyz fî bâbi’r-ricâl’dir. İsmâil Hakkı Bursevî’nin, şeyhi Osman Fazlı Efendi’nin (ö. 1102/1690) vefatından sonra, onu tanıtmak için Arapça olarak te’lif ettiği bir eserdir.

Bir giriş ve on yedi bölümden oluşur. Genel olarak tasavvuf ve tarîkatlarla; özel olarak Celvetiyye tarîkatı ile ilgili bilgiler, İbn Arabî’nin biyografisi, Osman Fazlı Efendi’ye dair bilgiler, onun tasavvufî eserlerinin tanıtımı ve Bursevî’nin, şeyhini(Osman Fazlı Efendi) ziyaretleri sırasında sohbetlerinde tuttuğu notlar yer alır.⁷⁵³ 1103/1691 tarihinde tamamlanan eserin müellif hattıyla olan nüshası, Topkapı Sarayı Kütüphanesi’ndedir.⁷⁵⁴

Bursevî, bu eserinin şekilsel özellik ve içeriğinden bahseder. Kitabı şeyhinin vefatından sonra tasnif ettiğini, İsrâ sûresi 72. âyeti bu eserinde tahkik ettiğini belirtir.⁷⁵⁵

⁷⁵⁰ Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz. Yay., İst., 2006, s. 111.

⁷⁵¹ İbn Arabî, **Fütuhâtı Mekkiyye**, Haz. Ekrem Demirli, Litera Yay, İst, 2006, I- .

⁷⁵² Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 115b, 160a.

⁷⁵³ Bkz. Namlı, **a.g.e.**, ss. 170- 71.

⁷⁵⁴ Revan Köşkü, nr. 497, 244 vr. Eserin Edisyon kritikli neşri Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından yapılmıştır. Bkz. Namlı, **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁵⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 118a, 120a.

1.5.4. Mesnevî

Asıl adı “Mesnevî-i Manevî” olan eser, Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) didaktik tarzda yazdığı manzum mesnevî tarzındadır. Ülkemiz ve dünyada en çok tanınan eseridir. Tamamı altı cilt ve 25618 beyitten oluşur. Mesnevî’yi Şems-i Tebrîzî’nin vefatından sonra yazmıştır. İlk on sekiz beytini bizzat yazmış; kalanını halifesi Hüsâmeddîn’e (ö. 687/1288) söylemek sûretiyle yazdırmıştır.⁷⁵⁶

Eserde tasavvufî bilgilerin yanında; şark efsaneleri, peygamber ve velî menkıbeleri, din, felsefe, tıp, psikoloji, sosyoloji, astronomi gibi ilimlerden yararlanılarak konular yazılmıştır. Eser birçok dünya diline çevrilmiş ve şerh edilmiştir. Mesnevî ve Mevlânâ ile ilgili, Mehmet Demirci’nin “Mesnevî Hikâyelerinden Dersler”⁷⁵⁷, Safi Arpaguş’un “Mevlânâ ve İslâm”⁷⁵⁸ ve “Mevlevîlik’te Manevî Eğitim”⁷⁵⁹ adlı eserlerinden bahsedilebilir. Himmet Konur’un “Mesnevî’de Mürid-Mürşid İlişkisi” adında makalesi mevcuttur.⁷⁶⁰ Ayrıca Manisa’da 2006 yılında, “Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevihaneler” konulu geniş kapsamlı bir sempozyum düzenlenmiştir.

Bursevî, sükûnda ayrılığın; harekette kavuşmanın olduğuna, Mesnevî’de geçen “Bu dünyadaki duruşum benim için bir ayrılık olmasaydı, biz yine dönüp ona varanlarız denmezdi.” beyitini delil getirir.⁷⁶¹

1.5.5. Esrâru’l-Hacc

Büyük bir mecmua olan bu eser; İsmâil Hakkı 1111/1699’da Hacc’dan dönerken, hacılara eşkıyânın saldırması üzerine kaybolmuştur.⁷⁶² Bu eserin zâyi

⁷⁵⁶ Aşkar, **a.g.e.**, s. 116.

⁷⁵⁷ Mehmet Demirci, **Mesnevî Hikâyelerinden Dersler**, Vefa Yay. İst., 2009.

⁷⁵⁸ Safi Arpaguş, **Mevlânâ ve İslâm**, Vefa Yay., İst., 2007.

⁷⁵⁹ Arpaguş, **Mevlevîlik’te Manevî Eğitim**, Vefa Yay., İst., 2009.

⁷⁶⁰ Himmet Konur, “**Mesnevî’de Mürid-Mürşid İlişkisi**”, Tasavvuf, Ankara, 2005, sayı:14, ss. 149-157.

⁷⁶¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 120b, 125b.

⁷⁶² Namlı, **a.g.e.**, s. 209.

olmasına çok üzülen Bursevî, daha sonra yazdığı eserlerde olaydan bahsetmiş ve yer yer eserin muhtevasıyla ilgili bilgiler vermiştir.⁷⁶³

Nazım, nesir, metin ve şerhlerin yer aldığı eserde varidât, Hac, Kâbe, Haremeyn ve Hicaz'ın esrârı ile bu konulara dair tasavvufî yorumlar yer almaktaydı.⁷⁶⁴

Bursevî Harem vâridlerini yazdığı bu mecmuânın özelliklerinden ve onu kaybettiğinden bahseder.⁷⁶⁵

1.5.6. Rûhu'l-Beyân

İsmâil Hakkı Bursevî Ulu Câmi'de 1096/1685 yılında, tertib üzere Kur'ân-ı Kerîm'i vaazlarında tefsir etmeye başlamıştır. Bununla birlikte "Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân" ismini verdiği Arapça tasavvufî tefsirini yazmaya devam etmiş ve 1117/1705 tarihinde tamamlamıştır.

Eser üç cildten oluşur ve her cilde farklı birer hutbe ile başlanmıştır. Her cilt Kur'ân-ı Kerîm'in yaklaşık on cüzünün tefsirini oluşturur.⁷⁶⁶ Eserin müellif nüshası BEEK'dedir.⁷⁶⁷ Eser Türkçe'ye Erkam Yayınları tarafından tercüme edilmektedir. Ayrıca Muhammed Ali Sabûnî tarafından ihtisâr ve tahkîk edilen eseri, (bir heyet tarafından) "Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri" adıyla yayımlamıştır.⁷⁶⁸

Bursevî, Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki ve sonraki hallerinden, onun Rabbi'ni basîret gözüyle görüşünden, mü'minlerin ilâhî feyzden yararlanacağından, Rûhu'l-Beyân'da ilgili âyetlerin tefsirinde bahsettiğini belirtir.⁷⁶⁹

⁷⁶³ Bkz., Bursevî , **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 123a, 192b, 200a, 214a.

⁷⁶⁴ Namlı, **a.g.e.**, s. 209.

⁷⁶⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 123a.

⁷⁶⁶ Namlı, **a.g.e.**, s. 179.

⁷⁶⁷ Genel, nr. 12-27. Bkz. Namlı, **a.g.e.**, s. 180.

⁷⁶⁸ Bursevî, "**Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri**", c. 1-10, Haz. Muhammed Ali Sabûnî, Damla Yayınevi, İst., 2002.

⁷⁶⁹ Bkz., Bursevî , **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 124b, 128a, 135a.

1.5.7. Tâiyye

Ömer b. Fârız'ın (ö. 632/1235) dîvanında yer alan ve “el-Kasîdetü't-Tâiyye” veya “et-Tâiyyetü'l-Kübrâ” olarak bilinen kasîdedir. 750 beyitten fazla olan bu kasîde, şâirin bir tür mânevî yolculuğunun ve ruhî mîrâcının tasvîridir. Şâir rüyada gördüğü Hz. Peygamber'in işareti üzerine kasideyi “Nazmü's-Sülûk” diye isimlendirmiştir.

Eser, Dâvûd Kayserî (ö. 751/1350), Kâşânî (ö. 736/1335) ve Saîdüddîn el-Fergânî (ö. 699/1300) tarafından şerh edilmiştir.⁷⁷⁰ İsmail Rusûhî Ankaravî'nin “Makâsîd-ı Aliye Fî Şerhi't-Tâiyye” adlı şerhi, “Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi” adıyla Mehmet Demirci tarafından 2007 yılında yayımlanmıştır.

Bursevî eserinde, Ömer b. Fârız'dan bahsederken onu, “Tâiyye” müellifi olarak niteler ve onun da Bayezid Bistâmî gibi heybet makamının tesir ve infiâlinin şiddetinden namaz kılmaya güç yetiremediğini anlatır.⁷⁷¹

1.5.8. İhyâu Ulûmi'd-Dîn

Tasavvuf tarihinde en çok okunan ve tanınan eserlerin başında gelen eserin müellifi, Gazzâlî'dir.(ö. 505/1111) Gazzâlî eseri inzivâyâ çekildiği ve kendini derûnî tefekküre verdiği yıllarda yazmıştır.⁷⁷²

Eser altı yılda (489/1095- 495/1101) tamamlamış olup, ibâdât, muamelât, mühlikât ve müniciyât başlıkları altında dört ana kısımdan meydana gelir.⁷⁷³ Eser Türkçe, Urduca, İngilizce ve Almanca gibi dillere tercüme edilmiştir. Eserin tamamı günümüz Türkçe'sine Ahmed Serdaroğlu (Ankara 1963; İst., 1974) ve Ali Aydın (İst., 1977) tarafından çevirilmiştir.⁷⁷⁴ Ayrıca Ali Arslan'ın esere ait on ciltlik bir tercümesi vardır.

⁷⁷⁰ Bkz. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, DİA, c. 21, İst., 2000, s. 41.

⁷⁷¹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkîyye**, vr. 131a.

⁷⁷² Aşkar, **a.g.e.**, s. 94.

⁷⁷³ Aşkar, **a.g.e.**, s. 95.

⁷⁷⁴ Sezai Küçük, **Klâsik Tasavvuf Kaynakları I**, Editör, Ali Çınar, Sûf Yay.,Ankara, 2003, ss. 139-40.

Bursevî Vâridât-ı Hakkıyye’de, Gazzâlî’nin İhyâ-i Ulûmi’-d-dîn’de yer alan, semâ ve ilimle ilgili iki sözüne yer vermiştir.⁷⁷⁵

1.5.9. Hizbu’l-Bahr

Bursevî’nin verdiği bilgilere göre bu eser, Şeyh Şâzılî’nin Hz. Peygamber’in işaretiyle tertib ettiği, içinde dua ve virdlerin bulunduğu bir dua kitabıdır.⁷⁷⁶

1.5.10. Meşârik

Radıyuddin es-Sâgânî’nin, (ö. 650/1252) derlediği bazı sahih hadîslerin yer aldığı eseridir. Tam adı Meşâriku’l-Envâri’n-Nebeviyye min (a’lâ) Sihâhi’l-Ahbâri’l-Mustafaviyye’dir. Hadîslerin çoğu Sahîhayn’dan alınmıştır.⁷⁷⁷ Eser üzerine birçok şerh yazılmış olup, en meşhurları şunlardır:

- İbn Melek: Mebâriku’l-ezhâr fî şerhi Meşâriki’l-envâr.
- Afîfüddin Saîd b. Muhammed b. Mes’ûd el- Kâzerûnî: Metâliu’l-envâri’l-Mustafaviyye fî şerhi Meşâriki’l-envâr.
- Bâbertî: Tuhfetü’l-ebrâr fî şerhi Meşâriki’l-envâr.
- Hayreddin Hızır Atûfî: Keşfü’l-Meşârik.⁷⁷⁸

Bursevî, İbn Melek’ten bahsederken, onu “Meşârik Şârihi” olarak niteler.⁷⁷⁹

⁷⁷⁵ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 133b, 153a.

⁷⁷⁶ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 141a.

⁷⁷⁷ İbrahim Hatiboğlu, “**Meşâriku’l-Envâri’n-Nebeviyye**”, DİA, c. 29, Ankara 2004, s. 361.

⁷⁷⁸ Hatiboğlu, **a.g.e.**, s. 362.

⁷⁷⁹ Bkz. Bursevî, **Vâridât-ı Hakkıyye**, vr. 155 a.

İKİNCİ BÖLÜM

VÂRİDÂT-I HAKKIYYE NÜSHALARI

2.1. NÜSHALARIN TAVSİFİ

2.1.1. B Nüshası (Müellif Nüshası)

BEEK (Bursa Eski Eserler Kütüp.), Genel, Nr. 86.

Te'lif Tarihi: 1116/1704

Müellif: İsmâil Hakkı Bursevî

Varak: 111b-264a

Ebat: 210×144 (175×115)

Satır: 27

Yazı: Nesta'lik

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله ذي العظمة والكبرياء. والسلام على رسوله سيد الانبياء. و على اله و اصحابه و من تبعهم من الاولياء...

Son: ...دخل و لم يقل من كان آخر كلامه الله عوداً على البدء و اشارته انه لا بد من النفى و الاثبات اولاً و آخراً.

Ferağ Kaydı: هذا و ليكن اخر ما اوردنا من بعض الواردات الواقعة من اوائل ذى القعدة من سنة ١١١٤ الى اواخر صفر الخير من سنة ١١١٥ و المجموع اربعة اشهر و انما قيدت ببعض الواردات فى هذه المدة لانها كلها ما حررتها فى هذه الاوراق بل طويت بعضها و احمد الله تعالى على الهامه... و اصلّى على حبيبه... اللهم اجعلنى و ذريقى من عبادك الكاملين... بجاه النبى الامين.

Bu nüshada vâridlerin üstü kırmızı mürekkeple çizilidir. Başlık ve noktalamar da kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Vârid cümlesi olan âyet, hadîs ya da sözler siyah mürekkeple çizilidir. Varakların kenarlarına ek bilgi ya da îzâhlar yazılmıştır. Nüshada cedvel (çerçeve) yoktur.

2.1.2. A Nüshası

Atıf Efendi Kütüphanesi, Nr. 1517

İstinsah Tarihi: 1189/1775

Müstensih: Seyyid İbrâhim

Varak: 1b-357b

Ebat: 210×137 (159×68)

Satır: 21

Yazı: Ta'lik

بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله ذي العظمة والكبرياء. والسلام على رسوله سيد...
الانبياء. وعلى اله واصحابه و من تبعهم من الاولياء...

...و توفي و اياهم مسلمين. والحقنا بالصالحين. آمين آمين آمين. بجاه النبي الأمين. Son:

قد وقع الفراغ من تحرير كتاب الواردات للشيخ اسمعيل حقي بروسوى و
محرره ابراهيم المسنوب بقسبة يهسنى غفر له و لوالديه فى ستة تسع و ثمانين و مائة و الف ١١٨٩.

Nüshada başlık kırmızıyla yazılmış, vâridlerin ve bazı yerlerin üzeri de kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Düzgün bir ta'lik hattıyla yazılan nüshada, varakların b yüzlerinin sol alt köşesine, a yüzlerinin ilk kelimesi yazılmıştır. Sayfa kenarına "صح" işaretiyle düzeltmeler yapılmış, "V" işaretiyle de dikkat çekilmiştir. Nüshada cedvel (çerçeve) kullanılmamıştır.

2.1.3. E Nüshası

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, Nr. 1791/1

İstinsah Tarihi: Belli değil.

Müstensih: Sâlih el-Kütâhî

Varak: 1b-221b.

Ebat: 240×160 (180×90)

Satır: 25

Yazı: Nesih

Baş: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الحمد لله ذي العظمة والكبرياء. والسلام على رسوله
سيد الانبياء. وعلى اله واصحابه ومن تبعهم من الاولياء...

...و هو ای يوم الاحد و ايضا يوم الولادة فاتحد سر الازل و الابد. خليفه مز الشيخ Son:
عند الله خاص كوي كوشنه بزم حقمزده حين توجهده وارد ا ولان خطابدر. يا هو عمرى سكر
مدفنى شام. فى اوائل المحرم ١١١٦

تمت بعون الله الملك الوهاب كتبه الفقير الحقير صالح مذهب الحنفى مولود Ferağ Kaydı:
الكوتاهى غفر الله ذنوبهما و ستر عيوبهما اللهم سير لنا ختم الايمان يا رب يا رب.

Nüsha tezhipli olup, besmeleyle başlayan giriş kısmından önce belirgin varaklı (altın) bir süsleme mevcuttur. Nüşhada başlık kırmızı mürekkeple yazılmış, vârid ibârelerinin (âyet, hadîs v.b.) üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Varakların b yüzlerinin sol alt köşesine a yüzlerinin ilk kelimesi yazılmıştır. Sayfa kenarlarına eksik kelimeler eklenmiş, düzeltmeler “صح” ibâresiyle yapılmıştır. “V” işâretiyle, yapılan düzeltmeler belirtilmiştir. Varakların numaralandırılması Türkçe rakamlarla yapılmıştır. Eserde bazı yerlerdeki yanlış yazımlar karalanmıştır. Nüsha cedvelli olup, cedvel kırmızı renktedir.

2.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yapılan araştırmalar sonucunda “Vâridât-ı Hakkıyye” adlı eserin müellife ait olan nüshasından başka iki adet daha müstensih nüshası bulunmuştur. Murat Yurtsever’in hazırladığı İsmâil Hakkı Bursevî Dîvânı’nda, istinsah edilmiş nüsha sayısı on olarak verilmiştir.⁷⁸⁰ Ancak yapılan araştırmalar sonucunda, Yurtsever’in belirttiği nüshalardan sekizinin, Bursevî’nin diğer vâridât türündeki eserlerine ait olduğu ve on nüsha içinde yalnız iki tanesinin elimizdeki esere ait olduğu tespit edilmiştir.⁷⁸¹ BEEK, genel, nr. 86’da kayıtlı müellif nüshası esas alınmış ve diğer iki

⁷⁸⁰ Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, **Divan**, Haz. Murat Yurtsever, Arasta Yay., Bursa, 2000, ss. 37- 38.

⁷⁸¹ Bursevî’nin vâridât türündeki diğer eserleri için bkz. Namlı, **İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, s. 218.

nüsha karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Tenkitli metinde bu üç nüsha şu kısaltmalarla ifade edilmiştir:

B: BEEK, Genel, Nr. 86

A: Âtîf Efendi Kütüphanesi, Nr. 1517

E: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, Nr. 1791/1

Nüshalardan E nüshasının istinsah tarihi belli değildir. A nüshasının, satır sayısının az ve hacminin küçük olması nedeniyle varak sayısı fazladır. Nüshaların giriş kısmı aynı şekilde başlamıştır. B ve E nüshalarının son cümlesi aynıdır.

İnceleme ve karşılaştırmada esas aldığımız ve çalışmamızın arka bölümünde yer alan B nüshasının metni altında, her üç nüshadaki eksik yerler ve metinler arasında -varsa- farklı yazılan kelimeler, dipnot gösterilerek belirtilmiştir. Farklı ya da eksik olan ibâre yazılmış ve varak numarası kaydedilmiştir.

Eserin metninde daha iyi anlaşılması için, her bir vârid –müellifin usulünden farklı olarak- yeni bir paragrafla başlamıştır. Metinde bir önceki varaktaki cümle devam ediyorsa, bütünlüğün bozulmaması için, yeni varakta aralık verilmemiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan vâridlerin özetinde, eserin içinde geçen âyet, hadîs ve sözlerin kaynakları gösterildiği için, tenkitli metinde bu bilgilere tekrar yer verilmemiştir.

SONUÇ

1653–1725 yılları arasında yaşamış olan İsmâil Hakkı Bursevî, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme dönemlerine şahit olmuştur. Bu dönem savaşlar, saltanat değişiklikleri, padişahların yanlış politikaları nedeniyle siyasî açıdan; medreselerin bozulmaya başlaması, aklî ilimlerin terk edilmesi, liyâkatsiz kişilerin bu kurumlarda yer alması nedeniyle de ilmî açıdan sıkıntılı bir dönemdir. Bu yıllara, özellikle Kadızâdeliler-Sivâsîler mücadelesinin getirdiği fikrî uzlaşmazlıklar hâkimdir. Celvetiyye tarikatına mensub olan Bursevî de, bu çekişme ve tartışmalara eserlerinde yer vermiştir.

Bursevî, tasavvuf başta olmak üzere, tefsir, hadîs, fıkıh, akâid ve kelâm alanlarında eserler vermiş bir müelliftir. Eserlerinin sayısı yüz yirmi civârındadır. Ayrıca şiirlerinin bulunduğu dîvânı da mevcuttur.

Tasavvuf alanında yazdığı eserler içinde özellikle “vâridât” türü eserleri önemlidir. Vârid, kulun kastı olmaksızın kalbe gelen mânâ ve ilhamlardır. Bu kavram tasavvuf kültüründe ilham, lâyiha v.b. kullanımlarla birlikte özel bir yere sahiptir. Kavramın çoğulu olan “vâridât”, zamanla sûfî ve mutasavvıfların da üzerinde durduğu ve bu konuda eser verdikleri bir tür haline gelmiştir. Bursevî’nin bu türe âit yirmiden fazla eseri tespit edilmiştir.

O, ömrünün son otuz kırk yıllık kısmında muhatab olduğu ilâhî hitabları kayda geçirip, bunları şerh etmiştir. Vârid denilen bu hitablar, büyük ölçüde Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlere istinâden gündeme getirilmiştir. Ayrıca hadîs, kutsî hadîs, beyit, mısra ve dualardan oluşan vâridler de bulunmaktadır. Vâridât ismiyle adlandırılan tür içerisinde yer alan Vâridât-ı Hakkıyye, türe ait güzel bir örnektir. Eserin tamamında, Bursevî’nin 1114 yılı Zilkade ayı başlarından 1115 yılı Safer ayı sonlarına kadar olan vâridleri bulunmaktadır. Bursevî bu vâridleri açıklarken, özellikle “Vahdet-i vücûd” telakkisi başta olmak üzere; Nûr-i Muhammedî, Hatmü’l-Velâye, kutbiyyet, velâyet, esmâ ve sıfatlar, devr-i sünbûle, Sidretü’l-Müntehâ-Ev Ednâ, vahdet-kesret, hakikat-mârifet gibi pek çok tasavvufî kavrama açıklık getirmiş ve kendi bakış açısıyla bu

kavramları yorumlamıştır. Onun, özellikle âyetlerle ilgili yaptığı îzahlarda tasvuvî/işârî tefsir üslûbunu yansıttığını görmekteyiz. Bu bakımdan eser, sadece vâridât türü içerisinde kalmayıp; işârî tefsir alanına da hitab eden bir çalışmadır. Ayrıca eserde, Bursevî'nin vuku bulan bazı olaylardan son derece etkilendiğini ve bunlara ait fikirlerini açıkça belirttiğini görmekteyiz. Bursa Ulu Câmi'de bir sûfinin katledilmesiyle sonuçlanan katil hâdisesine, eserin birçok yerinde doğrudan ya da dolaylı olarak atıflarda bulunmuştur. Müellifin anlattıkları, o dönemdeki tasavvufa olan yaklaşımlar hakkında da ipucu vermektedir.

Bursevî, vâridleri açıklarken peygamber kıssalarından, onların yaptıkları dualardan faydalandığı gibi; kibâr, velî, hakîm gibi sıfatlarla nitelediği –adı geçen ya da geçmeyen- çeşitli mutasavvıf ve bilginlerin söz ve görüşlerinden de yararlanmıştır. Bunun yanında eserde, kıssalarda geçen bazı şahıslar, tarihî, ilmî, edebî şahsiyetler, melekler ve peygamberlerin ailelerinden bazı kişilerden müspet ya da menfî anlamda bahsetmiştir.

İsmâil Hakkı kendi eserlerine atıfta bulunduğu gibi, büyük mutasavvıf, şair ya da ulemânın eserlerine de atıfta bulunmuştur. Bahsettiğini tespit ettiğimiz şahıs ve kaynaklar içerisinde –çok bilinenler hariç- önemli ve adı az duyulmuş olanlarla ilgili verdiğimiz mâlumatın, bu alanın ilgililerine katkısı olacağı kanaatindeyiz.

Bu değerli eserin üç adet kütüphane kaydına rastladık. Bunlardan müellif nüshası BEEK'de (Genel, nr. 86), bir müstensih nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi (nr.1517) ve diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü'nde (nr. 1791/1) bulunmaktadır. Yazma halinde bulunan bu nüshaları teker teker inceleyerek, -müellif nüshasını esas almak sûretiyle ve varak numaralarını bu nüshaya göre vererek- Vâridât-ı Hakkıyye'nin sağlıklı ve tenkitli bir metnini oluşturmaya çalıştık.

Tasavvufî açıdan önemli bir yere sahip olan vâridât türündeki bu yazma eser, alanın araştırmacıları tarafından görülmeli ve incelenmelidir.

KAYNAKLAR

ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1652), **Keşfu'l-Hafâ**, Beyrut, 1408/1988, I- II.

ALÎ, Hazret-i, **Nehcü'l-Belâga**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Der Yay., İst., Tarihsiz.

ALPER, Ömer Mahir, “**İbn Sînâ**”, DİA, c. 20, İst., 1999.

ANKARAVÎ, İsmail Rusûhî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (Makâsıd-ı Aliye Fî Şerhi't-Tâiyye)**, Haz. Mehmet Demirci, Vefa Yay., İst., 2007.

ARPAGUŞ, Safî, **Mevlanâ ve İslâm**, Vefa Yay. İst., 2007.

_____, **Mevlevîlik'te Manevî Eğitim**, Vefa Yay. İst., 2009.

AŞKAR, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İz. Yay., İst., 2006.

AYDEMİR, Abdullah, **İslâmi Kaynaklara Göre Peygamberler**, T.D.V. Yay., Ankara, 1996.

AYVERDÎ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, c. 1-3, Kubbealtı Neşriyat, İst., 2006.

BAKTIR, Mustafa, “**İbn Melek**”, DİA, c. 20, İst., 1999.

BATUK, Cengiz, “**Nemrud**”, DİA, c. 32, İst., 2006.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük İslâm İlmihali**, Sadeleştiren A. Fikri Yavuz, İst. 1992.

BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, **Vâridât-ı Hakkıyye**, BEEK, Genel, nr. 86, vr. 111b-264a.

_____, **Risâletü Eyyühe'l-Bülbül**, BEEK, Genel, nr. 86, vr. 84b-110a.

_____, **Silsilenâme-i Celvetiyye**, Haydar Paşa Hastanesi Matbaası, İst., 1291.

_____, **Divan**, Haz. Murat Yurtsever, Arasta Yay., Bursa, 2000.

_____, **Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri**, c.1-10, Haz. Muhammed Ali Sabûnî, Damla Yayınevi, İst., 2002.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usulü**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara, 1971.

CEVDET, Ahmed, **Kısâs-ı Enbiyâ**, c.1, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1972.

ÇAĞRICI, Mustafa, **“Gazzalî”**, DİA, c. 13, İst., 1996.

ÇİÇEKLER, Mustafa, **“Sa’dî-i Şirâzî”**, DİA, c. 35, İst., 2008.

DEMİRCİ, Kürşat, **“Hârût ve Mârût”**, DİA, c. 16, İst., 1997.

DEMİRCİ, Mehmet, **Sorularla Tasavvuf Ve Tarikatlar**, Damla Yay., İst., 2001.

_____, **Nûr-i Muhammedî**, Kitabevi Yay., İst., 2008.

_____, **Mesnevî Hikâyelerinden Dersler**, Vefa Yay., İst., 2009.

DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, MÜİFAV Yay., İst., 2001.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

DURUSOY, Ali, **“İbn Sînâ”**, DİA, c. 20, İst., 1999.

EL-HAKÎM, Suad, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İst., 2005.

EL-GAZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), **İhyâ-i Ulûmi'd-dîn**, Çev. Ali Arslan, 1-10, Arslan Yay., İst.

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFAV Yay., İst., 2004.

FAYDA, Mustafa, **“Âişe”**, DİA, c. 2, İst., 1989.

_____, **“Ebû Bekir”**, DİA, c. 10, İst., 1994.

_____, **“Ömer”**, DİA, c. 34, İst., 2007.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, **“Ali”**, DİA, c. 2, İst., 1989.

GÜRER, Dilaver, **Düşünce ve Kültürde Tasavvuf**, Ensar Neşr., İst., 2007.

HAMİDULLAH, Muhammad, **İslâm Peygamberi I-II**, Çev. Salih Tuğ, İmaj Basım, Ankara, 2003.

HARMAN, Ömer Faruk, **“Havvâ”**, DİA, c. 16, İst., 1997.

HARMAN, Ömer Faruk ve Cemal Kurnaz, **“Hüdhüd”**, DİA, c. 18, İst., 1998.

_____, **“İbrâhim”**, DİA, c. 21, İst., 2000.

_____, **“İsrâîl (Benî İsrâîl)”**, DİA, c. 23, İst., 2001.

_____, **“Meryem”**, DİA, c. 29, Ankara, 2004.

HATİBOĞLU, İbrahim, **“Meşâriku’l-Envâri’n-Nebeviyye”**, DİA, c. 29, Ankara 2004.

HİNDÎ, Alauddin Ali el-Muttaki b. Hüsameddin, **Kenzü’l-Ummâl**, c. 1-16, Müesseretü’r-Risale Neşr., Halep, 1977.

HİZMETLİ, Sabri, **İslâm Tarihi**, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1991.

HUCVİRÎ (ö. 469/1076), **Keşfü’l-mahcûb; Hakikat Bilgisi**, Haz. Süleyman Uludağ, **Dergah Yay.**, İst., 1996.

HÜDÂYÎ, Azîz Mahmûd, **Dîvân-ı İlâhîyât**, Haz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., İst., 2005.

İBN ARABÎ, Muhyiddîn (ö. 638/1240), **Fütûhât-ı Mekkiyye**, c. I- , Çev. Ekrem Demirli, , Litera Yay., İst.

İNANÇER, Ömer Tuğrul, **“Celvetîlik”**, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İst., 1994.

KANDEMİR, M. Yaşar, **“Fâtıma”**, DİA, c. 12, İst., 1995.

_____, **“Hatice”**, DİA, c. 16, İst., 1997.

KARA, Mustafa, **Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler 2**, Uludağ Yay., Bursa, 1993.

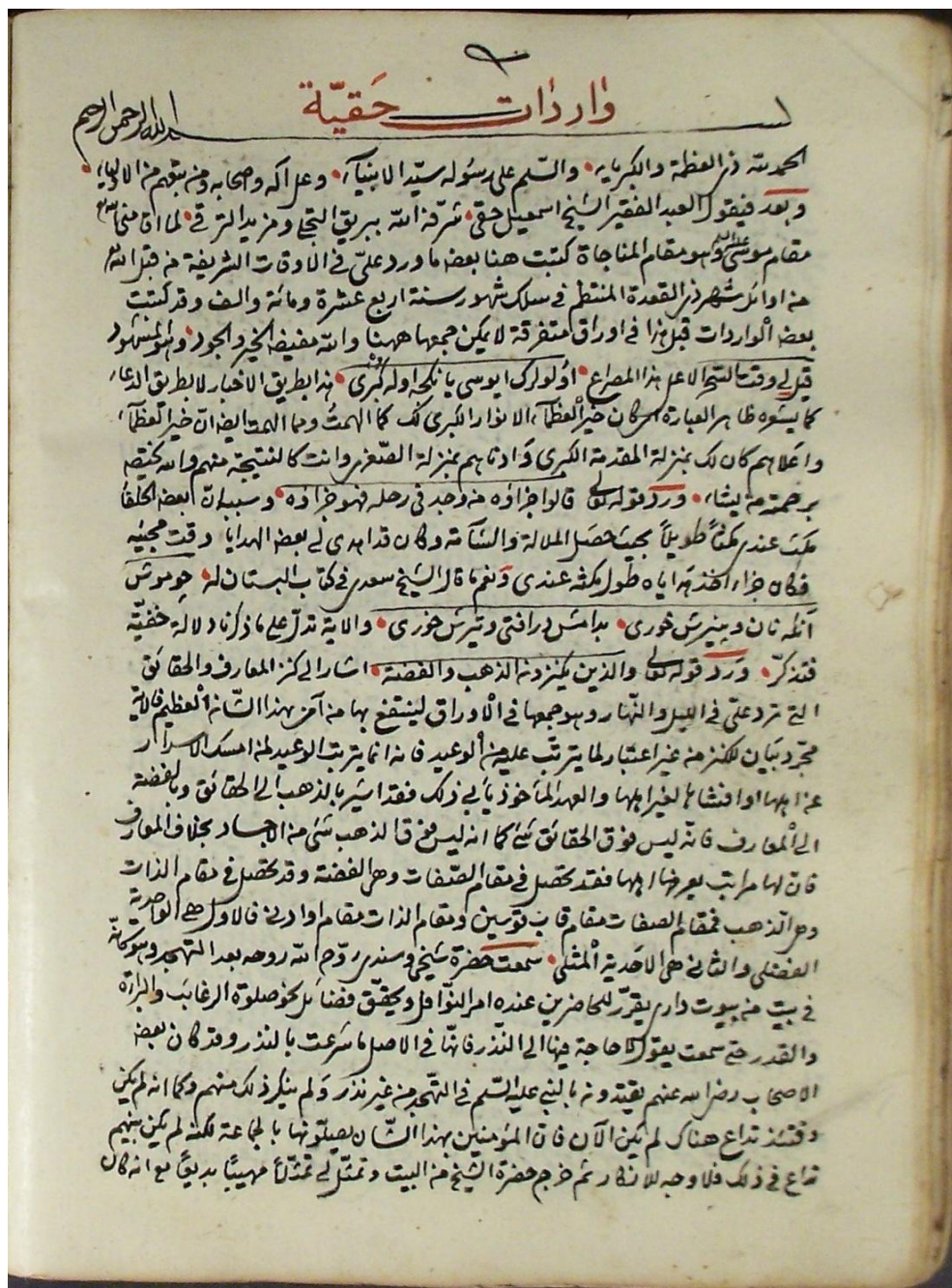
- _____, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İst., 2003.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, **“Bostan”**, DİA, c. 6, İst., 1992.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezak, **Tasavvuf Sözlüğü**, İz Yay., İst., 2004.
- KETTÂNÎ, Muhammed b. Cafer, **Hadîs Literatürü (Er-Risaletü'l-Mustatrafe)**, Terc. Yusuf Özbek, İz Yay., İst., 1994.
- KILAVUZ, A. Saim, **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Neşr., İst., 2006.
- KILIÇ, M. Erol, **“el-Fütühâtü'l-Mekkiyye”**, DİA, c. 13, İst., 1996.
- KONUR, Himmet, **“Mesnevî’de Mürid-Mürşid İlişkisi”**, Tasavvuf, Ankara, 2005, sayı:14, ss. 149- 157.
- KÖKSAL, M. Asım, **Peygamberler Tarihi**, c.1-2, T.D.V. Yay., Ankara, 1995.
- KUŞEYRÎ, Abdükerim (ö. 465/1072), **Kuşeyrî Risâlesi**, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst., 2003.
- KÜBRA, Necmüddin, **Usûlu Aşere Risâle ile'l-Hâim Fevâihu'l- Cemal; Tasavvufî Hayat**, Haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İst., 1980
- KÜÇÜK, Abdurrahman. **“Câlût”**, DİA, c. 7, İst., 1993.
- KÜÇÜK, Sezai, **Klâsik Tasavvuf Kaynakları I**, Editör. Ali Çınar, Sûf Yay.,Ankara, 2003, ss.127-153.
- MUSLU, Ramazan, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. yy.]**, İnsan Yay., İst., 2003.
- NAMLI, Ali ve İmdat Yavaş, **Kitâbü'n-Neîce**, c. I- II, İnsan Yay., İst., 1997.
- NAMLI, Ali, **İsmâil Hakkı Bursevî Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı**, İnsan Yay., İst., 2001.
- ÖZCAN, Abdülkadir, **“Mustafa II”**, DİA, c. 31, İst., 2006.

- ÖZEL, Ahmet, “**Mâlik b. Enes**”, DİA, c. 27, Ankara, 2003.
- ÖZERVARLI, M. Sait, “**Melek**”, DİA, c. 29, Ankara, 2004.
- RÛMÎ, Mevlânâ Celâleddîn (ö. 672/1273), **Macâlis-i Sab’a [Yedi Meclis]**, Çev. ve Haz. Abdûlbâki Gölpınarlı, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1965.
- _____, **Mesnevî**, Çev. Adnan Karaismailoğlu, c. 1-2, Yeni Şafak Yay., İst., 2004.
- _____, **Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Terc. ve Şerh A. Avni Konuk, c. 2, Kitabevi Yay., İst., 2005.
- SALİHOĞLU, Mahmut, “**Sâmirî**”, DİA, c. 36, İst., 2009.
- SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, DİB Yay., Ankara, 2007.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, “**Mehdî**”, DİA, c. 28, Ankara, 2003.
- SARTAIN, Elisabeth, **Celâleddîn Suyûtî Hayatı ve Eserleri**, Çev. Hasan Nureddin, Gelenek Yay., İst., 2002.
- SERİN, Muhittin, “**Hamdullah Efendi, Şeyh**”, DİA, c. 15, İst., 1997.
- SERRÂC, Ebû Nasr (ö. 378/988), **Luma’-İslâm Tasavvufu**, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İst., 1996.
- SUYÛTÎ, Celaleddîn (ö. 911/1505), **el-Câmiu’s-Sağîr**, I- II, Kahire, Tarihsiz.
- ŞİRÂZÎ, Sâ’dî (ö. 691/1292), **Bostan (Külliyât-ı Sa’dî)**, Haz. Muhammed Ali Furûğî, Tahran, 1380.
- TAHİR, Bursalı Mehmed, **Osmanlı Müellifleri**, c. I-III, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2000.
- UĞUR, Mücteba, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, TDV Yay., Ankara, 1996.
- ULUDAĞ, Süleyman, “**İbnü’l-Fârız**”, DİA, c. 21, İst., 2000.
- _____, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İst., 2001.

- UZUNPOSTALCI, Mustafa, “**Ebû Hanife**”, DİA, c. 10, İst., 1994.
- YARDIM, Ali, **Peygamberimiz’in Şemâili**, Damla Yayınevi, İst., 2004.
- YAVUZ, Yusuf Şevki ve Zeki Ünal, “**Cebrâil**”, DİA, c. 7, İst., 1993.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “**Mehdî**”, DİA, c. 28, Ankara, 2003.
- YILDIRIM, Ahmet, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları**, TDV Yay., Ankara, 2000.
- YILDIZ, Sâkıb, **Türk Müfessiri İsmil Hakkı Bursevî’nin Hayatı**, Atatürk Üniv. İslâmî İlimler Fak. Dergisi, Sayı 1, Aralık 1975, ss. 103- 126.
- YILMAZ, Hasan Kâmil, **Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Erkam Yay., İst., 1982.
- _____, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşr., İst., 2004.
- YİĞİT, İsmail, “**Ömer b. Abdülazîz**”, DİA, c. 34, İst., 2007.

EKLER

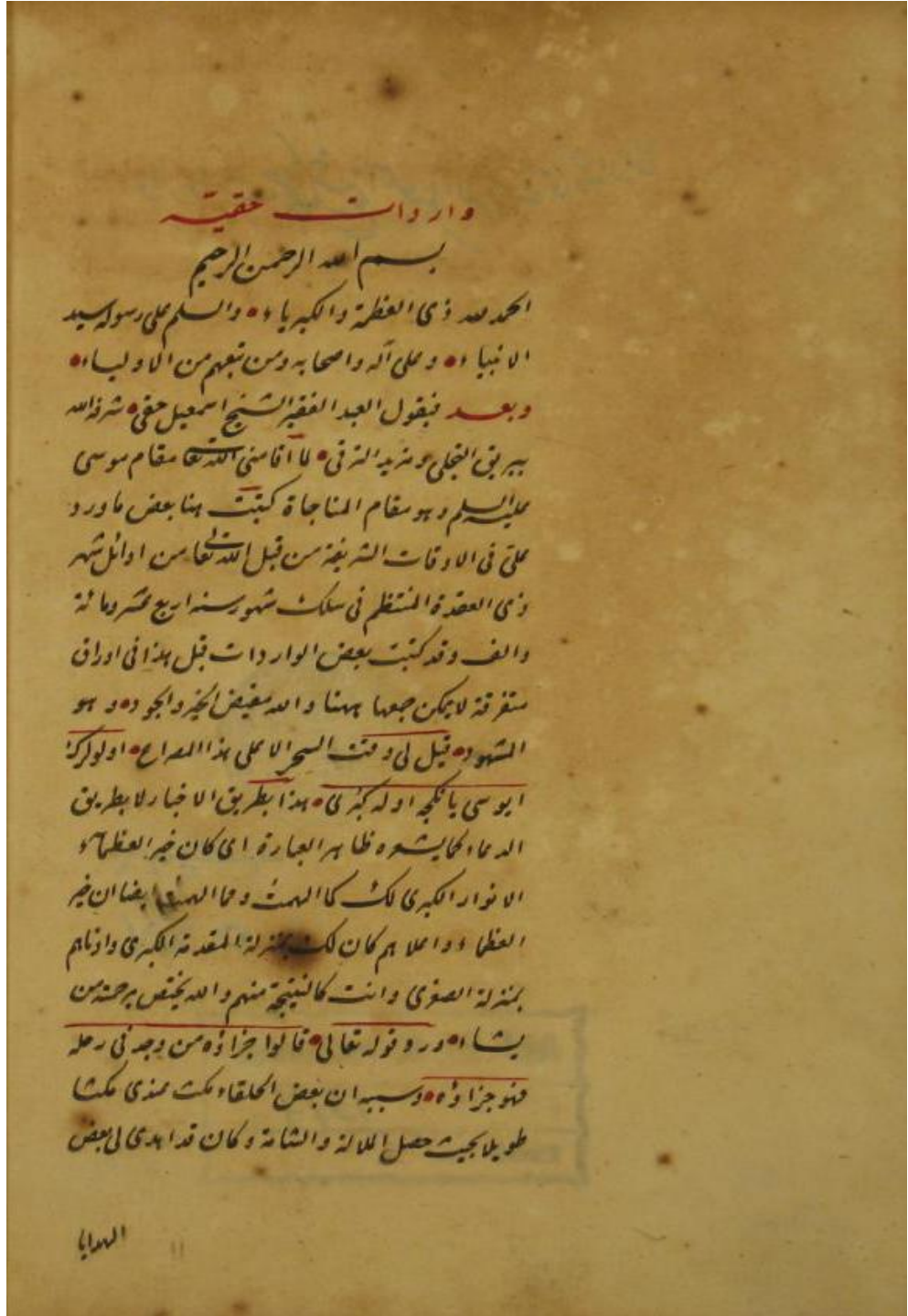
(B) Nüshasının İlk Sayfası

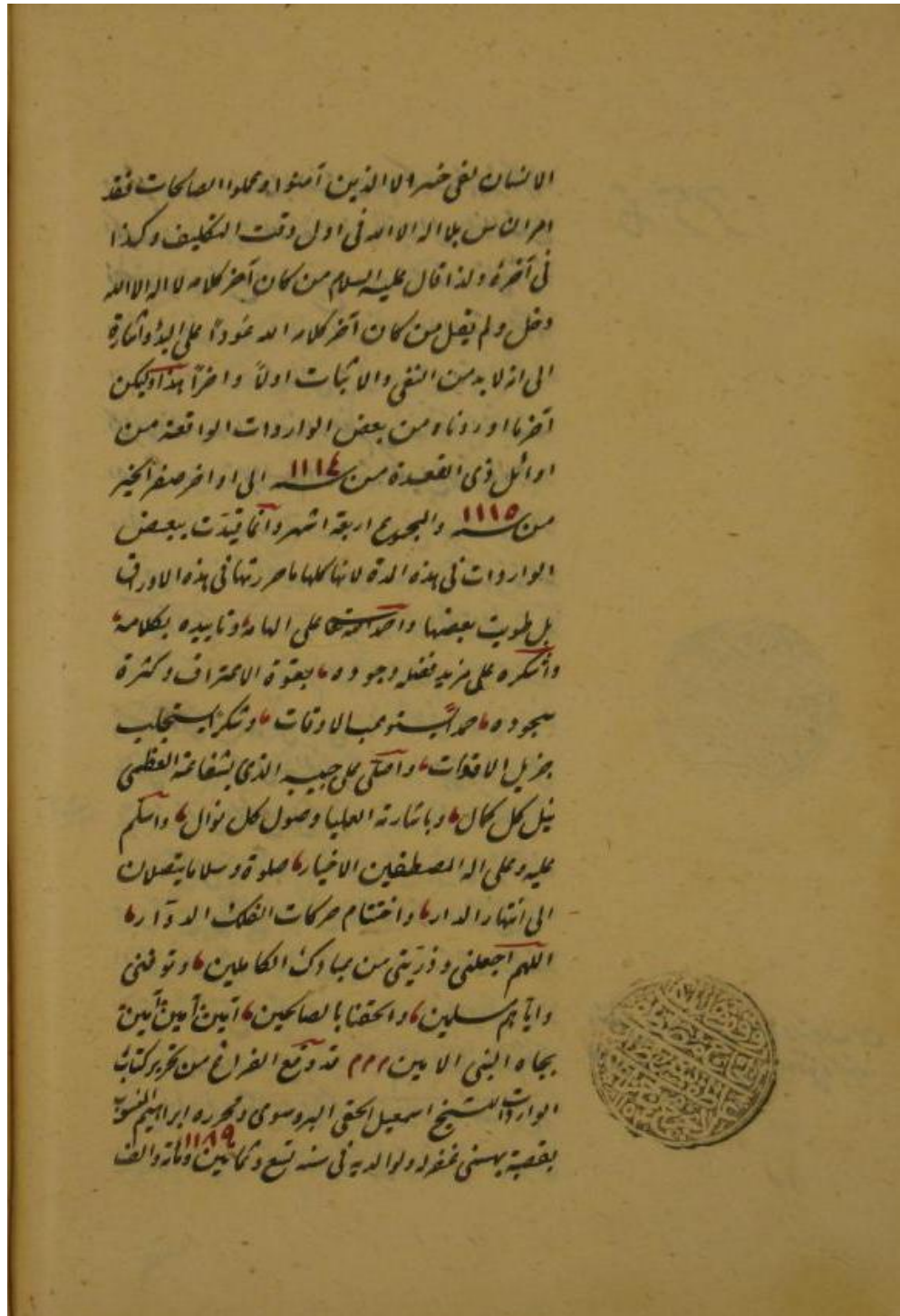
(B) Nüshasının Son Sayfası

في بعض الواردات وصفت الكعبة عند الفجر **بكونه** اجمع **اربع** انفي الصبح الصادق وطلوعه وستره
ان الكعبة سارة البر الهوية الذاتية التي هو اول التقيينات الالهية كما ان الكعبة هو اول التقيينات
المكانية ولذا سميت باسم المشرق وكانت الذات الالهية في مرتبة الميل قبل التقيين في التقيين فظهر الله في
هو اول التقيينات المكانية فلهذا التقيين صبح التقيين بـ **دستقل** لاسما والالهية فلهذا اول صبح لاسما الظاهر
في عالم العين كما روي من بركة الصبح الصادق الذي يعقبه لاسما رسيما فسيما فلهذا يعقبه لاسما
فلهذا يعقب التقيينات ظهور الوجود في مراتب التقيينات والاسماء سالبت فلهذه الالهية الاولى المملوكة
بالنسبة الى عالم الآلة وللقسم الاولى المملوكة بالنسبة الى عالم المكون ومن جملة الاكوان الكعبة ولها الاولوية
المملوكة ايضا بالنسبة الى سائر البقاع فبما تبين توطن عند الصبح الصادق اسارة الى ذكرنا ومنه يعرف
سرف اول الوقت فان اول الوقت رصنا الله ولذا اختاره الله في يوم فصوله الفجر وبقعه في ذلك اكثر
الاقرب فاما ما كتبت الاعظم فقد اختار ذلك لاسما جدا لانه عليه السلام بعث النبي صلى الله عليه وسلم
والظهور فبما تبين البقعة ان يصلي الفجر عند لاسما جدا فلهذا في ذلك فصر الله عنه ورقي رقيقة
وردد قوله لا اله الا الله اعلم انه هذه الكلمة الطيبة وكذا قوله سبحان الله العظيم واحد بالجاهد لاسما كل منها
عن النبي ولو صحت كما في التقيينات وابتدأت بالنسبة الى اسارة التقيينات بالجاهد لاسما في روي فبما تبين
الحق الى الحق واما قوله سبحان الله العظيم الواحد فلهذا بالابيات المحض اسارة الى التقيينات الحق الى الحق
فلا قول اعتبار التقيينات والله في باعتبار التقيينات وكل منهما واروي منها في روي فلهذا التقيينات بالابيات
وكم طلب انزاله الى حصة استقل بالنسبة وكذا روي ومنه يعرف ان كل كلمة في التقيينات اي ابتداء النبي وابتداء
الابيات ابتداء الطيف واروي اسلوب جليل وكذا انتهت في روي بالنسبة في قوله لا نقبل بشر ولكن بشر بان
نصف غفر حقيقة الحق واما الالهية لم يتغير في قوله سبحان الله العظيم الانسان في روي خسر الله الذي اسما وعلما
وقد انزل الله في اول وقت التكليف وكذا في قوله لا اله الا الله عليه السلام فلهذا اول كلامه الى الله
دعاه ولم يقر من كان اخر كلامه عودا على الله واسارة الى الله لا لله النبي والاسماء اوله واجرا
هنا ولكن اخبرنا انه بعض الواردات في قوله سبحان الله العظيم في قوله لا اله الا الله عليه السلام
والجميع اربعة اشهر واما حذرت بعض الواردات في هذه المدة لانها كلها ما قررتها في هذه الاوراق بل
طويت بعضها واحمد الله على الهامه وتأييده بكلامه واشكره على مزيد فضله وجوده بقوة الاثران
وكثرة سجوده صديقا لواعبات وشكره على جليله في الاوقات واصلي على جليله
بسم الله العظيم بل كل كان وباسارة العلي وصلى على نوال واستم عليه وعلى آله
المصطفين والاحياء صلوة وسلاما يتصل الى انهم والدار واختمت قوله
الحمد لله الذي جعلني ودينه من عباده في الدنيا
وتوفي وياهم من عباده في الآخرة
آمين آمين
البن آمين
م

(A) Nüshasının İlk Sayfası

(A) Nüshasının Son Sayfası

(E) Nüshasının İlk Sayfası

لطيف وار د على اسلوب حكم وكذا انتهأ وهما فن يطير بالثقي في قوله لا تقل
 بشرى ولكن بشرها ان فقد غفل عن حقيقة الحال وما لا مر ولم يتفكر في قوله
 تعالى والعصران الانسان لفي خسر الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات وقد امر
 الناس بلا اله الا الله في اول وقت التكليف وكذا في اخره ولذا قال عليه السلام
 من كان اخر كلامه لا اله الا الله دخل ولم يقل من كان اخر كلامه الله عودا على
 البدء واثارة الى انه لا بد من النقي والاثبات اولاً واخر هذا ولكن اخر ما اوردناه
 من بعض الوردات الواقعة من اذناك ذي القعدة من سنة الله الى اخر صفحتي
 من سنة والمجموع اربعة اشهر وانما قيدت ببعض الوردات في هذه المدة
 لانها كلها ماحرة تها في هذه الاروان بطوبيت بعضها ولحمد لله تعالى على الهامه
 وتأييده بكلامه واشكره على مزيد فضله وجوده بقوة الاعتراف وكثرة
 سجوده حمداً بسوء عا لا وقات وشكراً يستجلب جزيل الاوقات واصلى على
 جيبه الذي بشفاعته العظمى ينيل كل كمال وبإشارته العليا وصول كل نوال
 واسلم عليه وعلى الله المصطفين الاخيار صلوة وسلاما يتصلون الى
 انهاء القار واختتام حركات الفلك الدوار اللهم اجعلني وذريتي
 من عبادك الكاملين وتوفني واياهم مسلمين ولحقنا بالصالحين امين
 امين امين بحمد النبي الامين قيل في صباح الثلث السادس من جمادى
 الاخرى من سنة خمس عشرة ومائة والف هـ اقيم بمكة الوجود عشرين
 فيه اشارات الاولى ان الافضل للمقيم والمجاوران يقيم ويجاور بمكة المكرمة لانها
 ام القرى وفيها حرم الله فكناها افضل والثانية ان القلب اذا تحقق
 بسيرة الكعبة وصار حرم امناء كان ظاهر الوجود بمنزلة مكة واليه الاستئذان
 والله اعلم ويومها يوم الاحد وهوى يوم الاحد ايضاً يوم الولادة فاحمد الله الازد
 والابد خليفة من الشيخ عبد الله خاص كوفي كوشنة بزم جعفره حين توجهه
 وارداً ولان خطا بذر يا هو عمى سكر مدني شام في اول المحرم ١١٠٠
 تمت بخون الله الملك الوهاب كتبه الفقير الفقير صاخي محمد بن النبي مولود الكوناني
 غفر الله ذنوبها وسر عيوبها اللهم يسر لنا ختم الايمان يا رب يا رب

وَارِدَات حَقِيَّة

(ورق ١١١ب-١٦٠ب)

تأليف

اسماعيل حقي بروسوى

المتوفي سنة ١١٣٧هـ / ١٧٢٥م

اعداد

بتول ازميرلى

رسالة على درجة الماجستير

الجامع التاسع من ايلول

إشراف

استاذ الدكتور همّت قونور

وَارِدَات حَقِيَّة

(ورق ١١١ب-١٦٠ب)

تأليف

اسماعيل حقي بروسوى

المتوفي سنة ١١٣٧هـ / ١٧٢٥م

اعداد

بتول ازميزلى

رسالة على درجة الماجستير

الجامع التاسع من ايلول

إشراف

استاذ الدكتور همت قونور

٢٠١٠ - إزمير

وَارْدَاتُ حَقِيقَةٍ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله ذي العظمة والكبرياء .و السّلام على رسوله سيّد الانبياء .و على اله و اصحابه و من تبعهم من الاولياء .و بعد فيقول العبد الفقير الشيخ اسمعيل حقى .شرّفه الله ببريق التجلى ومزيد الترقى. لما اقامنى الله تعالى مقام موسى عليه السلم و هو مقام المناجاة كتبت هنا بعض ما ورد علىّ فى الاوقات الشريفة من قبل الله تعالى من اوائل شهر ذى القعدة المنتظم فى سلك شهور سنة اربع عشرة و مائة والف و قد كتبت بعض الواردات قبل هذا فى اوراق متفرقة لا يمكن جمعها ههنا والله مفيض الخير و الجود. و هو المشهود

قيل لى وقت السّحر الاعلى هذا المصراع. اولولرك ايوسى يانكجه اوله كُبرى.هذا بطريق الاخبار لا بطريق الدعاء كما يشعره ظاهر العبارة اى كان خير العظماء الانوار الكبرى لك كما الهمتُ . مما الهمت ايضا انّ خير العظماء وَاَعْلَاهُمْ كان لك .بمثلة المقدمة الكبرى و اداناهم .بمثلة الصّغرى و انت كالنتيجة منهم و الله يختص برحمته من يشاء.

ورد قوله تعالى قالوا جزاؤه من وجد فى رحله فهو جزاؤه.وسببه انّ بعض الخلقاء^١ مكث عندى مكثا طويلا بحيث حصل الملالة والسّامة و كان قد اهدى لى بعض الهدايا وقت مجيئه فكان جزاء اخذ هداياه طول مكثه عندى و نعم .ما قال الشيخ سعدى فى كتاب البستان له. چوموش آنكه نان و پنيرش خورى.بدامش درافتي و تيرش خورى .والاية تدلّ على ما ذكرنا دلالة خفيّة فتذكر.

وَرَدَ قوله تعالى والذين يكتزون الذهب والفضة.اشار الى كثر معارف والحقائق التى ترد علىّ فى الليل و النهار و هو جمعها فى الاوراق لينتفع بها من آمن بهذا الشّأن العظيم فالاية مجرّد بيان للكثرة من غير اعتبار لما يترتب عليه من الوعيد فانه انما يترتب الوعيد لمن امسك الاسرار عن اهلها او افشاها لغير اهلها والعهد المأخوذ يأبى ذلك فقد اشير بالذهب الى الحقائق و بالفضة الى المعارف فانه ليس فوق الحقائق شئ كما انه ليس فوق الذهب شئ من الاحساد بخلاف المعارف فانّ لها مراتب يعرفها اهلها فقد تحصل فى مقام الصّفات و هى الفضة و قد تحصل فى مقام الذات و هى الذهب فمقام الصفات مقام قاب قوسين ومقام الذات مقام او ادنى فالاول هى الواحدية الفضلى والثانى هى الاحدية المثلّى.

سمعت حضرة شيخى و سندی رُوّح الله روحه بعد التهجد وهو كائنه فى بيت من بيوت دارى يقرّر للحاضرين عنده امر التّوافل و يحقّق فضائل نحو صلاة الرغائب والبراءة والقدر حتى سمعت يقول لا حاجة فيها الى التّندر فأتّها فى الاصل ما شرعت بالنذر و قد كان بعض الاصحاب رضى الله عنهم يقتدون بالنبي عليه السّلم

^١ Bu kelime A Nüshası 'b nolu varakta الخلقاء ; E nüshasında 'b nolu varakta ,şeklinde yazılıdır.

في التَّهجد من غير نذر ولم ينكر ذلك منهم و كما انه لم يكن وقتئذ تداع هناك لم يكن الآن فانَّ المؤمنين بهذا الشَّان يصلُّونها بالجماعة لكنه لم يكن بينهم تداع في ذلك فلا وجه للانكار ثم خرج حضرة الشيخ من البيت و تمثَّل لي تمثلاً مهيباً بديعاً مع انه كان (١١٢a) على حليته الأصلية القديمة و كَأَنِّي كنت جالساً في صَفَّة من الصُّفَف البيت فقممت تعظيماً له فقال لي مخاطباً سائلاً ما تقول في الناس فقلت قد جاوزوا الاعتدال الى الافراط و توغَّلوا فيها لآخر فيه فقال فما تقول في امر السَّعر فقلت قد اختلَّ كل الاحتلال حتى أنَّ الخبز لا يؤكل لعدم جودته فكأنَّه اراد بالسؤال التقرير و اشار بالسعر والخبز الى اختلال امر الاعتقاد بين الناس اختلال امر المعاش و ذلك فانَّ المنكرين في بلدة بروسه افراطوا حتى قتلوا واحداً من الصوفية الحاضرين في الجامع الكبير ليلة القدر لاجل صلوة القدر و كذا المتصوفة افراطوا في تضليلهم و تجهيلهم فوقع ما وقع والحق ان استحلالات المعصية كسفك الدماء كفر و قد وقع ذلك من اهل الانكار فظهر سوء اعتقادهم في امر الدين مع انهم يدَّعون دعاوى عريضة و أتى لهم دعويهم و هم اكفر من الحمير فالنفس المحترمة لا تقتل الا قصاصاً و هادم بنيان الرب ملعون والقول بان القتل كان ملحداً ليس بشئ فانه ورد هل شققت قلبه فان وجد من امارات الاحاد الموجب للقتل فامر به الى الحُكَّام لا الى غيرهم فانه ليس للغير تغيير المنكر باليد و ان لم يوجد فالفتنة اشدَّ من القتل لعل الله يحدث بعد ذلك امراً و يجمع الارواح لقتال النفوس الضالعة

خوطبتُ بقوله. انتهاؤكم ابتداءكم. و له معان احدها انَّ ابتداء حال السَّالك هو الاجتهاد لانه طريق الوصول وكذا انتهاء حاله ذلك لانه طريق الشكر لا ترى الى النبي عليه السَّلم حيث قال افلا اكون عبداً شكوراً و كان بعض السَّلف يجتهد اجتهد المبتدئ حين التربية و الارشاد و ذلك لان المسترشد في التَّرقى ولا يحصل ترقّيه الا بتَّرقى المرشد ايضا و ترقّيه في الاجتهاد اذ بعض الامور البشرية مشغلة للانسان والثاني انَّ الانتهاء اشارة الى الابد كما انَّ الابتداء اشارة الى الازل و قد قالوا مراتب تزلزلات الوجود و معارجه دورية فمن حيث ابتداء السَّالك ينتهي اليه فيصير الازل والابد سرّاً واحداً و اليه الاشارة بقول حضرة الهادي قدس سرّه. بر اولدى غايت بدايت. وارلق سنك بويرق سنك. ولكن هذا السَّير والسلوك اما بطريق اللطف و اما بطريق الاضطرار في الآخرة و هو طريق القهر و نعوذ بالله من قهره من الوصول اليه بالتَّعذيب بناره والثالث انه لا نهاية للسَّير الى الله لافي الدنيا ولا في الآخرة و حيث انتهى اليه السَّالك فكأنَّه ابتداء بعد و من ثمَّ حلَّ علوم الكَمَل لان اسرارهم في التَّرقى ابداً وما يأخذونه من الله لا يأخذهم غيرهم ولذا كانوا بحيث لا انتهاء لهم علوماً كما لا انتهاء للبحر المحيط فيضا و الرابع انَّ انتهاء الانسان بعد المَوت الى عَجَب الذَّنْب وهو العظم المخوف قدر حزدلة كما انَّ ابتداءه منه لانَّ اوَّل ما يخلق منه بذر النطفة هو ذلك فمنه ينتشئ التركيب و اليه يختلَّ ثم ينتشئ نشأة ثانية يوم البعث والخامس ان انتهاء الكَمَل الى الجهل المُقبول كما كان الابتداء بالجهل قال تعالى اخرجكم من بطون امهاتكم لا تعلمون شيئاً (١١٢b) وقال تعالى لكيلا يعلم بعد علم شيئاً و لذا قالوا من عرف الله كلَّ لسانه اى فكأنَّه لا خبر له عن الله و لذا لا يقدر على الانباء عنه اذ كلَّ من يُنبئ عنه فانما يقيدّه و قالوا العلم نقطة كثَّرها الجاهلون اى انما كثَّروا تلك النقطة للتسهيل اذ من لا يدرك عن النقطة يدرك عن الحرف و كذا من لا يدرك عن الحرف فقد يُدرك عن

الكلمة والكلام ولا مرماً بسط الله الآثار بتجليات الاسماء و الصفات اذ لا بد من المظاهر في كل تجل كما يعرفه أهله ولا معنى لقول من قال ان الله يعرف بلا كَوْن اى بلا وجوده وشهوده فاعرف ذلك

ورد من اللسان حيث لا لسان ولا جنان، الى مع الله قرب . و هو ادب مع التى عليه السلم في الابارة و ان كان معناه معنى قوله عليه السلم الى مع الله وقت فان ذلك الوقت انما هو للقرب فاذا كان العبد قريبا من الله تعالى كان الله اقرب منه كما قال و نحن اقرب اليه من جبل الوريد و اليه الاشارة بقوله في الحديث القدسى من تقرب الى شبرا تقربت اليه ذراعاً و هذ القرب هو القرب المعنوى بظهور انواره وانكشاف اسراره من جماله و جلاله وما يشتمل عليه الاسم الاعظم من اطواره و الا فلا قرب و لا بعد في الحقيقة بل هو الله القريب و اين العبد الفانى حتى يتقرب الى الله الباقي واعلم ان بين العبد و بين الرب نقطة فارقة لان العبد هو الغريب والله تعالى هو الغريب فاذا امد للغريب نقطة من عالم التون كان قريبا لسيده و انما كان غريباً لانه اغرب والعبد في الذهاب الى جانب الغرب و هو الجسد و ان كان الله معه حيثما كان في اطواره لكنه بكثرة غواشيه و ملابسه احتجب عن الله و كان الظاهر عنده خفياً مستوراً ثم اذا رد الله غريته و قطع في مسالكه كثرت و فرقة اعطاه الله وصلته و تعانق به تعانقا يستبصر به و وحدته رحم الله الى و لكم برحمته الامتنانية و تجللى الى ولكم بالمناينة

رايت بعد التهجد كان امانا الاعظم جثا بين يدي التى صلى الله عليه و سلم و هو يقول له يا رسول الله ان كان مذهبي في الاجتهاد حقاً فاشفع لي في السقيا فشفع عليه السلم و دعا له فامطرت السماء فقيل لي هناك ان لم يكن مذهب الامام حقاً ما قبل عليه السلم دعوته ولا اجرى عليه شفاعته بل رده او رد في و هذا قد تمثل لي في عالم المثال و سره ان الله كما عرفني حقيته مذهب من الوجه العام كذلك عرفنيها من الوجه الخاص لزيادة الاطمئنان لان علومنا هذه انما تبنى على الشريعة ولا بد في الشريعة من تقليد بواحد من اصحاب المذاهب والصواب في المذاهب هو مذهب الامام فالتقليد به هو الصواب و اما قول من قال بولار مذهب توتنمز بر امامي فلا يريد به رفع المذاهب و انما يريد احديته سلوكه في باطنه و ان كان ظاهره مقيداً بالمذهب اذ لا يضر التقيد في الظاهر الاطلاق في الباطن الا ترى الى الصلوة فانما متقيدة بالتوجه الى الكعبة مع ان الصلوة لكونها من حيث المناجاة صفة القلب مطلقة بخلاف الطواف فانه اطلاقاً مطلقاً فاعرف فان هذا المقام من مزالق الاقدام واعرف شرف الامام على سائر الائمة الكرام تفز بمذهبه بما لا يقرر بالكلام

(١١٣ا) ورد عند قول المؤذن في السحر الاعلى. الصلوة خير من النوم. ان الصلوة و هي المناجاة مع الرب تعالى خير من النوم في الليل و من الدعة والحضور و ذلك لان الاول عروج من الخلق الى الحق و الثاني نزول من الحق الى الخلق اذ التوم من صفات الروح الحيوان المتعلق بالجسد الظلماني السارى فيه سريان ماء الورد

^٢ Bu kelime A nüshası εb nolu varakta الدعة ; E nüshası ϑb nolu varakta الدعة şeklinde yazılıdır. Müellif hattında dahi الدعة yazmasına rağmen, anlam olarak الدعة sakinlik, sukûnet manalarına geldiği için, A nüshasındaki yazım uygun düşmektedir.

في الوَرْد و كلّ منهما مخلوق لقوله تعالى لما خلقت بيديّ و أمّا الروح فهو و ان كان مخلوقاً ايضاً لقوله عليه السّلم أوّل ما خلق الله روحى لكنه من العالم الأمر فله شرف على الجسد بكونه مخلوقاً بلا واسطة بل بواسطة كن، و فيه معنى آخر و هو ان أصلوة و هى الحركات و التوجهات المتعلقة بعالم الفناء كما يشير اليه الليل فكان حركات البقاء في عالم الصّفات افضل من يكون الفناء في عالم الذات لان الارشاد انما يحصل بتلك الحركات و هو افضل لاعمال لانه خير متعدّد و صفة الانبياء و كمل الاولياء و أمّا قولهم انّ قطبيّة تنزل فمعناه تنزل مقبول لا تنزل مردود لانّها تنزل الارشاد و هو انما يحصل بالحجاب و هو حجاب الرحمة بالراء للمهملة لا حجاب الزمة بالزاي المعجمة فانّ حجاب الرّحمة بالزاي انما هو الغير الواصل بخلاف حجاب الرّحمة بالمهملة فانه حجاب اهل الوصول مع انه حجاب بالنسبة و في الجملة لا بالكلية الا ترى الى قوله تعالى لم نشرح لك صدرك اى حتى وسع مناجاة الحقّ و تبليغ الخلق. واعلم انّ القطبيّة نوعان الأوّل قطبيّة الارشاد و انما تحصل بالوصول الى التجلى العيّن بعد التجلى العلمى و هى مرتبة العين اليقين و قطبيّة المداريّة للعالم و هى قطبيّة الغوث الاعظم و انما تحصل بالوصول الى التجلى الحقّى بعد التجلى العيّن و هى مرتبة حقّ اليقين فقطب الاقطاب و احد مشرف عال على جميع الاقطاب المتصرفين في العالم والمرشدين للانام كاشراف جبل قاف على سائر الجبال و أمّا الافراد وهم قوم مخصوصون من رجال الله فهم داخلون تحت حيطه الغوث من وجهه و خارجون من وجهه و هم كخواصّ السّلطان و ندمائه و اليهم الاشارة باهل مكة فانهم لكونهم في مقام الذات لا يتقادون لاحد اصلاً الا نادراً.

وقع حرارة المعدة بعد التهجد فحصل التفرق والاضطراب. فقليل يا نار كوني برداً و سلاماً على اسمعيل. فكنت النار باذن الله تعالى و فاضت الانوار فوجدت الخفة ثم قيل ارجعى الى ربك راضية مرضية. والخطاب للنفس المطمئنة لان الرجوع صفتها و الضاء اعلى المطالب اذ لا شئ فوقه في الصّفات ثم قلت بلسان الحال بهذه العبارة التركيبية. راضيه دن غيرى وجهله خفت بولدم. يعنى انّ الخفة المقبولة انما تحصل بالوصول الى مرتبة النفس الراضية فهى كتفريغ المعدة من المضرات بالقئ و نحوه و اما مرتبة النفس الامّارة و نحوها فليس فيها نشاط و تتحدد بل ثقله و كثافة تعوق الانسان من النهوض الى الطاعات والعبادات و القيام بامر الله سرّاً و جهاراً ليلاً و نهاراً.

(١١٣ب) رايت انى شيخ الفقراء و لم يكن لى اتباع من اهل التجارة و الثروة فقلت لم ذا ياربّ فقيل لى هم قوم جمود. اى هم يعنى اهل التجارة والثروة جامدون قائمون بانفسهم وطبائعهم بسبب ما هم عليه من الحرص على جمع حطام الدّنيا فخيّبوا نفساً و طبعاً فما رضى انفسهم وما سلّم طبائعهم وما طاب قلوبهم وما تعارف بالحق ارواحهم و ما تجرد عمّاسوى الله اسرارهم فانعدمت الجهة الجامعة ولو بوجه من الوجوه فلذا اما تبعوا بل خابوا و خسروا و هذا فى كل عصر و زمان الا ترى الى اكابر قريش فانه ما امنوا برسول الله صل الله عليه و سلم و كانوا يعيرونه عليه السلم بكون اتباعه فقراء الناس فقد فهم من هذا ان هداية الفقراء اعمّ و اكثر من هداية الاغنياء لان اسرار الفقراء اقرب الى تجرد بخلاف الاغنياء الا من رحم الله تعالى الا ترى الى ابراهيم عليه السّلم فانه بذل أمواله للضيّفان و جعل ولده للقربان و القى نفسه فى النيران فتجرد عن الكل حتى فاز بمراتب

التوحيد من الافعال و الصفات و الذات و كذلك حال ابراهيم بن ادهم قدس سره فانه ترك السلطنة رأساً و لم يمل اليها اصلاً لأن السلطنة الحقيقية انما هي في ترك الكونين و لذا اختار نبينا صلى الله عليه و سلم الفقر و افتخر بالعبودية لا بما سواها من المراتب المشرفة و منه يعلم سر قول سليمان عليه السلام رب هب لي ملكا لا ينبغي لاحد من بعدى. فكان ملكه و هو الدنيا باسرها لا ينبغي لرسول الله من بعده لأن الدنيا بتمامها بالنسبة الى شانه العالى و منصبه السامى كضيعة من الضياع بالنسبة الى سلطان الافاليم فكيف ينبغي لسلطان عظيم ان يملك ضيعة حقيرة و يفتخر بها فاعرف قدر نبيك صلى الله عليه و سلم و تذكر قوله تعالى. و لا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة والعشى و ذلك فان ذكر الفقراء و دعاءهم ذكر دائم متصل فهم مقيمون بالباب دائما فكيف يطردون بخلاف الأغنياء فان ذكرهم ذكر منفصل منقطع فهم يجيئون و يذهبون فاذا جاءوا قبلوا واذا ذهبوا طردوا فاين هم من الفقراء فما اتاك الله من الفقر والقبول خير مما اعطى الأغنياء من الغنى و الطرد نسأل الله القبول ابداً. و الحصول عند الله سرمداً.

نوديت من قبل الله تعالى وقت السحر الاعلى بالاسم محمد فقلت هو يا رب فعلت منه ما علمت و ذلك ان صورة محمد صلى الله عليه و سلم صورة الهوى الالهية والاحدية الذاتية فكما ان مرتبة الهوى اول المراتب و مبدأ التعينات العلمية و العينية فكذا صورة محمد عليه السلام آخر التعينات مطلقاً لان جميع المراتب قد ختم بصورته و معناه ففيه سر الاولية والاخيرة والظاهرة والباطنية و اليه اشارة بالكلام فانه اخر المراتب الالهية و قد اندرج كليته في القران فلم يجئ بعده كلام و وحى ظاهري من الوجه العام فهو اخر كل وحى (a ١١٤) و باطن كل الهام و قس عليه ظاهريته و اوليته فان الصحف المنزل على آدم عليه السلام و كذا على غيره من الانبياء والمرسلين انما كانت من القران فظهر القران بصورة الانجيل والتورية و غيرهما ولا يلزم منه ان يكون له منزلة على غيره فان ما كان من القران لم يلزم ان يكون القران بتمامه و علم منه ان جميع الانبياء والمرسلين اذا كانت لهم حصّة من القران فلهم حصّة من الحقيقة الحمديّة والصرة الحمديّة والاسم الحمدي بقدر مراتبهم و تجلياتهم من الاسم الرحمن الذي هو اسم النبي عليه السلام و منبع فيضه و اذا كان لهم ذلك بطريق المراتبة و التبعية فورثة هذه الامة المرحومة احق به و اولى من غيره لانهم تحت لوائه عليه السلام في الدنيا و الآخرة و اقرب من غيرهم اليه و لهم الاخذ من مشكوة النبوة بلا واسطة بخلاف اولياء سائر الامم فانهم انما ياخذون من بواطن انبياءهم من باطن نبينا عليه السلام ولذا كانت ورثة هذه الامة كالانبياء على ما شهد به صحيح الاخبار و علم منه ايضا ان لكل وارث حصّة من محمد رسول الله و دخولاً فيه و قس عليه التصلية فانه حيث يصلّى معه ايضاً على الوارث لاندراجهم فيه فان قلت فلم يبق فائدة في التعميم حيث يقال اللهم صل على محمد و على ال محمد كما ورد في بعض الاخبار اذا صليتم على فعّموا اى هذا الال معه عليه السلام قلت فائدة التعميم الفرق بين مرتبتى الفرق و جمع و تنويه شان الال الا ترى الى قوله تعالى. واعلموا انما غنمتم من شئ فان الله خمس و للرسول و نحوه فانه ذكر فيه الرسول منفرداً مع ان غنيمة الله هي غنيمة نبي عليه السلام كما دل على هذا الاتحاد و الاطلاق قوله تعالى من يطع الرسول فقد اطاع الله. و قوله تعالى ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله يد الله فوق ايديهم. فامش على

المراتب يَهْدِك الله الى خير السَّيْلِ والمطالب . و علم ايضا ان الاسم محمداً اعمّ اسمائه عليه السَّلم و اشمله و اكمله و اما غيره فبحسب بعض المراتب والمواطن و علم ايضا انَّ الهُوية محاذية لحمد عليه السَّلم و لأمراً اجتمع الصَّوفية قدس الله اسرارهم على الذكر بكلمة هو و لا تنظر الى طعن الطَّاعنين فانهم اكفر من الحمير فهو حيث اطلق راجع الى الله اَصالة و لحمد عليه السَّلم تبعية كما قال هو الله الذى لا اله الا هو و قال قل هو الله احد و نحوهما و اما قوله انَّ شانتك هو الابتر و نحوه فمن المقيّدات لا من المطلقات.واعلم انَّ اسمى الذى سَمَّاهُ به اهلى هو اسمعيل و لى اسماء آخر سَمَّاهُ بها ربّى عزّ و جل بعضها بلا واسطة فمن اسمائى محمّد كما سبق و منها عبد الله فانَّ الله تعالى خاطبني بقوله عَبْدى و من اُخصّ الاسماء (b) ١١٤ ولما دخلتُ حَرَمَ الله للوداع قلت يا ربّ قد اقمْتُ في الحَرَمين مقدار سبعة اشهر و ذلك في الالفات الأربعة فبائى تحفة أرجع و أعود الى اهلى و بائى هدية تكرمى اخر ما دخلت عليك.

فقل لى لا اله الا الله محمد رسول الله .يعنى انَّ الاشهر السَّبعة التى اقمْتُ فيها في الحرمين خمسة عا (عا:خمس اشهر و عشرة ايام اقمْتُ فيها في حرم الله) و عشرة ايام في حرم الله و خمسون يوماً في الحرم النبوى قد جعلتها لك بمقابلة مدّة دور السَّنبله و هى سبعة الاف سنة و يقال لها جُمعة من جُمع الآخرة و هى مدّة عمر النوع الانسانى من ابتداء آدم عليه السَّلم الى انتهاء القيمة فكانما و حَدَّثَنى و عَبْدَتْنى بِمُؤْمِنٍ^٢ الامم السَّالفة سَنَة الاف سَنَة بقولك لا اله الا الله اذ الكل مشترك فيه وكانك صدّقت حبيبى عليه السَّلم .مُصَدِّقِ امَّته الف سَنَة بقولك محمد رسول الله كما هى مدّة عمر امَّته كما قال عليه السَّلم .ان استقامت امَّتى فلها يوم.اى الف سنة و هو اليوم الالهى كما قال تعالى و انَّ يوماً عند ربك كالف سَنَة ممَّا تعدّون.فكأنك عُمَرْتَ سَبعة الاف سنة من أوّل الدور المذكور الى انتهائه فصرتَ من اهل لا اله الا الله محمّد رسول الله أوّلاً و اخراً فلما لقى الله على هذا المعنى بتمامه و جعلنى من العابدين له سَبعة الاف سنة و كاتى مَوْجود فى كل عَصَر من الاعصار مع الموحّدين المُصَدِّقين رايت انَّ الله تعالى شَرَّفَنى فى زمانى بما لم يشرف به احداً من العالمين فرجعت باكباً منفصلاً من الحرم صورة لا معنى و حقيقة و لله الحمد الاشمل الأكمل على ذلك.و منها عبد القادر

و كان قد خاطبني ربّى قبل خمس عشرة سَنَة بقوله بالتركيّ. سنى عبد القادر روضه سنده املاك ايده رز. فلم أدر ما معناه حتّى لما رجعت من الحجّ بعد الالفات الأربعة جاءنى واحد من الابدال فبشّرني ببشارة رُبَّية ثم سَمَّاهُ ابراهيم الخليل عليه السَّلم ثم أُشير الىّ بالقيام بالجُئوب و الحال لا يُذكر.و منها عبد الحقّ و منه لقبي حَقّى و يعرف حقيقته من الحكمة الحقيّة فى الكلمة الاسحاقية و سرّه عميق يعرفه اهل الفهم عن الله.و منها عرش الرّحمن فانَّ الله تعالى خاطبني به و منها سيّد ملكوت السَّماء.و منها قبلة السَّماء.و منها المصطفى قال تعالى اقمْتُ مقام موسى واصطفيتك برسالاتى و بكلامى و منها ما اتّصف به النبى عليه السَّلم من الالقاب المشرفة حتّى الأمّى و منها ما لا يُذكر ابداً الا عند اهله و قليل ما هم بل عديم فى هذا الزّمان فكان ذلك الاسم نظير الاسماء الممتنعة

^٢ Bu kelime A nüshası ٨a nolu varak ve E nüshası ٨b nolu varakta مؤمنى şeklinde yazılıdır.

حيث لا يجوز التجلي و التسمي به لفظا و اطلاقا بل معنى و تحقّقا و كل ذلك المذكور من الاسماء من الفضل الالهي. و منها العارف سَمَانِي به رَبِّي عز و جلّ عند راس المصطفى صَلَّى الله عليه و سلّم و كان راس المصطفى لي بمثالة جَبَل النور للمصطفى فاعرفه تغز فانّ المقام لا يتحمل غير هذا.

قيل لي هذا البيت بتمامه. هر عقل بو كُون پايه عقل كُله ايرمز. هر خار جهان باغي ليچنده كُله ايرمز. و فيه رَمَز لا يَلُوح و طيب لا يَفُوح الا لاهله و هو اهل الفهم عن الله نسأل الله سبحانه فيضَه و عَطَاه. بِجُرمَةِ نَبِيّه و رَسُوله مصطفىاه.

(١١٥a) ورد عند قول المؤدّن في السّحر الاعلى. الصّلوة و السّلام عليك يا رسول الله. انّ المراد بالصّلوة هي الصّلوة المأمورة في قوله تعالى يا ايّها الذين امنوا صلّوا عليه و كذا المراد بالسّلام هو السّلام المأمور في قوله تعالى و سلّموا تسليماً و جُمع بينهما لأنّ الصّلوة في الحقيقة فائضة من الله تعالى بخلاف السّلام فائده من قبل العبد بطريق التحية مشعر بسلامة المخاطب من اذاه و اما صلوة الله و سلامه على رسوله فسرّ بينهما لا يقف عليه احد و اقتصر في قوله ان الله و ملائكته يصلّون على النبي على الصّلوة لانها من عالم الجمع و لا اذى هناك و انما نشاء الاذى من عالم الفرق و ان كان الله ايضا يسلم على عبده بطريق التحية له و الثناء عليه كما قال. سلام قولاً من رب رحيم. فان قلت قد علم انّ الله تعالى و جميع عباد الصّالحين يصلّون على النبي عليه السّلم ويسلمون عليه لانه بالتّسبة الى الله تعالى و الله تعالى و اسم على اسم و كذا بالتّسبة على العباد لانه و ارد من مظهر على مظهر و اما ان النبي عليه السّلم هل صلّى و سلّم على نفسه ام لا قلت ذلك غير ثابت فان صحّ ان النبي عليه السّلم قال في التشهد. السّلام عليك ايّها النبي و رحمة الله و بركاته فمعناه السّلم جانب ولاية على جانب نبوته او من طرف ملكيته على طرف بشريته او من عالم الجمع على عالم الفرق و الا فالشخص الواحد و كذا الحقيقة الواحدة لا يكون مسلماً و مسلماً عليه في حالة واحدة و الى ما ذكرنا اشار قوله ايّها النبي و قوله يا رسول الله فانّ النبوة و الرسالة مما يلي جانب الخلق فظاهر النبي عليه السّلم خلق مقيّد و باطنه حقّ و لذا يجوز المسجدة على باطنه دون ظاهره و كذا يجوز طواف باطنه دون ظاهره و لذا اكفر العلماء من طاف حول قبره تشبيهاً بالكعبة و ذلك فائده فرق بين الكعبة و القبر المنيف فان الكعبة اشارة الى سرّ الذات الاحدية المطلقة و لذا شرع عندها الطواف الذي لا تقيد فيه بجهة من جهات الكعبة بل هو دوران مطلق و اما القبر المنيف فاشارة الى سرّ الصفات الواحدية المقيدة و لذا شرع عنده القيام في جهة من جهاته و التسليم ففيه سرّ الصّلوة فانّ ظاهر الصّلوة قيد حيث لا تحصل الا بالتقيد بجهة من جهات الكعبة و باطنها اطلاق و ذلك لان التقيد في الظاهر من باب الادب و الا فقد قال الله تعالى. فايئنا تولّوا فثم وجه الله. و هي في الباطن توجه ال الله و هو مطلق و لذا ورد الله اكبر و بما ذكرت لك و كوشفت عنه عرفت حقيقة قوله عليه السّلم. و قرّة عيني في الصّلوة. و عرفت لم كانت اكثر العبادات في حرم الله الطّواف و في الحرم النبوي الصّلوة

(١١٥b) ورَدَ قوله تعالى. يا صَاحِبِ السِّجْنِ اَما اُحَدِثُكَ ما يَفسُقِي رَبِّهَ خَمْرًا. المراد بالسِّجْنِ هِيَ الشَّرِيعَةُ وَ بِصَاحِبِهَا النَفْسُ وَالْبَدَنُ وَالمَرادُ بِالرَّبِّ الرُّوحُ وَ بِالخَمْرِ ما يَخْمُرُ العَقْلَ وَ يَسْتَرِهَ مَرَّةً مِنْ شَرابِ الشَّهَوَاتِ وَاللذاتِ النَفْسَانِيَّةِ وَ تارةً بِاِقْداحِ المَعاملاتِ وَالمجاهداتِ شَرابِ الكُشوفِ وَالمشاهداتِ الرُّبانيَّةِ وَ هِيَ اى النَفْسُ باقيةً فى خِدْمَةِ مَلِكِ الرُّوحِ اَبَدًا وَ اَما الاخر الذى هُوَ البَدَنُ فَيُصَلَّبُ بِجَبَلِ المَوْتِ فَتَأكُلُ طَيرًا عَوانَ المَلِكِ مِنْ راسِهِ الخِياالاتِ الفاسِدةِ الَّتِي جَمَعَتْ فى اَمِّ دِماغِهِ وَ فى الايَةِ اِشارةً اُخَرى هِيَ اَنَّ الناجى وَ الهالِكُ اِشارةً الى نِجاةِ بَعْضِ مَنْ فى سِجْنِ بَروُسِهِ وَ هَلَاكِ بَعْضِهِمْ وَ ذَلِكُ فَانَ بَعْضُ مَنْ فى زَيِّ الطُّلَبَةِ مِنْ اَهْلِ المَدارسِ قَتَلُوا بَعْضَ الصُّوفِيَّةِ لَيلةَ القَدَرِ فى الجامِعِ الكَبيرِ فَأُخِذُوا وَ حَبِسُوا فى السِّجْنِ لَعَلَّ اللهَ يَحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكُ امْرًا.

وَرَدَ هَذا الرُّباعِيُّ بَعْدَ التَّهَجُّدِ.قَنَدَه بِاقْسامِ كوزِمِهِ اَوَّلُ كُلِّ خَندانِ كورينور. كُلِّ خَندانِهِ كَوَكُلِ بَلْبُلِ نالانِ كورينور.عَيشَ وَ نَوشَ اَتَمَّكَ اَرِبابَ وَ فاييلِهِ كَوِ كُلِّ.مَسَّتْ لَما يَعمَلُ اُولُوبَ تَرَكَ شَروجانَ كورينور.وِ فيه اِشارةً الى قولِ حَضْرَةِ اُلهِداى قَدَسَ سِرِّهِ فى بَعْضِ الهِياتِهِ التَّركِيَّةِ.اَوَّلَقَدَرِ حَيرَتَدَه اُولُسونَ حانَ وَ دَل.قَنَدَه بِاقْراسِمْ اَفَنَدَمِ صانِهِ يَن.وَ هَذا مَقامُ المَشاهِدِينَ المُعائِنِينَ وَ هُمُ الَّذينَ نَفَّوْا ماسِوىَ اللهَ تَعالى حَقِيقَةً وَ اثْبَتَوهُ اَعْتِبارًا عَلى اَنَّهُ ظَلَّ الحَقَّ سُبْحانَهُ وَ فَوَقَّهَمُ الواجِدونَ اَلْمُحَقِّقونَ وَ هُمُ الَّذينَ نَفَّوهُ حَقِيقَةً وَ اثْبَتَوهُ اَعْتِبارًا اِيضًا لَكِنْ عَلى اَنَّهُ عَينَ الحَقِّ سُبْحانَهُ لَما ظَلَّ كَما قالَ حَضْرَةُ الشَّيْخِ الاكْبَرِ قَدَسَ الاَطْهَرِ.اَما الكونُ خِيالٌ وَ هُوَ حَقٌّ فى الحَقِيقَةِ.وَ هَذا مِنْ مَزالِقِ الاَقْدامِ قَبْلَ التَّحَقُّقِ بِحَقِيقَةِ هَذا المَقامِ الاَّ مِنْ رَحْمَةِ اللهَ بِالْعِلْمِ اللَدُنِّىِّ الاَسْنَى وَالكُشْفِ الاَحَدِيِّ الاَعلى فَانَّهُ لَيسَ لَهُ الحارِ وَ زَنَدَقَةٌ اَصْلاً لَما قَبْلَ التَّحَقُّقِ وَ لا بَعْدَهُ وَ فى هَذا المَقامِ يَرْمى عِلماءُ السَّوءِ اَهْلَ اللهَ.بِما يَرْمى لَكُنْهِمْ اَكْفَرُ مِنَ الحَميرِ وَ صَاحِبِ البَيْتِ اَدْرِى بِما فِيهِ وَ عِلماءُ الحَقِيقَةِ كَاصْحابِ البُيُوتِ فَلَيسَ عِنْدَهُمْ الاَّ الصِّماتُ وَ السَّكُوتُ.

تَمَثَّلَ لى قُمْرِيٍّ وَ عِنْدَى ابْنِ بَهاءِ الدِّينِ مُحَمَّدٍ فَقالَ لى سائِلًا ما غَداءُ هَذا القُمْرِيٍّ فَقُلْتُ لَهُ مُجيبًا يا بُنَيَّ غَداءُؤُهُ اَنَّ تَقولَ.سُبْحانَ اللهَ وَ بِحَمْدِهِ سُبْحانَ اللهَ العَظيمِ وَ بِحَمْدِهِ.فاذا قُلْتَهُ فَقَدَ حَصَلَ لَهُ الغَداءُ وَ فيه اِشارةً الى شَرَفِ التَّسْبِيحِ المَذكورِ وَ فَضيلَتِهِ وَ اَنَّهُ غَداءُ القَلْبِ وَ الرُّوحِ وَ قَدَ وَصَّى بِهِ خَضْرَةُ الشَّيْخِ الاكْبَرِ قَدَسَ سِرِّهِ الاَطْهَرُ فى الوَصاياِ الفَتوحاتِ وَ كانَ ذَلِكُ مِنْ وَرَدَى فى الاسْجارِ مَذَقَ رايَتِهِ مَكْتُوبًا فِيهِ وَ كَذا بَعْضُ الادْعِيَةِ الشَّرِيفَةِ نَسَّالَ اللهَ سُبْحانَهُ اَنَّ يَجْعَلَ مِنْ المُسْتَغْفِرِينَ فى الاسْجارِ.وَ مِنْ المُسَجِّينَ الحامِدينَ لَهُ فى اللَّيْلِ وَ النِّهارِ.

(١١٦a) وَرَدَ هَذا البَيْتانِ بَعْدَ التَّهَجُّدِ.تَرَكَ وَ تَجَرِيدِلَه تَوحيدهِ اَيروب.چِشْمِ تَوحيدهِ مولاى كوروب.وَصَلَتْ حَضْرَتُ بولِهِ لَمْ ناكِهان.اولميه لَمْ هَجَرَلَه اَيَرِقْ مُهان.فيه اِشارةً الى اَنَ الشَّرَفَ الْاِنسانَ وَ عَزَّهُ وَ سُلطانَهُ فى الوُصُولِ الى المَحَبوبِ الحَقِيقىِّ بِحَيْثُ لا فِراقَ بَعْدَهُ وَ اَما اَهْلُ البَقاءِ فَلَما يَحْتَجِبُ الرَّبُّ عَنْهُمْ اَبَدًا لَأنَّ سِرَّهُمْ فى الشَّهودِ الدَّائِمِ وَ اَما رُدُّوا الى عَالَمِ الصِّفاتِ لِتَكميلِ الذَّاتِ وَ لا رِشادَ اَلْبَريَّاتِ وَ لَما عُبِّرَ حَضْرَةُ اُلهِداى قَدَسَ سِرِّهِ بِمَجمِعيَةِ خَتانِ اَوْلادِهِ اِذْ قالُوا فِيهِ اَنَّهُ مَالَ الى الدُّنيا قالَ.كَثُرَتْ اَمواجِنُهُ الدَّانُورِ صانِهِ.وَحدَتْ دَرياسِنَهُ كوروبِ كَلنَلِر.بِرِ دَخى فانى يَه نَظَرَ ايلَمَز.حَقَّقَ دِيدارنى كوروبِ كَلنَلِر.قِيلَ لى لَيلةِ الجُمُعَةِ الذَّاتِ الاَشياءَ مَعْرِفَةً

الله. و ذلك لأنها متعلقة بالحبوب الحقيقي و كل ما هو كذلك فهو لذيد و هي صفة القلب فكما ان القلب اشرف الاشياء والاعضاء فكذا ما تعلق به و ذلك ان لكل عضو من الاعضاء كمالاً حقيقياً بشاها لكن جميع الكمالات بالنسبة الى كمال القلب بمثالة المبادئ من المطالب والمقدمات من النتائج كاليد مثلاً فان من كمالها جودة الخط و حسنه و اكمله ما وصل اليه الشيخ حمد الله الاماسيوي و هو متعلق بنظم القرآن و تحسين حروفه لا بمعناه و تحقيق بطونه و كاللسان مثلاً فان من كمالها التجويد و قراءة القرآن على لغات مختلفة و اعلاها ما بلغ اليه القراء السبعة و هي متعلقة بظاهر القرآن ايضاً فلو وصل المرء الى أعلى مراتب الخط و كذا لو بلغ الى أعلى طبقات التجويد لم يكن عارفاً بالله بل بكلماته و ما يتعلق بها و المقصود الاصلى هو المعرفة لا ماعداها و ان كان ما عداها من المحسنات و ذلك المقصود الاصلى انما يحصل بالقلب فعلم القلب اعلى العلوم لكون متعلقه اشرف المعلومات و هي ذات الله و صفاته و افعاله فمن اعرض عن الذ الاشياء فلم يذق شيئاً و قد خرج من الدنيا.

تمثل الى صحيفة عريضة عليها نقاط لا نهاية لها فليل الى صحيفة التكوين و التقاط شئون الله الغير المتناهية و انما تمثلت بصورة التقاط مع ان منها ما هي بسائط و مركبات لانه ما من موجود من الموجودات المركبة الا و هو مشتمل على النقطة كما انه ما من حرف من الحروف و كلمة من الكلمات الا و هي مترتبة من النقطة اقلها ثلث و اوسطها خمس و اكثرها سبع و اليه الاشارة بقول من قال. ففي كل شئ له اية. تدل على آته واحد. فاعرف

(١١٦b) ورد الحق عبارة كله. هذا من العبارات الشريفة والاشارات اللطيف يشير بذلك الى ان الخلق معبر عنه بالحق كما قال تعالى سنريهم اياتنا في الافاق و في انفسهم حتى يتبين لهم انه الحق و قال تعالى او لم يتفكروا في انفسهم ما خلق الله السموات والارض وما بينهما الا بالحق كله بعلوياته و سفلياته و ارواحه و اجسامه عبارة عند المكاشفين المشاهدين المعانين الواجدين المحققين و هم الذين نفوا ماسوى الله حقيقة و اثبتوه اعتباراً على انه عين الحق لا ظله كما سبقت الاشارة اليه و اما عند غيرهم من المحجوبين و من يليهم فكذلك اشارة على انه ظل الحق او نحوه فمن ابصر فلنفسه و من عمى فعليها و لما كانت العبارة مشتملة على الحروف و الكلمات والايات والسور جعل الوجود الحقيقي و الظلى كذلك فكتاب الوجود الحقيقي حروفه المجردة الاسماء الذاتية الاحدية و كلماته الاسماء الصفاتية الواحدية و اياته الاسماء الافعالية الواحدية و سوره الاسماء الاثرية المظهرية و كتاب الوجود الظلى حروفه العالية الشئون الغيبي و كلماته التامات الاعيان الثابتة العلمية و آياته المتعالية الحقائق الارواحية و المثالية و سوره الكاملة الصور الحسية العينية و من هنا يعرف سر قوله عليه السلم خلق الله آدم على صورته فان اطلاق الصورة على الله حقيقة بالنسبة الى تجلياته و مراتب ظهوراته و ان كان مجازاً بالنسبة الى ذاته الغنية عن العالمين و صورته هي الحياة والعلم والارادة والقدرة و السمع والبصر والكلام و بها تجلى للاشياء بعضها ببعضها و بعضها بأكملها و ايضاً بعضها بالقوة و بعضها بالفعل فانظر حتى لا تخرج عن العبارة و تؤولها بما تشتهي نفسك فان الله تعالى لا يرضى ذلك ولا يلزم منه التشبيه و التمثيل فان من مشى على المراتب لم يعثر و هذا مراد من قال ليس في الدار غيره ديار اذ الوجود كله له صورة و حقيقة و من وجوده فاض جميع

الاشياء كما انّ من نور الشمس استناد الافاق كلها و لا يلزم منه مذهب الوجودية فان كنت تريد حقيقة الحال فارجع الى الكشف الصحيح فانه هو الفاصل الفارق بين الصحيح و السقيم و الا فالعقل القاصر لا يتمشّي هنا و اكثر اهل العقول شاكون في دين الله فآين لهم اليقين حتى يمسكوا اللسان عما جهلوا فقد ضلّوا و اضلّوا و من الحقّ مالوا

ورد القرآن حامل للاركان المراد بالاركان اركان العالم من العنصر و العرش والكرسى و معناه انّ اركان العالم حاملة للعالم و اما القرآن فحامل للاركان فكما انّ وجود العالم باركانه حتى اذا بطلت بطل فكذا وجود الاركان بالقران فاذا ارتفع ارتفع فبالقران قوام جميع الاشياء بواسطة و بغيرها فان قلت هب ان الامر كذلك بعد نزوله فما القول قبله قلت انّ القرآن كلام الله القديم فسرّه سار في جميع العوالم ازلاً و ابداً فمن اكرمه اكرمه الله بالبقاء و من اهانه اهانه الله بالزوال و الفناء الا ترى ان القرآن يرتفع في اخر الزمان من المصاحف و من الصدور لان الحكمة اقتضت فناء العالم فلا يفنى الا بعد ارتفاعه فاعمل ولا تصل بعده

(١١٧a) ورد السماء تمطر الطير. المراد بالطير هو الملائكة لأنهم يتزلون من السماء الى الارض بالاحكام والاقضية و نحو ذلك كما يتزل المطر و لهم اجنحة كما قال تعالى اولى اجنحة مثنى و ثلاث و رباع فهم طيور الهية و اجنحتهم على نوعين صوري و معنوي اما الصوري فلا اجنحة الطيور لانهم اجسام لطيفة و ان كان لا يعرف حقيقة تلك الاجنحة اهي من جنس الريش المعهود ام من غيره لان الله تعالى باين بين صور الانسان و الجن و الملك و كذا بين موادها و حقائقها و اما المعنوي ففوقهم و شدّتهم في الامور و لا ضرر في اثبات هذين النوعين فانّ الاقتصاد على القول بالمعنوي كما فعله الامام السهيلي قصور و خروج عن ظاهر النص بل ذهول عن الحقائق و معنى امطار السماء الملائكة كثرة نزولهم في الليلة التي ورد على هذا الوارد و قد اشير الى ايضا في وارد اخرى انه يُحدّق بهذا الفقير سبعون الف ملك و للاستئزال اسباب معلومة عند اهله و لله الحمد على فضله و نواله و حفظه و كلاته و عنايته الخاصة و هدايته الاختصاصية.

ورد المقصرون فائقون خيرا كثيرا. و اما المجتهدون باحياء الليالي و نحوه ففائزون بالاجر الجزيل بل بالقربة و الوصلة و اسرار الوحدة و سر المناجاة و ذلك لان المجاهدات ثورث المشاهدات و اعلم ان السعي انما هو في مرتبة الشريعة والطريقة و كذا في مرتبة النفس و الطبيعة و اليه الاشارة بقوله تعالى و ان ليس للانسان الا ما سعى و اما مرتبة المعرفة و الحقيقة و كذا مرتبة القلب و الروح فحصولها بموهبة من الله تعالى و فضل لا بسعي و لا بكسب فالله تعالى يعطي بعض المراتب في مقابلة السعي بطريق العدل و بعضها لا في مقابلته بل بطريق الفضل و منه رؤية الله تعالى و ان كان القدرة و التوفيق في جميع المراتب منه تعالى لا من غيره فآين تذهبون و تعتمدون على اقوالكم و افعالكم و احوالكم و الله من ورائكم محيط و بما تعملون خبير بصير.

ورد ليس من فضل الله بعيدا. ان يكون اوقاتنا عيدا. المراد باوقاتنا اوقات اخص البشر و هم المستوحشون عما سوى الله المستأنسون بالله المكاشفون عن اسرار جماله و جلاله المطلعون على حقائق كماله فان اوقاتهم

كالعيد فكما أنّ أيام العيد أيام السرور فكذا أيام الحُبور لأن من كان مع المحبوب الحقيقي في كل لحظة و ان مستأنساً بذكره و فكره في كل مكان لم يطرأ عليه الغموم والهموم والآخراّن لأنها من اثار الغضب و قبضة الجلال و هم المرحومون رحمةً ازليةً أبديةً كلّيةً شاملةً احدىةً و احدىةً فانظر الى الفرق بين من كان أيام سروره منحصرةً مقيدةً و بين من كان ايام جوره متسعةً مطلقةً و لذا ورد صنف لا يستتر الربّ عنهم يا الله كن لنا في كل اوقاتنا. و تفضّل علينا في جميع ساعتنا.

(١١٧b) ورد في كلمتي الشهادة لا اله الا الله محمد رسول الله. انّ الله تعالى جعل أوّل الجلالة الالف إشارةً الى الف الاحدية التي هي مبداء التعيّنات الالهية و جعل أوّل محمد الميم إشارةً الى ميم مبدأ الواحدية التي هي مبدأ التعيّنات الكونية لأنّ الله تعالى أوّل ما خلق هو الروح المحمديّ عليه السّلم ثم بسط منه الأرواح و الأجسام و ايضا اشار بحلقة الميم الى ان مراتب تتّلات الوجود و معارجه دورية كدورة الميم فمراتب التّزّلاة هي التي قبل النشأة الدنيوية و لها الاولية و مراتب المعارج هي التي بعدها و لها الاخرية و ايضا للأرواح صور في مراتب التّزّلاة و مراتب المعارج لكن صور كلّ مرتبة تغاير الاخرى و ذلك لأنّ الارواح حين تنزل من مقاماتها تمرّ على عالم المثال الاول و هو عالم المخصوص بين عالمي الارواح و الأجسام له لطافة من لطافة عالم الارواح و كثافة من كثافة عالم الأجسام و حين تعرج من هذا الموطن بمفارقة الابدان تدخل عالم المثال الأخير و هو عالم غير العالم الاول و برزخ بين الدنيا و الآخرة كما أنّ الاول برزخ بين الأرواح و الأجسام و لها ايضا في هذا العالم صور لكنها غير صور العلم الاول لأنّ صور العالم الاول و ما قبله و ما بعده الى موطن الدنيا بحسب موطنه و ما يقتضيه و أما صور العالم الأخير فانما هي صور الاعمال و نتائج الافعال الواقعة اصّادرة في النشأة الدنيوية ان كانت قبيحة فقيحة و ان كانت حسنة فحسنة حتى أنّ ملك الموت و اعوانه يتزلون على الميت بحسب صور اعماله و افعاله اذ الملائكة لا يراهم أحد على صورهم الاصلية غير ما رأى النبي عليه السّلم جبريل عليه السّلم مرتين على صورته الاصلية مرة في الافق الأعلى و مرّة عند سدرة المنتهى و من هنا عرف أنّ الارواح لها تحييز بحسب مواطنها و ان كانت غير متحيّزة في الحقيقة و لذا رأى النبي عليه السّلم حضرة موسى عليه السّلم ليلة المعراج يُصلّي في الارض ثم راه في السماء فانما هو صورة رُوحه في المكانين و ذلك لانّ الأرواح من عالم الامر و ليس فيه مددة و لا مادّة فكيف تحييز و ايضا عُرف أنّ الارواح ان كانت ارواح الكمّل و الصّالحين فتتجسّد بعد مفارقة الأجساد في صورها الاصلية و ان كانت ناقصة فيحسبها الا ترى الى اختلاف الصور في العالم بحسب الذوات و العوارض فقس عليها صور الارواح بحسب الاعمال العارضة فان قلت لم جعلت كلمة الشهادة مجردة عن النقاط قلت لأنّ الالهية انما هي من باب الصّفات و بحسب كثرة المألوهات و لذا جعلت في مقابلتها الرّسالة في محمد رسول الله فجردت عن النقطة التي تدلّ على الوحدة الذاتيّة مع انما مندرجة فيها اذ كل كثرة لا تخلو عن وحدة هي روحها و ملكوتها فصورة كلمة الشهادة بعبارتها ناظرة الى التوحيد و باشارتها الى الكثرة فان التوحيد انما يحصل بوجود الكثرة و ان كانت موهومة فهذه الكلمة باعتبار انما كلمة واحدة وحدة و باعتبار كثرة حروفها و كلماتها كثرةً و كذا باعتبار كل حرف كثرةً كالآلف فانها مُتجزّية منحلّة الى ثلث نقاط او خمس او سبع و باعتبار كل نقطة مندرجة في كل حرف

وَحَدَّةٌ فَكُلُّ تَرْكِيبٍ لَا يَخْلُو عَنْ الْجُزْءِ الَّذِي لَا يَتَجَزَّى (١١٨a) هذا باعتبار شخصيته وَ كذا باعتبار نوعيته الا ترى انّ الجسد واحد مع كثرة اعضاءه و كذا الروح واحدة مع كثرة اثارها في الاعضاء فما من شئ الا و له وحدة حقيقية حتى انه يقال للعشرة انها عشرة واحدة و كذا للمائة واحدة و هكذا. ثم انه مُدَّ لَا اله و تُفَى اشارة الى ان كلَّ موجود من ابتداء العالم الى انتهائه مَوْهُوم سوى الله تعالى هذا بالنسبة الى ذاته و صفاته فانه يستهلك جميع الاسماء و الصفات في الذات الاحدية و لم يقل في محمد رسول الله لا رسول الا محمد فانّ المقام المحمديّ مقام الصفات فلا بدّ من اثبات الكثرة في هذا المقام و اليه الاشارة بقوله تعالى وَ ما محمد الا رَسُولُ اى و كذا ما موسى الا رسول و ما عيسى الا رسول و كذا ما آدم الا نبيّ و هكذا اى لا يتجاوز كلّ واحد منهم بحسب نشأته الى الملكية فاذا لم يتجاوز اليها لم يتجاوز الى الالهية لان العبودية تضادّ الربوبية وَ الالهية وَ قد أسلفنا في الوارد الاخر انّ كل نبيّ و كذا وارث نبيّ فله حصّة من الحقيقة المحمدية وَ كذا من الاسم المحمديّ وَ كذا من القران المحمديّ وَ لذا اخر عليه السّلم بالنسبة الى النشأة العنصرية حتى اذا قال أحد محمد رَسُولُ الله كان كمن صدّق كل نبيّ نبى على حدة لان جميعهم مُنْدَرَج فيه فَانْظُر الى وَحدة المسمّى مع كثرة الاسماء وَ الصفات فان قلت فعل هذا يلزم ان يكون وجودات الانبياء عليهم السّلم وجودات مَوْهُومة قلت تحقيق هذا المقام ان كل موجود سواء كان نبياً او ولياً او غيرهما و سواء كان انساناً او حيواناً او غيرهما فله وجود علميّ اصليّ بحسب التجلي بالفيض الاقدس فهو بالنسبة الى هذا التجلي و كذا بالنسبة الى التجلي العيني الحاصل بالفيض المقدس متلبّس بلباس الوجود فليس بمعدوم بالكلية لا قبل العين وَ لا بعده لان الله اذا تجلّى شئ لا يُدْمِه اعداماً محضاً حتى ان الحيوان غير الانسان يصير تَرَاباً يوم القيمة و هو ليس بعدم محض فالصّورة المَوْهُومة لا تنافي المعنى المحقّق و على تقدير انّ الوجود العلميّ والعيني ظلّ فالوجود بحسب الحقيقة كلّهُ لله و كلّ وجود موجود فهو مستهلك في وجوده الحقيقي الباقي كما ورد الآن على ما كان عليه فارفع الوهم من البين و انظر بالعين الى العين حتى يلحق بك عند العارفين شين. ثم انّ عالم الكثرة لما كان دَوْرانها على البروج الاثني عشر جعل حروف كل واحد من الكلمتين اثني عشر اشارة اليها و كذا الى اصول الاسماء المنتخبة من الف اسم و جعل اخر الحروف حرف الهاء اشارة الى ان الرجوع الى الهوية كما قال و ان الى ربك المنتهى فاذا انتهى العبد الى الله بِسَيْرٍ دَوْرِيٍّ اختياريّ نجا من كدورات الكثرات والتعيينات و كل مَنْ لم يتحصّل على شئ من السلوك بقى في وسط الطريق بل في اوّله و حَار حيرة لا انكشاف بعدها كما قال تعالى و من كان في هذه اعمى فهو في الآخرة اعمى على ما حَقَّقْنَاهُ في تفسيرنا الموسوم بروح البيان و في كتاب تمام الفيض.

(١١٨b) ورد قوله تعالى. قل هو القادر على ان يبعث عليكم عذاباً من فوقكم او من تحت ارجلكم او يلبسكم شيعة و يذيق بعضكم بأس بعض. اعلم انّ عذابه تعالى من الفوق بالنسبة الى الخواصّ هو الحجاب المسدول على وجه الروح والقلب المانع اياهما من الشهود والمعاينة وَ من التحت هو أوصاف البشرية و استيلاء الهوى و نحوه لانه كما انّ السّماء فوقانيّة والروح صُورَها في الانفس كذلك الارض تَحْتَانِيّة و التّفس صُورَها فيها. و ايضا انّ الأحكام وَ الاقضية تنزل من السّماء والعذاب قد يحصل من التحت لان السّجين تحت الأرضين و تحقيقه انّ حدّ

الدُّنْيَا من مَقْعَرِ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ اِذَا مَا فَوْقَهَا الْكُرْسِيُّ وَ هُوَ اَرْضُ الْجَنَّةِ وَ فَوْقَهُ الْعَرْشُ الْمَحِيطُ وَ هُوَ سَقْفُهَا فَمَا عَدَا الْعَرْشَ وَالْكُرْسِيَّ مِنَ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَالْعُنَاصِرِ كُلِّهَا مِنْ عَالَمِ الْكَوْنِ وَالْفَسَادِ وَ لَذا تَتَبَدَّلُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَ تَتَغَيَّرُ عَمَّا هِيَ عَلَيْهِ الْآنَ كَمَا نَقَطْتُ بِهِ الْآيَاتِ فَالْعُلُوِّ فِي الْحَقِيقَةِ اِنَّمَا هُوَ الْعَرْشُ وَالْكُرْسِيُّ وَمَا عَدَاهُمَا مِنَ السَّقْفِيَّاتِ لَوْ قَوْعُهُمَا فِي السَّفْلِ يَوْمَئِذٍ وَ اِنْ كَانَ الْيَوْمَ يَعَدُّ السَّمَوَاتِ عُلوِّيَّةً بِالنِّسْبَةِ اِلَى الْاَرْضِيْنَ وَ مِنْ هَذَا يَعْلَمُ سِرَّ نَزُولِ الْعَذَابِ مِنَ السَّمَاءِ مَرَّةً فِي صُورَةِ الصَّاعِقَةِ وَ اُخْرَى بِالرِّيحِ وَ الطَّوْفَانِ وَالصَّيْحَةِ وَ غَيْرِهَا لِانَّ كُلَّ ذَلِكَ لَكُونُهُ مِنْ جَنْسِ الْعَذَابِ مُلْتَحِقٌ بِعَذَابِ جَهَنَّمَ فَادَّا مَا تَحْتَ الْكُرْسِيِّ اِلَى تَحْتَ الْاَرْضِيْنَ السَّبْعِ حَدَّ جَهَنَّمَ وَمَا فَوْقَهُ حَدَّ الْجَنَّةِ فَنَسْتَأْلهُ تَعَالَى مَا كَانَ يَنْزِلُ مِنْ حَدِّ الْجَنَّةِ وَ تَنْعَوِّذُ بِهِ مِمَّا يَنْزِلُ مِنْ حَدِّ جَهَنَّمَ. وَ اَيْضًا الْعَذَابُ الْفَوْقَانِي هُوَ الْعَذَابُ الْمَبْعُوثُ مِمَّنْ هُوَ فَوْقَنَا فِي الدُّنْيَا مِنْ اَشْرَافِهَا وَ اكْبَرِهَا وَالتَّحْتَانِي هُوَ الْعَذَابُ الْمُرْسَلُ مِمَّنْ هُوَ تَحْتَنَا فِيهَا مِنْ اَذْلَافِهَا وَ اصَاغَرِهَا وَ مِنْ ثَمَّ لَمْ يَجِزْ اِنْ يَسْتَحْقِرُ احَدًا اَحَدًا لَا فِي الْمُنَاطَرَةِ وَ لَا فِي غَيْرِهَا فَاتَّهَ بِجُورٍ اِنْ يَكُونُ الْمَرْءُ مَغْلُوبًا مَقْهُورًا تَحْتَ يَدٍ مِنْ لَا يَعِدُّهُ شَيْئًا اِلَّا تَرَى اِلَى غُرُودِ عَذَابٍ بِالْبُعُوضَةِ وَ هِيَ اَحْقَرُ الْاَشْيَاءِ فَاهْلُ الْحَزْمِ وَ الْعَقْلُ يَخَافُونَ اِلَهَ تَعَالَى فِي كُلِّ حَالٍ فَاتَّهَ اِذَا ارَادَ اِيصَالَ شَرِّ اِلَى عَبْدِهِ يُوصِلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَ رُبَّمَا رَايْنَا الْاِعْزَةَ اَذْلَهُمُ الْاَذْلَاءُ وَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْمَكْرِ الْخَفِيِّ. قَوْلُهُ اَوْ يَلْبِسُكُمْ شَيْعًا اِشَارَةً اِلَى كَوْنِ النَّاسِ فَرَقًا مُخْتَلِفَةً كَمَا فِي يَوْمِ هَذَا الْوَارِدِ لِاجْلِ الْقَتْلِ الَّذِي سَبَقَ وَ قَوْلُهُ وَ يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بِأَسَ بَعْضٍ اِى يُذِيقُ الْكَافِرِينَ بِأَسَ الْمُؤْمِنِينَ وَ بِالْعَكْسِ وَ كَذَا يُذِيقُ الْمُنْكَرِينَ بِأَسَ الْمُقَرِّينَ وَ بِالْعَكْسِ وَ وُرُودُ هَذِهِ الْآيَاتِ فِي مِثْلِ هَذَا الْيَوْمِ لَا يَخْلُو عَنْ تَشْدِيدَاتٍ وَ تَخْوِيفَاتٍ صُورِيَّةٍ وَ مَعْنَوِيَّةٍ فَاتَّهَ لَا يَأْمَنُ مَكْرَ اِلَهٍ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ وَ كُلٌّ مِنْ بَدَى الْجَمَالِ وَ الْجَلَالِ مَبْسُوطَةٌ اِلَى يَوْمِ السُّؤَالِ فَلَا بَدَّ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْخَشَةِ وَ كَذَا مِنَ الرَّجَاءِ وَ الثِّقَةِ لَعَلَّ اِلَهَ تَعَالَى يَدْفَعُ الشَّرَّ وَ يَرْسُلُ السَّرَّ بِجُرْمَةٍ مِنْ هُوَ نَوْرُ النُّورِ وَ بَدَارُ الْبَدُورِ.

(١١٩a) وَرَدَ قَوْلُهُ تَعَالَى. وَ قَدَّمُوا لَا نَفْسَكُمْ. اِى مِنْ الْاَعْمَالِ الصَّالِحَةِ لِلدَّرَجَاتِ وَ مِنْ الْفَنَاءِ فِي اِلَهٍ لِلْقُرْبَاتِ فَانَّ كَلَامًا مِنْهُمَا مِمَّا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّفْسُ الْقَدْسِيَّةُ لِانَّ الْجَنَّةَ تَشْتَمِلُ عَلَى الصُّورَةِ وَالْمَعْنَى وَ فِيهِ اِشَارَةٌ اَيْضًا اِلَى تَقْدِيمِ الصَّدَقَةِ قَبْلَ نَزُولِ الْبَلَاءِ فَانَّمَا مِمَّا يَنْتَفِعُ بِهِ النَّفْسُ فِي دَفْعِ الْبَلَاءِ كَمَا وَقَعَ لكَثِيرٍ مِنَ الصَّالِحِينَ وَ فِيهِ اِشَارَاتٌ أُخْرَى لَا تَخْفَى عَلَى أَهْلِ الْعِلْمِ وَالْفَهْمِ.

وَ رَدَّ قَوْلُهُ تَعَالَى. وَلَا تَوَمَّنُوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ. اَعْلَمُ اَنَّ الدِّينَ الْمُضَافَ اِلَى أَهْلِ التَّوْحِيدِ هُوَ دِينُ التَّوْحِيدِ وَالدِّينَ الْمُضَافَ اِلَى أَهْلِ الشَّرْكِ هُوَ دِينُ الشَّرْكِ فَعِبَارَةُ الْآيَةِ وَ اِنْ كَانَتْ فِي أَهْلِ الْكِتَابِ وَ لَكِنْ كُلُّ عِبَارَةٍ فِي حَقِّ أَهْلِ الْكُفْرِ وَالْحِجَابِ فَهُوَ اِشَارَةٌ فِي حَقِّ أَهْلِ الْاِيْمَانِ وَالْكَشْفِ. بِمَعْنَى اَنَّ أَهْلَ الْاِيْمَانِ وَالْكَشْفِ وَ هُوَ أَهْلُ الْاِيْمَانِ الْحَقِيقِيِّ مَتَّصِفٌ بِضِدِّ اَوْصَافِ الْكُفْرِ كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى صَمَّ بِكُمْ عَمَى فَانَّ زَوَالَ هَذِهِ الْحَوَاسِّ ذَمٌّ فِي حَقِّ الْكُفْرِ مِنْ حَيْثُ اَنْهَمُ صَمَّ عَنْ اسْتِمَاعِ الْحَقِّ وَ بِكُمْ عَنْ كَلَامِ الْحَقِّ وَ عَمَى عَنْ شَوَاهِدِ الْحَقِّ الْمُؤْمِنِينَ الْكَامِلِينَ مِنْ حَيْثُ

^٤ Bu kelime A nüshası ١٦a nolu varakta ve E nüshası ١٠b nolu varakta يَوْمَئِذٍ şeklinde yazılmıştır. B nüshasında ð harfinin noktası eksiktir.

انهم صمّ عن استماع كلام الاغيار و بكم عن التكلم بماسوى الاذكار و عمى عن رؤية غير الله لواحد القهار و كالكفر فانه فى الشريعة مردود لتعلقه بانكار ما يجب الايمان به و فى الحقيقة مقبول لتعلقه بماسوى الله تعالى كما قال تعالى و من يكفر بالطّاعوت و يؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى فانه تعالى قدّم الكفر بالطّاعوت و هو فى الحقيقة ماسوى الله تعالى فانه مُضِلّ عن الله فلا بدّ من الكفر به و تخلية القلب عنه فانه ما لم يحصل هذا الكفر لم يحصل الايمان المشار اليه بقوله و يؤمن بالله و هو التوحيد الحقيقى و ان شئت قلت الكفر الحقيقى هو ستر الوُجودات بالفناء فى الله حتى لم يبق أثر من اثار الكون اصلاً و مثاله انّ الانسان اذا اُخذ النظر الى الشمس تفرّق بصره فيصير بحيث لا يرى شيئاً من الاشياء كانه فى ظلمة شديدة و هذه الظلمة هى الاصل لقوله عليه السلام ان الله خلق الخلق فى ظلمة ثم رشّ عليهم من نوره. اى قدّر الخلق فى ظلمة العدم ثم رشّ عليهم من نور الوجود بالفَيْض الاقدس والمقدّس فصّاروا ظاهرين بالوجود العلمى والعينى و فى الاية اشارة الى ان اهل الدين الحقيقى و ان كان يُراعى كل شئ فى مرتبته من حيث اسمه المتجلى به لكنه لا يؤمن و لا يتبع الا لمن هو مثله من حيث اسمه ظاهراً و باطنا فهنا يحصل الفرق بين العلم والعمل يعنى ان فلك العلم والشهود اوسع من فلك العمل والاحتجاب بالفرق و لذا لم يجر خلط مذهب بمذهب اخر و مخالفة ظواهر الشريعة فانّها من قيود الله تعالى قد قيّد بها المكاشفين والمحجوبين جميعاً فلا يصحّ خاعها والاطلاق عنها بحال من الأحوال الاوقت الضرورة الكاملة

(١١٩b) ورد فى السّحر الأعلى هذا البيت. الهى حقّى بى ثابت قدّم قيل. انى بزم صفاده اهل دم قيل. المراد بقوله دم هو النفس بفتح الفاء و فيه اشارة الى انّ هذا النفس التّقيس انما يحصل بصفاء القلب و خلوصه عن الكدورات الكونية بل عن التعلقات مطلقاً و فى البيت يلّمح و ذلك ائى وقت التجائى الى حرم الله و اقامتى فيه كنت اطوف بالليل ثم ارجع الى الحطيم و اشتغل فيه ففى سحر من الاسحار لقيت الخضر عليه السّلم فقال فى اذن بهذه العبارة يا هو انا الخضر ايش تريد فقلت ادع الله لى فقال جعلك الله من الانفاس ثم غاب عنيّ و هذا مقام شريف اشار اليه النبى عليه السلام بقوله ائى لأجد نفسى الرحمن من قبل اليمين. و كان نفس الرحمن و قطب الأبدال فى اليمن وقتئذ عصام الدين القرنى عمّ أويس القرنى فقد جعله الرحمن من اثار رحمته الخاصة نفساً يتنفّس به الوجود عن مضيق العدم و يبقى ببقائه كما يبقى الانسان ببقاء نفسه و كما انه حىّ بتتابع نفسه فكذا العالم باق موجود الى يوم القيمة بانفاس الاولياء المؤكّلين عليه و تواليها عصرًا بعد عصر و هم فى كل عصر عدد الانبياء عليهم السّلم على ان يكون كلّ منهم وارث نبيّ من الانبياء و مظهر سرّه جمالاً و جلالاً و كمالاً فانظر الى استعداد هذه الامة المرحومة بالرحمة الخاصة الاختصاصية فانّ من جاء قبلهم فى مدّة ستّة الاف سنة جاء فيهم فى لمح البصر فاذا كانوا فى كل عصر على العدد المذكور فما ظنك بكثرةهم فى مدّة ألف سنة و هى عمرهم على ما جاء فى الحديث. ان استقامت امتى فلها يوم و ان لم تستقم فلها نصف يوم. فقد استقامت و الحمد لله حتى زاد عمرهم على نصف اليوم الذى هو خمسمائة سنة فانّ اليوم الواحد عند الله الف سنة على ما نطق به النصّ والحاصل انّ بامتداد النفس الرّحمان المتجلى فى اوليائه و خواصّه يمتدّ وجود العالم ولا مراً رتب و كلاء السلاطين و الملوك و هم ظلّ الله يعنى انهم أخذوا ترتيب المراتب و استخدام الخدّام فى المطالب من المضاف اليه و هو ذوالظلّ

الذى هو قطب الاقطاب المترجم عنه بالغوث الأعظم وسائر من يليه من حواصنه واتباعه وهذا الترتيب ليس بمخصوص بما بعد النبي عليه السلم بل كان كذلك في زمانه المنور على ما أشرير اليه بكون عصام الدين قطب الابدال في ذلك الوقت و كان النبي عليه السلم في حياته هو القطب الظاهر والباطن و لما انتقل من هذه النشأة تفرق المراتب فانتقل القطبية الظاهرة الى الملوك و هى صورة الشريعة والنبوة و لذا كانوا اهل السياسات و ارتحل القطبية الباطنة الى من هو مظهر نظر الله تعالى في كل عصر و هى صورة الحقيقة والولاية و لذا كانوا اهل التصرفات فهذه الشريعة والحقيقة و كذا النبوة والولاية باقية ببقاء الدهر فان قلت ان النبي عليه السلم بين اظهرنا في كل عصر فقد صدقت و هو الان حى في قبره.(١٢٠a) و فى البيت ايضا اشارة الى اتصال النفس من هذه الفقير الى يوم القيمة فان الله تعالى لا يضيق تحليه و قد قال لى شيخى و سدى روح الله روحه قريباً من وفاته انه تم بى الثلثون من هذه السلسلة يعنى سلسلة الطريقة من سيدنا على كرم الله وجهه الى ان انتهى اليه قدس سره ثم قال و ان هذا الشأن العالى لا يحصل الا بالخدمة والنفس فالخدمة و وظيفة المريد والنفس شان الشيخ و اتى وجدت ما وجدت بالخدمة والنفس ثم قال مشيراً الى هذا الفقير و ان هذا النفس يتصل بك بعدى فأتى اجلت خاطرى و ادركت قلبى فى جميع الخلفائى و هم يبلغون مائة و خمسين و انه لم يقع فى خاطرى الا انت و انه اشارة الى وراثتك فبكى و ابكاني و اخذ بيدى و اخذت يده فقبلتها على ما بينته اظهر من هذا و اكثر فى كتابي الموسوم بتمام الفيض و هو الذى صنفته بعد وفاة حضرة الشيخ قدس سره و بينت فيه اسرار الطريقة الجلوتية بالجيم و ما يتبعها و كذا احوال حضرة الشيخ اولاً و اخرا ظاهراً و باطناً و هو مجلد واحد يزيد على عشرين جزءاً. و لله الحمد على اتصال النفس و بقاء الروح و وصول الفتوح و الله يختص برحمته من يشاء و لذا قيل لى عند رأس النبي عليه السلم فى حرمة و ما كنت ترجوان يلقي اليك الكتاب. و كيف يرجوا ليتيم الفقير ان يكون غنياً سلطاناً لكن الله تعالى على كل شئ قدير و لذا قال تعالى لم يحدك يتيما فاوى و وحدك ضالاً فهدى و وحدك عائلاً فاغنى. و قد اشار سورة الضحى والانشراح و التصبر الى كليات احواله عليه السلم فى الكمالات و كل ما ورد فى حقه عليه السلم عبارة ففيه اشارة الى احوال ورثته لانهم على اثره علماً و عيناً و حقيقةً و كذا قولاً و فعلاً و حالاً و مقالاً و كمالاتاً و ان لم يكونوا فى مرتبته عليه السلم و معه فى كل مرتبة اذ الاولياء لا يدوقون ادواق الانبياء فانهم دونهم فى الدرجة و لذا اخر الله الصديقين فى القرآن عن الانبياء لكن لهم يداً عظيمة فى العلم بمقاماتهم و ادواقهم كما ان منا من يعرف السلطان و جميع اطواره و احواله لكن ليس له ذوق السلطنة فالذوق فوق العلم و يكفى للعبد شرفاً ان يرث مولاه فى بعض الموارث فأتى له ان يكون حرّاً و كذا يكفى للفقير فخراً ان يكون فقير مثل هذا الغنى الا ترى الى اتباع السلطان فان لهم مزية على اتباع الوزير و كذا على غيرهم فالمؤمنون بهذا الشأن تحت جناح الاولياء و هم تحت جناح القطب و هو تحت جناح الاسم الله و الاسم الرحمن و منه الفيض و اليه يعود الامر فاعرف و لا تكن من المنكرين الجاهلين المحرومين. بل كن من المقرين العارفين المرزوقين. والله المعبين.

(١٢٠b) ورد قيل الصبح ليلة الثلاثاء قوله تعالى. انا لله و انا اليه راجعون. و كانه اشارة الى تأخر

النهوض فى تلك الليلة عن العادة الاولى فوقع بعض الفوت بسبب بعض الاعذار العادية.

و قد لآح لى وقتئذ هذان البيتان باللسان التركى. رآحته طالبوب شو جانك جقوق اويور. ججهرة دلدن غبارى نييجيور. حيف اول انسانه كيم بو باغده. اويويه نركس كى اوته طيور. و فى الآيه اشارة الى ان الفرقه فى الكون و الوصلة فى الحركة فان الرجوع انما يحصل بالحركة. و فى هذا المعنى ورد بيت المثنوى. فرقتى لو لم تكن فى ذا السكون. لم يقل انا اليه راجعون. يعنى ان لفظ الرجوع اشارة الى ان النفس المطمئنة لا بد لها من المصير الى ربها كما قال ارجعى الى ربك حتى يحصل لها الوصلة فى مقام الوحدة بالفناء التام فاذا لم ترجع و بقيت فى الأوصاف و استقرت فى عالم الغربة لم تجد بدا من الفراق فان الغريب اهل الفراق لا محالة و هو من فارق وطنه و وطن الروح عالم الأرواح و وطن اسر عالم الوحدة و لكون الوصال انما يحصل بالسير و السلوك و مفارقة الأوصاف و مباعدة عالم الحدوث و مقاربة عالم الوجود قيل. فى الحركات بركات. اى بركة القرية والوصلة والشهود والعيان و اما قوله من ثبت ثبت. فهو فى غير موطن الحركة و ايضا معناه من ثبت فى طريق الحركة و اجتهد بلا كسل و فتور و سار سيرا بلا تقاعد عن التوجه الاحدى الى الرب الغفور نبت و ظهر عندى مطلوبه و وجد لذة السكون عند محبوبه فالليل اشارة الى عالم الكون و ذلك الكون لا يحصل الا بالحركة فى عين السكون كما ان النهار اشارة الى عالم الحركة و تلك الحركة لا تحصل الا بالسكون فى عين الحركة فان العبرة انما هى بالبوطن لا بالظواهر و جميع الحركات الربيعية اشارة الى الحركة الى جانب المبدأ بالظهور فى عالم الصفات و جميع الصدمات الخريفية اشارة الى السكون عند الوصول بالبطون فى عالم الذات اذ الشتاء اشارة الى القيمة و لا حركة بعدها بل تتم الدورة بها و تضمحل الانقلابات عندها فالانسان ما دام فى هذا الموطن لا يتخلص من الحركة فى الظاهر و ان كان و اصلا الى السكون فى الباطن و ذلك فى الشرائع التى تقتضى الحركة و اما الحركات الدورية كما للخلوتية فتنتقل الى البطون عند الانتهاء فاعرف و كن من الذين يتحرك الله الى جوانبهم بتزوله وقت السحر الأعلى بالفيض الكثير الى سموات نفوسهم القدسية و قلوبهم المطهرة و ذلك بالتعرض فى ذلك الوقت لنفحات الله تعالى كما ورد فى النص تداركنا الله اياكم بفضلته وجوده

(١٢١a) ورد بوقوع الفتنة بين الناس يمتحن العلماء. فان بعضا منهم يجتهد فى ازالتها و اماتتها و بعضهم يتركها على حالها فيظهر الحق منهم من المبطل و معياره قوله تعالى انما يخش الله من عباده العلماء فمن وجد فيه الخشية فهو من العلماء فى الحقيقة و ان لم يكن من اهل الرسوم على ما هو المتعارف بين الناس و من لم يوجد فيه ذلك فهو من الجهلاء فى نفس الامر و ان كان من اهل العلوم الرسمية المعتبرة عند الغافلين و ذلك ان العلم اما لسانى و هو علم الغافلين و اما جنائى و هو علم المتقطين و علامة الاول عدم المبالاة بالشرائع والاحكام و عدم الخوف من الله الملك العالم و علامة الثانى خلافه فمن استشعر الخوف من الله تعالى فى قلبه غار غيرة الهية فلم يرض للفواحش ما ظهر منها و ما بطن و صار سببا لصلاح الناس و انتظام العالم و سبب ورود هذا الوارد انه لما وقع القتل فى الجامع الكبير ليلة القدر و ورد المنشور من قبل السلطان مصطفى والمولى والمباشر لاستماع تلك

° Bu kelime A nüshası ۲۰a nolu varakta eksiktir.

الدعوى و اجراء الحقّ تلوّن علماء بروسه فلم يكن منهم من اهل التمكين من يُعين الحقّ و لا يخاف لومة اللائم و ظهر به اهم ليسوا على الحقّ اصلاً و انما هم اهل البطلان ليس لهم غيره في دين الله تعالى قطعاً اولئك الذين لعنهم الله فاصمّهم و اعمى ابصارهم.

ورد في السّحر الاعلى هذا الرباعى باللسان الفارسيّ. علّت من شذز علّتها جدا. كى ندا ند علّت من جز خدا. مرده ام ارسطوت معشوق من. زهر شد آخر مرافاروق من. علّة العاشق علّة العشق والحبة فانه يصير بها كالمريض بحيث لا يستريح في الليل و النهار و يصفّر لونه و ينحل جسمه و يذوب قلبه فلا يعرف حاله في ذلك الا الله كما لا يعرف حال المريض الا هو تعالى و لاجل هذه العلّة الحقيقية التي يصحّ الوجود الانساني بها اهبط آدم ابوالبشر عليه السلم من جنة الماوى الى الارض لان العشق انما يتنى على البلاء و محلّه الدنيا لا الجنة و به ظهر الفرق بينه و بين الملائكة لان الملائكة و ان كانت لهم رقائق عشق و محبة لكنها لم تكن من الرقائق المبنية على البلايا و الامتحانات و اشار البيت الثانى الى انّ العاشق حال العلة اهل قهر و جلال و عظمة اذ لا يفنى وجودياته الا بهذا القهر و السّطوة الواصل اليه من جانب المعشوق رحمة منه له فانه يرحمه به حتى يزول به الحجاب المسدول بينما فالسّم القاتل القهرى. تمثّلة الدرياق الفاروق له فكما انّ بالدرياق يزول ضرر السّم فكذا بالقهر و البلاء يزول ضرر الاثبات و يصفوا لوجود عن الكدورات (b ١٢١) و في هذا الوارد اشارة الى انّ جميع اللغات المختلفة مُندرجة في الحقيقة الانسانية و لذا تكلم ابو البشر عليه السّلم بها و هى على ما في بعض الاخبار سبعمائة الف و ان كان المشهور منها سبعين و لعلّها اختصار ذلك التفصيل و لما كان سرّ الانسان و سرّ الله تعالى واحداً كما قال في الحديث القدسي سرّ الانسان سرّى و سرّى سرّه اى سرّ الانسان صورة سرّى و سرّى معنى سرّه اقتضى ان يتكلم الله سبحانه بكل لغة من تلك اللغات و لا ضرر في ذلك لان الكلام النفسى عار مجرّد و عن لباس العربية و الفارسية و التركية و غيرها و انما يكسوه كسوة العربية مثلاً حين الانزال و الارسال والوحى و الالهام فهذه الكسوة من ضروريات مراتب التّزلات و الاسترسالات و الا فكلّامه تعالى مطلق عن القيود و من مشى على المراتب لم يقع في الحرج.

ورد قوله. لا يجوز للمؤمن ان يكون كالرحى. اى بحيث لا يثبت على حال كالرحى و هذا اشارة الى التلوين المذموم و المردود و هو تلوين اهل الغفلة و الحجاب و اما التلوين المقبول الممدوح و هو تلوين اهل اليقظة و الكشف فيجوز للمكاشف ان يكون في هذا التلوين كالرحى و ذلك لان الاول مضاف الى النفس و اطوارها المتّزلة و الثانى منسوب الى الحق و تجلياته المتنوّعة

و لذا ورد بعده قوله. دُر مع الذى داراً. و خلّ السّاكن و الدّاراً. و اعلم انّ مع الحركة السّكون. و ان الذى لم يكن فسوف يكون. الالف للاطلاق في دارا و الداراً فالاول ماض من الدّوران والثانى اسم لدار السّكنى و المعنى دُر مع الامر الالهى الذى دار اى حيث دار فدر معه و خلّ دار الدنيا و ما فيها و لا يكن الاكوان علاقة لك و مانعاً من الدوران مع الامر الالهى فانك مامور بهذا الدّوران فمن دار به لم ينظر الى الاكوان فانّ حال الاكوان

مختلفة والله تعالى كل يوم في شأن و لا يخفى ما في جمع الساكن مع الدور من اللطافة و اعلم ان مع الحركة السكون فلكل عسر يسر و لكل اضطراب اطمئنان و ان الذى لم يكن الى الان من المطالب فسوف يكون في الوقت المرهون هو به فان الامور الواقعة في الكون تدريجية لا رفعية فكما ان الدم لا يصير لبناً في لحظة واحدة فكذا لا يصير القهر الى اللطف في طرفة عين ففي هذا الوارد تسلياً لهذا الفقير الى تسليية و حمل على الاضطراب و الدلة و الافتقار فانه طريق الصوفية المحققين قدس الله اسرارهم و هذا الوارد نشاء من الاضطراب في القتل المذكور و ظهور الغيرة والله تعالى فعال لما يريد و ان الله يريد و العبد يريد فلا يكون الا ما يريد الله فلا بد من فناء الارادة و ان الدنيا حيث انتهت الى اخرها فلا طمع في شئ من الانتظام و صفاء الخاطر و ان كان هذا من شرائط السلوك في نفس الامر اذ لا بد من المكان و الزمان و الاخوان و صفاء الخاطر.

(١٢٢٨) ورد قوله تعالى. ان هي الا فتنتك. اشار الى ان الفتنة الواقعة بين العباد التي من جملتها ما وقعت في بروسه من فتنة القتل على ما سبق انما هي من الله تعالى بمتحن بها عباده ليميز بين المؤمن و الكافر و المخلص و المنافق و الصديق و الزنديق و السني و الملحد كما اشار اليه ما بعد الآية و هو قوله تعالى تضل بها من تشاء و تهدى بها من تشاء و قد كان كذلك حيث ظهر بفتنة القتل المذكور كفر بعض الناس باستحلال المعصية و استحسان الحرام و هم اهل الانكار جميعاً من علمائهم والاميين منهم و ايمان بعض الناس و هم اهل السنة و الجماعة الخائضون من الله الامرون بالمعروف والناهون عن المنكر و لم يقع في بروسه مثل هذا المعيار والحق مذ فتحت و فيه اشارة الى فتنة القوى في الانفس فانها فتنة الروح يعنى ان الفتنة بين القوى الحيرة والشريعة انما وقعت بتعلق الروح الانسان بالبدن تعلق التدبير و التصرف و حيث تصرف فيه بالتأثير فخصت القوى بالمحاربة بعضها ببعض لكن اُسندت القبائح و الشرور الى النفس و تنها الجسدانية لظهور سلطتها فيه و لرعاية الادب فانه تعالى بيده الخير و من هذا يسأل الجسم و الروح جميعاً يوم القيمة فان الظاهر والمظهر احدهما بالآخر ارتباطاً كلياً. تفكرت ان الله تعالى خلق ما بين المشرق والمغرب خمسمائة عام لا ازيد و لا انقص و كذا ما بين السماء والارض

فورد قوله تعالى. او لم يروا ان الله الذى خلق السموات و الارض. يعنى خلق السموات بما فيها في يومين كما قال في اية اخرى فقضاهن سبع سموات في يومين و خلق الارض في يومين و منافعتها في يومين اخرين كما قال في اربعة ايام فصار المجموع ستة ايام على ما نطق به النص و هو قوله تعالى و لقد خلقنا السموات و الارض و ما بينهما في ستة ايام و نصف الستة ثلاثة فاذا كان كل من طول الارض و عرضها و عمقها خمسمائة كان المجموع الفاً و خمسمائة و ذلك باعتبار الظهور فاذا انضم اليه الالف والخمسمائة الاخرى باعتبار البطون كان المجموع اثلاثة الآف فاذا انظم اليه احادية الآلاف كان المجموع اربعة الاف و هو معنى قوله تعالى في اربعة ايام اذا المراد به اليوم الالهى و للانسان اربع مراتب النفس و القلب و الروح و السر فالف للنفس و الف للقلب و الف للروح و الف للسر اشارة الى عمر هذه الامة و لما لم يكن للكافر مرتبة السر فانه لم يتجاوز مرتبة الروح كان مسيرة غلط

جلده يوم القيمة ثلاثة أيام على ما نطق به الحديث لأن النفس و القلب و الروح قد تكاثفت فصارت شيئاً واحداً و
ايضاً ان مرة عمر هذه الأمة باعتبار الزائد و بحساب ما بين النفختين و ما بعده الى ان يدخل اهل الجنة الجنة و
اهل النار النار تقرب من الف و خمسمائة على ما نص عليه الامام السيوطي رح في رسالته فيصير المدد باعتبار
الظهور و البطون ثلاثة الاف (١٢٢b) و لما أبطل الكافر استعدادة في هذه المدة لأن مدة المجموع تفصيلاً مدة له
اجملاً من حيث أنه من افراد ذلك المجموع و تكاثفت عليه الحجب الكونية ظاهراً و باطناً و غلظ تركيبه جداً
بحسب بتلك العقوبة في النار بان يكون مسيرة غلظ جاده ثلاثة أيام نعوذ بالله تعالى من تراكم الحجب مطلقاً. ثم ان
هذا الاعتبار انما هو بادن حد الدنيا لا باعلاؤه فان اعلاؤه انما يعتبر في الحقيقة من مقعر السماء السابعة على ما
سبق. و انما كان مدة خلق السموات يومين لانها على النصف من الارض من حيث انها حاملة للارواح و الأسرار
فقط و قد عرفت ان للروح يوماً من الايام الالهية و للسّر كذلك فالمجموع يومان اي ألفان و بهذا يُعرف ان نعيم
اهل الملكوت على النصف من نعيم اهل الناسوت فان سعداء اهل الناسوت يتنعمون في الجنة في المراتب الأربع
فلكل من الجسد و النفس و القلب و الروح و السرحظ غير حظ الآخر من التجليات الالهية بخلاف اهل الملكوت
فانهم لا ياكلون و لا يشربون و لا ينكحون لا بعد القيمة و لا قبلها على ما يشير اليه ووقوفهم في مقام الصمدية
بخلاف الجن فانهم يشاركون الانس في النعيم و ان لم نعلم كيفية نعيمهم كما شاركهم في الدنيا في انواع
التكليف. و لما كان جهنم دار العذاب في الصورة لا دار الثواب لم يكن لأهل النار نعيم مثل نعيم اهل الجنة من
الاكل و الشرب و النكاح و اللباس و غير ذلك لانهم ما باشرها في الدنيا بابدانهم و نفوسهم و قلوبهم
فأنحصروا في المال الى ما انحصر اليه اهل الملكوت فهم على نصف اهل الجنة فتفتطن و ظنّ خيراً و لا تستال عن
الخبر فان العهد المأخوذ يأبى الافشاء فوق هذا.

قيل لي ليلة الخميس بهذه العبارة التركية. امور سياسيّه اسمعيل افنديه اصمرلندى. و وقع هذا الوارد و
الخطاب في تلك الليلة مراراً و في مرة منها وقع عبارة امور معنويه بدل قوله امور سياسيّ و هي اعم لانها تشمل
الامور الجلالية و الجمالية بخلاف الامور السياسيّه فانها منحصرة في الجلالية و سرّ هذا اجمالاً ان اصحاب القتل
المذكور من الطائفة المسماة بسوخته شهد عليهم الشهداء فكتب القاضي حُججهم و حبسوا تلك الليلة صبراً على
ان يُصلبوا فأعلمني الله تعالى ان تلك المؤاخذه التي هي من الامور السياسية انما نشأت من تأثير التوجّه و ظهور
الغيرة فان الآثار الواقعة في الخارج انما هي من تأثيرات البواطن على ان لكل امرٍ اميراً و لامرٍ ستماني الله بعبد القادر
كما ستماني اسمعيل و عبد الحق و غير ذلك على ما اشرت اليه سابقاً فافهم فقد مرّت اليك و انما أسند الامور
السياسية الى اسمي اسمعيل لان هذا الاسم ستماني به اهلي و هو باعتبار جسداني و ظاهري و قالي و ان كان معناه
مطيع الله بالسريانية فالتخصيص انما هو لهذا و هو لا ينافي ان الامور السياسية و غيرها مفوض الى من حيث اسمي
عبد القادر و نحوه و ذلك من حيث الحد الذي حدّه الله لي من جهة تلك التسمية فتاثير (١٢٣a) في ذلك الحد
المخلود انما هو بباطني و باعتبار مرتبتى و حدى الذى اقامني الله فيه لا باعتبار ظاهري فانه ليس لي في الظاهر شئ
من الامور السياسية و انما يتعاطاها اهلها من الحكام و الولاة فالصورة تحفظ الصورة والمعنى يحفظ المعنى والاثار من

الحقائق و الصّور من الأرواح والملوك من الملكوت و ليس الملكوت الآ بيد الله فمنه الافاضة و التأثير و هو على ما يشاء قدير و ليس العبد الا كالألة لافعاله والمرأة لظهور آثار اسمائه و صفاته و ذاته و جلاله و جماله و كمالاته هذا هدى و الذين اهتموا زادهم هدى و اتاهم تقواهم ان اكرمكم عند الله اتقاكم قل بفضل الله و برحمته فبذلك فليفرحوا هو خير مما يجمعون و اخر دعواهم ان الحمد لله ربّ العالمين.

قيل لى بهذه العبارة التّركية. قدر عالم هميشه جّاه ايله در. صانمه كيم قدر و شرف جاهله در. اعلم ان الله تعالى لا يُلهمنى بشئ و لا يخاطبني بأمر يحمل الاّ و يُلهمنى معناه و ذلك فى عالم الألهام و الخطاب أيضا فكلّ ما أوّردته فى هذه المجلّة من الوارد و الخطاب الممدود عليه بالمداد فانما هو من الله تعالى نظماً و معنى و كلّ ما اوردته بطريق الشرح و الايضاح فانما هو من الله معنى و الهاماً لكن العبارة و اللفظ منى و هو كالحديث القدسى اذ الوارث يرث الرسول عليه السّلم فى مراتبه بحسب استعداده فأعرف و لا تغلط كما اشترت اليك فيما سبق ما يُعنى عن الأعادة هنا فالهمتُ فى البيت المذكور أنّ ما وقع فى المصراء الأوّل هو الجاه. بمعنى القبول عند الله و ما وقع فى الثّانى هو الجاهل مع انتظام المعنى فيه بالجاء أيضا على ما لا يخفى و معناه أنّ قدر العالم بالعلم الحقيقى و شرفه و عزه لا قدر العالم بالعلم الرسمى انما هو بالجاء المعنوى و القبول الالهى فاذا قبل الله عبده العالم بعلم ذاته و صفاته و افعاله و خلع عليه خلعة القبول والشرف كفى له ذلك عزّاً و فخراً سواء كان له عزّ و شرف و جّاه عند اهل الجاه الصّورى أو لا فلا تظن ان القدر و الشرف للجّاهل بالمعنى المذكور فأنّه لا قدر و لا شرف له عند الله و ان كان عالماً بالعلوم الزائدة كلها فانظر الله تعالى اطلق العالم فكان مُنصرفاً الى الكامل و هو المتّصف بما ذكرنا و اطلق الجّاهل ايضا فكان منصرفاً الى الكامل ايضا و هو ما لم يكن له خبر عن الله فى افعاله و صفاته و ذاته و لم يكن من العلوم النافعة على طائل. واعلم انه قد ضاع منى فى فترة العرب فى طريق الشّام حين العود من الحج مجموعة كبيرة فيها واردات الحرم و أسرار الحج بحيث لم يتيسّر ذلك لواحد قبل فى لطائف عباراته و حقائق اشاراته فأنّه اشتمل على النظم و النشر و المتن و الشرح و كان بعض النظم عربياً مفرداً و مثنوا و رباعياً و بعضه فارسياً و تركياً كذلك فلم يُرد الله ان يظهر للخلق فاحفاه منى و من غيرى و له حكمة فى ذلك.

(١٢٣ب) ورد عند قوله تعالى. شهد الله أنّه لا اله الاّ هو و الملائكة و أولوا العلم. أنّ الجلالة اشارة الى الحقيقة الانسانية الكمالية الاكملية التى ظهر بها بالفعل قطب الاقطاب و من يليه من الورثة الكبار كما فى قوله السلطان ظل الله فى ارضه فذو الظل هنا هو المظهر الاكمل الذى هو القطب الباطنى كما ان السلطان الذى هو الظل هو القطب الظاهرى فهما كالشمس و القمر حيث ان القمر فرع الشمس و حامل نورها و صورة سرّها فكذا السلطان صورة سرّ القطب و مجلى ولايته و مظهر سياسته و لذا ظهر بالملك العظيم و الامر التّأفد والحكومة الشاملة فهذه الحقيقة الانسانية صورة الحقيقة الالهية كما قال تعالى فى الحديث القدسى سرّ الانسان سرّى و سرّى سرّه و قال عليه السّلم خلق الله آدم على صورته اى الصّورة الحقيقية الّتى هى عبارة عن الحيوة والعلم والارادة والمقدرة والسّمع والبصر والكلام و هى صفات سبع مرتبة فى الحقّ و فى آدم و لما كانت هذه الحقيقة ظلّ تلك

الحقيقة ظهرت بصورة سرّ قوله تعالى ليس كمثله شئ فكما انّ الحقيقة الالهية شهدت في نفسها قبل التحليلات العلمية و العينية بوحدة هويتها فكذا حقيقة الانسانية شهدت بما مشاهدة سرّ قوله الان على ما كان عليه سواء كانت هذه الشهادة شهادة لنفسها بنفسها في نفسها و سواء كانت شهادة لربها في ذاته بذاته فانّ التحلي واحد والواحد لا يصدر عنه الا الواحد و لاينا فيه كثرة المتحلي له الا ترى الى الناظر فانه في لمح البصر يرى كل ما يحاذي بصره فأعرف و لا تقع في الغلط بسبب كثرة الوجودات الخارجة فالوجود من حيث هو هو وجود واحد لا يقبل العدم أصلاً كما انّ الماهية العارضة عليه من حيث هي هي عدم لا يقبل الوجود قطعاً فلما شهدت هذه الحقيقة بوحدة الهوية في عالم اطلاقها و تترّتها سرت تلك الشهادة في مراتب تتّزلّها الى الملائكة و هي القوى الروحانية فانّ الناس على دين ملوكهم ثم سرت منها الى أوّل العلم و هي القلوب التي في الصدور المشار اليها بقوله تعالى ذلك لمن كان له قلب اى قلب سليم متّصف بكمال العقل لا بل بتمام العلم فانّ العقل الاله في العلم اللدني الأسنى الذي هو المقصود الأهم من الخلقة الانسانية فقدّم القوى الروحانية لانه كما انّ أهل الملكوت اقدم وجوداً من أهل الناسوت فكذا القوى الروحانية بالنسبة الى القلوب لان القلوب متولّدة من ازدواج الروح مع النفس فهي متأخرة عن الأرواح و الابدان كتأخّر الأولاد عن الاباء و الامهات و لم يذكر النفوس لانّ شأنها أجهل فهي و الاجساد(١٢٤a) تابعة لما فوقها فاذا تنوّرت القلوب بانوار العلوم انقهرت النفوس تحت تسخيرها و أتى للسياس ان يكونوا سلاطين. واما حصّ العلم دون المعرفة لان العلم اخصّ الاوصاف فهو اشرف من المعرفة الا ترى ان الله تعالى يوصف بالعلم لا بالمعرفة و اما اصطلاحوا على قولهم عرفاء في حق ارباب الحقائق تمييزاً لهم عن أهل الرسوم الذين اشتهروا بكونهم علماء و ذكر في هذه الآية الهوية الذاتية لانها مبدأ التعينات الالهية كما انّ الكلام اخر تلك التعينات ثم لما تتّزلّ تجلّى تلك الهوية بالفيض المقدس الى عالم الأرواح كان الروح الحمدي عليه السّلم أوّل التعينات الكونية كما انّ النشأة الانسانية اخر تلك التعينات اذ لم يكن بعد هذه النشأة صورة اخرى يليق ان يتجلّى الله بها و لو كانت و لم يتجلّ الله بها كان بخيلاً و هو تعالى جواد مطلق يعطى للحقائق صور استعداداتها و يُفيض عليها ما تقتضيه و الى هذا المعنى اشار الغزّ الى قدس سره و هو من عظماء الطريقة بقوله ليس في الامكان أبدع من هذا الوجود و في بعض الروايات أبدع ممّا كان و اما اخبر الله تعالى في القران بالشهادة المذكورة ليتذكر النفوس شهادتهم الاولى و يتّهيأ والشهاداتهم الآخرة و يتّبعوا في ذلك القلوب والأرواح لانّ القلوب و ان ولدت بينهما لكن لها كمالات زائدة على كمالهما فهي خير من أبويها بحسب نشأتها و ما تحلّت به من الاوصاف الالهية والاخلاق الربانية المنوط ظهورها على ارتباط الأرواح بالابدان والاقبال جميعاً الى الله الملك المتّان و لا يفيدنا دعوى القدم بمعنى انّ النفوس و ان كانت اقدم من القلوب فقدمها انما هو بحسب التّشاة لا بحسب الكمال فالشجر قديم بالنسبة الى ثمره لكن الثمر افضل منه من حيث ظهوره باللذة المطلوبة و كثير من الصّوفية الاشياخ لا ينقادون الاوّل العلم في هذا الشّان ذهاباً الى تلك الدّعوى و قد قال تعالى قل هل يستوى الذين يعلمون و الذين لا يعلمون فالشّابّ العالم مقدّم على الشيخ الجاهل فانّ الشرف و القدر والجاه انما هو بهذه الفضيلة لا بغيرها من الاحوال العارضة و الامول المعتبرة عرفاً فانّ هذا المقام مقام باطن الشرع و هو مرتبة

الكشف الصحيح وَ الفتح الفسيح فأين العُرف من الشرع و أين الفرش من العرش و أين الحضيض من الأوج تداركنا الله و آياكم بفضله وَ نواله. و شرّفنا بالفناء و رؤية جماله.

(١٢٤b) ورد قوله تعالى.الله يصطفى من الملائكة رسلاً و من الناس.فيه اشارتان الأولى ان اصطفاء الرسل من الملائكة إيماء الى اصطفاء نبينا صلى الله عليه و سلم لانه في حكم الملك بوجوه الاول ان تتّله عليه السلم لارشاد الناس كان في مرتبة الروح وَ هى اعدل المراتب لانها متوسطة بين مرتبة السرّ والخبى و بين مرتبة القلب و النفس و الروحانية شان الملائكة لانهم اجسام الطيفة وَ لذا قال تعالى في حق جبريل عليه السلم تتلّ الملائكة فيها وَ الروح.و الثانى أنّه عليه السلم شارك الملائكة الاعلى في المقام الصمدى المشار اليه بقوله ايكّم مثلى انى ابست عند ربّى يطعمنى و يسقيني فكان يواصل الصوم و لا يحتاج الى الغذاء لامتلاء عروقه بالانوار وَ لذا كثر نكاحه لقوة روحه و اعتدال مزاجه.والثالث أنّه عليه السلم لم يعص الله تعالى لا قبل النبوة و لا بعدها و انما كان شأنه الفرض او الواجب او المندوب و انما وقع له العتاب الالهى في بعض الامور بالنظر الى منصبه الجليل او غير ذلك على ما بينا وجوه ذنبه عليه السلم في تفسيرنا الموسوم بروح البيان في سورة الفتح عند قوله تعالى ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر وَ قد مدح الله الملائكة بانهم لا يعطون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون و كذا كان عليه السلم قبل النبوة يتعبّد بما بقى من شرائع ابراهيم عليه السلم فلم يصدر منه لا شرك و لا شرب خمر ولا زمر و لا غيرها و اما بعدها فالامر ظاهر كما قال تعالى وَ وجدك ضالاً فهدى فان المراد وجدانه ضالاً عن الشرائع والاحكام التى تعبد بها هذه الامة و هدايته اليها بانزال القران لا الضلال المعروف حاشا.والرابع أنّه عليه السلم كان علوياً مكانة كالملائكة و لذا قال حبّب الى من دنياكم ثلث حيث اضاف الدنيا الى المخاطبين فكان ترابه ام يكن من تراب الدنيا بل من تراب الجنة ففى ضمن اضافتهم الى الدنيا السّلبية والارض التحتانية اضافة نفسه الى الاحرة العلوية والسماء الفوقانية و لغلبة روحانيته لم يتأثر بالسّم الخيرى الى الموت و قد مضى من حين ما اكله الى الموت اربع سنين ثم تأثر به عند الموت لان الموت يطراً على البشرية لاعلى الروحانية وَ بهذه الوجوه قلنا انه عليه السلم من الملائكة لكنّه تجسّد فى هذا الموطن بحسب تولّده من الابوين فليل له بشر على ما نطق به القرآن و لا يُنافى هذه البشرية تلك الملكيّة كما ان الله تعالى اطلق على عيسى عليه السلم الروح كما قال و رُوح منه مع تولّده من الامّ فكان رسولا من الملائكة الى البشر واصطفاه الله للرسالة بالتجسّد حتى ينتفع به المؤمنون البشريون.والاشارة الثانية ان اصطفاء الرسل من الناس اشارة الى اصطفاء ورثته عليه السلم من امته فاتهم كانوا نسوا الله فذكّرهم عليه السلم فتذكروا فاصطفاهم للرسالة الاختصاصيّة كما آدم عليه السلم وصفه الله بقوله فنسى ثم وصفه (١٢٥a) بقوله ثم اجتبااه ربّه فرسالة الامة رسالة ورثة لا رسالة اصالة لكن الوارث كالموروث عنه كما ان الوكيل كالاصيل و النائب كالقاضى والوزير كالسُلطان.ثم ان الاصطفاء لرسالة الوارثة اعمّ من ان يكون لارشاد الغير كما قال تعالى حكاية ادعوا الى الله على بصيرة انا و من اتبعنى وَ من ان يكون لتكميل نفسه فانه ربّ مردود الى البقاء لذلك والاول افضل لانه صاحب خير متعدّد فاذا عرفت هذا وقفت فى الاية على علم جليل لم تقف عليه قبل هذا فانّ القرآن لا ينقضى عجائبه.

ورد قوله. يُقرأ القرآن عليه قبل الدفن. أى يقرأ القرآن على الميت قبل الدفن بعد الغسل و على سفير قبره قبل ان يُهال عليه التراب ليدخل معه القبر و يكون انيساً له فان القرآن مُونس في القبر و لو تأخر التلاوة عن الدفن انتقص الأُنس و دخل عليه الوحشة بمقدار تأخرها فانظر الى هذا الارشاد الألهي و فيه تنبيه على ملازمة تلاوة القرآن أيام الحَيوة ليكون نوره معه حَيّاً و مَيِّتاً و لا يَرى الوحشة دنيا و آخرة و فوق هذا التحقّق بحقيقته والتخلق باخلاقه و لذا قالت عايشة رَضَ في حقه عليه السلم كان خلقه القرآن أى كان يتخلّق بالاخلاق الالهية الناطق بها القرآن و بالاوامر الواردة فيه بالامتثال صورة و معنى و من ثم كان القرآن صفةً له لازمة في الدنيا والآخرة لانه كلام والكلام صفة أزلية لله تعالى تجلّى بها لعباده في مرتبة الآخرة و لما كانت الصفة لا تفارق الموصوف كان القرآن لا يفارق ذيه فيجئ في القبر على أحسن صورة و يستأنس به و ربّما يُسمع من القبور تلاوة القرآن او يُرى بعض أصحاب القبور مصلياً في قبره و سرّ الاول أنّه لما لازمته في حياته صور الله ملكاً في صورته أو مثله بمثال جسّد اتى له في هذا الموطن يعنى خلق مثال صورته في هذا العالم فكان هو يقرأ الى يوم القيمة و يحصل له ثواب القراءة ابداً و لا ينقطع لآته من أعمال دنياه في الحقيقة و سرّ الثاني كثرة صلواته ايام حياته فيتمثل الملك بصورته العنصرية او رُوحه المفارق قيصلى هناك الى القيمة و يحصل له ثواب الأبد ايضا و من هذا عرفت ان الرُوح لا يفارق مقامه في العالم العلوى و ان كان لا ينقطع نوره من قبره كالشمس فالها في الفلك الرابع و نورها منتشر في الأرض. ثم ان في لزوم القراءة على الميت قبل الدفن اشارة الى وجوب التعليم و التعلّم قبل الموت و اللحد و الى تذكير النفس بالقرآن قبل تراكم الظلمات الترابية عليها و الى تكميل الرُوح به قبل ان يستتر نُوره و يختفى تحت ظلمات تلوينات النفس فانّ الوقت عزيز و الفريضة غنيمة. واعلم ان القرآن هِيَ النسخة الثالثة من النسخ الأربع المشار بها الى الكتب لاربعة و هى نسخة حقائق الافاق ثم نسخة حقائق الانفس ثم نسخة حقائق القرآن ثم نسخة حقائق الرحمن و هى مبدأ لما عداها فعليك بتلاوة آيات هذه النسخ جميعاً

(١٢٥b) ورد قوله تعالى. انما يُوفى الصّابرون أجرهم بغير حساب. انما كان اجر الصّبر بغير حساب دون اجر غيره لان في الصّبر التضييق و الانحصار فجعل أجره التوسّع و الانبساط اذ لكل عمل جزاء وفاقا اعتّبره الشّارع بموجب الحكمة فلا يخالف لا دنيا و لا آخرة و قد ورد لى في وارد اخر قوله فصبر جميل فقلت يا ربّ و ما الصّبر الجميل قال هو ان لا يضيق صدرك يعنى ان بين مطاق الصّبر و الصّبر الجميل فرقاً و هو ان الصّبر حمل النفس على ما تكرهه و لا تشتهيه و الصّبر الجميل التلذّد بالبلاء فالاول صبر العوامّ و الثاني صبر الخواصّ فانّ الخواصّ بسبب تزكية النفوس من الزّوائل لا يتألّمون عن المكاره بل يتلذّدون بها تلذّد السّمندر في النّار لانهم قد وصلوا الى مبدأ اللطف والقهر فكان اللطف و القهر عندهم سواءً فاجورهم في الصّبر بمقدار توسّع قلوبهم فكما لا نهاية لهذا التوسّع لان القلوب من عالم الملكوت فكذا لا نهاية لأجر الصّبر الذى يحصل من مثل هذه القلوب. و في الآية حمل على الصّبر والاستلذاذ بالبلاء دون استكراره فانّ البلاء لا بدّ منه في هذه الدّار اذ لا يرتفع النّار ابداً و انما يرتفع التألّم بها كما وقع لابرهم الخليل عليه السّلم و البلاء كالملح فكما ان الملح يصلح الطّعَام فكذ البلاء يصلح الوجود و كذا البلاء كالنّار فانه يطهر القلب عن الرذائل كما يطهر النار خبث الفضة و الذهب و قد قال

عليه السّلم ما أودى نّ مثل ما أوديتُ و معناه ما صفّى بنى مثل ما صُفّيت و ذلك لأنّ الاذى سبب للتّصفية فهو كالصّقالة لازالة الصّدأ وللإبتلاء انزل الله تعالى آدم عليه السّلم من جنة المأوى فالعاشق يرى البلاء خيراً لا شراً و لكن يستال الله العافية منه بان يثبت عند نزوله و يصبر و لا يتزلزل او بان لا يتزل عليه فانّ بعض البلاء ممّا لا يُطاق و قد ورد الفرار ممّا لا يُطاق من سنن المرسلين فهذا الفرار ايضاً بلاء لكنه بلاء حسن بالنسبة الى الذى فرّ منه.

خُوطِبْتُ بِهَذَا الْبَيْتِ فِي السَّحَرِ الْأَعْلَى. اى حقى خَطِ سَبْرِكَ بِحُجُون تَارِهِ بِهَارِ اَوْلَدِي. لِحِجْلِي بِحُجُولِ غَنَجِهِ شَبِ كَتْدَى نَهَاراً وَلَدِي. المراد بقوله خط سبز هذه الوارذات السّديدة والتجليات الجديدة فهى كفصل الرّبيع حيث أنّ القلوب يتجدّد بها كما يتجدد فصل الرّبيع بالانوار والأزهار و قوله شَبِ كَتْدَى نَهَاراً اولى اراد به ذهاب ليل الاحتجاب و مجئ نهار الانكشاف فان القلب قبل حصول التجلى له كَانَ فِي ظِلْمَةِ لَيْلِ النَّفْسِ فَكَانَ بَعْدَهُ فِي نَوْرِ نَهَارِ الرُّوحِ فَكَمَا أَنَّهُ إِذَا انْقَضَى اللَّيْلُ وَ انْفَجَرَ الصَّبْحُ وَ طَلَعَ الشَّمْسُ نَزُولَ جَمِيعِ الظُّلُمَاتِ الْخَارِجِيَةِ فَكَذَا إِذَا انْكَشَفَ حَسَّ النَّفْسِ وَ خَيَالُهَا وَ وَهْمُهَا طَلَعَ قَمَرُ الْقَلْبِ وَ شَمْسُ الرُّوحِ بِالتَّجَلِّيَّاتِ الْإِلَهِيَةِ فَرَأَى جَمِيعَ الْكُدُورَاتِ الْكُونِيَّةِ فَصَاحَبَ هَذَا الْمَقَامَ فِي صَبَاحٍ لَا مَسَاءَ لَهُ وَ إِنْ حَصَلَ الْإِسْتِثْنَاءُ فِي بَعْضِ الْأَوْقَاتِ فَذَلِكَ حِجَابٌ رَحْمَةً بِالرَّاءِ الْمَهْمَلَةِ لَا حِجَابَ زَحْمَةٍ بِالزَّيِّ وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ لَا مَسَاءَ لَصَبَاحِ أَهْلِ التَّجَلِّيِ وَ لَا خَرِيفَ لِرَبِيعِهِمْ وَ لَا انْقِطَاعَ لِفَيْضِهِمْ (١٢٦٨) وَ لَا زَوَالَ لِنِعْمَتِهِمْ. وَ قَدْ خَاطَبَنِي اللَّهُ تَعَالَى فِي وَارِدٍ آخِرٍ بِقَوْلِهِ. أُزِيلَ نِعْمَتِي عَلَيْكَ. فَلِلَّهِ الْحَمْدُ عَلَى ذَلِكَ.

وَرَدَ هَذَا التَّثَرُّقُ قَبْلَ الصَّبْحِ. هَرَّ كَيْمِكَ كَأَسْفِهِ كَارِمِي بِطَالَتِ أَيْلُهُ طَوْلُهُ. حَقَّهُ فِجْنٌ يُولُ بُولُهُ. اِشَارٌ بِالْبَطَالَةِ إِلَى السَّكُونِ وَ هُوَ ضِدُّ الْحَرَكَةِ وَالسَّلُوكِ فَطَرِيقُ الْحَقِّ لَا يَدُّ فِيهِ مِنَ الْحَرَكَةِ لِلْوُصُولِ فَإِنَّ الْفُرْقَةَ فِي السَّكُونِ كَمَا جَاءَ فِي الْمَثْنَوِيِّ. فَرَفَقْتِي لَوْ لَمْ تَكُنْ فِي ذَا السَّكُونِ. لَمْ يَقُلْ أَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. كَمَا أَشَرْنَا إِلَيْهِ فِيمَا سَبَقَ وَ أَشَارَ بِالْكَأْسِ إِلَى أَنَّ الْمَطْلُوبَ مِنَ الْحَرَكَةِ فِي طَرِيقِ الْحَقِّ هُوَ الْوُصُولُ إِلَى الْفَيْضِ كَمَا وَصَلَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى مَاءِ الْحَيَاةِ بِالْحَرَكَةِ إِلَى جَانِبِ الظُّلُمَاتِ فَإِذَا امْتَلَأَ الْكَأْسُ مِنَ الْبَطَالَةِ وَ السَّكُونِ جَاءَ الْفُرْقَةُ وَ انْقِطَاعُ الْفَيْضِ كَمَا أَهْمَا إِذَا امْتَلَأَتْ مِنَ الْحَرَكَةِ وَالسَّلُوكِ جَاءَ الْوَصْلَةُ وَ وَصُولُ الْفَيْضِ فَإِنَّهُ قِيلَ فِي الْحَرَكَاتِ الْبَرَكَاتِ وَ قَالَ تَعَالَى فَرَفَرُوا إِلَى اللَّهِ. وَ فِي الْبَيْتِ تَحْذِيرٌ عَنِ الْبَطَالَةِ وَ تَرْغِيبٌ عَلَى الْحَرَكَةِ سَوَاءَ كَانَتْ حَرَكَةً صُورِيَّةً مِثْلَ الْإِسْتِغَالِ بِالصَّلَاةِ وَ التَّلَاوَةِ وَ الذِّكْرِ لَيْلًا وَ نَهَارًا سِرًّا وَ جَهَارًا أَوْ مَعْنَوِيَّةً مِثْلَ الْإِسْتِغَالِ بِالذِّكْرِ الْقَلْبِيِّ وَ الْفِكْرِ الْبَاطِنِيِّ وَ التَّوَجُّهِ الْوَحْدَانِيِّ إِذْ كُلُّ مَنِهْمَا مِنَ الْأَسْبَابِ مَعَ أَنَّهُ لَا اعْتِبَارَ بِحَرَكَةِ الظَّاهِرِ بِدُونِ حَرَكَةِ الْبَاطِنِ فَهَذَا كَجَسَدٍ بِلَا رُوحٍ

خُوطِبْتُ بِقَوْلِهِ. لَمْ يَرِ أَحَدٌ مِثْلَكَ. وَ قَدْ خُوطِبْتُ فِي وَارِدٍ آخِرٍ أَيْضًا بِقَوْلِهِ مِثْلَكَ كَلِمَتُهُ أَبَدِي وَ مَعْنَاهُ لَمْ يَرِ أَحَدٌ مِثْلَكَ فِي الظُّهُورِ بِبَعْضِ الْمَرَاتِبِ وَ التَّجَلِّيَّاتِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ فَلَا يُلْزَمُ مِنَ الرَّجْحَانِ عَلَى الْغَيْرِ مِنْ كُلِّ الْوُجُوهِ فَإِنَّ الْفَاضِلَ مِنْ وَجْهِهِ قَدْ يَكُونُ مَفْضُولًا مِنْ وَجْهِ آخَرَ وَ جَمِيعُ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ كَذَلِكَ إِلَّا تَرَى إِلَى قَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ وَ إِلَى تَفَاوُتِ الْخُلَفَاءِ الْأَرْبَعَةِ وَ غَيْرِهِمْ فِي بَعْضِ الْمَرَاتِبِ وَ هُوَ مِنْ خِصَائِصِ الْأَسْمِ الْمَخْصُوصِ وَ لِذَلِكَ قِيلَ الطَّرِيقُ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ وَ أَنْفَاسِ الْخَلَائِقِ فَقَدْ يَظْهَرُ الْوَلِيُّ بِطَرِيقٍ مِنْ طَرِيقٍ

الاسماء بحيث يفضل على غيره بما ظهر فيه بالفعل من بعض الكمالات وَ قد فضّل الله مريم عليه السّلم على نساء العالمين وَ كذا آسية وَ خديجة الكبرى وَ فاطمة الزهراء رضی الله عنهنّ مع رجحان عايشة رضی الله عنها على فاطمة رضی الله عنها في بعض الخصال وَ ايضا قد فضّل الله بنی اسرائيل على العالمين والظاهر على اهل زمانهم او على غيرهم ببعض الخصال وَ قال في حقّ هذه الامة كنتم خير امة اُتت لعلكم تتقون وَ قد فضّل الله على هذه الامة من كلّ الوجوه وَ لذا اعطى لنبيّنا عليه السّلم من المعجزات ما اعطى جميع الانبياء و المرسلين وَ كان في هذه الامة في كل عصر من هو على مشرب نبی من الانبياء فالاولياء في كل زمان عدد الانبياء وَ هم مائة الف وَ أربعة وَ عشرون الفا على ما جاء في بعض الاخبار وَ للتفاوت في التفاضل وَ الخيرة جاء خضرة الشيخ الاكبر قدس سرّه الاظهر خاتمة الاولياء وَ ذلك لظهوره بما لم يظهر به احد قبله و بعده

(١٢٦b) ورد قوله. بَنَى اللهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ. سَبَّهَ اَنَّهُ كَانَ فِيْمَنْ صُلِبَ مِنْ رُؤَسَاءِ الطَّائِفَةِ الْمُسَمَّاةِ بسُوخته رجل طويل وَ كان من البغاة في اوائل حاله ثم لما وقع الفترة في الجامع الكبير في بروسه شهد عليه رجلان انه كان مُمّن باشر القتل فامر القاضي بصلبه وَ حكى لى انه اعترف بذنبه وَ بسائر ذنوبه الماضية وَ ذلك عند الصّلب فتاب الى الله وَ استغفر وَ اتى بالشهادتين فتفكرت في حاله فقيل لى هذا الوارد وَ هو يعتمل معنيين. احدهما ما بدا لى بعد وُروده وَ هو انّ الله تعالى يقبل توبة عبده ما لم يُغرر وَ قد قال العلماء انّ توبة اليأس بالياء المُنْتَهَا مقبولة فلعلّ الله قبل توبته وَ بنى له بيتا في الجنة فانّ الموت بالسياسة لا ينافي ذلك فاذا صحّ توبته فيجوز انّ الله تعالى يُرضى بينه وَ بين خصمه يوم القيمة وَ خصمه هو القَتيل الَّذِي قَتَلَهُ فانّ خصومته باقية وَ اما قتله بمطالبة وَلَى القَتيل فللتشفي وَ هو لا يرفع مؤاخذه الآخرة على مَا يَبَيِّنُ العلماء. وَ الثاني ما بدا لى اثناء التوحيد وَ قت الاشراق وَ هو ان الوارد المذكور مما يُنبئ عن الرّفعة وَ رفعة القَتيل المصلوب من طريق التهكم كونه مُعلّقًا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ جَنَّتْهُ هِيَ الدُّنْيَا كما قال عليه السّلم الدُّنْيَا سَجُنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ وَ دَخَلَ فِي الْكَافِرِ عُصَاةُ الْمُؤْمِنِينَ فانّ الْمَعْصِيَةَ تَجَرَّ إِلَى الْكُفْرِ وَ لذا استحبّ بعضهم تجديد الايمان وَ النكاح عند كل مَعْصِيَةٍ فيكون معنى الوارد رفعه الله في الدُّنْيَا حَيْثُ صَلَبَهُ فيكون ماله تَهْكُمًا بل تَهْدِيدًا. نَعُوذُ بِاللّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَ مِنْ قَوْلٍ لَا يَصْلُحُ وَ مِنْ فِعْلٍ لَا يَغْنَى وَ مِنْ حَالٍ لَا يَفِيدُ. وَ يدلّ على هذا المعنى الثاني ما وَرَدَ بَعْدَهُ مِنْ قَوْلِهِ تَعَالَى. قُلْ أَنِّي لَنْ يَجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَ لَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا. فَانّه يدلّ على سطوة الألوهية وَ الْقَهْرَ بِحَيْثُ إِذَا ارَادَ بَعْدَهُ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَ لَا يَجِدُ مَوْثَلًا وَ مُلْتَحَاةً مِنْ دُونِهِ تَعَالَى وَ قد كان يفرّ في الدُّنْيَا مِنْ هُنَا إِلَى هُنَا لَكِنِ الْبَابُ وَاحِدٌ وَ الْقَهْرُ سَائِقٌ وَ الْمَوْتُ جَامِعٌ.

وَ رَدَ فِي السَّحْرِ الْأَعْلَى قَوْلُهُ تَعَالَى. نَ وَالْقَلَمَ وَ مَا يَسْطُرُونَ. الْمُرَادُ بِالتَّوْنِ نُونُ التَّقْطِعةِ وَ هِيَ نَقْطَةُ الْإِحْدِيَةِ الذَّاتِيَةِ الَّتِي مِنْهَا تَفْصَلَتِ الْأَعْيَانُ وَ الْأَرْوَاحُ وَ الْأَجْسَامُ كَمَا تَفْصَلَتُ مِنَ النَّقْطَةِ الْحُرُوفُ الْمَفْرَدَةُ وَ الْكَلِمَاتُ الْمُرَكَّبَةُ وَ إِلَيْهَا الْإِشَارَةُ بِقَوْلِ سَيِّدِنَا عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَا النَّقْطَةُ تَحْتَ الْبَاءِ فَانّه يشير الى انه رَضِيَ عَنْهُ تَجَاوَزَ بِالسَّيْرِ وَ السَّلُوكِ عَنْ

^٦ Bu kelime E nüshası ٢٠b nolu varakta aynı şekilde; A nüshası ٣٢b nolu varakta ise مَوْثَلًا şeklinde yazılmıştır.

العَولَم الجِسمَانِيَّة التي هِيَ الحِجَب الظِّلْمَانِيَّة وَ عَن العَولَم الرُّوحَانِيَّة الَّتِي هِيَ الحِجَب التَّوْرَانِيَّة حَتَّى حَرَق الحِجَب السَّبْعِينَ أَلْفًا وَ وَصَلَ إِلَى الْمَبْدَأِ الْأَوَّلِ الْمَعْبَرِ عَنْهُ بِالْأَحَدِيَّةِ الذَّاتِيَّةِ وَ بِالكَثَرِ الْمُخْفِيِّ وَ بَعَيَّرَهُمَا فِهَذَا حَلٌّ بَعْدَ عَقْدٍ وَ ادَّاءَ أَمَانَةٍ بَعْدَ أَخْذٍ ثُمَّ تَدَلَّى مِنْ هَذِهِ الْمَرْتَبَةِ الَّتِي يَعْبرُ عَنْهَا بِقَوْلِهِ أَوْ ادْنَى حَتَّى تَنْزِلَ إِلَى الْمَرْتَبَةِ الَّتِي يَعْبرُ عَنْهَا بِقَابِ قَوْسَيْنِ فِهَذَا عَقْدٌ بَعْدَ حَلٍّ وَ اخْذٌ بَعْدَ ادَّاءٍ فَكَانَ فِي الْأَوَّلَى صُورَةُ نَوَاةٍ فِيهَا الشَّجَرَةُ وَ شَكْلُ نَقْطَةٍ فِيهَا الْحُرُوفُ وَ هَيْئَةُ (١٢٧٨) أُمٌّ فِيهَا الْأَوْلَادُ وَ فِي الثَّانِيَةِ صُورَةُ شَجَرَةٍ فِيهَا التَّوَاةُ وَ شَكْلُ حُرُوفٍ فِيهَا النَّقْطَةُ وَ هَيْئَةُ فُرُوعٍ فِيهَا الْأَصُولُ وَ هُوَ فِي كُلِّ ذَلِكَ دَائِرٌ بِتَجْلِيَّاتِهِ تَعَالَى فَإِنَّ الْكَثْرَةَ لَيْسَتْ بِحِجَابٍ لِأَهْلِ الْوَحْدَةِ وَ إِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى فَإِنَّ السِّدْرَةَ إِشَارَةٌ إِلَى سِدْرَةِ الْكَثْرَةِ فَكَمَا أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَأَى رَبَّهُ فِي مَقَامِ الْوَحْدَةِ حِينَ عُرُوجِهِ فَكَذَا رَأَاهُ فِي مَقَامِ الثَّرَةِ حِينَ نَزُولِهِ فَلَمْ يَحْتَجِبْ لَا بِالْوَحْدَةِ عَنِ الْكَثْرَةِ وَ لَا بِالْكَثْرَةِ عَنِ الْوَحْدَةِ وَ هَكَذَا حَالَ أَهْلُ الشَّهَادَةِ وَ لَقَدْ نُشِرَ عِنْدَ شَيْخِي رُوحِ اللَّهِ رُوحُهُ مَرَّةً ثَوْبٌ مَلَوْنٌ مُوشَى فَتَعَجَّبَ الْحَاضِرُونَ مِنْ حُسْنِهِ وَ أَلَوَانِهِ فَقَالَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا تَتَعَجَّبُوا فَإِنَّ هَذَا الْحُسْنَ عَارِضٌ لَهُ حَاصِلٌ مِنَ التَّرَكِيبِ وَ أَصْلُهُ ثَوْبٌ أَيْضٌ فَكَمَا أَنَّ أَحَدًا إِذَا نَظَرَ إِلَى ثَوْبٍ أَيْضٍ لَا يَتَعَجَّبُ مِنْهُ فَكَذَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ لَا يَتَعَجَّبَ مِنْهُ إِذَا عَرَضَ لَهُ عَوَارِضُ الْحُسْنِ فَإِنَّ الْمَكَاشِفَ يَنْظُرُ إِلَى الْأَصْلِ فِي صُورَةِ الْفَرْعِ وَ لَا يُشْغَلُهُ صُورَةُ الْفَرْعِ عَنِ النَّظَرِ إِلَى الْأَصْلِ فَانْظُرْ إِلَى هَذَا الْبَيَانِ مَا أَعْجَبَهُ ثُمَّ نَرْجِعْ وَ نَقُولُ فَكَانَ عَلَيَّ رَضٍ وَ كَذَا سَائِرُ الْأَكَامِلِ كَالنَّقْطَةِ تَحْتَ الْبَاءِ الْمَتَعِينَ مِنْهَا بِحَيْثُ كَانَ فِي عَيْنِ بَسَاطَتِهِ فِي صُورَةِ التَّرَكِيبِ وَ بِالْعَكْسِ وَ كَذَا كَانَ سِرُّ تِلْكَ النَّقْطَةِ الَّتِي هِيَ الْإِحْدِيَّةُ لِأَنَّهُ مَا تَجَلَّى اللَّهُ إِلَّا بِهِ فَكَانَ الرَّبُّ فِي صُورَةِ الْعَبْدِ وَ بِالْعَكْسِ وَ إِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ يَعْنِي أَنَّ آدَمَ صُورَةُ اللَّهِ فِي مَرَاتِبِ تَنَزُّلَاتِهِ إِذْ بِصِفَاتِهِ تَعَالَى ظَهَرَ وَ بِحَقَائِقِ اسْمَائِهِ بَدَأَ هَذَا وَ لَيْسَ وَرَاءَ عِبَادَانِ قَرْيَةٍ وَ قَوْلُهُ وَالْقَلَمُ إِشَارَةٌ إِلَى الْقَلَمِ الْأَعْلَى الَّذِي هُوَ الرُّوحُ الْمُحَمَّدِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَوْلُهُ وَ مَا يَسْطُرُونَ إِشَارَةٌ إِلَى مَا سَطَرَهُ اللَّهُ بِذَلِكَ الْقَلَمِ مِنَ الْآيَاتِ وَالسُّورِ الْإِفَاقِيَّةِ وَالْإِنْفِيسِيَّةِ وَ أَمَّا جَمْعُ بَاعْتِبَارِ اخْذِ الذَّاتِ مَعَ الصِّفَاتِ وَ مِنْ هَذَا الْقَبِيلِ كُلِّ مَا وَرَدَ فِي الْقُرْآنِ مِنْ قَوْلِهِ أَنَا وَ قَوْلِهِ جَعَلْنَا وَ خَلَقْنَا وَ غَيْرِهِ بَنُونَ الْجَمْعُ فَإِنَّهُ إِذَا عَتَبَ الذَّاتَ وَحْدَهَا يَجِيءُ الْعِبَارَةُ بَنُونَ الْوَاحِدَ وَ إِذَا عَتَبَتْ مَعَ الْأَسْمَاءِ وَ الصِّفَاتِ يَجِيءُ الْعِبَارَةُ بَنُونَ الْجَمْعِ وَ لَا يَقْدَحُ هَذِهِ الْكَثْرَةُ الْأَسْمَاءِيَّةُ وَ الصِّفَاتِيَّةُ فِي وَحْدَةِ ذَاتِهِ لِأَنَّ الْكَثْرَةَ مُسْتَهِلَكَةٌ فِي الْوَحْدَةِ فِي الْحَقِيقَةِ وَ أَمَّا تَوَخُّدٌ وَ تَعَتُّبٌ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْأَسْتِرْسَالَاتِ. وَ الْحَاصِلُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَانَ فِي عَمَاءٍ قَبْلَ خَلْقِ الْخَلْقِ أَيْ فِي مَرْتَبَةٍ يَعْمَى عَنْهَا الْإِبْصَارُ وَ يَتَحَيَّرُ فِيهَا الْعُقُولُ وَ الْأَذْرَاكَاتُ ثُمَّ وَقَعَ التَّجَلَّى مِنْ مَرْتَبَةِ التَّوْنِ بِالتَّعِينَاتِ الْإِلَهِيَّةِ الْفَوْقَانِيَّةِ ثُمَّ ظَهَرَتِ التَّعِينَاتُ الْكُونِيَّةُ التَّحْتَانِيَّةُ فِي مَقَامِ الْأَرْوَاحِ الْمَشَارِ إِلَيْهِ بِالْقَلَمِ ثُمَّ فِي مَقَامِ الْأَجْسَامِ الْمَشَارِ إِلَيْهِ بِقَوْلِهِ وَ مَا يَسْطُرُونَ وَ عَدَدُ الْمَرَاتِبِ مِنَ النِّشَاةِ الْإِنْسَانِيَّةِ إِلَى الْعَقْلِ الْأَوَّلِ ثَمَانٍ وَ عَشْرُونَ عَدَدْنَاهَا فِي غَيْرِ هَذَا الْمَوْضِعِ وَ قَدْ وَرَدَ اثْنَاءُ هَذَا الْوَارِدِ هَذَا الْبَيْتِ. عَشَقْلُهُ نُونٌ وَالْقَلَمُ إِيْنْدَى يِرَهُ. صِغْدَى آخِرُ بُونَجْهُ أَحْرَفُ اسْطُرْهُ. وَ فِي هَذَا الْمَعْنَى قَالَ مِنْ قَالَ. لَقَدْ كُنَّا حُرُوفًا غَالِيَاتٍ. نَزَلْنَا فِي سَطُورِ سَافِلَاتٍ. وَ فِي الْحَقِيقَةِ لَا نَزُولٌ وَ لَا عُرُوجٌ وَ الْآنَ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ وَ إِلَى اللَّهِ الْمُنْتَهَى.

(١٢٧٨) وَرَدَ هَذَا الْبَيْتُ التَّرَكِي. سَرُو كِيِي دَل مَتِينِ أَوْلَقِ كَرَك. اسْتَقَامْتَدَن نَشَان بَوْلَقِ كَرَك. فِيهِ إِشَارَةٌ

إِلَى أَمْرَيْنِ الْأَوَّلُ أَنَّ الْقَلْبَ مِنَ الْأَعْضَاءِ وَ الْقُوَى. بِمَثَلَةِ أَصْلِ الشَّجَرَةِ مِنَ الثَّعْبِ وَالْأَغْصَانِ وَ لَذَا كَانَ بِحَيْثُ إِذَا

صَلَحَ صَلَحَ الْجَسَدِ كُلَّهُ وَ إِذَا فَسَدَ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ كَمَا أَنَّ أَصْلَ الشَّجَرَةِ إِذَا أَصْلَحَ صَلَحَ الْفُرُوعُ كُلُّهَا وَ إِذَا فَسَدَ فَسَدَ الْفُرُوعُ كُلُّهَا فَمَتَانَةُ الْقَلْبِ أَمَّا هِيَ بِصَدَقِ الْقَلْبِ وَ الْعَزِيمَةِ وَ الثَّبَاتِ عَلَيْهِ بِحَيْثُ لَا يَقْلَعُهُ عَنِ التَّوَجُّهِ إِلَى الْحَضْرَةِ الْعَلِيَّانِ عَوَاصِفَ الْقَهْرِ وَ الْجَلَالِ فَاذْ وَجَدْتَ هَذِهِ الْمَتَانَةَ فِيهِ سَرَتْ مِنْهُ إِلَى الْأَعْضَاءِ وَ الْقَوَى فَيُثَبِّتُ السَّمْعَ أَيْضًا عَلَى اسْتِمَاعِ الْحَقِّ وَ الْبَصَرَ عَلَى رُؤْيَا الْحَقِّ وَ اللِّسَانَ عَلَى كَلَامِ الْحَقِّ وَ الْيَدَ عَلَى اخْتِزَانِ الْحَقِّ وَ الرَّجْلَ إِلَى مَشْيِ الْحَقِّ وَ لَا يَنْحَرِفُ جُزْءٌ مِنَ اجْزَاءِ الْوُجُودِ مِمَّا خَلَقَ لَهُ إِلَى غَيْرِ مَا خَلَقَ لَهُ كَالْمَصْلِيِّ فَإِنَّهُ مَا دَامَ مُصَلِّيًا فَشَانَهُ التَّوَجُّهُ إِلَى الْقِبْلَةِ وَ الْأَحْتِرَازَ عَنِ الْأَنْحِرَافِ. وَ الثَّانِيَّةُ اسْتِقَامَةُ وَ هِيَ فِي الْأَقْوَالِ وَ الْأَفْعَالِ وَ جَمِيعِ الْأَحْوَالِ وَ أَيْضًا فِي الشَّرَائِعِ وَ الْأَحْكَامِ وَ فِي الطَّرَائِقِ وَ الْأَدَابِ وَ أَمَّا تَحْصِيلُ بَغْلَةِ أَحْكَامِ الْوُجُوبِ عَلَى أَحْكَامِ الْإِمْكَانِ إِذَا مِنْ عَكْسِ عَلَيْهِ الْأَمْرُ وَ غَلَبِ أَحْكَامِ إِمْكَانِهِ عَلَى أَحْكَامِ وَجُوبِهِ لَا يَسْتَقِيمُ عَلَى جَالٍ وَ رِمَا يَرْتَدُّ وَ يَرْجِعُ قَهْقَرَى وَ أَمَّا شَبَّهُ السَّالِكِ فِي الْمَتَانَةِ وَ اسْتِقَامَةِ السَّرِّ وَ هُوَ الشَّجَرُ الْمَعْرُوفُ لَكُونِهِ عِلْمًا فِيهِمَا وَ لِذَا تَرَى أَنَّ الْعَوَاصِفَ تَقْلَعُ بَعْضَ الْأَشْجَارِ وَ هُوَ عَلَى حَالِهِ لِقُوَّةِ ارْتِبَاطِ أَصْلِهِ بِالْأَرْضِ وَ أَنَّ رَأْسَهُ عَالِيَةً عَلَى السَّمَاءِ بِالْإِسْتِقَامَةِ وَ هَكَذَا تَوَجَّهَاتُ هَذِهِ الْأُمَّةُ فَاتَمَّا عَلَى حَدِّ مُسْتَقِيمٍ بِحَيْثُ لَا انْخِرَافَ فِيهَا أَصْلًا وَ أَمَّا الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى فَقَدْ مَالُوا مِنَ اسْتِقَامَةِ إِلَى الْأَنْحِرَافِ فَرُؤُسُ^٧ أَعْلَامِ تَوَجَّهَاتِهِمْ مَنَحْرَفَةٌ أَبَدًا لَيْتَ عَلَى حَدِّ اسْتِقَامَةِ وَ هَكَذَا شَانَ النَّفْسِ وَ قَوَاهَا بِخِلَافِ شَانَ الْقَلْبِ وَ الرُّوحِ وَ قَوَاهُمَا فَاتَمَّا لَا تَقِيلُ عَنِ الْحَقِّ أَبَدًا ظَاهِرًا وَ بَاطِنًا إِلَّا أَنْ تَكُونَ مَقْهُورَةً تَحْتَ بَطْشِ النَّفْسِ وَ مَنَكْسَرَةً بِصَدْمَتِهَا وَ مَنَحْرَفَةً بِضَرْبَتِهَا وَ مَتَلَاشِيَةً بِاخْتِزَانِهَا

وَرَدَ هَذِهِ الْكَلِمَةُ اللَّطِيفَةُ. كَلِمَةُ لَنْ تَرَانِي. حِجَابٌ عَلَى وَجْهِ الرِّبَانِيِّ. مَهْنَاهُ أَنَّ إِضَافَةَ الرُّؤْيَا إِلَى بَشَرِيَّةِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حِجَابٌ عَلَى الْوَجْهِ الْبَاقِي فَإِنَّ إِذْ فَادَى الْوُجُودَ وَ الْكُونَ إِلَيْهِ ذَنْبٌ وَ هُوَ الشَّرْكُ فِي الْوُجُودِ وَ لَنْ يَرَاهُ أَحَدٌ عَلَى وَجْهِ الْكَمَالِ إِلَّا بَعْدَ أَنْ كَانَ مُخْلِصًا بِفَتْحِ اللَّامِ وَ هُوَ مَنْ تَخَلَّصَ عَنْ شَوَائِبِ الْعَبْرِيَّةِ فَكَانَتْ تَعَالَى قَالَ يَا مُوسَى لَنْ تَرَانِي بِبَشَرِيَّتِكَ يَعْنِي أَنْتَ مَا دَمْتَ أَنْتَ فَلَنْ تَرَانِي فَإِذَا كُنْتَ أَنَا فَانْتَ تَرَانِي وَ فِيهِ تَنْبِيهُ عَلَى الْفَنَاءِ عَنْ إِضَافَةِ الْوُجُودِ إِلَى نَفْسِهِ وَ لِذَا عَبَّرَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْ هَذِهِ الْإِضَافَةِ بِالذَّنْبِ فِي قَوْلِهِ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ فِي قَوْلِهِ وَ اسْتَغْفِرْ لَذَنْبِكَ وَ هُوَ الذَّنْبُ الَّذِي أَشَارَ إِلَيْهِ قَوْلُهُ فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَيْثُ أُسْنِدَ فِيهِ الْعِلْمُ إِلَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا اسْنَدَتِ الرُّؤْيَا فِي قَوْلِهِ لَنْ تَرَانِي إِلَى مُوسَى وَ ذَلِكَ ذَنْبٌ بِالنِّسْبَةِ إِلَى مَنْصِبِهِمَا فَإِنَّ الْعَالَمَ وَ الْمَعْلُومَ فِي الْحَقِيقَةِ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى وَ كَذَا الرَّائِي وَ الْمُرْتِي فَإِنَّ مُوسَى (١٢٨٨) فَإِنَّ فِيهِ وَ لِذَا رَأَى رَبَّهُ حِينَ خَرَّ مَغْشِيًّا عَلَيْهِ يَعْنِي فِي حَالِ الْإِنْسِلَاحِ التَّامِّ لَا فِي حَالِ الْبَشَرِيَّةِ فَكَانَ جَسَدُهُ بِمِثْلَةِ الطَّوْرِ قَدْ تَلَاشَى مِنْ سَطْوَةِ التَّجَلِّيِ فَكَذَا جَسَدُ مُوسَى انْسَلَخَ عَنِ الْحَسِّ وَ اضْطَرَبَ اضْطِرَابًا ثُمَّ صَارَ كَالْمَيِّتِ فَقَدْ ثَبَتَ أَنَّ مُوسَى رَأَى رَبَّهُ فِي الدُّنْيَا لَكِنْ بِالْبَصِيرَةِ حَالِ الْإِنْسِلَاحِ لَا بِالْبَصَرِ حَالِ الْبَشَرِيَّةِ وَ أَمَّا نَبِيِّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَدْ رَأَى رَبَّهُ بِالْبَصَرِ وَ الْبَصِيرَةِ جَمِيعًا لَكِنْ لَا فِي حَدِّ الدُّنْيَا لِأَنَّهَا مُحْصُورَةٌ مُظْلِمَةٌ بَلْ فِي حَدِّ الْآخِرَةِ فَوْقَ الْعَرْشِ حِينَ فَارَقَ عَالَمَ التَّرَكِيبِ بِالْكَلِيَّةِ وَ قَدْ حَقَّقْنَاهُ فِي تَفْسِيرِنَا الْمَوْسُومِ بِرُوحِ الْبَيَانِ فِي سُورَةِ التَّحْمِيمِ وَ أَمَّا رَاهُ مِنْ رَاهٍ فِي الدُّنْيَا بِالْبَصِيرَةِ لَا بِالْبَصَرِ لِأَنَّ الْبَصِيرَةَ صِفَةُ الْقَلْبِ وَ

^٧ Bu kelime E nüshası ٢١b nolu varakta فردوس şeklinde yazılmıştır.

القلب من عالم الملكوت الذى هو عالم الملائكة اوسع من عالم الملك و عالم الملكوت الذى هو عالم الأرواح اوسع من عالم الملائكة الذين هم غير المهيمين و عالم الملكوت الذى هو عالم المعنى اوسع من الكلّ اذ لا نهاية له كما لا نهاية للبحر المحيط. و الحاصل انّ الانسان احتجب بالبشريّة فكأنت هذه البشريّة حجاً للرؤية الظاهرة فى هذا الوطن. و اعلم انّ الرؤية انما تتعلق بالوجه كما هو المتعارف عند الناس لكن الوجود الحق كله وجه فاذا راه أحد من أهل الفناء فانما يراه من جميع الجهات لا يفصل فيه بين حدّ و حدّ اذ لا حدّ له و لكن يتفاوت الرؤية و التجلى بحسب اختلاف احوال الرائي و المتجلّى له فيكون بعضهم فى الرؤية كمن رأى الوجه و جميع الأعضاء فى الشخص الانسانى و بعضهم كمن رأى الوجه فقط و بعضهم كمن رأى الصدر فقط و هكذا فالكل رأى و لكنّ بين رؤية كلّ منهم فرق. و انما قال هنا على الوجه الربانى و فى سورة الرحمن وجه ربك لانّ رؤية الله تعالى بحسب الذات من قبيل البروق لا غير فمن راه راه فى مرتبة صفاته و الى الاول أشار عليه السّلم بقوله نورٌ أتى آراه و الى الثانى بقوله رأيت ربّى فى صورة شابّ و نحو ذلك.

وردّ قوله. ليس معه من يشاركه. اى ليس مع الله اذ لا شريك له فى وجوده فان وجود ماسواه حدث و لا وجود للحدث فى نفسه كما لا وجود للظل فى نفسه و انما هو من انعكاس نور الشمس فالوجود كلّ الله و اليه الاشارة بقوله كل من عليها فان و يبقى وجه ربك اى كلّ من على ارض البشريّة من الاعضاء و القوى و الماهية العارضة فان و يبقى الجهة الّتى تلى جهته تعالى و هو الوجود من حيث هو فاعرف و لا تقع فى الغلط. فانه يجب عليك معرفة وحدة الوجود على هذا النمط. و امّا قوله انما الكون خيال و هو حق فى الحقيقة فبالنسبة الى صورة التجلى فالحق المطلق هو ما وقع به التجلى كان ما كان و الباطل المطلق هو ما بقى فى العدم و لم يشم رائحة الوجود اصلاً

(١٢٨b) خُوطِبْتُ بقوله. كنتم احبائي. هذه الجمعية فى لسان القوم باعتبار الاجزاء الانسانية كما فى قوله تعالى اياك نعبد فانه ما من جزء من الاجزاء الانسانية الا و هو مُطالب بنوع تكليفٍ صُورى او معنوى فكذا اذا احبّ الله عبداً احبه بجميع اخبرائه فانّ المحبوب فى الحقيقة و ان كان طفل القلب الذى يتولّد فى النشأة الثانية لكن له ارتباط بجميع الاعضاء و القوى فيسرى الحبّ منه اليها و ايضا فيه اشارة الى انه قد يكون جيبٌ و احد بمآزاة الاحباء لاستجماع اوصافهم الحميدة فيه. ثم ان كان الجيب بمعنى الحبّ فهو أهل قاب قوسين و قرب النوافل فانّ أهل قرب النوافل و ان كان محبوب الله كما دلّ عليه قوله حتّى أُحبه لكن مرتبته مرتبة الصفات و ان كان بمعنى المحبوب فهو أهل او أدنى و قرب الفرائض فانّ قرب الفرائض فوق قرب النوافل حيث ان الله يكون صفات العبد فى النوافل و يكون العبد صفات الله فى الفرائض و كم من فرق بينهما و الحبّ نهاية المعرفة باعتبار الترقى و المعرفة نهاية الحبّ باعتبار التزلّ دلّ عليه قوله كنت كثيراً مخفياً فأحببت ان اعرف حيث قدّم فيه الحبّ على المعرفة و الحبّ صفة الله تعالى و صفة العبد و امّا العشق فانه لما كان مفصّحاً عن الافراط و صفات الله تعالى معتدلة لا افراط فيها لم يطلقوا على الله لفظ العاشق و الحقّ اطلاقاً فانه باعتبار حال العاشق الذى هو أهل قاب قوسين فانما

يعشق الله عبده لأنَّ العبد في مرتبة العشق و بينهما حجاب رقيق فاذا ازيل بشهود جمال الوحدة في مرتبة أو ادنى لم يبق ذلك الاسم والحاصل ان اطلاق العاشق على الله بطريق المشاكلة و مثل هذه الاطلاقات سائغة. ثم انَّ الحبَّ علاقة رقيقة معنوية لا يختص بشيء دون شيء و لذا قال عليه السَّلم في جبل أحد يُحبُّنا و نحبُّه لكنَّه في الانسان اظهر و اشرَّ ممَّا في غيره و منه عرف ان جميع الاشياء لها حياة حقانية اذ لو لم يكن لها حياة لم يكن لها حبَّ و نحوه و ان احتجب عن ادراكها أهل الغفلة والحجاب

ورد قوله تعالى. انَّ الله و ملائكته يُصلُّون على النبي. اعلم انَّ للنبي عليه السَّلم نورانية اشار اليها قوله انا من الله والمؤمنون من فيض نوري اى انا من نور الله والمؤمنون من نوري و روحانية اشار اليها قوله اول ما خلق الله روحى و جسمانية هى تركيب العنصرى اشار اليها قوله تعالى قل ائما انا بشر مثلكم و قد اندرج في الاية صلوة الله و صلوة الملائكة و صلوة المؤمنين و كلَّ منهم صلى عليه باعتبار اخص الأوصاف الذى هو الجهة الجامعة بينهما فالله تعالى صلى عليه باعتبار لطافة نورانيته لانه تعالى نُور كما قال الله نور السموات والأرض و لطيف كما قال تعالى لا تدركه الابصار و هو يُدرك الابصار و هو اللطيف الخبير والملائكة صلُّوا عليه بجهة لطافة روحانيتهم لانهم الأرواح العالية التى لا يراهم البشر لكمال لطافتهم الا عند التمثل والمؤمنون صلُّوا عليه من وجه جسدانيتهم المشتركة بينهم و بينه عليه السَّلم فكان صلوة الله عليه غير مُدركة لا بالعقل و لا (١٢٩٨) بالكشف لانها صلوة النور اللطيف فكما انَّ الله تعالى لا يُرى من جهة وحدة ذاته من غير تجلّي بالنسب والاضافات كما اشار اليه قوله عليه السَّلم نورٌ ائى اراه فكذا لا يُدرك ما عامل به حبيبه عليه السَّلم من ذلك المقام التورى و انما يلزم اعتقادها تسليمها من غير ان يتعرّض كيف صلى عليه و باى وجه عليه مُدركة بالعقل و بالكشف لانها صلوة أهل الروح المخلوق و هذه الصلوة واردة على روح النبي عيه السَّلم. و كان صلوة المؤمنين مُدركة ايضا بهما لانها صلوة أهل الجسم المخلوق و هذه الصلوة واردة على جسم النبي عليه السَّلم و لذا احبر انه كلما صلى عليه امته فانَّ الله يحياه في قبره و ورد في بعض الصلوات اللهم صلّ على روح محمد في الأرواح و صلّ على جسد محمد في الأخبار و صلّ على قبر محمد في القبور و ذلك فانَّ الروح المنور بنور القدس كما يستحق ان يصلّى عليه كذلك الجسد المطهر يستحق ان يصلّى عليه لانه حامل لذلك الروح المنور و بينما تعلق التدبير و التصرف و كذلك القبر المطيب ينبغى ان يصلّى عليه ايضا لانه ضمَّ ذلك الجسد المطهر فاقتضى ارتباط كل منها بالآخر ان يُسوَّى بينها في الصلوة لكن الصلوة على الروح من واد و على الجسد والقبر من واد ثم انَّ صلوة الله على سرّه لا ينافى الصلوة على روحه و جسده ايضا و كذلك صلوة الملائكة والمؤمنين اذ ليس التخصيص الا من وجه خاص قد رمزنا الى سرّه فتفطن. واعلم انَّ الصلوة عليه لها معنيان أحدها الصلوة المذكورة بان يقال باللسان اللهم صلّ على سيدنا محمد و على آل محمد و سلّم على ما يُستنبط من النص المذكور فهذه هى المأمورة و الثانى الصلوة بمعنى السجدة له في حياته و على قبره بعد مماته فهذه هى المنهية لانه لا يجوز السجدة لاحد الا لباطن رسول الله عليه السَّلم على ما ورد على عند رأسه الشريف حين مجاورتي في الحرم النبوى و لذا لا يجوز طواف قبره لان الطواف و الصلوة بمعنى السجدة من باب واحد غير ان في الطواف صورة الاطلاق و في الصلوة صورة التقييد و

من ثم يصلى على الميت بغير ركوع و سجود لأنه فرق بين مرتبة العبد و مرتبة الرب و ان كان العبد مظهرًا لجميع اسمائه و صفاته فالسجدة فى الظاهر و الباطن مخصوصة بالله تعالى بخلاف السجدة فى الباطن فانها تجوز لغيره ايضا كما اشير اليه انفاً فصلوة الميت من قبيل السجدة لباطنه و ان كانت فى الظاهر دعاء له لان اسماء الله تعالى متفرقة فى عباده فكل يتوجه بتوجه خاص من حيث اسمه المخصوص الى الاسم الجامع الأعظم فيحصل الشفاعة منهم والقبول منه تعالى لانه انما اظهرهم ليرحمهم و يرحم بعضهم ببعض و قد قيل ان الاربعين رجلاً فى قوة ولى عرقى و ذلك لسرّ الأربعين فان فيه ما لم يوجد فى غيرها كما عرف فى محله. فاذا عرفت هذا فالزم الحق الصريح ان كنت من أهل الرشاد. و عليك به و اياك والزيع واللاحاد.

(١٢٩ب) ورد قوله. لا اله الا الله. فاهتمت انه كان اهل هذه الكلمة فى الظاهر قليلاً و لذا يطرح فى النار يوم القيمة من كل الف تسعمائة و تسعة و تسعون و ان كان فى الباطن كثيراً. بمعنى انه ليس فى الدنيا غير الموحد فى الحقيقة كما دلّ عليه قوله تعالى و الله يسجد من فى السموات و الأرض طوعاً و كرها اى و يخضع لا لوهيته تعالى كل الموجودات و سره ان الظاهر اضيق من الباطن كما ان الدنيا اضيق من الآخرة فاقضى ما هو الاضيق الانحصار و الانقباض و ما هو الأوسع الانبساط و التوسع فظاهر الانسان من الاضيق الاخصر و باطنه من الأوسع الأبسط و لذا ضاق حالهم فى التوحيد الظاهرى و منه يعرف ان الوجود كله له تعالى و آتة لا شئ من الموجودات الا و هو داخل تحت ملكوته و سلطانه خاضع له خضوعاً يليق بشانه و اما التأبى و الامتناع فى الظاهر فبحسب أحوال عارضة على فطرته مغيرة لخلقته على انه فى امتناعه ايضا على صراط مستقيم بيد اسمه الهادى له فى طريقه الى مسماه و دعوة الانبياء و ارشاد الاولياء من قبيل مقابلة القضاء بالقضاء فقبول القابل من مقتضيات عينه و كذا ردّ الرادّ و قد حققناه فى بعض رسائلنا والحاصل ان التوحيد مقتضى ذات كل موجود من حيث الحقيقة لان وجوده مستفاد من الوجود الحقيقى و قد شهد الله على نفسه بانه لا اله الا هو فكيف يعدل عن هذا التوحيد من هو مستفاد منه من كل شئ و سعيده دلّ عليه قوله تعالى و لئن سألتهم من خلق السموات و الأرض ليقولن الله فاذا كان خالق السموات و الأرض عندهم هو الله فليكن خالق سموات الأرواح و أرض النفوس ايضا ذلك الفرد الأحد لان السموات و الأرض صور الأرواح و النفوس فاذا ليس فى الوجود غير الموجود الحقيقى و لكن لما نسوا هذا التوحيد بالتلبس بملابس الوجود المجازى والتغشى بغواشى العارض البشرى أيقظهم الله و ذكرهم بانه لا اله الا الله فهذا التفى باعتبار ذلك التسيان المؤدى الى الشرك والكفر والعصيان لا باعتبار الذكر المؤدى الى التوحيد والايان و طاعة الرحمن و قد بينا لطائف هذه الكلمة اللطيفة فيما سبق فأرجع.

ورد قوله تعالى. ائني وجدت امرأة تملكهم و اوتيت من كل شئ و لها عرش عظيم. قال هُدهد الارشاد لسليمان القلب بعد ان دار بلاد الوجود و طاف ديار كل موجود ائني وجدت امرأة و هى عجوز الدنيا او بلقيس النفس سميت امرأة لانها من المرء فكما ان حواء خلقت من المرء الذى هو آدم فكذا عالم الملك خلق من تأثير عالم الملكوت فلكل حقيقة قابلة منفعة متأثرة حقيقة فاعلة مؤثرة فهى بالنسبة الى الأرض التى هى السقلى السموات

التي هي العليا وَ بالتسبة الى النفس هي الرّوح لانّ النفس التحتانية انما تولّدت من الرّوح الفوقانيّ الذي لم يكن قبله شئ من الأكوان و ان كان القلب قد تولّد من ازدراجهما فهذا لا يقدح في ذلك. تملكهم. اي تملك تلك العجوز ما تشتمله وَ النفس ما تحويه بحيث سخرته وَ قهرته لانّ المملوك مقهور تحت يد مالكه. و اوتيت من كل شئ من الاشياء عناصرها و مواليدها و كذا من الاعضاء والقوى ممّا يحتاج اليه في المباشرة والمزاولة و فيه اشارة الى انّ الملك و السلطنة انما يقوم بالقوم والعسكر والاسباب كما انّ الوجود انما ينتهض بما نيّط به من الآلات (a ١٣٠) الظاهرة والوسائط الباطنة و تنبيه على انّ الله تعالى لم يدع شيئاً الاّ و قد اظهره غير ما اقتضت حكمته كتمه و اليه الاشارة بالمتنوعات وَ هي الاسماء التي ما تجلّى الله هي بل بقيت في كتم العدم و أنّه ليس في امكان ابدع ممّا كان و الاّ لكان الله بخيلاً وَ هو جواد مطلق و لذا ختم صور الوجود بالنشأة الانسانية فاعرف قدرك ايّها الانسان. و صنّ عرضك يا صاحب العصيان. فانك ابدع شئ في عالم الامكان. وَ فيك انطوى جميع صور الحقائق فانّت نسخة الرحمن. و لها عرش عظيم. هو عرش الاكوان وصفه بالعظم لانه من تجلّى الاسم الظاهر و هو من امّيات الاسماء و هي الاول والاخر والظاهر والباطن فكان له عظم بالتسبة الى ما ليس من قبيل الامّيات كما انّ للام عظم بالتسبة الى الاولاد والفروع هذا بالنسبة الى عجز الدنيا و اما بالنسبة الى النفس فالعرش العظيم هو عرش الجسد لانه عظيم حيث فُذِيَ بذبح عظيم وَ لو لم يكن عظيماً لما كان فداؤه عظيماً على ما نصّ به القرآن فان قلت الفداء للانسان لا للجسد فقط قلت صورته للجسد فقط لان الجسد هو الذي اضجع للذبح والفداء هو الذي ذُبح. و ايضا انّ الجسد اعظم ما يرى و يدرك من الانسان كما انّ الافلاك اعظم ما يرى من الاكوان و لذلك خصّص بالذكر في قوله لو لآك لما خلقت الافلاك والمراد الكائنات كلّها. و قد وجد هُدهد الارشاد هذه المرأة و قومها ليسجدوا للشمس اما عجز الدنيا و قومها فلشمس الذهب و قمر الفضّة فالكلام من قبيل الاكتفاء لان القمر من تزلّلات الشمس كما انّ الفضّة من تزلّلات الذهب و مراتبه على ما عرف في محله و قد ورد النهي عن هذه السجدة بقوله تعالى لا تسجدوا للشمس و لا للقمر اي لا تسجدوا للنقّدين المذكورين بجهما حباً شديداً والميل اليهما ميلاً قوياً بحيث ينطرق به باطنكم و يتلّين و لكونهما اعزّ الاشياء والصّقهما بقلب الانسان كان كل منهما اعظم بلاء و فتنة له حتّى فسرّ بعضهم الاصنام في قوله تعالى و اجنّبي و بنى ان نعبد الاصنام بالذهب و الفضّة فالكافر يسجد للاصنام بظاهره والمؤمن يسجد للذهب و الفضّة بباطنه و سجدة الباطن اشرف من سجدة الظاهر فايّ صنم اعظم منهما و اما بالقياس النفس فسجدتها الشمس الرّوح و تأثيراتها لانّ كل حركاتها منها و لذا اتخذته معبوداً و قنعت بتجاياتها. فأرشد الله في آخر الاية بقوله. لا اله الاّ هو ربّ العرش العظيم. الى ان المعبود بالحق هو تعالى وحده و هو ربّ العرش المحيط في الافاق و ربّ عرش القلب في الانفس لانّ القلب بيت الله و عرش الله يعنى يجب على من في ظاهر الوجود و باطنه ان لا يبغي بدلاً من الربّ الفرد الاحد الذي هو ربّ العرش مطلقاً فان من هو ربّ العرش ربّ من فيه فلا يسجد في الظاهر والباطن الاّ له اذ المربوب لا يستحق ان يكون معبوداً كائناً من كان. والرب لا يهجر توحيداً و عبادته في كل زمان و مكان.

(١٣٠b) ورَدَ قوله تعالى. و آتَى مُرسلة اليهم بهديّة. و ذلك أنّه لما ارسل سُليمان القلب على يد هدهد الارشاد كتاباً فيه اية الرّحمة لمن رجّع عن الشرك و اقبل الى التّوحيد ارادت عجوز الدّنيا و بلقيس النفس امتحانه بل هو صادق في رسالته ام لا فرزنت الدّنيا اى زحارفها على عيّنه و حسنتها فلما رات عدم التفاته اليها لان عنده ما هو خير منها و ابقى انقادت له و استسلمت اذ لو اُبت هلكت لانّ مع سُليمان القلب جُنوداً لا قبل لهم بها كما قال تعالى و ما يعلم جُنود ربك الاّ هو اى لكثرتها فانّ كل ذرة من ذرّات العالم تُصير جُنوداً من الجنود وقت الضّرورة الا ترى الى البعوض كان جند الله لابراهيم عليه السلم و جُنود سليمان القلب هى الأرواح العالّية و القوى الخيّرة فانه يتقوى بها تقويّاً لا يقوم به شئ كما تقوى روحانية موسى عليه السلم من ذبحه فرعون من الابناء الغير المحصورة فظن فرعون ان جنوده لا يقوم لها شئ و لم يدر ان مع موسى من الجنود الظاهرة والباطنة ما نريد على جنوده بأضعاف و كذا اذا خرج المهديّ رض في اخر الزّمان يكون له من الوزرآء من هو جسماني و روحاني اما الجسماني فاصحاب الكهف و هم سبعة و اما الرّوحاني فهو رُوحانيّة سيدنا علىّ رض و رُوحانية خاتمة الأولياء رَضَ و من هذا قالوا انه ما من جند حقّ الاّ و معه الملائكة و الأرواح و قوّة الملائكة و الأرواح اشدّ من قوّة البَشَر و الاجسام و ظهر منها انّ الهمة لها تأثير فوق تأثير الحركات الظاهرة

ورد انه تعالى. قال للعقل اقبل فأقبل ثم قال له أدبر فادبر. يعنى أنّه تعالى امتحن العقل القدسيّ في صورة الاقبال والادبار فوجده مطيعاً ممتثالاً للأمر فانّ نشأته لا تقتضى الاّ ذلك والمراد الاقبال على الله والادبار عماسواه و هذا بخلاف النفس فانها قالت أنت أنت و انا انا فأحرقها في النار لترجع عن ذلك القول و تنفى انا و تثبت انت و صورة هذه النّار في الدّنيا نار الرّياضة و حرارتها بترك الاكل و الشّرب و نحوهما و هذا حال النفس و اما الدّنيا و الشّيطان فتابعان لها الا ترى الى الشّيطان حيث انّ نفسه حمّلتها على الالباء عن السّجود فكانت أصلاً في الاضلال و كذا اذا كانت النفس مطيعة كانت الدّنيا كذلك و لقد تمثّل لى الدّنيا في الحطيم في سحر من الاسحار حين كنت مجاوراً بالحرم الشريف و هى على صورتها القبيحة الّتي وصفها النّبي عليه السلم في الحديث بكونها عَجوزاً شمطاً زرقاء و نحوها فسجدت لى قُرب جدار الكعبة ممّا يلى جانب الميزاب أسفل من الركن العراقي ثم قالت لمكرها الذى تمثّل في صورة عَجبية تمكر به الناس و تخدعهم و هو تمرّ من وراء جدار الحطيم مرّ سالماً اى مرّ يا مكرى و يا خدعتى حال كَوْن هذا او اشار الى الفقير سالماً منك و من شرك. ثم انّ الشّيطان سوّا ايضا صورة غريبة و زينها في عيون النّاس و هو يبيعها قُرب المنبر و جملة الناس في المطاف اشراً بوا اليها (١٣١a) و قالوا ما هى و ما ثمنها و كنت متوجّها الى الكعبة في مُصلّى النّبي عليه السلم في الجانب الذى يلى الباب فعصمني الله تعالى بفضله عن مكره حتّى لم التف الى اصلا بل بقيت على توجهى هناك و من الله العصمة دائماً. و انما حملنا هذا العقل على القدسيّ الكلّى الالىّ المعادى لانّ العقل الجزئى الكونىّ المعاشى ليس من شأنه الاطاعة لانّ دائر مع الأوهام والخيالات و لذا لا يقبل الزّهاد طريق العشق لقصورهم عن الادراك حيث ليس معهم عقل قدسىّ منور بنور الله ينظرون به الى حقيقة الأمر و الى هذا العقل الشّريف العطائى اشار تعالى بقوله يكاد زيتها يضى و لو لم

تمسسه نار اى نارالتجلى لانه ليس بينه وبين التجلى الا حجاب رقيق فحاله فى حكم الكشف و التجلى جعلنا الله و اياكم منورين به.

ورد قوله تعالى وَ اية لهم الليل نسلخ منه النهار فاذا هم مظلمون. اشارة الى ليل الاحتجاب والاستتار بغواشى البشرية و الى نهار التجلى و الانكشاف الحاصل من نور الاحدية فاذا سلخ هذا النهار لم يبق الا ذلك الليل و لذا قالوا مُشَاهِدَةُ الْاَبْرَارِ بَيْنَ التَّجْلِى وَ الْاِسْتِتَارِ ففيه مراعاة جانب الروح بالتجلى تارة و محافظة جانب الجسد بالاستتار اخرى و قد بقى ابو يزيد البسطامى قدس سره مرة فى مقام الهيبة أربعين يوماً فلم يقدر على اقامة الصلوات من شدة التأثير و الانفعال حتى سأل من الله الحجاب قدر ما يؤدى الصلوات و قريب منه العارف الربانى عمر بن الفارض قدس سره صاحب التائية المدفون فى قراة مصر المحروسة و قد كان شيخى و سدى رضى بحيث يستمر عليه السكر و التجلى و الهيبة فى أوائل حاله سبعة اشهر و ثمانية اشهر و تسعة اشهر لكن الله تعالى حفظه عما ذكر حتى كان يؤدى الصلوات فى اوقاتها لكن ما كان يقدر احد على مجالسته لكمال هيئته حتى لما تجلى الله له بالبقاء و ذلك بعد ثنتين و عشرين سنة من فناءه كان يزداد فى الافاقة كل يوم حتى غلب على حاله و كان بحيث من جالسه لمن يشم منه شيئاً الا ما شم العارف من كلامه العسلى السكرى و لم يُبصر فيه لوناً غير ما ابصر المكاشف فى عينيه المتقدتين بنور الله تعالى. و فى الآية اشارة اخرى على سنن ما جرى عليه اهل الظاهر فى أحد وجهيها و هو ان السِّلَخَ بمعنى الاظهار فاذا اظهر الله نهار التجلى و خفى ليل الاستتار فاذا هم مُظلمون لان زمان السّرور قصير و وقت العيش يسير فى الحقيقة و ان كان كثيراً و طويلاً فى الظاهر. ثم ان للكمل مطلباً من الله تعالى لم يحصل ذلك الا لهم و هو دوام التجلى ليلاً و نهاراً سرّاً و جهاراً و ذلك فى حال بقائهم مع الله فهذا لا سكر له كسكر سائر التجليات بل هو حضور دائم و عيش قائم فصاحبه اذا نطق نطق بالله و اذا سكت سكت بالله و اذا اخذ اخذ بالله و اذا مشى مشى بالله و هكذا و هو فى مقعد صدق عند مليك مقتدر و الناس يظنون انه معهم و فى عدادهم و من احلاّتهم فحاشاه من هذا الظن الذى هو من قبيل الاثم نسأل الله سبحانه ان يرشدنا الى طريقهم و يرزقنا لقائهم و يميّنا على وُدّهم و يحشرنا تحت رايّتهم و لوائهم.

(١٣١ب) ورد قوله تعالى. و كم من ملك فى السموات لا تغنى شفاعتهم الا من بعد ان يأذن الله لمن يشاء و يرضى. فيه اشارتان الأولى ان ملك الالهام انما يُلهم و يُلقى باذن الله تعالى و ذلك اذا كان المحلّ متهيّأً للالهام سالماً من العوارض البشرية فاذا لم يكن ماذونا امسك عنه فاذا وجد العبد فى نفسه ذلك فليبادر الى تهية المحلّ فان الملك معه و فى الجانب الشرقى منه و هو نور الجمال سادن قبضة اللطف دائماً لكن الفيض منقطع بسبب ان معه الشيطان ايضا و فى الجانب الغربى منه و هو ظلمة الجلال سادن قبضة القهر و كذا معه النفس و الطبيعة فيسدى من ظلماتهم الى جانب الروح حتى اذا كانت المراة متكدرة آبت عن انعكاس انوار الحقيقة و انتقاش صولر الحقائق الكونية و الالهية فيبقى الملك متحيراً فى البين فيشفع فى ذوال ذلك و لا يعنى شفاعته الا بعد الاذن الالهى و هو بان يكون الحقيقة الانسانية مستعدة لما له الشفاعته. والاشارة الثانية ان الروح الانسانى اذا اطلع

على كدورة في الوجود مانعة عن وصول الفيض والوجود يسأل الله في تبدل الحال كما سأل الملك و ذلك فان الملك من بعض قوى البشر والجزء لا يريد فساده الكل لان في فساده فساد الفرع لا يرضى هلاك الأصل لان في هلاكه هلاكه والسلطان يتكدر من اختلال الرعية لان بهم يقوم ملكه. فاذا وقفت على هذا عرفت ان الانسان الكامل لسانين لسان ظاهر وهو لسان الشريعة و لسان باطن وهو لسان حقيقة فاذا طأوعه لسانه الباطن في تكلم امر من الأمور و طلب شئ من الله الغفور و ذلك بان يحصل الداعية له فيه أو يؤذن له بوجه من الوجوه المعروفة عند القوم طأوعه لسانه الظاهر ايضا لانه ترجمته بهذا لسان خاص في حق من يأذن الله لمن يشاء و يرضى و ليس كلما يطأوعه لسانه الظاهر يطأوعه لسانه الباطن فهذا لسان عام في حق المأذون و غيره لان لسان الشريعة لا حجر له في امر من الامور فيدوا الله في حاجاته و حوائج الناس و يسأل الجنة له و لغيره و هكذا و باطنه خال عن غير الله فالفرق ان المسئول بلسان الباطن لا بد و ان يكون حاصلاً لانه ما خلق الله داعية في قلبه الا لاجابته و اما المسئول بلسان الظاهر فقد يحصل و قد لا يحصل و الكل بمشيئة الله.

ورد قبل سنة الصبح نحن قسمنا بينهم معيشتهم. و تلك المعيشة المقسومة قسمان الاول المعيشة الظاهرة التي يتربى بها الاجساد و كان عليه السلم يسأل الله الرزق حين ما يقوم من فراشه لانه داخل في قوله تعالى و أسألوا الله من فضله والكل محتاج الى فضله مطلقا و في ترك السؤال المكابرة مع الربوبية و هو تعالى رب العالمين و لذا اوحى الى موسى عليه السلام ان يا موسى اسأل مني كل شئ حتى نعلك و زيتك في قنديلك. والثاني المعيشة الباطنة التي يتقوى بها الارواح و هي الارزاق الحاصلة من الاوراد والاذكار والعبادات والطاعات فان انوارها تصعد الى الارواح فتتملى بها فتتقوى كما يمتلى العروق بالدم الحاصل من الغذاء فيحصل للانسان قوة و قدرة و كما اذا قدر الرزق على أحد فانه يضعف على كل حال فكذا اذا قدر الغذاء على الروح فانه ينحرف من مزاجه الاول و لا يتماسك فطرته فلا بد من تكثيره لكن لما كان مقسوما مقدراً مكتوباً لم يزد بالطلب فلكل امرئ ما اكتسب واقتضى عينه الثابتة من القليل والكثير فان قلت ما تقول في قوله عليه السلام دُم على (١٣٢٨) الطهارة يوسع عليك الرزق فانه يقتضى ان يتوسع الرزق ببعض الاسباب كالطهارة قلت هذا التوسيع ايضا من مكسوباته و مقسوماته والاحراج عن دائرة مقدوراته. ثم ان هذا الطهارة عام للطهارة الصورية والمعنوية بانواعها و فيع تحذير عن خلافها و هي النجاسات مطلقا اذ كل ذنب و ميل و تلويح بنجاسة معنوية فرب شخص دام على الطهارة و لم يحصل على طائل من الرزق الصوري لان هذا الجزء الذي هو التوسيع قد يكون مطلقاً صورة و معنى و قد يكون معنى فقط و اكثر توسيعات الكمال من هذا القبيل الى ترى الى النبي عليه السلام فانه في الطهارة مطلقاً كان فوق الكل مع ماله من ضيق العيش في بعض الاوقات فهذا لا يضر في توسيع غذائه المعنوي و من هنا قال آيت عند ربى يطعمنى و يسقيني فمن أوسع رزقاً ممن بات عند اكرم الاكرمين و من وصل الى ذوق هذا استحق الدنيا و استصغرها و ما فيها و رضى بما قسم الله له من الرزق الذى لا ينقطع ابداً لا فى الدنيا و لا فى العقبى و يسير معه حيثما سار و يكون معه اينما كان اكراماً من الله تعالى و هو الرزق الذى يدخل معه الجنة فيستصغر عنده أرزاق الجنة أيضاً

وَرَدَ قَوْلُهُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. يَعْنِي أَمَّا اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ بِالذِّكْرِ الْكَثِيرِ وَ خَيْرِ الْإِذْكَارِ وَ أَفْضَلُهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ قَيْدُ غَيْرِهِ بِأَوْقَاتِهِ مِثْلُ الصَّلَاةِ وَ الصَّيَّامِ وَ نَحْوِهِمَا لِأَنَّ هَذِهِ الْكَلِمَةَ نَفِيًّا وَ اثْبَاتًا فَبِالنَّفْيِ مِنْهَا يَنْتَفَى الْأُلُوهِيَّاتُ الْمَوْهُومَةُ الْمُتَكَثِّرَةُ الَّتِي لَا نَهَايَةَ لَهَا وَ بِالْإِثْبَاتِ مِنْهَا يَثْبِتُ الْإِلَوهِيَّةُ الْمُتَحَقِّقَةُ الْمُتَوَحَّدَةُ الَّتِي يَرْجِعُ وَجُودُهُ كُلُّ مُتَكَثِّرٍ إِلَيْهَا وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ بِتَجَلِّيِّ بِأَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ وَ هِيَ كَثِيرَةٌ لِأَنَّ الْمَظَاهِرَ لَا نَهَايَةَ لَهَا وَ ظَهَرَ فِي كُلِّ مَظْهَرٍ صُورَةٌ وَ حَقِيقَةُ فُصُورَتِهِ مَا هِيَ الْعَارِضَةُ لَهُ وَ حَقِيقَتُهُ مَا بِهِ قَامَ مَا هِيَ وَ هُوَ الْوُجُودُ الْمَطْلُوقُ فَمِنْ نَظَرٍ إِلَى الْمَاهِيَّاتِ وَ كَذَا إِلَى الْوُجُودَاتِ الَّتِي قَامَ بِهَا تِلْكَ الْمَاهِيَّاتُ تَوَهَّمُ فِيهَا كَثْرَةٌ وَ إِنْ كَانَتْ عَلَى وَحْدَتِهَا الْحَقِيقِيَّةِ الْإِنِّ إِذَا لَيْسَ لِلْعَارِضِ وَجُودٌ فِي نَفْسِهِ وَ كَذَا الْوُجُودُ الَّذِي قَامَ بِهِ ذَلِكَ الْعَارِضُ لَيْسَ لَهُ كَثْرَةٌ فِي ذَاتِهِ فَاقْتَضَى لِدَفْعِ هَذَا التَّوَهَّمِ النَّاشِ مِنْ صُورِ الْكَثْرَاتِ إِنْ يَتَعَدَّدُ الذِّكْرُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الطَّيِّبَةِ وَ يَتَكَثَّرُ حَتَّى يَكُونَ كُلُّ كَلِمَةٍ صَدَرَتْ مِنَ الذَّاكِرِ بِمُقَابَلَةِ مَظْهَرٍ مِنَ الْمَظَاهِرِ لِيَرْفَعَ بِهَا الْوَهْيَتِ وَ تَعَدَّدَ وَ يَثْبِتُ حَقِيقَةَ الْإِلَوهِيَّةِ وَالْوَحْدَةِ لِلَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ الْأَمْرَ أَمْرٌ وَاحِدٌ وَالْوَحْدَ لَا يَتَكَثَّرُ وَ لَوْ تَكَثَّرَ فَانَّمَا الَّذِي تَكَثَّرَ صُورُهُ فِي مَرَاتِبِهِ كَأَلْعَادَادٍ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْوَاحِدِ وَ كَانُورِ الشَّمْسِ بِالْإِضَافَةِ إِلَى وَحْدَةٍ وَجُودِهَا وَ ضَوْئِهَا فِي الْحَقِيقَةِ فَإِذَا وَقَفْتَ عَلَى هَذَا السِّرِّ الْعَظِيمِ الَّذِي يَغِيبُهُ الْعَارِفُونَ عَرَفْتَ فَضْلَ الصَّوْفِيَّةِ عَلَى غَيْرِهِمْ فَإِنَّ شَاغِمَ اكْتِثَارِ الذِّكْرِ تَحْقِيقًا لِلْوَحْدَةِ فِي مَرْتَبَةِ الشُّهُودِ وَ الْحُضُورِ وَ أَمَّا شَأْنُ غَيْرِهِمْ فَلَيْسَ بِهَذِهِ الْمُنَاطَبَةِ غَاغَمٌ غَاغَمُونَ عَنْ حَقِيقَةِ الْوَحْدَةِ الْمُحْتَجِبُونَ بِالْكَثْرَاتِ الْأَسْمَائِيَّةِ وَ الصِّفَاتِيَّةِ وَ تَكَثُّرَاتِ مَظَاهِرِهَا عَنْ وَحْدَةِ الْمَسْمُومِ وَ إِنْ هُمْ مُوَحِّدُونَ وَ لَكِنْ تَوَحِّدُهُمْ مَشُوبٌ بِالشَّرْكِ وَ لِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى وَ مَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ فَعَلَيْكَ بِتَوْحِيدٍ وَ تَجْرِيدٍ وَ تَفْرِيدٍ لَا يَكُونُ مَعَهُ شَرِكٌ وَ لَا شُوبٌ وَ لَا أَتَيْنِيَّةً أَصْلًا.

(١٣٢ب) خُوطِبْتُ فِي السَّحَرِ الْأَعْلَى بِقَوْلِهِ. نُورُ الصَّلَاحِ بَيْنَ عَيْنَيْكَ. أَعْلَمَ إِنْ اللَّهُ تَعَالَى جَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا وَ عِلْمًا أَهْلَ الصَّلَاحِ فِي الْوُجُودِ وَالْجِبَاهِ كَمَا قَالَ تَعَالَى سِيمَاهُمْ فِي وَجُوهِهِمْ وَالْوَجْهَ إِشَارَةً إِلَى الْحَقِيقَةِ وَ لِذَا يَعْبَرُ بِهَا عَنْ الذَّاتِ فِي قَوْلِهِ وَ يَبْقَى وَجْهٌ رَبِّكَ وَ قَوْلُهُ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ وَ نَحْوُهُمَا وَ مَسَحَ الْوَجْهَ بَعْدَ الدَّعَاءِ إِشَارَةً إِلَى الرَّجُوعِ إِلَى الْمَقَامِ الْحَقِيقَةِ وَالْجِبْهَةِ أَيْضًا مَظْهَرٌ تِلْكَ الْحَقِيقَةِ لِأَنَّهُ كَمَا أَنَّ الْحَقِيقَةَ الْإِلَهيَّةَ بَرَزِيَّةَ الْحَقِيقَةِ الْجَمَالِيَّةِ وَالْحَقِيقَةَ الْجَلَالِيَّةَ الْمَعْبُورَ عَنْهُمَا بِالْحَقِيقَةِ الْكَمَالِيَّةِ كَذَلِكَ الْجِبْهَةُ وَ بَيْنَ الْعَيْنَيْنِ بَرَزِيَّةُ الْيَمِينِ وَالْيَسَارِ الْمَشَارِ بِمَا إِلَى الْحَقِيقَتَيْنِ الْمَذْكُورَتَيْنِ وَ لَكِنْ الْإِنْسَانُ الْكَامِلُ سَرَّ هَذِهِ الْبَرَزِيَّةِ يُبْدَأُ فِي خَلْقِ رَأْسِهِ مِنَ النَّاصِيَةِ لَا مِنَ الْيَمِينِ وَ كَانَ مِنْ آدَابِ الصَّوْفِيَّةِ قُدْسُ اللَّهِ أَسْرَارَهُمْ اقْتِدَاءً بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْ لَا يَلْتَفِتُونَ يَمِينًا وَ شِمَالًا بِغَيْرِ ضَرُورَةٍ قَوِيَّةٍ وَ لَا يَلُؤُوا أَعْنَاقَهُمْ إِلَى شَيْءٍ إِلَّا أَنْ يَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ بِكَلِمَتِهِمْ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا تَوَجَّهَ إِلَى إِيجَادِ الْعَالَمِ تَوَجَّهَ بِجَمِيعِ أَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ وَ لَمْ يَلُؤْ فِيهِ عَلَى اسْمٍ دُونَ اسْمٍ مَاعِدَا الْمَمْتَنَعَاتِ الْمُسْتَأْثَرَاتِ وَ كَانَ أَطْرَافَ الْإِنْسَانِ مِنَ الْوَجْهِ بِمَثَلَةِ الْأَسْمَاءِ وَ الصِّفَاتِ مِنَ الذَّاتِ فَاقْتَضَى الْحَالُ إِنْ يَكُونُ الْإِنْسَانُ عَلَى صِفَةِ رَبِّهِ فِي أَنَّهُ يَجِبُ عَلَيْهِ التَّوَجُّهُ بِوَجْهِهِ كُلِّيٍّ وَ هُوَ بِجَمَلَةِ الْوُجُودِ لَا بِوَجْهِهِ جَزْئِيٍّ وَ هُوَ بِبَعْضِ أَجْزَاءِ الْوُجُودِ حَتَّى يَكُونَ ذَلِكَ صُورَةً تَوَجُّهُهُ إِلَى اللَّهِ بِقَلْبِهِ فَكَمَا أَنَّ التَّوَجُّهُ بِبَعْضِ الْأَعْضَاءِ تَوَجُّهُ نَاقِصٌ فَكَذَا التَّوَجُّهُ إِلَى اللَّهِ بِبَعْضِ الْوُجُودِ تَوَجُّهُ نَاقِصٌ وَ لَيْسَ ذَلِكَ مِنْ مَقْتَضِيَّاتِ أَسْمَائِهِ لِأَنَّ لَهُ بَرَزِيَّةَ الْأَسْمَاءِ فَكَانَ عَلَيْهِ إِنْ يَقْبَلُ عَلَى اللَّهِ بِوَجْهِهِ كُلِّ اسْمٍ وَ وَصَفٍ. فَإِذَا اطَّلَعْتَ عَلَى هَذَا فَاعْلَمْ أَنَّ الصَّلَاحَ مَرْتَبَةٌ جَامِعَةٌ لَجَمِيعِ الْمَرَاتِبِ شَامِلَةٌ لَهَا شُمُولُ الْإِنْسَانِ لَطَبَقَاتِ أَفْرَادِهِ يَعْنِي أَنَّ

الوزارة مثلاً وصف اخصّ مع كون الوزير إنساناً وقس عليه من فوقه من السلطان و سلطنته و كذا الولاية والصديقية والتبوة والرسالة كلها اخصّ الاوصاف و لا يقدح في ذلك ان يطلق على الوليّ والصديق والنبى والرّسول اسم الصّلاح كل منهم بحسب مقامه عموماً و خصوصاً كما انّ انسانية الوزير والسّلطان تتفاوت في الحقيقة لخروجهما من بين اقارنها بوصف زائد خروج المسك من بين الدّماء و كذا الإنسان الكّامل فانه انسان اى انسان خارج عن انسانيّة غيره بكماله فيها و ان كان إنساناً بحكم الحال و من هذا عرفت سرّ قول يوسف الصّديق عليه السلم توقّى مسلماً والحقن بالصّالحين فانه أراد بالصّالحين اباؤه الكرام و هم الانبياء العظام فكلهم صلحاء لكن بصلاح فوق صلاح سائر الصّالحين و هو صلاح أهل النهاية الحاصل بتزكية فساد النفس بالكلية فقس عليه صلاح أهل التّوسّط والبداية فخذ هذا و دع عنك القيل والقال فان أهل الرسوم ما عرفوا حقيقة الصّلاح فمالوا الى التاويلات الزائفة حين ماراوا اطلاق اسم الصّلاح على الانبياء و من يليهم.

(١٣٣٨) ورد ان كلمة لا اله الا الله تتجسّد. قد صحّ بين العلماء أنّ الاعراض تتجسّد في صور الجواهر و منه صور الصلوة والصيام و نحوهما اذ كلّ منها يتجسّد كما في ورد في الاخبار الصحيحة و دلّ عليه قوله تعالى ثم ينبئهم بما عملوا فانّ التنبؤ في الحقيقة انما هي باظهار صور الاعمال فاذا كانت الصلوة تتصوّر في القبر بصورة الانسان لكونها اعظم القربات و صورة الانسان اعظم الصّور و افضلها فما ظنك بكلمة الشّهادة فانّ صحّة الصلوة موقوفة على هذه الكلمة و فيها اسم الجلالة و هو الاسم الأعظم و صورة هذا الاسم الإنسان الكامل فانه جامع الجميع المراتب متجلّ بجميع الحقائق كما انّ الاسم الأعظم مرجع جميع الاسماء والصفات والمراد بالإنسان الكّامل في كلّ عصر هو قطب الاقطاب فانه مدار العالم و المنظر الالهى و لا شك انّ القطب خليفة رسول الله عليه السلم لانه وارث ولايته فاذا كان ظهور وارثه بالاسماء والصفات الالهية فما ظنك بظهور الموروث عنه بما فظهر ان سرّ هذا الاسم الشريف قد تجسّد في صورة النبى عليه السلم ثم في صور خلفائه و قد ورد في الحديث القدسي سرّ الانسان سرى و سرى سره يعنى سره ظاهر سرى و صورة سرى و سرى باطن سره و حقيقة سره و في الحديث خلق الله آدم على صورته و هذا السرّ والصورة عبارة عن الحقيقة الانسانية الظاهرة على صورة الحقيقة الالهية و هي عبارة عن الصفات السبع المرتبة و هي الحيوة والعلم والارادة والقدرة والسمع والبصر والكلام فانها امّهات الصفات والبواقي مندرجة فيها و تخصيص آدم بكونه مخلوقاً على هذه الصورة ظهوره بما بالفعل بخلاف سائر الموجودات و ان كان في كلّ ذرة ما في الكلّ و في تجسّد تلك الكلمة اشارة اخرى يحرم افشاؤها فعليك بادراكها ذوقاً و كشفاً ثم انّ في تجسّد الحقيقة في صورة من الصّور اشارة الى مراتب التّزلات والاسترسالات و لا يلزم من ذلك تقييد الحق بوجه من الوجوه سبحانه سبحانه الا ترى الى الشمس و انوارها المنتشرة في اقطار السموات و الأرض هل قيدها شئ من الذرات و ان دخلت من الكوى و تضيقت بالنسبة اليها فانما التضييق جاء من الكوى و هو صفتها لا صفة الشمس و انوارها بل هي و انوارها على ما هما عليه من الاطلاق فانظر ما اشرف هذه الكلمة حيث لا ينقضى عجايبها و ان دارت الدّهور. و مضت الايام و الشهود.

وَرَدَ قوله تعالى. يقولون لئن رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لُتُخْرِجَنَّ الْأَعَزَّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ. فيه إشارة إلى مَدِينَةِ الْوُجُودِ وَ إِلَى النَّفْسِ وَ أَوْصَافِهَا الَّتِي كَالْمُتَافِقِينَ فِي هَذِهِ الْمَدِينَةِ حَيْثُ كَانَتْ وَجُوهَهَا فِي الظَّاهِرِ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى الْقَلْبِ وَ الرُّوحِ وَ فِي الْبَاطِنِ إِلَى الدُّنْيَا وَ مَاسَوَى اللَّهِ تَعَالَى فَالْمَا لَا تُؤْمِنُ أَبَدًا إِذْ لَيْسَ مِنْ شَأْنِهَا ذَلِكَ وَ أَمَّا شَأْنُهَا الْإِسْلَامَ كَالْإِسْلَامِ أَهْلُ الذِّمَّةِ فِي دَارِ الْإِسْلَامِ حَيْثُ لَا يَقْدِرُونَ عَلَى إِذِيَةِ الْمُسْلِمِينَ بِاسْتِسْلَامِهِمْ لَهُمْ بِإِدَاءِ الْجُزْيَةِ وَالْخَرَاجِ وَ هَذِهِ النَّفْسُ وَ أَوْصَافُهَا (١٣٣ب) لَمَّا أُخْرِجَتْ مِنْ مَدِينَةِ الْوُجُودِ بِسَبَبِ الرِّيَاضَةِ وَالْمُجَاهَدَةِ طَمَعَتْ فِي الرَّجُوعِ مَعَ أَمَّا لَا رَجُوعَ لَهَا إِلَيْهَا أَبَدًا إِذِ الْفَانِ لَا يُرَدُّ إِلَى أَوْصَافِهِ وَ لَوْ رَجَعَتْ لَكَانَتْ الْعِزَّةُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ أَيْ لِلْحَقِيقَةِ الْإِنْسَانِيَةِ الظَّاهِرَةِ بِالصُّورَةِ الْأَلَهِيَةِ وَ لِرَسُولِ الْقَلْبِ فَإِنَّهُ الْخَلِيفَةُ فِي مَدِينَةِ الْوُجُودِ وَالْأَوْصَافِ الرُّوحِ وَ قَوَاهَا فَانْهَمَ بِحُكْمُونِ عَلَى النَّفْسِ وَ أَوْصَافِهَا حُكْمًا أَبَدِيًّا وَ لَيْسَتْ لَهَا ظُهُورٌ فِي مَدِينَةِ الْوُجُودِ إِلَّا بِمُوافَقَتِهِمْ وَ مُتَابَعَتِهِمْ. وَ أَمَّا كُنْتُ عَنْهَا وَ عَنْ صِفَاتِهَا بِالْأَعَزِّ وَ عَنْ الْقَلْبِ وَ الرُّوحِ وَ أَوْصَافِهَا بِالْأَذَلِّ لِأَنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ تَحْتَ أَيْدِيهَا وَ تَسْخِيرِهَا وَ تَصَرُّفِهَا كَحَالِ بَنِي إِسْرَائِيلَ مَعَ فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ ثُمَّ لَمَّا اغْرَقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ النَّفْسُ فِي قَلْزِمِ الْفَنَاءِ عَادَ بَنُو إِسْرَائِيلَ الرُّوحُ وَ قَوَاهَا إِلَى مَسَاكِنِهَا وَ تَصَرَّفُوا فِيهَا تَصَرُّفًا لَا يُلَوِّهُهُمْ عَنْهُ شَيْءٌ فَكَانُوا فِي أَمْنٍ بَعْدَ خَوْفٍ وَ فِي رَغَدٍ عِيشٍ بَعْدَ ضَيْقٍ وَ فِي عِزَّةٍ بَعْدَ ذُلٍّ وَ فِي سُلْطَنَةٍ بَعْدَ أَسْرِ فَهَذِهِ هِيَ حَالُ النَّفْسِ وَ أَوْصَافِهَا وَ حَالُ الْقَلْبِ وَ الرُّوحِ وَ قَوَاهُمَا قَبْلَ التَّزَكِّيَةِ وَ بَعْدَهَا وَ قَبْلَ التَّمَكُّنِ وَ بَعْدِهِ. وَ فِي الْآيَةِ إِشَارَةٌ ظَاهِرَةٌ أُخْرَى وَ هِيَ أَنَّ أَهْلَ الْإِنْكَارِ الْمُتَعَصِّبِينَ فِي بَلَدَةِ بَرْوَسِهِ كَانُوا يَقُولُونَ لِفُقَرَاءِ الصُّوفِيَّةِ تَمَنِّيًّا لِنَفْسِهِمْ وَ تَعْلِيلًا نَحْنُ نَغْلِبُهُمْ وَ نَخْرِجُهُمْ مِنَ الْبَلَدَةِ حَتَّى لَمَّا صَدَرَ مِنْهُمْ قَتْلُ وَاحِدٍ مِنَ الصُّوفِيَّةِ كَمَا أَوْمَأْنَا إِلَيْهِ فِيمَا سَبَقَ صُودِرُوا وَ أُخِذُوا وَ قُتِلُوا وَ حَسَبُوا أَنَّ لَا تَكُونُ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمَّوْا وَ وَقَعُوا فِي بَلَاءٍ مَا كَانُوا يَتَخَيَّلُونَ أَصْلًا وَ لَا يَتَوَهَّمُونَهُ قَطْعًا سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِي خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَ لَقَدْ صَدَّقَ الْإِمَامُ الْغَزَالِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ حَيْثُ قَالَ مَنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْ هَذَا الْعِلْمِ الْوَهْبِيِّ الْكَاشِفِ إِخَافِ عَلِيٍّ سُوءِ الْخَاتَمَةِ وَ أَدْنَى النَّصِيبِ مِنْهُ التَّصَدِيقُ بِهِ وَ تَسْلِيمُهُ لِأَهْلِهِ وَ أَقْلُّ عَقُوبَةٍ مِنْ يَنْكَرُهُ إِنْ لَا يَرْزُقُ مِنْهُ شَيْئًا وَ هُوَ عِلْمُ الصَّدِيقِينَ وَ الْمُقَرَّبِينَ كَمَا فِي أَحْيَاءِ الْعُلُومِ. وَ قَدْ اشْتَدَّ الْإِنْكَارُ فِي أَعْصَارِنَا هَذَا وَ ظَنُّوا أَنَّ كُلَّ الصُّوفِيَّةِ مَلَاخِدَةٌ وَ زَنَادِقَةٌ وَ قَدْ كَفَرُوا بِذَلِكَ فَإِنَّ مَنْ اعْتَقَدَ الْمُؤْمِنَ كَافِرًا أَوْ الْإِيمَانَ كُفْرًا كَانَ كَافِرًا كَمَنْ اعْتَقَدَ الظُّلْمَ عَدْلًا وَ أَيْضًا اسْتَحْلَوْا الْمَعْصِيَةَ فَكَفَرُوا أَيْضًا وَ ذَلِكَ فَانْهَمَ كَانُوا يَقُولُونَ لَا بَأْسَ تَقْبَلُ مُلْحَدٌ مِنَ الْمَلَاخِدَةِ فَيَقَالُ لَهُمْ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَلْ شَقَقْتَ قَلْبَهُ وَ لَمَّا أَفْسَدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا كَانُوا مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَسَبُوا وَ وَيْلٌ لَهُمْ حِينَ الْمَوْتِ وَ فِي الْقَبْرِ وَ فِي الْحَشْرِ وَ عِنْدَ الْمَوْقِفِ الْإِلَهِيِّ عَصَمَنَا اللَّهُ وَ إِيَّاكُمْ مِنْ سُوءِ الْحَالِ. وَ سَيِّئَاتِ الْأَعْمَالِ.

قِيلَ لِي قُبِيلَ الصَّبَاحِ لَا بَدَ مِنْ الْإِرْتِبَاطِ بَيْنَ الْإِنْسَانِ وَ بَيْنَ الرَّبِّ وَ بَيْنَ الْأَجْسَامِ وَالْأَرْوَاحِ. أَمَّا الْإِرْتِبَاطُ بَيْنَ الْإِنْسَانِ وَ بَيْنَ الرَّبِّ فَبِالسَّرِّ الْمَشْرُوحِ قَبْلَ هَذَا فَإِنَّهُ جِهَةٌ جَامِعَةٌ بَيْنَمَا مَخْتَصَّةٌ بِهَمَا وَ أَمَّا الْإِرْتِبَاطُ بَيْنَهُمَا وَ بَيْنَ الْأَجْسَامِ فَبِالْجِسْمِ وَ أَمَّا الْإِرْتِبَاطُ بَيْنَهُمَا وَ بَيْنَ الْأَرْوَاحِ فَبِالرُّوحِ فَكَانَ الْإِنْسَانُ بِسَبَبِ السَّرِّ الْمَذْكُورِ جَامِعًا لِجَمِيعِ حَقَائِقِ الْأَسْمَاءِ وَ الصِّفَاتِ وَ بِجِسْمَانِيَّتِهِ مُسْتَمَلًّا عَلَى حَقَائِقِ جَمِيعِ الْأَجْسَامِ الْعُلَوِيَّةِ وَ السُّفْلِيَّةِ وَ بِرُوحَانِيَّتِهِ مَحْتَوِيًّا عَلَى حَقَائِقِ جَمِيعِ الْأَرْوَاحِ وَ لِذَا كَانَ نَسْخَةُ كَبِيرَى وَ أَنْوَذَجًا لَمَّا فِي الْعَالَمِ وَ لِذَا رَتَّبَ اللَّهُ فِي وَجُودِهِ مَرَاتِبَ السَّرِّ

والروح والجسم و لكن هذا الارتباط الانساني لكونه من وجه كلى اعظم و اشد من ارتباط سائر الاشياء لكونه من (١٣٤a) وجه جزئى و للاشياء ارتباط بعضها ببعض و مناسبات جليلة و خفية بعض هذه المناسبات يدرك بالعقل و بعضها بالكشف و بعضها لا يدركها الا الله تعالى كما قال اهل الميزان فى قولهم ان كان الانسان ناطقا فالحمار ناهق انه و ان لم يكن ناطقية الانسان و ناهقية الحمار علاقة فى الظاهر ناشية من المقدم او التالى لكن لا يخلو من العلاقة البعيدة خفية لكونه مما وجد فى العالم و كل ما وجد فى العالم فله شركة و ارتباط مع الاخر. ثم ان التأثيرات الواقعة من عالم الحقيقة على كل موجود الحاصل بها الارتباط بينه و بين الله كثيرة متلونة بحسب حال كل موجود و قد عرفنى الله تعالى ذلك بتصويره بصورة بدیعة لكن لا اقدر الان على ان اذكره ههنا و قد ظهر فى ذلك التصوير كيفية اخذ كل موجود عن الله تعالى فأعرف سر المناسبة و ما من محقق الا و له كلام على هذا السر و ان كان قدما لم يتعرضوا لذلك و لكل مقام مقال. و لكل مقال رجال.

وَضَعْتُ وَجْهِي عَلَى الْأَرْضِ قُبِيلَ الصُّبْحِ فَقُلْتُ سَجَدْتُ وَجْهِي لوجهك يا رب فاغفرلى. فقيل لى و انا على تلك الحال. هل رايت ساجدا يُعَذِّبُهُ مَسْجُودُهُ. يعنى ان السجدة هى الفناء فاذا فنى العبد فى الرب و خرج من البين بقى الرب و لا يعذب الرب نفسه ابداً و انما يعذب من بقى فيه بعض الاوصاف الا ترى الى ابليس لم يكن من الساجدين لان نفسه كانت باقية فصار معذبا ابداً و قس على هذا سائر المعذبين بقدر طبقاتهم فان منهم من صار مخلدا كمن مات كافرا و منهم من كان داخلا و خارجا كمن مات مؤمنا عاصيا و عومل بالعدل لا بالفضل. ثم ان المراد بالوجه هو الذات فان الله تعالى اذا تجلّى شئ خضع له بالكلية الا ترى الى جبل الطور فانه اندرك و تلا شئ و الى الملائكة حيث خرّدا سجدا لادم و الى آدم حيث فنى فى الله فناء كلياً بحيث كان الله سَمْعَهُ و بَصَرَهُ و لِسَانَهُ و يَدَهُ و رِجْلَهُ و خرج هو من البين فانه لما وقع تجلّى الذات لقلبه تأثر منه جميع جوارحه و اعضائه و قواه فكما سجد القلب حين التجلى سجد اتباعه الداخلة و الخارجة لان الناس على دين ملوكهم و صورة هذا القلب هى الكعبة و لذا من دخله كان امنا و من هنا قالوا ان الشيطان يتأخر عن ابن آدم حال سجوده و كذا عند دخوله الكعبة لان لها شرفا فوق شرف المطاف و للمطاف شرف فوق شرف سائر الحرم و ان كان الشيطان يدور فى عالم الاجسام كلها اما حقيقة او حكما لانه عالم بالاطوار واقف على الاسرار فيضل الناس و ان كانوا على العرش و هو على عرشه فى البحر المحيط ان قدر فان قلت كيف لم يؤمن و هو بهذه المرتبة من العلم و الوقوف قلت حقيقة الايمان انما تحصل بعد الدخول فى عالم الذات و هو خارج عن هذا العالم داخل فى عالم الاسماء و الصفات فاشرف هذا فانه عميق. ثم ان الفناء المعبر عنه بالسجدة اذا كان تاما بل اتم كما لكمل الافراد كان الوجود كله نورا كما قال تعالى و اشرقت الارض بنور ربها و قال عليه السلام فى دعائه واجعلنى نورا اى بجميع اركانى و لذا كان يرى من خلفه و هو فى الصلوة كما يرى من قدّامه اللهم يسّر.

(١٣٤b) كنت مشغولاً بالتوحيد فورد قوله تعالى.فاعمل اننا عاملون. اى فاعمل ما يطلب منك من العمل اننا عاملون ما يطلب منا من الاجر و ايراد الجمع فى مُعْطَى الاجر اشارة الى تضاعفه على ان العمل اذا

صدر من مرتبة القلب يضاعف بعشرة و اذا صدر من مرتبة الروح يُضاعف بمائة و اذا صدر من مرتبة السر يضاعف بالف الى اضعاف كثيرة و هو عمل الكمل فان احدا منهم كالف و كذا واحد من عملهم كذلك اذ هو صفتهم و كمال الصفة تابع لكمال الموصوف نسأل الله فضله. ثم ان هذا الطلب بالنسبة الى ظاهر الشريعة و اما بالنسبة الى الحقيقة فلا طلب هناك لانه نسبة بين الطالب والمطلوب والنسب والاضافات ساقطة عن اهل التوحيد و هم الفانون على انهم لو طلبوا اجرا طلبوا الله من الله فان اجر اهل التوحيد انما هو رؤية الله تعالى كما ان اجر سائر العمال هو الجنة فاين الجنة من الرؤية و قد قال تعالى في مقام الامتنان و لدينا مزيد. و في الاية اشارة الى ان العمل لا يسقط الى ان ياتي الموت لانه ليس بمحدود ما دام العبد في الدنيا و ان وصل الى غاية الغايات و ذلك لانه من باب الترقى لاهل البداية والتوسط و من قبيل الشكر لاهل النهاية و على كلا التقديرين فالعمل خصوصا الاستغفار ورد دائم فمن انقطع عنه الورد انقطع عنه الفيض و اذا انقطع الفيض وقع الفقرة بينه و بين مولاه فدخل النار مع الداخلين.

ورد قوله ما لي اراكم تتخذون من دون الله اولياء. هو تعجب من ان يصدر اتخاذ غير الله وليا ممن لا ينبغي ان يصدر عنه ذلك فالولي المطلق هو الله المحيط بولايات جميع الاسماء فيجب على العبد ان يتخذة وليا لا غيره من الاولياء المقيدة فانه من قبيل التعلق بغير الله و من باب العبودية لما سواه و هذه الاية تشير الى وقوع شئ من ذلك الاتخاذ و صدوره نسأل الله تعالى ان يعصمنا من الزلل و الانحراف عن القصد. و في افراد الرائي و جمع المرئي تنصيص بقبح ذلك الاتخاذ و انه قد صدر من القلب ثم سرى منه الى سائر الاجزاء الوجودية والاعضاء والقوى الانسانية و لذا جمع الاولياء اذ لكل جزء من الاجزاء ولي من الاولياء و رؤيته تعالى اطلّعه على حال العبد و فيه اشارة الى اطلاق الروح ايضا على حال النفس و زجرها عن اتخاذها الهوى و الدنيا و الشهوات وليا لها فانه عدول عن الصراط السوي الذي هو التوجه الى الله في كل امر من الامور و توليه دائما مع ممر الدهور.

ورد قوله تعالى. اما المؤمنون الذين آمنوا بالله و رسوله ثم لم يرتابوا و جاهدوا باموالهم و انفسهم في سبيل الله اولئك هم الصّادقون. اي اولئك هم الصّادقون صدقا ينفعهم عند الله لا صدقا ينفعهم عند الناس والاول اصعب من الثاني و هو مطمح نظر الكمل و الصادق والمخلص بالكسر من باب واحد و هو المتخلص عن شوائب الصفات النفسانية كما ان الصديق والمخلص بالفتح من باب واحد و هو المتخلص ايضا عن شوائب الغيرية و اليه الاشارة بقوله اولئك هم الصّديقون ولقد صدق (١٣٥a) ابليس في الاستثناء بقوله الا عبادك منهم المخلصين فانه لا يد له عليهم اصلا فان من تخلص عن الغيرية تخلص عن الشيطان ايضا اذ هو من الغير ولاينا فيه قوله تعالى ان الذين اتقوا اذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فاذا هم مبصرون فانه في حق الابرار والاول في حق المقرين على ان مطلق المسلا يستلزم الضلال الا ترى الى قوله تذكروا فاذا هم مبصرون و من هذا القبيل ما اشار اليه قوله تعالى و ان كادوا ليفتنونك عن الذي او حينا اليك فانه لم يقع الفتنة منه عليه السلم بالفعل.

قيل لى و انا فى توحيد الأشراف مع الفقراء. هذا ما توعدون. أشار تعالى اى ان مجلس الذكر روضة من رياض الجنة فالموعد و ان كان هو الجنة والرؤية لكن لما كان الذكر سببا لهما و موصلا اليها كان الوصول اليه وصولا اليها على ان للعارفين جنة عاجلة فى الدنيا و هى جنة القلب التى هى أعلى من جنة الآخرة المؤجلة لان الله تعالى انما يتجلى منها فى الدنيا و الآخرة و لهم ايضا مكاشفات و مشاهدات هى لهم بمنزلة الرياض تتلون عليهم كل ساعة فهى أعلى من الرياض فانها تنقطع بذهاب موسمها الربيعى فإين الفانى من الباقي و اين المفقود من الموجود و اين الموعد من الحاضر المشهود.

تمثل لى فى توحيد الأشراف فى صورة كوز له قدمان على شكل ذى الفقار المنسوب الى سيدنا على رض على ان القدمين فى صورة ذى الفقار فى نفس الامر لو أمعن الناظر فيها لتفطن ان الامر كذلك و سره ان القدمين اشارة الى مرتبة الطبيعة والنفس و بهما يقوم القلب فى الدنيا كما يقوم الروح بالجسد و اما فى الآخرة فيقطع هاتان القدمان عنه و تطرحان فى النار و اليهما اشارة بقدم الجبار فى قوله عليه السلام لا تزال جهنم يلقى فيها و تقول هل من مزيد حتى يضع الجبار فيها قدمه فيتروى بعضها الى بعض و تقول قط قط و عزتك اى حسنى حسنى و ذلك فان الطبيعة و النفس لاتستصحبان الانسان الكامل فى الجنة فانه طرحهما فى الدنيا لكونهما من النشأة النارية فلا يستصحبهما ابدا فبنشأته الله فى الآخرة على نشأة القلب و الروح فيكون الطفل كل لطيف قلبا و قالبا روحا و جسما و من هذا التقرير عرفت سر كون اصول السدرة زقوم اهل النار و فروعها نعيم اهل الجنة فان اصولها السفلية اشارة الى النفس والطبيعة اللتين هما منشأ كل مرد زقوم و فروعها العلوية اشارة الى القلب و الروح اللذين هما معدن كل حلوه نعيم فكما ان قدمى كوز القلب لا تنتفعان بما فيه من الفيض اذ ليس بسار مترشح فكذا اهل الطبيعة والنفس فى النار لا ينتفعون بفيض اهل القلب و الروح فى الجنة و ان كانوا يقولون افيضوا علينا من الماء او مما رزقكم الله فالكافرون لم ينتفعوا بالفيض فى الدنيا آدم انتفاع التربة الطيبة بماء السماء فاعرف هذا المقام عرفانا تنتفع به ابدا و قد كتبناه ازيد من هذا فى تفسيرنا الموسوم بروح البيان نسأل الله سبحانه فيضه و عطائه و نعيمه و لقاءه.

(١٣٥b) ورد قوله تعالى. الا له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين. قوله ا لا تنبيه من الله تعالى للوجود الخلقى الكونى على ان يتنبه و يمشى على المراتب فى امر الوجود و هو ذنب فى الحقيقة فان التنبه واليقظة انما يحصر بعد السهو و النسيان الحاصل من الوجود الخلقى فاما الانتباه فلا سهو و لا نسيان بعده و لذا لم يكن فى الجنة ذكر لان الذكر طرد الفضله و لا غفلة فى الجنة بل هى حضور محض دائم و قلب الانسان الكامل هو الجنة المعنوية فاذا لم يكن فى الجنة الصورية غفلة فى الآخرة لم يكن فى الجنة المعنوية ايضا غفلة فى الدنيا و اليه اشارة بقوله تعالى والذين هم فى صلواتهم دائمون فان دوام الصلوة فى الليل و النهار انما هو بعدم النوم و منه عرف حال التكميل فانهم يقظانون و هم نائمون اذ لو لم يكن كذلك لانقطع صلواتهم و اليه اشارة بقوله عليه السلام ينام عيناى و لا ينام عينا قلبى و قد سئل عن بعض العارفين يوم بلى فقال نحن الان فى ذلك اليوم ففيه اشعار بحضوره الدائم الذى لم

يطراً عليه الغيبة والآلم يتذكر ما كان. ثم انّ الخلق اشارة الى عالم الاجسام والآمر الى عالم الارواح وذلك فانّ عالم الارواح انما ظهر وتعيّن بالامر الالهى الذى هو كن من غير ان يكون هناك لفظ كن بل تعلّق القدرة بالمقدور وإيجاده وهو اسرع شئ كما دل عليه قوله تعالى وما امرنا الاّ واحدة كلمح بالبصر اى وما امرنا لشئ نريد تكوينه الاّ كلمة واحدة هى كن كلمح بالبصر فى السّعة والسّهولة واللمح النظر بالعجلة ولاختلاس وهذه الكلمة فى باطن الانسان وقوته ولذا ظهر من بعضهم بالفعل ما يتعلّق بالتكوين بتلك الكلمة وذلك باذن الله تعالى فهى من خصائص الانسان ليس للملك منها شئ وان كان يقدر باذن الله على أمور خارقة للعادة بغير هذه الكلمة فقد عرفت انّ عالم الامر هو عالم الارواح لحصوله بالامر الالهى لا فى مدّة ولا من مادّة ومنه يعرف تعريف الرّوح كما قال تعالى قل الرّوح من أمر ربّى اى لا من خلق ربّى وان كان مخلوقاً فى نفس الأمر لقوله عليه السّلم أوّل ما خلق الله رُوحى ولكن لما كان خلقه بلا واسطة خلق اخر بل بمجرّد الفيض المقدس الرّحمان اطلق عليه عالم الامر فليس الرّوح بمجهول مطلق بل هو معلوم من وجهه ومُحيط بالاجسام احاطة الملزوم بلازمه والاعلى بالاسفل واما قولهم انّ الرّوح حالّ بالبدن حلّول ماء الورد فى الورد فتعريف للرّوح الحيوان الذى هو منشاء الآثار ومبداء الافعال لا للرّوح الانسانى والآفهو غلظ ويُنبر مقام الرّوح فوق العرش ومنه يعرف ان ما فوق عالم العرش وهو الجسم المُحيط بكلّ الاجسام من عالم الملاء عند الصّوفية لا من العالم الذى يقال له لا خلاء ولا ملاء كما عليه الحكماء ولكن لا يلزم منه تحييز الارواح لانّها جواهر مجرّدة فى ذواتها كما لا يلزم من اثبات الفوقية لله تعالى ان يكون فى الجهة العليا من العالم تعالى عن ذلك علواً كبيراً. واما عالم الخلق فمن الجسم الطّبيعى الى اخر المواليد فعالم الارواح كلّ حجاب ثورانى وعالم الاجسام كلّ حجاب ظلماتى (١٣٦a) والكلّ سبعون الف حجاب لا بدّ للسّالك من قطعها وانموذج هذا هو الرّوح والجسم فى عالم الانفس فانّ ما اشتمل عليه الافاق فقد اندرج فى الانفس اندراجاً جُملياً وفوق هذه الحجب حجب اخرى ألطف منها يحرم ذكرها وقد اثبت الله تعالى هذه العوالم من الخلق والأمر لهويته كما قال لا لهُ اى لهويته فهو متجلّ فيها بهويته الذاتية درجة بعد درجة من درجات التّزّلات والترقيات كما اشار اليه قوله تعالى رفيع الدّراجات مع اطلاقه الذاتى ولذا قال تبارك الله ربّ العالمين يعنى ان اضافته الى العالمين اضافة تربية بمقتضى ربوبيته والوهيته وبحكم ربوبية العالمين وما لوهيتهم والآفداته تعالى غنيّة عن العالمين فليس على الله اثر من الكون والآ على الكون اثر من الله سبحانه فهو والآشياء والآشياء

قيل لى وآانا فى توحيد الاشراف مع الفقراء. كوردك اللهى.و ذلك لآئه تعالى قال اناجليس من ذكرى والجليس لا بدّ وان يرى الجليس والآلم يكن مجالسا له ورؤيته تعالى من باب اللطف والحضور بارتفاع الحجب المانعة عن ادراك الأمر على ما هو عليه وان كان الله تعالى يتمثّل بصور مختلفة فى الدّنيا والاخرة على ما يقتضيه مقام الصّفات كما دلّ عليه الاحاديث الصّحيحة وآلا يلزم من هذه التّمثّلات تقيّد الحقّ تعالى بشئ من الآشياء فى ذاته فانّ لكلّ موطن تجلياً من التجليات وآلا بدّ للتّجلى من المظهر كما لا بدّ للرؤية من المرآة حتى التّجلى الذاتى وذلك فان الانسان لا يدرك ما يدركه الاّ من مرتبة المظهرية وهى حجاب الامكان وآلا يرتفع أبداً لا فى الدّنيا وآ

لا في الآخرة و إلا لا لتحقق الظل بذى الظل والافرع بالأصل والتعین بالمتعین و ارتفع الاعتبارات و لكن لو لا الاعتبارات لبطلت الحقائق و لكن التجليات الالهية عبثا مع انها تجليات باقية و ان تلونت بحسب موطنها فكلها وجود لا يطراء عليها العدم و انما يطرا العدم على الماهيات العارضة و من ثم قالوا قالوا بوحدة الوجود و وحدة الشاهد والمشهود و ذلك حال الفناء التام و لا يلزم منه ارتفاع التقدر مطلقا الا ترى ان واحدا اذا اُحد النظر للشمس ثم نظر الى الاشياء فانه لا يرى الاشياء و ان كانت الاشياء موجودة في نفسها و اذا اراد أحد ان ينظر الى قرص الشمس فانه ياخذ اناء نظيفا و يملؤه ماء لطيفا و يضعه في مقابلة الشمس فيحصل الانعكاس فان الماء لطيف من شانه القبول والاناء كثيف من شانه الامساك فهكذا الانسان هو مرآة النور الحقيقي يقبله بلطافة الروح و يحسكه بكثافة الجسم فلا بد من المظهر

قيل لى هذا البيت التركي. أغيارله اتمز يار اولان صحبت. فرقتدر صحبتك اخرى البت. كان سبب هذا انه وقع بينى و بين بعض المشايخ مراسلات في مسئلة من المسائل الحقيقية فعده الله ذلك من ضجة الاجانب لانه مراسلات نصف المواصلات و فيه تنبيه على ان ذلك البعض من الأجانب في الحقيقة و ارشاد الى الانقطاع والتبتل الكلى الى الله فان صحبتته باقية و رمز الى صون الأسرار عن الاغيار. و حفظ الانوار من أعمى الابصار. (١٣٦ب)

ورد قوله تعالى. و نقلهم ذات اليمين و ذات الشمال. اى الى الجهة اليمنى الجمالية الروحانية و الى جهة اليسرى الجلالية الجسمانية فان بقاء الحياة انما هو بالتقلب بين الروح والجسد بحيث اذا غلب جانب الجسد تعطلت الحياة الروحانية و انقطع مددها و اذا غلب جانب الروح انتقصت الحياة الجسمانية و بطل منفعتها فالاول صفة الغافلين المحجوبين والثانى حال المكاشفين المغلوبيين والتقلب بينهما بحيث لا يغلب احدهما على الآخر صفة المعتدلين و شان الكمل من العارفين الواصلين الفانين الباقين و منه يعلم التقلب في الذكر من اليمين الى اليسار و ينبغى ان يكون مبداء التنفى من جانب اليسار لان الظلمة في هذا الجانب والنور في جانب اليمين فاذا ابتداء الذاكر بلا في كلمة الشهادة من جانب اليسار ثم قال بقوله اله الى جانب اليمين فكأنه طرح ظلمة الجانب الايسر على جانب اليمين و حلّى محلّها فاذا التفت بقوله الا الله الى الجانب الايسر فقد ملأه بنور اليمين وضوء الاثبات فاليمين افضل في الابتداء و لذا نُدب الى يمين الامام حين الشروع في الصلوة اليسار افضل في الانتهاء و لذا يكون يمين الامام يساراً حين الاستقبال الى القوم و اليه الاشارة بتقديم ذات اليمين و تاخير ذات الشمال اعتباراً بالحال والمال و بقوله تعالى و اصحاب الشمال ما اصحاب الشمال فان كلمة ما عند القوم نافية و فيه اشارة الى السر العظيم الذى هو وُصول اهل الجلال فى الغاية و هم فى النار الى سرّ الاحدية و شهودها و ان هم ليسوا من اهل التّعيم فأعرف. ثم ان الجسد حال الذكر لا يتقلب و لا يتحرك و انما يتقلب الرأس لان الجسد محل الاطراف المشار بها الى التعينات والرأس اشارة الى مبدأ التعينات والحركة انما وقعت من جانب المبدأ حين التجليات الى مقامات الاسماء والصفات لا من جانب هذه المقامات الى جانب المبدأ فان العروج انما هو بعد النزول. ثم ان الظلمة اذا ارتفعت من النفس و من الجانب الايسر و امتلأت بنور الروح و مصباح الجانب اليمين فلا يلوح فيها ظلمة ابداً و كيف تلوح

و قد ترقّت من مقامها الى مقام الرّوح والسرّ و وصلت الى مقام ليس عنده الاّ نور و منه يعرف حال المهاجر الى ربّه فان الظالم اذا تاب من بعد ظلمه و أصلح حاله من بعد افساده سرى نُور توبته الى مقام ظلمه و ذهب بظلمته فسواء له ان يقوم في ذلك المكان او يهاجر الى ارض لم يظلم فيها نفسه و كان السلف يُهاجرون الى الارض المقدّسة و الى الحرمين الشّرفين احتياطاً لا وُجوباً هذا و اما الظالم الغير التائب فظلمة نفسه الخاطئة تعدّت منها الى غيرها بحكم المجاورة و ربما راؤا في اماكن قوم لوط و نحوهم اثار الظلمة لكونها اماكن الظالمين لانفسهم. و كان في بلدتنا برؤسه جبل يُعرف بجبل الرّهبان لا يخلوا من الدّخان و الضّباب غالبا بحيث يسرى الى البلدة و كرومها و بساكنيها فيفسدُها و ذلك من شوم هؤلاء الرّهبان الكافرين المقيمين هناك قبل الفتح فبقيت نحوستهم و اثار ظلمتهم الى قيام السّاعة هكذا يُعطيهِ الكُشف و يدلّ عليه قوله تعالى و اتقوا فتنة لا تُصيبنّ الذين ظلموا منكم خاصّة هذا هو الاثر السّارى بحكم الحوار و ان كان الصّالح التّوراني صالحاً ثورانيا في نفسه لا يتعدّى الى ان يكون طالها ظلمانياً بحكم جواره فأعرف حقيقة الحال واستعذ بالله من سوء الجوار.

(١٣٧٨) قلت في السّحر الاعلى مُناجياً. فضلك بقربك يا ربّ فقال تعالى انما انت من اهل فضلى و الاّ لما خلقتك سعيداً. اثار اليه بهذه المقالة الشريفة الفضليّة الجمالية اللطيفة الى انّ اهل الفضل هم اهل القرب و الدّنو من جنبه تعالى قرب منزلة و دُتو مكانة و يندرج فيهم عموم الانبياء و الاولياء عليهم السّلم فانّ الله تعالى تفضّل عليهم بالنبوّات و الاوليات فكانوا عند مليك مقتدر لكن من اهل الفضل من فضله اطلاقاً حقيقى كنبينا عليه السّلم كم بين الانبياء و لذا رفع الله قدره بقوله و رفعنا بعضهم درجات و اثار اليه نفسه ايضاً بقوله آيت عند ربّي يطعمني و يسقيني فانّ مقام العندية الّذى حصل كما له لغيره في الآخرة حصل له في الدنيا فاذا كان هو في الدنيا بهذه المرتبة من العندية فما ظنك بحقيقة عندّيته في الآخرة و اليه الاشارة بقوله امّى امّى فانّ هذا القول منه حين ما يقول الكلّ نفسى نفسى مشعر بأنّه لم يبق فيه بقيّة النّفس اصلاً فكان قربه الى ربّه فوق قرب الكلّ و لذا اجترأ على الشّفاعاة حين ما غضب الربّ غضباً لم يغضب. بمثله قبله و ذلك لانه صورة رحمة الله الواسعة و لذا كان مظهر اسم الرحمن. و منهم من فضله تقييدى نسبى كسائر الانبياء عليهم السّلم بالنسبة الى نبينا عليه السّلم فانّ لهم مقاماً معلوماً من القرب لا يتعدّونه الى مقام قرب نبينا عليه السّلم و قس عليهم احوال الاولياء قدّس اسرارهم فسيّدنا علىّ بن ابي طالب كرّم الله وجهه فاق بالقرب على سائر الاصحاب رضى الله عنهم علّم ذلك من قوله عليه السّلم انت متّى بمثلة هارون من موسى و نحوه و ايضاً انّ فاطمة الزهراء رضى الله عنها خطبها ابو بكر و عمر رضى الله عنهما فما جاء الوحي الالهى الاّ في حقّ علىّ رض فزوجها عليه السّام آياه و قد دخلت فاطمة رض في قوله عليه السّلم كملت من النساء اربع و لا يقدح في ذلك كون عايشة رض افضل منها من بعض الوجوه اذ قد يكون الفاضل مفضولاً من بعض الوجوه و لا يشين ذلك بجماله و منه قوله عليه السّلم انتم اعلم بامور دنياكم فالكمال المطلق انما هو لعلّى رض في الرّجال و لفاطمة رض في النساء. و كذا سيّدنا حضرة الشيخ الاكبر قدس سرّه الأطهر فاته فاق على غير من الاولياء في مقامات القرب و لذا جاء خاتمة الاولياء يعنى كانت خاتمة الولاية الخاصّة و أحضرت لديه ارواح جميع الاولياء الى يوم القيام فنفخ في أفواههم اشارة الى فيض الولاية و

قد رايته في مبشّراتي مراراً قبل مرّة فمى و قبلت قدّمه فقرّبهُ قرب اطلاقى و فضله فضل حقيقى و اذا أعطى من الحقائق ما لم يتيسّر لغيره فقرب غيره بالنسبة اليه قرب تقييدى و فضله فضل نسبى و كم من فرق بين الابرار والمقربين و كذا بين برّ و برّ و بين مقربٍ و مقرب. ثم ان عموم السّعداء كلهم من اهل الفضل الاضافى حالاً او مالا (١٣٧b) فمن رحمه الله يوم القيمة بالعفو والمغفرة اهل فضل بالنسبة الى من دخل النار ثم ان من دخلها من المؤمنين و خرج عنها بعد انتهاء حكم اسم المنتقم اهل فضل بالنسبة الى اهل الخلود فأهل الخلود اهل عدل مطلق حالاً و اهل فضل نسبى مالا و ذلك فاهم اذا عذبوا بمقابلة كلّ يوم من ايام كفرهم الف سنة و نفدت الاحقاب صاروا بحيث لم يُحسّوا ألم العذاب كما لم يحسّ ألم القطع النسوة اللاتى قطعن أيديهنّ فالعذاب باق على ما كان عليه ابداً و لكن الاحساس زائل بعد انتهاء المدّة و عند ذلك يصيرون مستغرقين في الشهود الاحدى كاستغراق الكمّل فيه في الدنيا و لكن ليس لهم نعيم صفاتى من الاكل والشرب والنكاح و غيرها كما لاهل الجنّة اذ هم ذاتيون لا صفاتيون و لذا كان فضلهم نسبياً لا حقيقياً اى كان لهم فضل بالنسبة الى بعض اهل الدّرجات في الجنّة فانّ منهم من كان شهوده قاصراً و منه يُعرف فضل المجاهدة و الرياضة في الدّنيا فانّ نور الشهود الحقيقى انما يحصل بعد اطفاء نار الطبيعة و النفس الّتى هى صورة جهنّم فاذا لم يطفئها و هو قادر عليه في مدّة قليلة اطفاءها الله في جهنّم بعد مدّة كثيرة فانظر الى حجاب النفس و الطّبيعة ما اكثفه و اغلظه حيث احتاج ارتفاعه في الاخرة الى مدّة طويلة لا يدري غايتها كما لاهل الكفر و الى الف سنة او سبعة آلاف سنة كما لعصاة هذه الامّة و سرّ هذا لا يخفى على اهل الذوق نسأل الله سبحانه ان يجعلنا من اهل الفضل المطلق والسّعادة المطلقة بجاه النبى و اله المفضّلين.

قيل لى. جنّة القلب ليس فيها ماسواه. اى ما سواه تعالى من الاغير والاجانب فاهما دار الاحباب والاقارب فلا بدّ من تطهيرها عن الغير كتطهير البستان ممّا ليس منه و منه يعرف ان الجنّة عاجلة حاضرة و هى جنّة القلب و فيها انواع الفواكه والثمرات من التجلّيات و جنّة اجلة غائبة و هى جنّة الاخرة و قد قال بعضهم ذرّة موجوده خير من درّة مفقودة و فيه اشارة الى جهنّم النفس فكما انّ فى الاخرة دارين الجنّة والنار فكذا فى الوجود صورتهما و هى القلب والنفس فأيّهما دخله الدّاخل فى الدنيا كان حاله على صورة ذلك فى الاخرة يعنى انّ داخل جنّة القلب فى الدنيا داخل الجنّة ايضا فى العقبى و داخل جهنّم النفس فى الدنيا داخل النار فى العقبى لانّ كلاّ منهما صورة الاخرة.

خاطبتى ربّى و انا فى توحيد الاشراق مع الفقراء بقوله. انما انت رحمتى ارحم بك من اشاء من عبادى وقع ذلك مرّتين و هذا الخطاب وقع للجنّة ايضاً فاهل الجنّة اهل الرّحمة كما ان اهل النار اهل الغضب و لما كان الانسان الكامّل فى الدنيا صورة رحمته تعالى و مظهر اياته و مطلع انواره و منبع أسراره و معدن اثار اسمائه و صفاته و منظر حضرة ذاته كان المتصل اليه حبّاً حقيقياً أو اقتداء فى السير والسلوك من اهل رحمة الله الخاصّة والمنقطع عنه بالبغض اليه و ترك طريقته من اهل الغضب فلم يرحمه الله به فانظر ما اشرف مقام الانسان الكامل و

ما اعزَّ وجوده و ما اكمل حاله حتى انَّ الحاضر لجنازته (١٣٨a) والمصلَّى عليه بعد موته استسعد بعفو و مغفرة اكراماً له من قبل وكيه تعالى و حتى ان المتصدِّق على الفقير الحقيقي والسَّاعى فى خدمته والنَّاظر اليه نظر اشتياق والتابع له فى طريقه و لو خطوة فوق المتصدِّق على غيره بأضعاف و فوق السَّاعى فى خدمة غيره بدرجات و فوق النَّاظِر الى غيره بطبقات و فوق التابع لغيره بالوف خطوات لكنَّ الله تعالى ستر أوليائه عن الاغيار فحرموا عن الشهود اذ لو شهدوه شهدوا نور الله المتألَّى فى وجهه و لذا ورد من رآهم ذكر الله فصار الاولياء بين العوام بحيث لا يرى منهم الا شبح و قد قالوا معرفة الله أسهل من معرفة الولي لان الولي بشر والبشر يأكل و يشرب فيقاس على غيره فيظن انه كغيره صورة و معنى لكنهم كغيرهم صورة لا معنى كما ان المسك مثل الدَّم صورة مع تفوقه عليه بالخاصية و اليه الاشارة بقوله تعالى قل انما انا بشر مثلكم يوحى الى يعنى ان الاشتراك فى البشرية لا ينافى التفرد ببعض الخواص كالوحي فمن نظر بالنظر الظاهري كان أعمى و من نظر بالنظر الباطني كان بصيراً و أتى هذا النَّظَر الباطني لكل أعمى فانما هو شان من انفتح عين قلبه و تنور بنور القدس بصر باطنه و الى رتبة الاولياء قدس الله اسرارهم اشار عليه السَّلم بقوله اتخذوا عند الفقراء الايادى قبل ان يجيئ ذولتهم جعلنا الله و اياكم ممن يحب الفقراء والمساكين كما قال من قال أحب الصالحين و لست منهم و قال عليه السَّلم اللهم انى اسألك فعل الخيرات و ترك المنكرات و حب المساكين و هذا لا ينافى قوله الاخر اللهم احبني مسكينا و امتني مسكينا واحشرنى فى زمرة المساكين لان المسكين يحب المسكين والمسكين المحب احب من المحب الغير المسكين فاعرف.

ورد قوله تعالى بيدك الخير. يد الله تعالى هى قبضة جماله و قبضة جلاله فالى القبضة الاولى التى هى قبضة اليمين اضيف عموم السَّعداء و الى القبضة الثانية التى هى قبضة الشمال اضيف عموم الاشقياء و ان كان كلتا يديه تعالى يميناً مُباركة اى فى الحقيقة و فى المال و ان لم يكن كذلك فى الصورة و فى الحال كما اشار اليه قوله تعالى والارض جميعاً قبضته والسَّموات مطويات بيمينه حيث علم من ايراد اليمين لطفى السَّموات ان الارض مقبوضة بشماله و قد ورد فى صريح الحديث ايضا و قد طوى الله ذكر الشر فى الاية اشارة الى ان كلتا يديه يمين مُباركة و خير محض فى الحقيقة و اما صورة الشر فداخلة فى حقيقة الخير و لذا قال تعالى و عسى ان تكرهوا شيئاً و هو خير لكم يعنى ان المكروه الذى هو شرّ طبعاً هو خير فى نفس الامر كرزايَا الدنيا و عذاب الاخرة فانها للتنبيه والايقاظ والتطهير والتهذيب فمن وجد خيراً فليحمد الله فانه من فضله الأزلّ و من وجد غيره فلا يلو من الآ نفسه لانه من عدله الابدى و ذلك لان النَّفس مأوى كل شرّ فلها بمقابلة شرّها استحقاق بمعاملة العدل و من الله العصمة.

(١٣٨b) ورد قوله تعالى. انا هديناه السَّبيل. هَدِينَا الانسان بظاهره من حيث الاسم الظاهر الى سبيل الجنة فانَّ الجنة نصيبٌ لهيكله الذى باشر به الاعمال الصالحة الموجبة للدرجات والثوبات و بباطنه من حيث الاسم الباطن الى سبيل القربة فان القربة حصّة لباطنه الذى به نوى التقرب الى الله تعالى فى كل اعماله و باحدية ظاهره و بباطنه الى سبيل الوحدة فانَّ سرّ الوحدة انما هو حظّ مرتبة جمعيته كما انَّ مرتبة الاحدية مقام جمع جميع الاسماء

المتعلّقة بالواحدية و من هذا ورد آثا و هدينا بنون الجمع و ذلك لأن كثرات الاسماء والصفات طريق الوحدة فلا يعتبر الوحدة الا من طريق الكثرة و فيه اشارة الى ان السبيل المطلق اما هو سبيل الوحدة لان الهاء اشارة الى الهوية والوحدة شان الهوية و الى انه لا بد في السلوك من اعانة الاسماء و الصفات ظاهراً و باطنا و الا لم يحصل المقصود و الى ان من اهتدى الى سبيل الاسماء و الصفات فقط على مراتبها لم يهتد الى حقيقة الذات و هو بعد في الطريق فهو كمن يريد حرم الله ثم يعرض له عوارض فيقيم في الطريق نسأل الله الهداية

ورد قوله تعالى. أصحاب الجنة هم الفائزون. الجنة جنتان جنة صورية و هى جنة الآخرة و جنة معنوية و هى جنة القلب و أصحابهما هم الفائزون اما أصحاب الجنة الاولى فبصورة النعيم و ظاهره و اما أصحاب الجنة الثانية فبحقيقته و باطنه و كلتا الجنتين محل الرؤية فالجنة الاولى محل رؤية العوام و الجنة الثانية محل رؤية الخواص فكانت جنة القلب أعلى و اشرف من الجنة الصورية فان قلت كيف يكون الجنة محل الرؤية والله تعالى متزه عن الحلول و لذا قال الفقهاء يلزم ان يقال ارى الله من الجنة لا فى الجنة قلت هذا مبطل العلم الفقهاء و فوق هذا ما ذهب اليه المكاشفون من ان المتقيد بالجنة اما هو الرائي لا المرئي والله تعالى على اطلاقه الذاتى الحقيقى فى الدنيا و الآخرة لا ترى انهم يقولون ان نبينا عليه السلام راي الله فى الدنيا فيجعلون الدنيا ظرفا للرؤية و لا يلزم منه ان تكون ظرفا للمرئي ايضا و يدل القرآن على ما ذكرنا كما قال تعالى و لقد رآه نزلة اخرى عند سدرة المنتهى فآته على تقدير ان يكون المرئي هو الله تعالى لا جبريل كما ذهب اليه بعض المفسرين و كل المتولين لا يلزم من تقيد الرؤية بالعندية تقيد المرئي بها فيكون المعنى و لقد راي النبي عليه السلام ربه فى واحدة من مرات نزوله حال كونه عليه السلام عند سدرة المنتهى كما راه حال كونه فوق العرش و هذا المعنى مما اتفق عليه الفريقان و هو يرد ما قاله الفقهاء. ثم ان المراد بأصحاب الجنة ملازموها فاصحاب الجنة الصورية اهل الخلود لانه لا جحيم بعد نعيم و كذا اصحاب جنة القلب لانه لا رد بعد قبول و لا ادبار بعد اقبال و اما المرتدون فقد ارتدوا من نصف الطريق و لو وصلوا الى المنزل لا قاموا هناك كما هو شان اصحاب المقامات و ارباب التمكين و هم المقربون.

(١٣٩a) ورد قوله تعالى. كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله. فيه اشارة الى ان العلم القليل قد يغلب على الأعمال الكثيرة فان كان صالحاً فيترك ظلماتها و ان كان طالحاً فيكدرها و الى ان الصفة الواحدة قد تستولى على الصفات الكثيرة فان كانت روحانية نورانية فترفع كدوراتها و ان كانت نفسانية ظلمانية فيكدر نورانياتها لا ترى الى السحاب الكثيفة كيف تصير حجابا على وجه الشمس و الى ان الرجل الواحد قد يغلب على الرجال بقوة تقواه فان الله مع المتقين و قد يكون الرجال الكثيرون مخدولين لضعف تقواهم و قلة نور هدايتهم فان الله يخزي الفاسقين كما قد يقع فى بعض المغازى من خذلان اهل الاسم و قد غلبت فئة طالوت و هم قليلون على فئة جالوت و هم كثيرون و كذا قد غلب اهل البدر على قريش مع ان قريشاً كانوا اضعافهم فى الظاهر لكن الله تعالى امد المؤمنين بالملائكة و انزال السكينة فكانوا غالبين باذن الله و من ثم اذا جاء الامداد الملوك رآيت قوى الوجود كلها يدخلون فى دين الله افواجا و حصل الفتح المطلق بما لا مزيد عليه من حيث العادة الالهية فخيئذ

يَلْزَمُ تَتْرِيهَ اللَّهِ عَمَّا لَا يَلِيقُ بِشَانِهِ وَ تَحْمِيدَهُ عَلَى فَتَوَحَّاتِهِ وَ طَلَبَ مَغْفَرَتِهِ وَ سَتَرَهُ عَلَى تَلَوِينَاتِ النَّفْسِ الْوَاقِعَةِ قَبْلَ هَذَا اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْ أَهْلِ الْفَتْحِ الْمَطْلُوقِ. وَ افْتَحْ عَلَيْنَا الْبَابَ الْمَعْلُوقَ.

وَرَدَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ. اِى الْجِهَةِ الَّتِي تَلِي جِهَتَهُ تَعَالَى وَ هِيَ جِهَةُ الْهُيُوتِ فَأَتَاهَا بَاقِيَةٌ أَزْلًا وَ أَبَدًا وَ اِنَّمَا يَطْرَأُ الْفَنَاءُ عَلَى الْمَاهِيَةِ الْعَارِضَةِ بِالْاِنْتِقَالِ مِنْ طَوْرٍ إِلَى طَوْرٍ وَ اَلَّا فَالْوُجُودُ كُلُّهُ حَقٌّ فَكَيْفَ يَعْضُ عَلَيْهِ الْفَنَاءُ الْمَطْلُوقُ دَلٌّ عَلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى هُوَ الْاَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ فَاللَّهُ تَعَالَى هُوَ الْاَوَّلُ فِي عَيْنِ اخِرِيَّتِهِ وَ هُوَ ظَاهِرٌ فِي عَيْنِ بَاطِنِيَّتِهِ وَ بِالْعَكْسِ فَهُوَ بَاقٍ اَزْلًا اَبَدِيًّا لَا يَتَغَيَّرُ وَ لَا يَتَبَدَّلُ بِتَغْيِيرِ الْاَحْوَالِ وَ تَبَدُّلِ الْمَرَاتِبِ وَ لِاحْلِ الْاِشَارَةِ إِلَى مَا ذَكَرْنَا قَالَ وَجْهَ رَبِّكَ وَ مَا قَالَ وَ يَبْقَى رَبُّكَ بَطْنِي ذَكَرَ الْوَجْهَ فَاعْرِفْ اَنْ كُنْتَ مِنْ أَهْلِ الْوَجْهِ لَا مِنْ أَهْلِ الْقَفَاءِ فَإِنَّ أَهْلَ الْوَجْهِ هُمُ النَّاظِرُونَ بِكُلِّ الْوَجْهِ إِلَى كُلِّ الْوَجْهِ وَ أَهْلُ الْقَفَاءِ هُمُ الْمَحْجُوبُونَ بِكُلِّ الْوَجْهِ عَنْ كُلِّ الْوَجْهِ اَلَّا اَنْ يَرْحَمَهُمُ اللَّهُ بِحَرَمَةِ الْهُيُوتِ فَيَفْتَحُ أَبْصَارَهُمْ وَ يَزِيلُ اعْظَمِيَّتَهُمْ اَمَّا فِي الدُّنْيَا قَبْلَ الْمَوْتِ وَ اَمَّا عِنْدَهُ وَ اَمَّا بَعْدَهُ فِي الْبَرَزِخِ وَ اَمَّا فِي الْحَشْرِ وَ اَمَّا فِي النَّارِ وَ ذَلِكَ بِالنِّسْبَةِ إِلَى أَهْلِ الْجَلَالِ الْمَطْلُوقِ بَعْدَ مُرُورِ الْاِحْقَاقِ كَمَا اَشِيرَ إِلَيْهِ سَابِقًا وَ لِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ فَجَلَالُهُ بِالنِّسْبَةِ إِلَى أَهْلِ الْجَلَالِ فِي دَارِ الْجَلَالِ وَ اِكْرَامُهُ بِالْاِضَافَةِ إِلَى أَهْلِ الْجَمَالِ فِي دَارِ الْجَمَالِ وَ لِهَذَا الْمَقَامِ مَزِيدٌ بَيَانٌ وَ تَقْرِيرٌ. لَكِنَّهُ لَا يُغْنِي التَّقْرِيرُ وَالتَّحْرِيرُ. لَمَنْ لَا يَقَالُ لَهُ بَصِيرٌ. وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ. فَيَأْضُ عَلَى مَنْ هُوَ بِالْفَيْضِ جَدِيرٌ. وَهَبَ الْوَفَاءَ عَلَى كُلِّ مُسْكِينٍ وَ فَقِيرٍ.

(١٣٩ب) وَرَدَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَ مَا عَلَيْنَا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ. اعْلَمْ اَنَّ لِهَذَا الْبَلَاغَ مَرَاتِبَ الْاَوَّلَى بِلَاغَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ مَرْتَبَةِ الْجَمْعِ وَ الْكَلَامِ التَّنْفِيسِ التَّتْرِيهِيَّ إِلَى مَرْتَبَةِ الْفَرْقِ وَ الْكَلَامِ الْلفْظِيَّ التَّشْبِيهِيَّ بِأَيِّ لُغَةٍ كَانَتْ مِنَ اللُّغَاتِ الْمُخْتَلَفَةِ وَ هِيَ سَبْعُمِائَةِ اَلْفًا عَلَى مَا وَرَدَ فِي بَعْضِ الْاَخْبَارِ وَ قَدْ عَلَّمَهُمَا اللَّهُ اِبَالْبَشَرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اَفْضَلُهَا الْعَرَبِيَّةُ وَ لِذَا احَبَّ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْعَرَبَ لِأَنَّهُ عَرَبِيٌّ وَ الْقُرْآنُ عَرَبِيٌّ وَ لِسَانُ أَهْلِ الْجَنَّةِ عَرَبِيٌّ وَ لَا يَقْدَحُ فِي هَذَا كَوْنُ الْفَارْسِيَّةِ الدَّرِّيَّةِ لِسَانُ أَهْلِ الْجَنَّةِ اَيْضًا عَلَى مَا وَرَدَ فِي بَعْضِ الْاَخْبَارِ الصَّحِيحَةِ وَ ذَلِكَ فَإِنَّ الْفَارْسِيَّةَ قِسْمٌ مِنْ اَقْسَامِ اَلْسِنَةِ الْعَجَمِ الْمُقَابِلِ لِلْعَرَبِ وَ لَا يُبْعَدُ فِي الْحَاقِقِ بِخُصُوصِهَا بِالْعَرَبِيَّةِ دَلٌّ عَلَيْهِ شَيْءٌ أَحَدُهَا اَنْ بَعْضُ الْقَبَائِلِ مِنَ الْعَرَبِ تَكَلَّمَتْ بِالْبَاءِ وَ الْجِيمِ وَ الزَّيِّ وَ الْكَافِ الْفَارْسِيَّةِ وَ بِهَا يَكُونُ حُرُوفُ التَّهْجَى اِثْنَيْنِ وَ ثَلَاثِينَ وَ الثَّانِي اَنْ كِبَارَ أَهْلِ الْفَرَسِ قَدْ تَكَلَّمُوا بِهَا وَ صَنَّفُوا عَلَيْهَا وَ لَوْ اعْطِيَ كَشْفُهُمُ الصَّحِيحَ قَبْحَهَا لَا مَسَكُوا عَنْهَا وَ قَدْ رَغَّبُوا فِيهَا فَضْلًا عَنْ التَّنْفِيرِ عَنْهَا كَمَا قَالَ فِي الْمَثْنَوِيِّ پَارَسِي كَو كَرِجَه تَازِي خَوْشْتَرَسْت. عَشَق رَاخُورِ صَدِزْبَانِ دِيكَرَسْت. وَ اَمَّا قَوْلُهُمُ الدَّارُ دَارَانِ الْجَنَّةِ وَ النَّارُ وَ اللِّسَانُ لِسَانَانِ لِسَانُ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْعَرَبِيَّ وَ لِسَانُ أَهْلِ النَّارِ الْعَجَمِيَّ فَلَا يَنَافِي مَا ذَكَرْنَا كَمَا عَرَفْتَ سِرَّهُ وَ قَدْ بَيَّنَّا فِيْمَا سَبَقَ مَا يُغْنِيكَ عَنْ مَزِيدِ الْبَيَانِ هَهُنَا. وَ الْمَرْتَبَةُ الثَّانِيَّةُ بِلَاغِ الْاَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْ مَرْتَبَةِ الْمَلَكِيَّةِ إِلَى مَرْتَبَةِ الْبَشَرِيَّةِ وَ اِنْ شَتَّتْ قُلْتَ مِنْ مَرْتَبَةِ الْفَرْقِ إِلَى الْاُمَمِ وَ ذَلِكَ بِلُغَتِهِمْ الْخَاصَّةِ بِهَمْ كَالْعَرَبِيَّةِ وَ السَّرِّيَانِيَّةِ وَ الْعَبْرَانِيَّةِ وَ الْعَبْرِيَّةِ وَ غَيْرِهَا وَ لِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى فَاتَّمَا يَسِّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ وَ هُوَ اللِّسَانُ الْعَرَبِيُّ اِذْ بِهِ يَحْصُلُ الزَّامُ الْقَوْمِ اِذْ لَوْ لَمْ يَكُنِ الْقُرْآنُ عَلَى لُغَتِهِمْ لَاعْتَذَرُوا وَ قَالُوا لَا سَبِيلَ لَنَا إِلَى مَعْرِفَتِهِ اِذْ لَيْسَ عَلَى لُغَتِنَا فَسَهَّلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَهَمَهُ بِانْزَالِهِ عَلَى لِسَانِهِمْ فَالْعَرَبِيَّةُ حُجَّةٌ عَلَى الْعَرَبِ. وَ الْمَرْتَبَةُ الثَّالِثَةُ بِلَاغِ رُسُولِ الْقَلْبِ إِلَى الْقُوَى الْبَاطِنَةِ وَ

ذلك لا يحتاج الى لسان من الألسنة فقلوه تعالى قُمْ فَأَنْذِرْ عبارة الخطاب فيه الى النبی علیه السّلم و اشارته الى رسول القلب و قد حوطبتُ به عند الرأس النبوی فی الحرم الشریف فَتَحَيَّرَتْ في ذلك ا هُوَ اذار ظاهرى للعامة ام هُوَ اذار باطنى للخاصة ثم اُهمتُ المقصود فعرفت انه الانذار الثانى فكلُّ من ورثة الرسول عليه السّلم رسول نفسه أولاً و اليه الاشارة بقوله تعالى وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ و لا اقرب للمرء من نفسه ثم ان أُعطى مرتبة الارشاد فى مرتبة عين اليقين فله ذلك. و فى نون الجمع فى علينا على هذه المراتب اشارة الى كثرة الاسماء والصفات و وفرة الانسان ذوى الايات والعجرات و غزارة القوى الروحانيات و فى كلمة على اشارة الى انّ من شان الله تعالى بمقتضى اسمه الجواد التبليغ و الى انّ من مقتضيات أعيان الانبياء مقابلة القضاء بالقضاء و الى انّ من حكم القوى بموجب قوله و للأرض من كاس الكرام نصيب ان يشربوا الفيض و يفيضوا الفضلة على النفوس والابدان ليحصل لكل الاغتنام بغنائهم والصّلاح بصلاح سرائرهم

(١٤٠a) حوطبتُ فى السّحر الأعلى بهذا البيت التركىّ. شَسَّ جَهَنَدْنِ بِى جَهَتْ مولى كوزت. عبد حق أول مَطْلَب اعلى كوزت. اما المصراع الاول فمهنه انّ الجهات الست و ان كان كلّها جهات الله تعالى بالنسبة الى مراتب التّزلات و لذا اجتمع اربعة ملائكة اخبر واحد منهم ان الله ارسله من جانب المشرق و اخر اخبر انه بعثه من جانب المغرب و اخر انه بعثه من جانب الجنوب و اخر انه بعثه من جانب الشمال و لكنّها جهات كونية حُدُوثية فيلزم على المكاشف ان يسير الى عالم الاله والوجوب فيوحّد الله تعالى و يجرّده و يكون شهوده من مرتبة الاطلاق الذاتى الحقيقى لا من مرتبة التقييد العارضى الاضافى فانّ الله الان على ما كان عليه و لما كانت الجهات منحصرة فى الست كان خاتم سليمان عليه السّلم على الجهات الست اشارة الى سلطنة العامة فى الاكوان و لذا سخر له الدنيا كلّها و لم يكن لخاتم التّوبة لبنينا عليه السّلم شكل مخصوص يُحيط به جهة أو جهات و انما وصفوه بانه كان على مقدار بيفته الحجلة ففيه اشارة الى سلطنة العامة فى عالم الاله لان عالم الاله ليس فيه جهة من الجهات و لذا شرع الطّواف فانه الدوران المطلق من غير تقيد بجهة من جهات الكعبة المشار بها الى عالم الذات دلّ عليه تمثيله بالبيضة فانها كرية ليست لها جهة محدودة كما قال من قال هم كالحلقة المفرغة لا يُدرى اين طرفاها فانّ الحلقة لا يتميّز حدّ منها من حدّ آخر. و اما المصراع الثانى فمهنه ان المطالب كثيرة على مقتضى كثرة الاسماء والصفات و لكنّ المطلب الاعلى هُوَ ان يكون العبد عبد الحقّ تعالى من جهة و حدته و هوية ذاته و جمعية مسماه لا عبد غيره من مراتب الاسماء والصفات النازلة الى الروحانيات والجسمانيات الحاكمة عليهما فانّ فى هذه العبودية الرقية لا الحرية والمعتبر عند الكمل هو ان يكون حراً عماسواه تعالى و هو العبد الذى كفاه الله تعالى كما قال اليس الله بكاف عبده اى عبده المتحقّق بحقيقة هويته التى هى مبدأ الوهته والوهيته و الاهيته التى هى اشارة الى مرتبة الذاتى الاحدية و مرتبة الذات الصفاتية الواحدية و مرتبة الذات الواحدية الأفعالية و قال تعالى لا يمسّه الاّ المطهرون اى لا يمسّ هذه الهوية و لا يصل الى سرّها الا المطهرون من ادناس التعلقات مُطلقاً الجردون عن غواشى ماسواه قطعاً و قليل ما هم و لذا لم يفتح هذه الطريق الاّ للنادر و قد سَمَّى الله تعالى بعبد الحقّ كما اشترت اليه فيما سبق و من ثم جاء لقبى حقّى و اسأل الله تعالى ان يشرّفنى بمرتبة حقّ اليقين فانّ الاسماء والكُنَى تنزل من

صوب السماء والله تعالى لا يضيّع عبده و هو اعلم حيث يجعل رسالته و دلّ هذا التفرير على ان اسم الحق من اسماء الذات نصّ عليه حضرة الشيخ الاكبر. قدس سرّه الأطهر. في بعض تصانيف و هو الحق.

(١٤٠b) قيل لى في السّحر الأعلى هذا البيت التّركى. كوكل ظرف الهيدر. حقيقتُ نَحْتِ شاهيدر. قمونك قبله كاهيدر. حَقْكَ بر عاليجاهيدر. امّا الاول فاشارة الى كون القلب بيت الله تشبيهاً للظرف المعنوى بالظرفى الصّورى اذ القلب ليس عبارة عن مجرد المضغة الصّنوبرية بل عن قوّة مودعة فيها هى محلّ الادراك والشهود و فيه تعظيم له لانّ البيت المضاف الى العظيم عظيم و اشارة الى أنّه محلّ ورود التجليات والآسرار الالهية التى بها يقوم أهل القلب على غيرهم و يقال له عرش الله ايضا لانه مُستوى رحمته فى عالم الانفس كما ان العرش مُستوى رحمته فى عالم الافاق و كان نبينا عليه السّلم مظهر اسم الرّحمن لعموم نشأته و به رحم الله على الارواح والأجسام فاجدها وانعم عليها بافاضة ما يليق بكلّ منها و بهذا عُرِف سرّ قوله تعالى الرّحمن على العرش استوى فانّ العرش لما كان مظهر اثار رَحْمَتِهِ الْعَامَّةِ وَالْخَلَصَةِ جُعِلَ الرّحمن مُستويا و مُستولياً عليه دون غيره من الاسماء كما جُعِلَ ايضا عنوان سُورَةِ الرّحمن لآنّ ما ذكر بعده من تعليم القرآن و نحوه من النعم الدّينية والدنيوية كله من اثار رَحْمَتِهِ تَعَالَى فَجُعِلَتْ مُصَدَّرَةٌ بِهِ لِيُسْنَدَ إِلَيْهِ مَا يَرِدُ بَعْدَهُ فَكَمَا ان الرحمن على العرش المحيط استوى فكذا على عرش القلب الجامع استوى و لذا لم يزل القلب فياضاً على القوى و سائر من يطلب الغذاء و كذا على عرش وجود النبى عليه السّلم استوى و لذا ارسله الله رحمةً للعالمين وما ارسل غيره بهذه المرتبة من الرّحمة و من ثمّ أُعْطِيَ له المقام المحمود الذى يغبطه فيه الأوّلون والآخرين و ينالون منه فى ذلك المقام الرّقيق اما لهم و امايتهم و من هذا أعرف ان القلب اعظم ركن من اركان الوجود به قوام الفيض والجُود. و امّا الثانى فقد عرف معناه من هذا التّقرير و كان من عادة الله تعالى تمثيل المعاني والحقائق بصُورة ما يتعارفه الناس ليفهموها و يعظّموا قدرها و لذا قال الرّحمن على العرش استوى تمثيلاً لاستواء صفة رحمته على العرش باستواء السّلطان العظيم على سريه و الآ فالله تعالى مترّه عَنِ الاستواء المتفاهم عند العامّة. و امّا الثالث و هو ان القلب قبلة الجميع فمعناه ان القلب اذا وُلِدَ فى النشأة الثانية و تربّى بالبان انواع الفيض والجُود صار خليفة الله المعبود الظاهر بصورته و حقيقته فكما ان السّلطان اذا جَلَسَ على السّرير و انعقد له لواء الخلافة بايعة جميع الرعايا من الاعالى والاسافل فكذا تجلّى الرّحمة الشّامة اذا استوى على القلب بايعة جميع من فى الاكوان من اجسامها و ارواحها و سجد له لاحتياجه الى وجود و بقائه و انما هو من اثار الرّحمة فَأَعْرَفَ تَفْصِيلاً فَقَدْ أَجْمَلْتُ. و امّا الرابع فنتيجة لما سَبَقَ لَانِ القلب اذا كان بيت الله والعرش العظيم و قبلة الجميع فَقَدْرُهُ اِذَا أَرَفَعَ الْأَقْدَارَ و شأنه اعظم الشّئون قال تعالى و ما قدرُوا اللهَ حقَّ قدره اِذْ لَوْ قَدَرُوهُ لَعُظِّمُوا الْقَلْبَ و اهله و امتنعوا من كَسَرِ زَجَاجَتِهِ وَ الْمَهْجُومِ عَلَيْهِ وَ لِحَاجَتِهِ. وَاللهُ الْحَافِظُ الْمَعِينُ.

(١٤١a) قيل لى و انا مُضْطَخَعٌ لِلتَّوَمِ و قلبى يَذْكُرُ اللهَ بِلَا إِلَهٍ إِلَّا اللهُ. جَنَّةُ الذِّكْرِ بِالْقُرْآنِ. وَ جَنَّةُ الْفِكْرِ بِالْأَفْكَارِ. معنى الاول ان الجنّة المخلوقة من الذّكر انما هى من الذّكر بالقران و فيه اشارة الى شرف القران و فضل الذّكر الماخوذ من نظمه العالى والوارد بلفظه البليغ مثل لا اله الا الله و سبحان الله والحمد لله والله اكبر و لا حول

و لا قوّة الاّ بالله العليّ العظيم و نحوها و لذا قالوا اذا كان الذّكر من القران وَ نوى الذّاكر التلاوة فله ثواب الذكر والتلاوة جميعاً فامّا ما ليس من لفظ القران فلا يقال له التلاوة و انما هو ذكر مجرد فان قلت فما معنى الاذكار الّتي رتبها بعض المشايخ من غير ان يوافق لفظها لفظ القران قلت في مثل هذه الاذكار قولان فالاول متعلّق بالردّ ان لم يكن الذي رتبها من اهل الكشف والالهام والثاني متعلّق بالقبول ان كان من اهله مثل حزب البحر الذي رتبته الشيخ الشاذلي رحّ بشارته النبي عليه السّلم و غير ذلك فانّ ما اُهم به الخواصّ فهو من قبيل الوحي في الحقيقة و ان كانت درجته دون درجة القران و لفضل القران على غيره و جامعيتته لعموم الحقائق و جُموم الأسرار كان اخر وُرد الكمّل فأتهم بعد ما يكتشفون لنسخة الافاق ينتقلون الى نُسخة الانفس ثم منها الى لنسخة القران فانها جامعة ما لم يجمعه الافاق والآنفس و لذا كانوا يكتبون عليها في الأسحار فانّ الورد المقبول هو ورد الليل و قد وحيّ حضرة شيخنا الشيخ الاكبر قدس سره بمائتي آية كلّ ليلة و أدنى الأمران لا يقصّر في تلاوة عشر آيات كلّ ليلة و سرّه انّ القران انما نزل القلب النبي عليه السّلم فاذا كان القلب اهلاً لتزوله عليه كان ظاهره مشغولاً بتلاوته و باطنه بأخذ أسرارهِ و حقائقهِ فكُلّ وارث يتزلّ عليه القران من الوجّه الخاصّ البتّة واللّه الحمد الكثير على ذلك فان الكشف الّذي يؤيّد القران و ايضاً يكون بلفظ القران افضل من غيره. و معنى الثاني انّ الجنّة الحاصلة بالفكر انما هي الجنّة الحاصلة من الافكار الصحيحة لا من غيرها و العلّة اشارة الى الجنّة الباطنة المعنوية فالذاكر بالذكر اللسان له الجنّة الظاهرة الصّورية في الآخرة والذاكر بالذكر الجنانيّ له الجنّة الباطنة المعنوية و قدس عليه المتفكر فللظاهر ظاهر و للباطن باطن و لعلّ الباطن لا يطّلع عليه الملائكة و لذا قالوا الذكر الخفيّ هو الذي لم يطّلع عليه غير الله.

وردّ عند التّوم قوله تعالى. و أنّها لبسبيل مقيم. و لكن ما اُهمتُ معناه و ظاهره و ان مدينة قوم لوط لفي طريق ثابت يسلكها المسافرون ويرون اثارها و لعلّ اشارته من حيث وقوعه عند النوم ان مدينة القالب لفي طريق يسلكها الخواص عند التّوم و ترى اثارها من الماخوذية عن الحسّ و مغلوبيتها والانسلاخ عن شعورها فلا بد من الاعتبار بما فان الموت هكذا يكون ثم يكون الحشر على صورة الانتباه واللّه أعلم بمركّده.

(١٤١ب) قيل لي في جوف الليل^٨. اخر ما نزل الى القبر العمل الصّالح. و ذلك لانّ ما نزل اليه اولاً صاحب العمل يتبعه العمل تبعيّة الصفة لموصوفه و هذا لا يخالف قوله تعالى و ما تقدموا لانفسكم من خير الاية لانّ التّقدّم انما هو بالنسبة الى ديوان العمل لانه اذا عمله و أثبت في صحيفته فقد قدّمه قبل موته و فيه معنى اخر و هو ان القبر اشارة الى الجسد فأول ما نزل الى الجسد هو الرّوح الا ترى الى قوله تعالى ثم سوّاه و نفخ فيه من رُوحه الآية ثم اخر ما نزل اليه هو العمل الصّالح لانه منوط بازواج الروح والجسد و اجتماعهما اذ هو مُباشرة بالاعضاء والقوى و تأثير فيض الرّوح فعلى العاقل ان ينور قبره و جسده بجميع أعضائه و قواه بنور العمل الصّالح المبنيّ على الايمان الراسخ في القلب والعمل الصّالح هو ما اريد به وجه الله تعالى من صلوة و صيام و صدقة و ذكر و غير ذلك مما ندب اليه الشرع.

^٨ Bu kelime E nüshası ٤٠a nolu varakta eksiktir.

وَرَدَ قوله تعالى.و تسبّحوه بكرة و اصيلا.فيه اشارة الى السّبيح في أوّل العمر و آخره اذ مجموع عمر الانسان كيوم واحد و لذا يقال صباح القيمة فكما انّ لليوم أولاً هو بكلاته و آخره هو اصيله فكذا للعمر أوّل هو شبابه و آخر هو كهولته و شيخوخته و كما أنّه اى الانسان اذا اشتغل بالتّسبيح في أوّل النّهار و آخره فانّ تسبيحه يسرى الى جميع اجزاء نهاره لاتّصال اجزائه بعضها ببعض فكذا اذا اشتغل به في أوّل عمره و آخر و لذا يقال اذا كان أوّل صحيفة المرء و آخرها عملاً صالحاً فالله تعالى اكرم من ان يؤاخذه بما بينهما من السيّئات و انما خصّ النّهار الحقيقي والحكمى بالتّسبيح الذى هو التّزّيّه سواء كان بلفظ سبحان الله أو بغيره لأنّ النّهار زمان الحركة لا بتغاء الفضل و ايضا انّ الانسان صورة الحقّ كما دلّ عليه الحديث الصّحيح والصّورة من باب التشبيه الذى يقتضى التّزّيّه فاقتضى الحال الاشتغال بالتّزّيّه لانه تعالى ليس كمثله شئ ممّا يراه الانسان و ليشاهده في تقلّباته و حركاته انفساً و اقاماً.واعلم ان عمر الانسان مقسوم الى ثلث حصص الحصّة الأولى لشبابته و هى عشرون والثانية لبقية شبابه الى كهولته و شيخوخته و هى من العشرين الى الأربعين والثالثة لشيخوخته الى فناءه و هى من الأربعين الى الستين بحسب الغالب لأنّ ما بين الستين والسبعين دقّة الرّقاب و قد اختلف في عمر النّبي عليه السّلم والأشهر ثلث و ستون سنة و قد قال تعالى منها اربعة حُرّم فالأربعة من اثني عشر ثلثها فينبغى للمرء أن يصرف شطر عمره الى طلب الحقّ ان لم يتفق له صرف جميع وقته اليه و هو عشرون سنة بالنسبة الى الستين و قد قيل الصّوفى بعد الاربعين بارد اى لبرودة مزاجه العنصرى و لا بدّ في السّلوک من اعتدال الطباع و ذلك قبل الأربعين غالباً فاذا مضى وقت هذا الاعتدال دخل في الانحراف فقلّما يتفق السّلوک لا بتناؤه على الاعتدال

(١٤٢a) وَرَدَ فِي حَوْفِ اللَّيْلِ. تُورَكُم يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَ بِأَيْمَانِكُمْ. أَضَافَ النُّورَ الْمُخَاطِبِينَ لِأَنَّهُ النُّورُ الْحَاصِلُ بِالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ وَالْأَحْوَالِ الصَّادِقَةِ وَالتَّوَجُّهَاتِ الْمُسْتَقِيمَةِ الْمُضَافَةِ إِلَيْهِمْ وَ إِنْ كَانَ يَصِحُّ أَضَافَتُهُ أَيْضًا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَأَنَّهُ هُوَ الْمَثِيبُ^٩ وَ الْمَوْفِقُ وَ خَصَّ الْأَيْدَى وَالْإِيمَانَ لِأَنَّهُمَا أَشَارَةٌ إِلَى الْإِبْرَارِ وَالْمَقْرَبِينَ أَمَّا الْإِبْرَارُ فَلَا شَمَالَ لَهُمْ وَ لَذا يُقَالُ لَهُمْ أَصْحَابُ الْيَمِينِ كَمَا أَنَّ أَصْحَابَ الشَّمَالِ لَا يَمِينُ لَهُمْ وَ أَمَّا الْمَقْرَبُونَ فَلَا يَمِينُ وَ لَا شَمَالَ وَلَا قِفَاءَ لَهُمْ بَلْ هُمْ وَجْهٌ مُطْلَقٌ وَ نُورٌ مَحْضٌ أَشَارَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَيْهِ بِقَوْلِهِ وَاجْعَلْنِي نُورًا وَ كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِحَيْثُ إِذَا مَشَى فِي الشَّمْسِ لَا يَقَعُ ظِلُّهُ عَلَى الْأَرْضِ إِذْ نُورَانِيَّتُهُ الْبَاطِنَةُ سَرَتْ إِلَى ظَاهِرِهِ فَكَانَ نُورًا مُجَرَّدًا جَسَمًا وَ رُوحًا قَالِبًا وَ قَلْبًا ظَاهِرًا وَ بَاطِنًا وَ لَذا كَانَ يَرَى مِنْ خَلْفِهِ وَ هُوَ فِي الصَّلَاةِ لِحَاذَاتِهِ التَّامَّةَ بِالْحَقِيقَةِ الْإِلَهِيَّةِ وَ مِنْ وَرَثَتِهِ الْكَمَلُ مَنْ هُوَ عَلَى هَيْئَتِهِ فِي ذَلِكَ حَيْثُ لَا يُرَى لَهُ ظِلٌّ أَصْلًا وَ مِنْ هَذَا التَّقْرِيرِ غُرِفَ حَالُ أَهْلِ الظُّلْمَةِ وَالْقِفَاءِ وَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الظُّلْمَةِ وَالْحِجَابِ وَالْغَطَاءِ وَالنَّقَابِ

وَرَدَ وَ أَنَا فِي تَوْحِيدِ الْإِشْرَاقِ مَعَ الْفُقَرَاءِ قَوْلُهُ تَعَالَى.أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ.أَشَارَ إِلَى الذَّاكِرِينَ الْحَاضِرِينَ فَانَّهُمْ لَاشْتَغَالَهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَ قَتَ غَفْلَةَ النَّاسِ كَتَبَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ فَكَانَ مُسْتَقَرًّا ثَابِتًا فِيهَا لَا

^٩ Bu kelime A nüshası ٦٦b nolu varakta المثيب (B nüshasıyla aynı); E nüshası ٤٠b nolu varakta المسبب şeklinde yazılmıştır.

يُخرج منها وَ لَا يَزُول عنها ابداً عطاء منه وَ فضلاً وَ نوالاً، وَ ايضاً لَكُونُ الايمان مكتوباً في الواح قلوبهم ثابتاً فيها ثبات الكتابة اشتغلوا بذكر الله اذ كل اناء يترشح بما فيه فمن قوى ايمانه قوى عمله وَ مَنْ ضعف ايمانه ضعف عمله وَ مَنْ لَا ايمان له لَا عَمَل له اذ هو كَالشجرة التي يَبْسُ أصلها فلم يثمر فرعها. ثم أَنَّ هذا الايمان ايمان حقيقي كَشَفَى وَهِيَ لَا ايمان نَسَبِي احتجائي كَسَبِي اذ الثاني لكونه من الرسوم لَا ثبات له غالباً وَ هو ايمان العوام المقلدين فالايان اذا جاوز حَدَّ الرِّسْمِ وَالْغَيْبَةِ صَارَ حَقِيقَةً وَ حُضُورًا وَ شَهُودًا وَ هو مرتبة الاحسان المشرف بها الخواصَّ وَ لَا يصير هكذا الا في مَرْتَبَةِ عَيْنِ اليقين فَانَّ مَرْتَبَةَ علم اليقين مرتبة غيب وَ مرتبة عين اليقين مَرْتَبَةُ شُهُودٍ وَ لَنْ يذوق المرء هذه المرتبة العليا الا بالاختصاص الالهى وَ ان كان للوصول اليها مدخل للكسب في الجملة كما قالوا المجاهدات تورث المشاهدات وَ قال تعالى وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا فَالهداية وَ ان كانت جزاء في الظاهر للمجاهدة لكنها فضل بحسب الوعد في الحقيقة والله تعالى يفعل عند الأسباب لا بالأسباب فليفتح المحجوب العين وَ ليرفع من العين الغيب. واعلم أَنَّ هذه الكتابة انما تحصل بالاطمئنان فقبل الوصول الى المطمئنة لا يخلو السالك من تلوين وَ تَمَكِّن وَ رَدِّ وَ قَبُولٍ وَ مَحْوٍ وَ اثبات وَ فِرْقَةٍ وَ وَصُولٍ وَ اَمَّا بَعْدُهُ فثابت على حالة وَاحِدَةٍ وَ ان كان مترقياً بالتجليات. وَ متشرفاً بالترقيات. اذ لَا نَهَايَةَ لِلسَّيْرِ وَالْكُلِّ تَاكِيدٍ وَ تَايِيدٍ وَ مِنْ الله الْعِصْمَةُ مِنَ التَّزَلُّزِ كُلِّ آنٍ حَدِيدٍ

(١٤٢ب) قيل بعد العصر هذا البيت العربي. لا يزول الغم والأكدار من قلب صغى. ثم لا يخلو بلاء العبد من لطف خفى. وَ مِنْ الطَّائِفِ هَذِهِ الْبَيْتِ اَنَّهُ وَرَدَ بَعْدَ وَرُودِهِ شَخْصٌ كَانَ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ مَعَارِفَةٌ يَسْتَدْعِي تَارِخًا لَبَيْتٍ قَدْ بَنَاهُ جَدِيدًا مَعَ كِتَابَتِهِ بِحُطٍّ جَلَّى لِنَسْخِي وَ ثَقُلَ ذَلِكَ عَلَى جَدًّا لَمَّا كَانَ مِثْلَ ذَلِكَ مِمَّا قَدْ هَجَرْتَهُ قِطْعًا وَ لَكِنْ قَبْلُ لُهُ لِمُضْمُونِ الْبَيْتِ الْمَذْكُورِ فَانَّ تَحْتَ كُلِّ مَحْنَةٍ مَنَحَةٌ وَ تَحْتَ كُلِّ بَلِيَّةٍ عَطِيَّةٌ وَ اَنَّ الْقَلْبَ لَا يَزَالُ يَقَاسِي كُدُورَاتِ الدُّنْيَا مَا دَامَ حَيًّا وَ ان صَمًا عَنْ شُوبِ التَّعَلُّقَاتِ فَانَّ ذَلِكَ مِنْ أَحْكَامِ الْأَحْسَادِ لَا مِنْ أَثَارِ الْأَرْوَاحِ وَ قَدْ كَانَ شَيْخِي وَ سَنَدِي رُوحَ اللَّهِ رُوحَهُ بَنَى لِعِيَالِهِ فِي الْقُسْطَنْطِينِيَّةِ بَيْتًا وَ لَكِنْ لَمَّا لَمْ يَفِ بِهِ مَا حَضَرَ مِنْ مَالِهِ اسْتَدَانَ شَيْئًا مِنْ بَعْضِ الْأَحْبَابِ فَبَقِيَ مَدْيُونًا مِقْدَارَ عَشْرِ سَنِينَ قَدْ سَمِعْتُ مِنْ لِسَانِهِ مَرَّةً اَنَّهُ قَالَ قَدْ انْقَطَعَ عَنِ الْعَلَاقَاتِ وَ مَحَى الْافْكَارَ غَيْرَ اَنَّهُ يَمُرُّ الدِّينَ فِي بَعْضِ الْأَوْقَاتِ عَلَى الْخَاطِرِ ثُمَّ اَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَضَى دَيْنَهُ بِمَا حَبَاءَ لَهُ فِي غَيْبِهِ فِي بَعْضِ الْمَالِ الْحَلَالِ وَ لَمَّا ارْتَحَلَ مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَخْلَفْ مَالًا يُورِثُ عَنْهُ الْأَشْيَاءَ سَسِيرًا

تمثل لي نار في ميقدة البيت فليل لي هذا البيت التركي. آتش عشق أوجاغك طوتسون. قلبك اول آتشة يانوب دوتسون. اعلم انَّ العشق هو افراط المحبة وَ هِيَ النَّارُ الْكُبْرَى الَّتِي لَا تَمُرُّ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا آتَتْ عَلَيْهِ وَ هُوَ مِنْ شَرَايِطِ الْوُصُولِ فَانَّ مَجْرَدَ الرِّيَاضَةِ وَالْمُجَاهَدَةِ مِنْ غَيْرِ عِشْقٍ قَاهِرٍ وَ حُبٍّ غَالِبٍ لَا يَكُونُ لَهُ كَثِيرٌ مِنْ مَنَفْعَةٍ كَرِيضَاتِ الرَّهَانَةِ وَالْفَلَاسِفَةِ وَ بَعْضُ الْإِسْلَامِيِّينَ فَانَّ أَكْثَرَ كَشُوفِهِمْ مِنَ السَّفَلِيَّاتِ لَا مِنَ الْعُلُويَّاتِ وَ اَمَّا كَشُوفُ أَهْلِ الْعِشْقِ فَمِنْ قَبِيلِ الْعُلُويَّاتِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِأَفْعَالِ اللَّهِ تَعَالَى وَ صِفَاتِهِ وَ ذَاتِهِ وَ حَقَائِقِ كِتَابَتِهِ انْفَسًا وَ اِفَاقًا ثُمَّ اَنَّ نَارَ الْعِشْقِ اِنَّمَا هِيَ بَعْدَ نُورِ الْحُبِّ إِذَا اشْتَعَلَتْ جَدًّا أَحْرَقَتْ مَا سِوَى اللَّهِ تَعَالَى فَعِنْدَ ذَلِكَ يَحْصُلُ الْفَنَاءُ التَّامُ وَالْوُصُولُ إِلَى الْمَلِكِ الْعَلَامِ وَ إِذَا حَصَلَ الْبَقَاءُ فَنِيَ الْعِشْقُ الْمُفْرِطُ وَ بَقِيَ نُورُ الْحُبِّ الْمُعْتَدِلِ فَالْعِشْقُ يَقْتَضِي الْإِثْنَيْنِ وَ هِيَ مَرْتَبَةُ قَابِ قَوْسَيْنِ وَ

ذلك لانه نسبة بين العاشق والمعشوق فاذا حصل الوصول الى المعشوق وارتفعت حرات العشق المفضحة عن الفراق صار العاشق معشوقاً والمحب محبباً فمقام المحبوبة فوق مقام العشق الا ترى انه عليه السلام حبب الله اى محبوب الله فليس فوق مقام المحبوبة مقام اخر فان قلت انه عليه السلام افاد في مرض موته ان الله اتخذه خليلاً فالخلة اشرف من المحبوبة (١٤٣ا) لانها اخر ما اعم الله بها على اكمل خلقه قلت ان الخلة ظاهرة و باطنة اما الظاهرة فخلّة ابراهيم عليه السلام و اما الباطنة فخلّة نبينا عليه السلام يعنى ان خلّة نبينا عليه السلام هى باطن خلّة ابراهيم فهى والمحبوبة أمر واحد و لذا قيل لابراهيم خليل الله لانه ظاهر بظاهر الخلة و قيل النبينا عليه السلام حبيب الله لانه ظاهر بباطن الخلّة فخلّة ابراهيم من مرتبة الاسم الرحيم و خلّة نبينا عليه السلام من مرتبة الاسم الرحمن و هذه الاسم اعم من ذلك الاسم و لذلك خص به عليه السلام.

ورد قوله تعالى. لَن تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تَحِبُّونَ. فانفاق الجسد في طريق الطاعة و برّها الجنة و نعيمها و انفاق الروح في طريق المعرفة و برّها الوصول الى المعروف علماً و انفاقا السر في طريق نفى ماسوى الله تعالى و برّها الوصول الى الله تعالى شهوداً و حضوراً فلكل مقام بر يناسبه كما ان لكل مرتبة انفاقا يناسبها و كل هذه المراتب مما يحبه الانسان لانه قوام وجوده صورة و معنى و قد قال تعالى ان الله يامركم ان تؤدّوا الامانات الى اهلها فكل من الجسم والروح و ما يتعلق بهما من الاعضاء والقوى امانة عند صاحبه لا بد من استردادها فمن عرف انه أمين عليها و هى عارية عنده لا يخون صاحبها بالانكار والامسك بل يؤديها اليه بطيب خاطر و قد ندب الله تعالى الى تأدية امانة الوجود بظاهره و باطنه فلا بد من القبول والبذل والانفاق حتى اذا حصل الفناء و بقى العبد كان لم يكن عوضه الله بوجود خير من ذلك حقان لا يموت و لا يفنى فكما ان الذهب خير من الخزف والآخره خير من الاولى فكذا الوجود الحقان خير من الوجود المجازى. ثم ان سر هذه البذل والانفاق ان الله سبحانه لكونه جواداً يحب الجواد و قد قال عليه السلام تخلّقوا باخلاق الله فالله تعالى باسمه الجواد اعطى كل اسم ما يقتضيه حقيقته و البس كلاً منه لباس الشهود والصورة في العوالم فلم يبق عنده من الاسماء ما لم يحصل به التجلى الا الاسماء التى يقال لها الممتنعات فلو كان التجلى بها ايضا من مقتضيات الحكمة لتجلى بها و لكنها امسكها عنده لذلك فاذا كان الله تعالى لم يبق شيئاً عنده من اسمائه و صفاته الا بذله و تجلى به فيجب على العبد التخلق بخلق سيده والتجلى بنعت موجدته و هو البذل والعطاء و لذا قال بعض الكبار احسن اخلاق المرء في معاملته مع الحق التسليم والرضى و احسن اخلاقه في معاملته مع الخلق العفو والسّخاء. فاذا عرفت هذا هان لك ان تجود و بنفسك فضلاً عن الاموال والاولاد الا ترى الى الحارث فان مادام عنده حُبّه. لم يحصل من النماء مطلوبه نسال الله فضله وجوده و نواله.

(١٤٣ب) ورد بعد الاضطجاع للنوم قوله. و ما كان معه من اله. فان لو كان معه تعالى اله لكان اما واجباً و قد برهن على بطلانه لانه يلزم منه ان يكون الواجب متعدداً و اما ممكناً والممكن محدث فيكون مخلوقاً للواجب تعالى فيلزم ان يكون المخلوق مساوياً للخالق و هو بط فثبت انه تعالى ما كان معه من اله مطلقاً و اما

كان معه اسمائه و صفاته وَ هي لازمة لذاته و لا يلزم منه تعدّد القدماء فكل ما في العالم اثار اسمائه و صفاته فهي كلها محكومة لا حاكمة والحاكم الفاعل هو الواجب تعالى فالملك له وحده و انما وُرد هذا الوارد عند التّوم لشئيين الاول انّ قلبي كان يوحد الله تعالى حيثُ والثاني ان النوم من شان المخلوقين لا من شان الخالق كما قال تعالى لا تأخذه سنة و لا نَوْم و امّا ما وُرد من انّ ادريس عليه السّلم لم ينم سبعة عشر عامًا قط فلا ينافي ذلك لان عَدَم نومه كان من تجرده و هو لا يقدح في ان يكون شانه التّوم و هو في ذلك قد تَخَلَّق بِخَلْقِ اللَّهِ عَلَى مَا افادَهُ الْاِيَةُ و لَمَّا كان شان نبينا صلى الله عليه وَ سَلَّمَ ادقّ من شان غيره و طريقته أسلم من طريقة غيره قال ينم عيناي وَ لا ينم عيناي قلبي يعنى اثبت التّوم للعين الظّاهرة لانها من عالم الملك وَ نفاه عن العين الباطنة لانها من عالم الملكوت و هو من عالم البقاء دون عالم الملك فانه من عالم الفناء فاثبت لكل موطن ما يليق بشانه وَ من ثم قلنا انّ ظاهر رسول الله عليه السّلم لا يجوز السّجدة له و لا يجوز الطواف ايضًا حَوْلَ قَبْرِهِ بخلاف باطنه وَ قد أسلفناه وَ لَسَرَّ دَقِيقُ قال عليه السلام اللهم لا تجعل قبري وثناً يُعبد و لما تفضّل له عُمر بن عبد العزيز خمس حجرة عايشة اى جعل جوانبها مَحْمَسَةً لئلا يمكن لاحد ان يستقبلها بصلوة و اشار بالقبر الى وُجوده الشّريف فلو كان بحيث لا ينم و لا ياكل و لا يشرب أصلاً لعبدته الناس كما عبد التّصارى عيسى عليه السّلم لما ظهر منه بعض الخوارق من قوة روحانيته و غلبتها فكان حال التّبي عليه السّلم أسلم من حال ادريس و عيسى و نحوهما لانه تحقق في عالم البقاء ما لم يتحقق به غيره فكلّ صلاح و نظام من البقاء والتمكين وَ فيه بقاء الاختيار الوارد تكليف الله عليه فاعرف و اعنتم.

وُرد عند التّوم قوله تعالى.واعبدوا الله و لا تشركوا به.و كان قلبي وقتئذ يوحد الله تعالى والتّوحيد افضل العبادات و احسن الحسنات و الشرك جَلِيّ و خَفِيّ فجلبته في مقام الشّريعة بعبادة الأصنام و نحوها من الاشرار و خفّية في مقام الحقيقة برؤية الاثار والاعتماد على الغير والتّلوينات فلا بدّ ان يكون مجموع البدن والقلب ولرّوح والسرّ عابداً لله تعالى غير مُشرك به بحسب موطنه وَ الاّ فقد جاء التّفصيص والقران والادبار نسأل الله العصمة.

(١٤٤a) وُرد في جوف الليل قوله تعالى.اولم يروا انا خلقنا لهم ممّا عملت ايدينا انعاماً الى قوله ياكلون.و معناه او لم ير الانسان رؤية بصيرة و شهود انا باستجماع اسمائنا و صفاتنا اوجدنا لهم ممّا عملت ايدينا انعاماً هي القوى الحيوانية الطّبيعية التي ترعى في مزرعة الوجود و مرعاه و جمع الايدى باعتبار الانعام و الاّ فيد الله ثنتان جمالية و جلالية لا غير كما اشار اليهما قوله تعالى في حق ادم عليه السّلم لما خلقتُ بيدي و ان كانت اصابعه تعالى متعدّدة حسب تعدد اصابع الانسان كما اشار اليه قوله عليه السّلم قلب المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن و اصابعه صفاته العليا كالحيوة والعلم والقدرة والارادة والقول و ذلك لانه تعالى لما خلق ادم على صورته اقتضى تحقيق المقابلة ان يكون لله تعالى ما للانسان وَ بالعكس.فهم لها مالكون.لانها مُسَخَّرَةٌ تحت ايديهم مقهورة وَ ذلّلناها لهم.بتذليل اسم المذلّ كما انا عزّزناكم بتعزيز اسم المُعزّز.فمنها ركوبهم.و هي التّفس الحيوانية التي هي مركب النفس النّاطقة لانّ التّفس النّاطقة انما تعلق بالبدن بواسطة هذه النفس الحيوانية ثمّ الجسد العنصرى مركب هذه التّفس.و منها ياكلون.و هي بقرة النفس الطّبيعية حيث تذيب بسكين الرياضة والمجاهدة و توكل بازالة

مقتضياتها كما قال تعالى ان الله يامرکم ان تدبجوا بقرّة فقد امتنّ الله تعالى للانسان الکامل بهذه الانعام لانها مع كونها قوام الوجود يحصل بمجاهدتها و رياضتها کمال الشّهود و تمام الجود و فيه اشارة الى ان صيام النهار و قيام الليل من تذليل الطبيعة و النفس و تسخيرهما بعون الله تعالى فحال الغافلين بالعکس حيث ذللتهم النفس و الطّبيعة فانغموا في المنام و حرموا عن سرّ الصّيام و القيام فهم كالرجال الذين ذلّتهم نساؤهم فكانوا في حکم النساء و هو عکس و قال تعالى الرجال قوامون على النساء فالقوام هو اهل القيام لا غير فاعرف و تفطن.

ورد بعد سنة الصّبح هذا البيت التركي. ذوالکرم اول ذوالکرم اول ذوالکرم، محترم اول محترم اول محترم. یعنی ان كنت ذا کرم فانت محترم مکرم و الکرم في الحقيقة هو التقوى كما قال تعالى ان اکرمکم عند الله اتقاکم یعنی انّ الکرامة الکبرى و السّعادة العظمى عند الله انما تحصل بالتقوى و يدخل في الکرم البذل و الانفاق لان به يحصل الاتقاء و الاجتناب عن البخل و الامساک اللذين هما من الزوائل و قد عرفت فيما سبق انّ الله تعالى ما ادخر شيئاً من اسمائه و صفاته غير الممتنعات الا تجلّی به و بذله فلا بد للعبد ان يتخلّق بخلق سيّده و هیون عليه بذل وجوده فضلاً عن بذل ما له و ولده الا ترى الى ابرهیم الخلیل عليه السّلم كيف استسعد بتوحيد الذات و الصّفات و الافعال في مقابلة افناء الوجود و الاولاد و الاموال

(١٤٤b) ورد قوله. انما الاجر على الله الکريم. و ذلك حين القيام على الوضوء و اعلم انّ الاجرا اجران اجر من الله تعالى هو اجر الاعمال و اجر هو الله تعالى و هو التوحيد لكن الله تعالى ليس باجر في الحقيقة لكن لما كان في صورة الاجر اطلق عليه الاجر و ذلك لانّ توحیده عطاء منه و فضل لا کسب للعبد فيه و لما کان الصّيام أظهر طريق موصول اليه سند جزاءه اليه كما قال الصّوم لی و انا اجزى به ای اکون جزاء له و اجراً لانه من قبيل اذابة الوجود و افنائه بالرياضة فاذا ذاب^{١٠} الوجود المجاذی بالرياضة القویّة ظهر الوجود الحقیقی الذی هو الهویّة فحينئذ یلاقی العبد هویّته من مرتبة المظهرية التي هي رداء الکبرياء. ثم انّ هذا الاجر اوجه الله تعالى على نفسه في الازل و ما اوجه عليه فيه فلا ينقطع مدده في جانب الابد الا ترى الى قوله عطاء غير مجذوذ ای غير منقطع ابداً لکونه غير مقطوع ازلاً اي هو من الازل الى الابد اما في جانب الابد فبمدد صورته و اما في جانب الازل فبمدد معناه و حقیقته فالعبد اذا في الجنة المخلدة ازلاً و ابداً و عطاء الله آياه غير مقطوع صورةً و معنیً و منه یعرف قول الشبلی رح ما رجع عنا من وصل الينا ای من انعمنا عليه بعتائنا الغير المجذوذ فهو موصول بنا غير منقطع عنا اصلاً و لذا قالوا الفاني لا یردّ الى اوصافه لانّ الفاني هو الواصل الى الباقي بازالة الانیّات و التعینات فكيف یرجع الى اوصافه و لو رجع لرجع بالله لا بنفسه فهو اذا حين الوقوف عند ربّه و عند الرجوع الى نفسه بالله لا بغيره اما في الاول ففي الفناء و اما في الثاني فبالبقاء.

^{١٠} Bu kelime A nüshası ۷۲a nolu varakta اذاب olarak; E nüshası ۴۳b nolu varakta ذاب (B nüshasıyla aynı) şeklinde yazılmıştır.

وَرَدَ قَوْلُهُ تَعَالَى: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا. اعْلَمْ أَنَّ الْفَرَحَ فِي الْحَقِيقَةِ أَنَّمَا هُوَ بِاللَّهِ تَعَالَى وَ أَنَّ كَانَ فِي صُورَةٍ فَضْلُهُ فَإِنَّ فَضْلَهُ مَرَّةً لَهُ وَ لَذَا صَارَ مَحْبُوبًا لَا لِذَاتِهِ بَلْ لِمَفْضَلِهِ كَمَا أَنَّ الْمَرَاةَ مَحْبُوبَةً لِلرَّوْیَةِ لَا لِذَاتِهَا فَمَنْ شَاهَدَ الْمُفْضِلَ فِي الْفَضْلِ خَلَصَ مِنَ الْحِجَابِ وَ كَانَ فِي دُنْيَاهُ عِنْدَ رَبِّ الْأَرْبَابِ وَ مِنْ احْتِجَابٍ بِهِ عَنِ الْمُفْضِلِ وَقَعَ فِي الْعَذَابِ كَمَا قَالَ مَنْ قَالَ الْهَى لَا تَعَذِّبْنِي بِذَلِكَ الْحِجَابِ فَقَدْ أَشَارَ سُبْحَانَهُ بِإِضَافَةِ الْفَضْلِ إِلَيْهِ إِلَى اعْزَازِ عَبْدِهِ بَرَفَعَ ذَلِكَ الْحِجَابَ عَنْهُ فَإِنَّ الْفَرَحَ بِالْفَضْلِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ أَنَّمَا هُوَ الْفَرَحُ وَ السَّرُّ وَ رَبُّهُ لَا بَغْيَ لَهُ وَ قَسَّ عَلَيْهِ صُورَةَ الْعَدْلِ وَ لَذَا قَالَ مَنْ قَالَ لِيَخَفِّفَ الْمِ الْبَلَاءَ عَنْكَ عَلِمَكَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُبْلَى يَعْنِي يَنْبَغِي لِلْمُبْتَلَى أَنْ يُشَاهِدَ الْمُبْلَى فِي بَلَائِهِ حَتَّى يَرْتَفِعَ الْمِ الْبَلَاءُ عَنْهُ كَمَا وَقَعَ لِلتَّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ فَاهُنَّ لَمْ يَذْقَنَّ الْمِ الْقَطْعَ لِاسْتِغْرَاقِهِنَّ فِي شَهُودِ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ مِنْ هُنَا عُرِفَ أَنَّ التَّجَلِّيَّاتِ الْإِلَهِيَّةَ عَلَى نَسَقٍ وَاحِدٍ فِي الْحَقِيقَةِ وَ أَنَّ كَانَ بَعْضُهَا فِي الصُّورَةِ مِنْ طَرِيقِ الْفَضْلِ وَ بَعْضُهَا مِنْ طَرِيقِ الْعَدْلِ وَ لَذَا أُمِرَ الْعَبْدُ بِالصَّبْرِ وَ الشُّكْرِ فَالْأَوَّلُ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْمَكَاشِفِ فَانَّهُ مُتَلَذِّذٌ بِالْبَلَاءِ فَحَالَهُ الْحَمْدُ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ اثْنَانِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْمَحْجُوبِ فَحَالَهُ حَمْدٌ مَرَّةً وَ صَبْرٌ أُخْرَى فَإِذَا كَانَ الْعَبْدُ يَتَلَذَّذُ فِي الدُّنْيَا بِالْبَلَاءِ وَ يَعِدُّهُ فَضْلًا عَلَيْهِ فَيَحْمَدُ اللَّهَ فَتَنْفَطِنُ مِنْ ذَلِكَ حَالُ أَهْلِ النَّارِ فِي الْآخِرَةِ فَإِنَّ النَّارَ مِنْ قَبِيلِ الْبَلَاءِ (١٤٥a) صُورَةً وَ قَدْ ثَبَتَ فِي الْخَبَرِ الصَّحِيحِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُلْقِي التَّوَمَ عَلَى بَعْضِ الْعَصَافِ فِي النَّارِ إِلَى أَنْ يَخْرُجَ مِنْهَا فَلَا يَحْسُ شَيْئًا أَصْلًا فَهُوَ كَالْمَسْبُوحِ الْمَأْخُوذِ عَنِ الْحَسِّ فَانَّهُ إِذَا لَمْ يَدْرِكْ كونه فِي السَّجْنِ كَيْفَ يَتَأَذَّى بِهِ فَحَالَهُ حَالُ الْمَرِيضِ الْمَغْلُوبِ حَيْثُ يَنْقَطِعُ عَنْهُ فِي حَالِ مَقْلُوبِيَّتِهِ الْإِلَامُ وَالْأَوْجَاعُ. بِمَعْنَى أَنَّهُ لَا يُحْسُ بِهَا وَ أَنَّ كَانَتْ مَوْجُودَةً وَ قَسَّ عَلَيْهِ أَهْلُ الْأَحْقَابِ وَ وَصُولُهُمْ فِي مَقَامِ التَّفْرِيدِ إِلَى شَهُودِ الْمَلِكِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ فَاهُمْ بِشُهُودِهِمُ الْمُبْلَى فِي عَيْنِ بَلَائِهِمْ أُخْذُوا عَنْ بَلَائِهِمْ وَ أَنَّ كَانَ بَاقِيًا فَصَارَ حَالُهُمْ كَحَالِ أَهْلِ الْفَنَاءِ فِي الدُّنْيَا فَأَخَّرَ دَعْوَاهُمْ أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ ذَلِكَ بَعْدَ أَنْ يُقَالَ لَهُمْ أَوَّلًا أَصْلُوهُمَا فَأَبْصَرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا وَ مَا أَدَقَّ هَذَا الْمَقَامُ وَ أَجَلَ. فَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ. عَلَى اعْطَاءِ سِرِّهِ قَبْلَ حُلُولِ الْإِجْلِ.

وَرَدَ قَوْلُهُ تَعَالَى: يَعْلَمُ مَا تَسْرَوْنَ وَ مَا تُعْلِنُونَ. أَيْ مِنَ الْأَعْمَالِ وَالْأَحْوَالِ فَقَدْ عَلِقَ تَعَالَى عِلْمَهُ إِلَى كُلِّ مِنَ السَّرِّ وَالْعَلَنِ وَ عَلَّقَ عِلْمَ الْمَلَائِكَةِ فِي قَوْلِهِ كَرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ إِلَى الْعَلَنِ فَقَطَّ فَقَدْ عُلِمَ مِنْهُ أَنَّ بَعْضَ الْأُمُورِ الْبَاطِنَةِ لَا يَطَّلِعُ عَلَيْهَا الْمَلَائِكَةُ وَ أَنَّ أَطْلَعُوا عَلَى بَعْضِهَا بِبَعْضِ الْإِمَارَاتِ وَ سِرِّهِ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ قَالُوا وَ مَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ فَآخِرُ مَقَامِهِمْ سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى الَّتِي يَنْتَهِي إِلَيْهَا أَعْمَالُ الْعِبَادِ وَ لَكِنْ مِنْ خَوَاصِّ الْعِبَادِ مَنْ يُجَاوِزُ عَمَلَهُ إِلَى الْعَرْشِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ عَمَلُهُ عَلَى اللَّوْحِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَصْعَدُ عَمَلُهُ إِلَى مَقَامِ الْقَلَمِ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَا يَدْرِي عَمَلَهُ كَيْفَ كَانَ وَ آيِنْ كَانَ فَإِذَا كَانَ بَعْضُ الْأَعْمَالِ بِهَذِهِ الْمَثَابَةِ مِنَ الْقَرَبَةِ وَالزَّلْفَى وَ بِهَذِهِ الْمَرْتَبَةِ مِنَ الصُّعُودِ إِلَى الْحَضَرَةِ الْعُلْيَا كَيْفَ يَصْعَدُ بِهِ الْمَلِكُ الَّذِي مَقَامُهُ مُحْصُورٌ فِي السِّدْرَةِ وَ كَيْفَ يَطَّلِعُ عَلَيْهِ وَ هُوَ سَرٌّ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ رَبِّهِ وَ لَا شَكَّ أَنَّ أَفْضَلَ الْبَشَرِ وَأَصْلَحَهُمْ إِلَى عُلُومٍ عَزِيزَةٍ لَيْسَتْ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَ مُتَخَلِّقُونَ بِأَحْلَالٍ لَطِيفَةٍ وَ عَامِلُونَ بِأَعْمَالٍ شَرِيفَةٍ وَ مُتَحَقِّقُونَ بِأَحْوَالٍ خَفِيَّةٍ لَمْ يُؤْمَرْ الْمَلَائِكَةُ بِتَحْلِقِهَا وَ عَمَلِهَا وَ تَحْقِيقِهَا لَكِنْ مَوْطِنُهُمْ لَا يُعْطَى ذَلِكَ فَامْتَنَازَ أَحَدُهُمَا عَنِ الْآخِرَةِ بِحُكْمِ نَشْأَتِهِ وَ ظَهَرَ فَضْلُ الْبَشَرِ عَلَى الْمَلَائِكَةِ وَالْأَفْضَلُ مَطْلَعٌ عَلَى حَالِ الْمَفْضُولِ دُونَ الْعَكْسِ وَ أَمَّا كَانَ فَفِي بَعْضِ الْأُمُورِ كَحَالِ الرِّعْيَةِ مَعَ السَّلْطَانِ وَ كَانَ هَذَا السِّرُّ وَالْإِخْفَاءُ مِنْ غَيْرَةِ اللَّهِ عَلَى عَبْدِهِ الظَّاهِرِ بِكَلِّيَّةٍ

اسمائِهِ و صفاته فلهذا الْعَبْدُ أَنَانِ أَنِ الْهَيِّ وَ هُوَ الْوُجُودُ الْحَقِيقِيُّ الْمُنْبَسِطُ عَلَى الْكَائِنَاتِ كُلِّهَا وَ إِنْ كَوْنٌ وَ هُوَ حَسَنُ الصِّفَاتِ الْمُتَجَلِّيةِ فِيهِ بِحَسَبِ بَرَزَخِيَّتِهِ بَيْنَ الْحَقِيقَةِ الْإِلَهِيَّةِ وَالْحَقِيقَةِ الْكَوْنِيَّةِ لَكِنْ هَذَا الْحُسْنُ الْإِنِّ ظَاهِرٌ فِي كُلِّ مَظْهَرٍ بِحَسَبِ نَشْأَتِهِ وَالْإِسْتِعْدَادِ فِي بَعْضِ الْمَظَاهِرِ بِكَلِّيَّتِهِ وَ هُمْ الْإِكْمَالُ وَ فِي بَعْضِهَا بِجُزْئِيَّتِهِ وَ هُمْ مِنْ دُونِهِمْ فَانْظُرْ إِلَى جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ وَ أَمْعِنْ فِيهَا تَجِدْ مَا ذَكَرْنَا حَقًّا فَنَبِينَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَكْمَلَ الْكُلِّ فِي ظُهُورِ الْآنِ الْإِلَهِيِّ وَالْكَوْنِ وَ أَمَّا سَائِرُ الْإِنْبِيَاءِ وَالْأَوَّلِيَاءِ فَبِحَسَبِ طَبَقَاتِهِمْ كَمَا إِنْ الْحُسْنَ الصُّورِي كَذَلِكَ فِي يَوْسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ظَهَرَ عَلَى وَجْهِ الْإِكْمَالِيَّةِ مِنْ حَيْثُ بَيَاضُ بَشَرَتِهِ وَ إِنْ كَانَ نَبِينَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمْلَحَ مِنْهُ وَ فِي غَيْرِهِ مِنْ أَهْلِ الْحُسْنِ ظَهَرَ بِحَسَبِ وَاللَّهُ تَعَالَى هُوَ الْمُحْسِنُ.

(١٤٥ب) وَرَدَ هَذَا الْبَيْتُ التُّرْكِيُّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَقْتُ الضُّحَى. ظَاهِرُ أَوْلَدِي بَنْدَنِ أَنْدَنِ كَنْدِي دِنِيَادَنِ يَنِي. قُلْدِي وَجْهٌ بَاقِي وَجْهٌ رُوحِي آخِرُ آيَنِهِ. إِشَارُ إِلَى التَّعَيِّنَاتِ الْجِسْمَانِيَّةِ وَالرُّوحَانِيَّةِ بِحَسَبِ الْأَسْمَاءِ الْأَرْبَعَةِ الَّتِي هِيَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ فَقَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ رُوحِي إِشَارَةٌ إِلَى الْأَوَّلِيَّةِ الْكَوْنِيَّةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى خَلَقَ الْإِنْسَانَ إِشَارَةٌ إِلَى الْآخِرِيَّةِ الْكَوْنِيَّةِ فَآيَةُ كَمَا لَا أَوَّلَ مِنَ الرُّوحِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى عَالَمِ الْكَوْنِ فَكَذَا الْآخِرُ مِنَ الصُّورَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ بِالنِّسْبَةِ إِلَيْهِ وَ لَذَلِكَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ أَيْ عَلَى صُورَةِ الْحَقِيقَةِ الْإِلَهِيَّةِ وَلَمَّا كَانَتْ هَذِهِ الصُّورَةُ الْإِلَهِيَّةُ مُشْتَمِلَةً عَلَى الْحَيَاةِ وَالْعِلْمِ وَالْإِرَادَةِ وَالْقُدْرَةِ وَالسَّمْعِ وَالْبَصَرَ وَالْكَلَامَ وَ كَانَتْ هَذِهِ الصِّفَاتُ الْإِلَهِيَّةُ بِالنِّسْبَةِ إِلَى آدَمَ مُتَعَلِّقَةً بِجِسْدَانِيَّتِهِ الْبَاطِنَةِ وَ لَذَلِكَ قَالَ تَعَالَى أَتَى جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً فَإِنَّ الْخِلَافَةَ لَيْسَتْ مِنْ حَيْثُ الْجِسْدَانِيَّةِ بَلْ بِالرُّوحَانِيَّةِ بَلْ بِالسَّرِّ الْعَظِيمِ الَّذِي أُودِعَ فِيهِ وَ كَانَ تَجَلَّى الْأَرْوَاحِ مِنْ مَرْتَبَةِ الْحَقِيقَةِ الْإِلَهِيَّةِ وَالْهَوِيَّةِ الدَّائِيَّةِ بِالْفَيْضِ الْمُقَدَّسِ فَظَهَرَتِ الْأَرْوَاحُ مِنْ ذَلِكَ التَّجَلَّى فَصَارَتِ الْحَقِيقَةُ مُتَجَلِّيةً فِي صُورَةِ الْأَرْوَاحِ ثُمَّ دَارَتْ فِي الْعَوَالِمِ فَلَمْ تَزَلْ بِتَجَلَّى بِالصُّورِ الْمُخْتَلِفَةِ بِحَسَبِ مَا يَنْسَبُ تِلْكَ الْعَوَالِمِ إِلَى أَنْ بَدَتْ آخِرًا فِي الصُّورَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ وَ كَانَ مِنْ مَرْتَبَةِ الْعَقْلِ الْأَوَّلِ إِلَى هَذِهِ الصُّورَةِ ثَمَانِي وَ عَشْرِينَ مَرْتَبَةً كُلِّيةً عَدَدَ حُرُوفِ التَّهَجِّي وَ لَمَّا ظَهَرَتْ فِي هَذِهِ الصُّورَةِ بِحَسَبِ الْأَسْمَاءِ الظَّاهِرِ انْتَقَلَتْ إِلَى الْبَطُونِ بِحَسَبِ الْأَسْمَاءِ الْبَاطِنِ وَ ذَلِكَ بِمَوْتِ أَفْرَادِ هَذِهِ النِّشْأَةِ وَ انْقِرَاضِ حَكْمِهَا وَ كَانَتْ مَرَّةً هَذِهِ الْحَقِيقَةُ مَا دَامَتْ مُتَلَبَّسَةً بِلِبَاسِ الصُّورَةِ الْمَذْكُورَةِ الْحَقِيقَةِ الْإِنْسَانِيَّةِ الْبَرَزَخِيَّةِ الْجَامِعَةِ بَيْنَ الْحَقِيقَةِ الْإِلَهِيَّةِ وَالْحَقِيقَةِ الْكَوْنِيَّةِ فَلَمَّا زَالَتْ هَذِهِ الصُّورَةُ عَنْ مُحَاذَاتِهَا بِالْإِنْتِقَالِ الْمَذْكُورِ صَارَ مَقَامُ الرُّوحِ مَرَّةً لَهَا وَ لَكِنْ صُورَةُ هَذَا الرُّوحِ الْمَفَارِقِ غَيْرُ صُورَةِ الرُّوحِ الْمَجْرَدِ فَانْهَ بَعْدَ تَعَلُّقِهِ بِالْجِسْدِ يَظْهَرُ فِي الْبَرَزَخِ بِنَتَائِجِ أَعْمَالِهِ وَ صُورِ أَعْمَالِهِ حَسَنَةً أَوْ قَبِيحَةً وَ قَدْ عَرَفْتَ فِيمَا سَبَقَ أَنَّ الْوَجْهَ الْبَاقِيَ عِبَارَةً عَنِ الذَّاتِ الْإِلَهِيَّةِ الَّتِي لَا وَجْهَ لَهَا بِخُصُوصِهِ وَ أَمَّا هِيَ وَجْهٌ مُحَضٌّ جَمِيعًا فَمَعْنَى أَنَّ الْوَجْهَ الْبَاقِيَ جَعَلَ وَجْهَ الرُّوحِ مَرَّةً لَهُ أَيْ ظَهَرَتْ تِلْكَ الْحَقِيقَةُ بِصُورَةِ الرُّوحِ الْمَفَارِقِ فَصَارَ هَذَا الرُّوحُ مَرَّةً لَهُ. وَ قَوْلُهُ بَنْدَنِ أَنْدَنِ لَا يَخْفَى لَطَافَتُهُ. ثُمَّ إِنَّ ظُهُورَ الْحَقِّ مِنَ الْمَرَاتِي وَالْمَجَالِسِ ظُهُورٌ مِنْ حَيْثُ مَرَاتِبُ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ وَ الْآفَازَاتِ تَعَالَى غَنِيَّةً عَنِ الْعَالَمِينَ وَ لَيْسَ لَهَا صُورَةُ أَصْلًا لَا جِسْمَانِيَّةً وَ لَا رُوحَانِيَّةً تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ عُلُومًا كَبِيرًا. ثُمَّ إِنَّهُ قَدْ تَقَرَّرَ مِنَ التَّقْرِيرِ الْمَذْكُورِ أَنَّ ظُهُورَ الْحَقِّ فِي الْعُلُومِ وَالسَّغَلِيَّاتِ ظُهُورٌ وَاحِدٌ لَا تَفَاوُتَ فِيهِ إِلَّا بِحَسَبِ الْمَظَاهِرِ فَمِنْ زَلَّ قَدَمُهُ عَنِ الشَّهَادَةِ. وَ شَكَّ فِي حَقِيقَةِ الْوُجُودِ. فَقَدْ وَقَعَ فِي الْإِلْحَادِ وَالتَّشْبِيهِ. وَ احتَاجَ إِلَى الْإِيْقَاطِ وَالتَّنْبِيهِ. فَاعْرِفْ جَدًّا.

(١٤٦a) ورَدَ بعد العَصْر قوله تعالى.هُوَ اللهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ. أثبت الهوية المطلقة بقوله هُوَ ثم الهوية المقيدة بالالوهيته بقوله اللهُ ثم الهوية المقيدة بوحدة الالوهية بقوله لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فالأوّل لأهل الانتهاء من المكاشفين وهم المقربون لأنهم لا يثبّون إلا هويةً واحدة هي هوية الله تعالى إذ الماهيات العارضة معدومة عندهم هالكة هالكا حكماً فهم لا يرون في جميع المراتي والمظاهر إلا الله سبحانه فالوجود عندهم واحد والثاني لأهل الحجاب فأنهم يثبتون وجود الله ووجود الكون فهم يرون الوجود اثنين لكنهم لا يثبتون إلا الهاً واحداً هُوَ اللهُ تعالى وَالثالث لأهل الشرك فأنهم مع ذهابهم الى اثنيّة الوجود وقَعُوا في ورطة أخرى من الشرك و هي اثبات الألوهية لغير الله تعالى أما استقلالاً و أما اشتراكاً فاثبت الله تعالى أنّ الهوية السارية في العوالم كلها هويته لا هوية غيره إذ لا غير هناك و إنما هو أسمائه و صفاته اللازمة لذاته و هويته فاذا كانت الهوية له كانت الالهية له إذ لا مزاحم لها و اذا كانت الالهية له كَانَ واحداً وحدة حقيقية فلا اعتبار باشتراك اهل الأوهام فأنما هُوَ من قصور علم التوحيد و نقصانه بل فقد انه على أنّ مجرد العلم لا يكفي في اثباته على ما هو عليه بل لا بدّ من عين اليقين و شهود الأمر بما يرتفع به الشكوك والظنون و قليل اهلُهُ فلذا كثر الاتحاد والاشراك. ثم أنّه لما لم يكن غير الله تعالى في الوجود حقيقةً و كان كلّ هوية مضافةً اليه لا الى غيره جعل الصّوفية قدسَ الله اسرارهم كلمة هُوَ من الازكار الشريفة لأن مرجعها متعين على أنّ هُوَ و ان كان ضميراً فالضمير لا ينافي الاسمية على أنّ للصّوفية أن يقولوا نحن رجال و انهم رجال فما كان ضميراً و اسماً عندكم هُوَ اسم محضٌ عندنا بحسب اصطلاحنا و لهذا قلنا عالم الهو بادخال اللام عليه بتجريده عن كونه ضميراً و لا مناقشة في الإطلاح خصصاً في اصطلاح مثل هؤلاء السادات الذين هم اساطين اهل العلم و سلاطين اهل الفهم لأنّ عندهم ما ليس عند غيرهم من العلوم النافعة فالطعن لهم من باب الجهل باقدارهم و كلّ مقال على خلافهم فهو مردود لانهم اهل القبول مطلقاً فما جاء من اهل الردّ ردّ عليهم و قبولهم على تقدير ايمانهم قبول اضافي لا حقيقي والحاصل ان الصّوفية جعلوا هذا الاسم الشريف في المرتبة الثالثة من الاسماء فقالوا لا اله الا الله ابطالاً لا وهام اهل الشرك الجلى و قالوا الله بمجرّده اشارة الى اثبات وحدة الالهية المتعلقة بكثرة المألوهات و قالوا هو رمزا الى انه ليس في الوجود الا هُوَ تعالى و لا يلزم منه مذهب الوجودية لأنّ اثبات الوجود الواحد الهوية الواحدة من قبيل التوحيد و ليس هنا اثبات و جُودات كثيرة يخلّ بالتوحيد فأعرف جدّاً.

(١٤٦b) قيل لى حين قمت الى الوضوء للتهجّد. أين الله. اى لا أين لله تعالى في ذاته بل هو جامع لجميع الالينيات بحسب اسمائه و صفاته فإنّ أين سؤال عن المكان و كان الله و لم يكن معه شئ من الزمان والمكان و غيرهما و قد سئل النبي عليه السّلم أين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق فقال عليه السلم في عماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء اى في مرتبة لا تعيّن لها ولا اسم و لا نعت فيعمى عنها الابصار والفهوم والمراد بالهواء الفوقانيّ التعيينات الالهية من الاسماء و الصفات والافعال لانها عالية بالنسبة الى سائر التعيينات و بالهواء التحتانيّ التعيينات الكونية من الأرواح والاحسام لانها سافلة بالنسبة الى التعيينات الالهية فلم يكن له سبحانه تعيّن الهى و لا تعيّن كونى قبل ان يخلق الخلق فلما اوجد الخلق ظهرت التعيينات فالعلماء المرتبة الجامعة لجميع التعيينات فمرتبة الشئون والاعيان ليست

من مراتب الخلق في الحقيقة لكن الله تعالى لما توجه باسمائه و صفاته الى ايجاد الخلق كما قال كنت كترًا مخفيًا فاجببت ان اعرف فخلقت الخلق لأعرف تعين هويته في مرتبة الاحدية و هي مرتبة الشئون الذاتية ثم في مرتبة العلم و هي مرتبة الاعيان العلمية فصارت هذه التعينات تعينات بالفيض الاقدس بحسب ظهوره في ذاته و علمه ثم وقع التعين بالفيض المقدس في مرتبة العين الخارجى و هي مرتبة الارواح والاحسام. فهذه المرتبة التي هي مرتبة العماء يُقابلها الهواء المطلق الذي تحت الارضين السبع فانه كما عميت الابصار والفهوم عن تلك المرتبة العمائية الواقعة في جانب العلو بحسب التجليات كذلك عميت عن هذه المرتبة الهوائية الواقعة في جانب السفل بحسب التعينات فما بين هاتين المرتبتين هو مدارك العلوم و مسائر الأرواح والقلوب و هو العالم السيرانى جسمًا و روحًا ملكا و ملكوتا و ما خرج عنهما لا سبيل الى معرفته فانه لا يتعلق المعرفة الى الحق تعالى الا من حيث الارتباط بينه و بين الكائنات و ما عداه خارج عن طور العقل والكشف و صورته في عالم الانفس هي مرتبة السر فوقانى و مرتبة الجسد التحتانى فكان ظهور الحق قبل ايجاد الخلق لذاته في ذاته و هي مرتبة الجلاء و بعده في مظهره و محالية و هي مرتبة الاستجلاء والفقر الحقيقى هو التخلص عن شركة الوجود والوصول الى مرتبة كنت كترًا مخفيًا و هي ايضا مبدأ الغنى لان الله تعالى جاد باسمائه و صفاته من تلك المرتبة فتلك المرتبة هي أصل كل فقر كما انها اصل كل غنى فمن لم يصل الى اصل الفقر لم يصل الى أصل الغنى فما لم يكن فقيرًا لم يكن غنيًا. ثم ان السؤال بقوله اين كان ربنا من مقام التشبيه الذى يقتضيه عالم الخلق و كان ذلك من ضيق العبارة فأجاب النبي عليه السلام بجواب مشتمل على مقام التنزيه والتشبيه لمعرفة بمرتبة السائل و لذلك لم يخطئه في سؤاله بتلك العبارة و كيف يخطئه و قد قال هو ايضا لجارية سوداء اين الله فاشارت الى السماء فقال انها مؤمنة و لم يقل عالمة لان مقتضى العلم الصريح (١٤٧٨) ليس التحديد فان السماء اين مخصوص و هو تعالى يقول و هو معكم أينما كنتم اشارة الى ظهوره في جميع الانبيات و لذا قال تعالى والله محيط بالكافرين و كيف لا يحيط بهم و بغيرهم و قد ظهر بصورهم. فقد حكم النبي عليه السلام بايمان تلك الجارية لانه لا يلزم من اثبات الفوقية لله تعالى تحديده في الحقيقة و قد اثبتنا هو ايضا في اشارة قوله في عماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء لانه يعلم من اشارته ان الله تعالى بعد ايجاد الخلق كان في التعينات الفوقانية الالهية و في التعينات التحتنية الكونية و قد كان عرف عليه السلام بحسب سليقة العرب انهم لا يريدون التشبيه والتحديد في الحقيقة. بمثل تلك العبارة بل يريدون امرًا اخر وراءه اذ الاشارة الى السماء ليست من اعتقاد كونه تعالى فيها بل من كون السماء محل ظهور سلطانها و متزل اوامره و قضايها و نحو ذلك و لذا لم يكفر المشيرة و لو تفهت جميع الطباع من الاميين والعلماء لوحدت الاشارة الى السماء مركوزة فيها بحيث لا تجد الى خلافها سبيلا فانظر ان الله تعالى و رسوله لما علما ان العبيد لا قدرة لهم الى الصعود الى مرتبة علمهما تزلًا الى مرتبة فهمهم فقضيا بالايمان و عاملا بالعفو والاحسان فعليك بالتخلق باخلاق سيدك و لا تكن من الجاهلين بالمراتب فتكفر المؤمن فتخرج أنت من الايمان و نعوذ بالله من الخذلان واعلم ان جميع الانبيات لله تعالى كما قال فاينما تولوا فثم وجه الله اى ذاته المتجلية بتجلياته الجمالية والجلالية فان قلت فما معنى الاستقبال الى القبلة في الصلوة قلت ذلك بالامر الالهى كما قال فولوا ووجوهكم شطره تاديبًا للناس حتى يستقروا في المركز و

لا يلتفتوا الى الجوانب والاطراف فإنّ الجهات كلها و ان كانت لله تعالى فجهة الكعبة اشرف الجهات لانها اشارة الى سرّ الذات و هى مرتبة الاسم الله المستجمع بجميع الصفات و لذا سُميت مكّة امّ القرى فاذا كانت مكة ام القرى كان المسجد الذى اشتملته أصل المساجد و افضلها فما دام لم يدع الضرورة الى الانحراف عن القبلة فالانحراف عنها كفر و معنى الضرورة الجهل بمكانها و جهتها بان كان فى مكان ليس فيه من يعرفها و لا يحصل له بالتحرى ايضا ففيه اشارة الى حال اهل السكر والصحو فان اهل الصحو يراعون الأدب فى جميع المواطن بحيث لو اخلوا بشئ منها لكانوا فى معرض المؤاخذه لان منصب همهم و علو مقامهم يقتضى ذلك و اما اهل السكر فقد يصدر عنهم بعض الانحرافات بمقتضى التلويح الذى قبل التمكين فيعفو الله عنهم لأن الله معهم فى انحرافهم فهم لكونهم مآخوذون ليسوا بمؤاخذين ففرق عظيم بين اهل السكر والفناء و بين اهل الصحو والبقاء نسأل الله التاديب بالاداب التى ادب بها عباده.

(١٤٧ب) ورد هذا البيت التركى قبيل الصّباح. سُنبل تدر بَن بو باغده. لاله نك بر ادى واردر طاغده. اراد بقوله باغ البستان الذى هو القلب و سُنبله الطرى و ادراته المتوالية المتجددة فى الليل والنهار والربيع والخريف والصيف والشتاء بحيث لا يعتريها فناء من عواصف القهر كما يعتري لغيرها و اراد بقوله لاله و هو الشقائق بالعريّة خميع الاوراد والازهار المتلوّنة المتكوّنة فى جبل الوجود الخارجى يعنى ان الاوراد والانوار والازهار التى تنبت فى الدنيا اسم مجرد بالنسبة الى السُنبل الطرى الذى ينبت فى بستان قلب اى سُنبل كان من الواردات القلبية فإن لها انواعا و اصنافا كما لاوراد بستان الدنيا فهى كالمعنى بالنسبة الى ذلك الاسم و ذلك فانه كما ان فواكه النيا ورياحينها اسم مجرد بالنسبة الى فواكه الجنة و رياحينها لنقصانها فى لذتها و فائتها فى نفسها و كمال نعيم الجنة و بقاء اكلها كما قال تعالى اكلها دائم فكذا ما فى الدنيا بالنسبة الى ما قلب المكاشف فان القلب من عالم الملكوت و الملكوت رُوح الملك و الملك و الجسد يغنى دون الملكوت و اللّوَح فكذا اما فى القلب بملكوتى من الواردات الغيبية و رياحين الانس و الحضور فانه مع اهل القلب فى الدنيا والآخرة و فيما بينهما من البرزخ فآين الفانى من الباقي و آين الخزف من الجوهر فبستان القلب دائم ربيع و متلون تجلياته بحسب تلون الاسماء والصفات فاهل القلب فى هذا البستان مرتاض ابداء و متنعم سَرَمداً. ثم لا يخفى ان السُنبل فى لسان الظاهر ريجان معروف و كذا الشقائق لكنه ليس له رايحة فالتمثيل فى الجانبين بما له رايحة طيبة و بما ليس له ذلك اشارة الى ان الواردات القلب كلها من قبيل المشموم حكماً و الى ان اواراد الدنيا و ازهارها كلها من قبيل غير المشموم حكماً فالعقل ينقل من غير المشموم الى المشموم ان كان له حس سليم و لا يغتر باللون المجرد كلون الشقائق فانه و ان كان صبغة الله و من احسن من الله صبغة لكن صبغة الله المتلوّنة فى القلب افضل منها و منه يُعرف فضيلة الصّباغين بالنسبة الى سائر اهل الحرف و لهذا ورد لى فى وارد اخر قوله اقرب الناس درجة من الانسان الصّباغون و ذلك ان اوّل درجات الصّبغ النفوس بالامان و ظواهر الاجساد بالاعمال الصّالحة ثم صبغ القلوب بالايقان والمشاهدات والعيان و انواع تجليات الرحمن و لا نهاية لهذه التجليات لان الله تعالى كل يوم وان غير منقسم فى شأن و لما كان هذا الانصباع الباطنى اظهر فى فعل الصّباغ من حيث انه صورته جعل متشاكلاً للانسان الكامل فى مُطلق الصّبغ و

قد ثبت ان عيسى عليه السلم اخرج من دَنّ واحد ثيابا مختلفة الاصباغ على حَسَب اختلاف التحليات و عرف سرّ حرفته ما كان اعمى في فعله بل كان على بصيرة في جميع شأنه و كَانَ صَبَاغًا ظاهراً و باطنًا و لذا قال الحكماء الالهية ان جميع العلوم حقّ لكن صاحبها قاصِرٌ عن وجه الاستدلال بها على المقصود فيبقى اعمى جاهلاً في صورة العلم نسأل الله الوقوف على حقيقة الأمر قبل نفاد العُمر و لذا قال عليه السلم ربّ أرنا الاشياء كما هي (١٤٨a) والمراد مشاهدتها على ما هي عليها من حقائقها و ملكوتها فإنّ كل نبيّ و وليّ انما يدخل في دائرة النبوة والولاية بعد هذه الرؤية لكن لا نهاية لعلوم المكاشفة و لذا قال تعالى أمر الاكمل خليفته معرفة و قل ربّ زدني علماً. ثم ان التمثيل بالسَّبل يشير اشارةً اخرى الى ان القلب المستعدّ للواردات المنتهى لقبول التحليات كغزال المسك فانه يرعى السَّبل في الصَّحارى فيطيبُ نَافِثته فكذا القلب المذكور فانه يرعى سَنَابِل الواردات في صَحَار الباطن فيطيب حاله و يفوح كالمسك و لا يشمه الا اهل الحسن السليم و اما مَنْ كان مؤفّ المشاعر مَزكوم المشام فلا يُدركه فاهل الشم اهل الأنس و غيرهم اهل الوحشة و لذا قال عليه السلم حُبّ الىّ من دنياكم ثلث الطيب والنساء و قرّة عينى في الصلوة قال شيخى و سَندى رح في شرح هذا الحديث اى حُبّ الىّ بالتحبيب الالهى والاذن الا الىّ من الاشياء الحاصلة في دنياكم ثلث الاول هي الطيب والثاني هو النساء والثالث هو الصلوة اما الاول فَلأنّه يُوجد فيه ذوق الأنس والحاضرة و اما الثاني فَلأنّه يوجد فيه ذوق القربة والوصلّة و اما الثالث فَلأنّه يوجد فيه ذوق المكاشفة والمُشاهدة انتهى باختصار. و قد امتنّ الله تعالى بِأَنْبَات الرِّيحان في الارض حيث قال والحبّ ذوالعصف والريحان فإنّ الرِّيحان هو المشموم عند الحسن رَض و عند بعض المفسرين و قال عليه السلم من عُرض عليه ريحان فلا يردّه فإنّ خفيف الحمل اى فَمِنْ كُون رُوحانيا كان خفيفاً كالرُّوح و لو كان جسمانيا لكان كَشَفًا كالجسد فينبغى ان لا يُردّ و من ذلك أَكَبّ اهل الحرمين الى يَوْمنا هذا على حَبّه و استشمامه والقائه على المزارات الشريفة والمرائد اللطيفة حتّى انّ نساءهم لا تنفكّ عن ريحان و عطر في رأسها بدنها و ثيابها فالرياحين صورة الانسان الكامل في الظاهر والباطن اما في الظاهر فلندرتها بالنسبة الى سائر التّباتات و اما في الباطن فلرايحتها الطيّبة و الوانها و لذا كان الناس يعطونها بالشمّ و تعليقها على العمامة و ان كان هذا التعلّيق والوضع ليس من وضع اهل الطّريق و ادبهم فانهم لكونهم اهل فقر حقيقى رثّ الهَيْئَة في الظّاهر فلا ينبغى لمثل هؤلاء التزيّن باللبسة الفاخرة و تعليقات ما يزيد في زينهم و لكونها ليست كغير النباتات أُخرجت من الجنّة و نبت كلّ ماله قيمة و رايحة طيبة من بعض اجزاء الانسان الكامل كالدمع والعرق فإنّ آدم و حواء عليهما السلم لما اخرج من الجنة كان عليهما رايحة الجنة فما مرّا بمكان من الهند الا نبت من رايحتهما كل ذى رايحة و ما بكيا الا خلق الله من دموعهما ماله قدر كاللؤلؤ والمرجان ونحوهما و كذا خلق من عرق نبيّنا عليه السلم ليلة المعراج الورد الاحمر و لا ينافى هذا ان يكون في العالم قبله ورد احمر و كذا كانت النساء يجعلن عَرَقَة في طيبهن لانه كان عرقه اشدّ رايحة من الرِّيحاحين فانظر تعتبر فإنّ هذا ليس الا من التأثير الباطنى حتّى انّ بعض اهل الرّياضة كان يشمّ من فضلة رايحة المسك فضلاً عن عرقه والله على كل شئ قدير. و اليه المصير. و هو ميسر كل عسير.

(١٤٨b) ورَدَ وقت الضَّحَى قوله تعالى.فصلٌ لربك وانحر.اشار بالصلوة الى مناجاة الرب تعالى و بالنحر الى ازالة موانع المناجاة من التَّحَر والصَّدق و تلك الموانع بحسب الغالب تحصل من كثافة الماكولات والمشروبات فيجب تقليلها كما كان حال موسى عليه السَّلم في الطَّور فآته ارتاض في ذى القعدة ثم الحقه عشر ذى الحجة فكان من امره ما كان كما قال تعالى و اذ واعدنا موسى أربعين ليلةً و كان نبينا عليه السلم يرتاض في بعض الأحيان دلَّ عليه فعله و هو شدَّ البَطْن بالحجر و قوله ايكم مثلى أبيت عند ربِّي يطعمني و يسقيني و هذه الرياضة بحسب قوة المزاج و ضَعفه فمن واحد لا يحصل على طائل الاً بالافطار كل ليلة مرةً على حلال قليل لا كثير فان دعاءً امتلاءً من الحلال سرَّ دعاءً و قد قال بعض الكبار الإسراف في ارتكاب المباحات يُوجب حرمان المناجاة و كان شيخى و سندی روح الله رُوحه أمسك نفسه عن المطبُوخ قبل مَوته بما يقرب من سنتين فلم يزل يفطر على ماء و خبز مجرد حتَّى مات على تلك الحالة قدس الله سرّه و فيه اشارة الى انه لا بدّ من تنقية البدن قبل الموت فانه مُعين على عدم تفسُّخ الجسد في القبر و ان كان عَدَم البلى والتفسُّخ يحصلُ في الحقيقة من التوحيد المُزيل لُغفونات البدن و قد حرّم الله على الارض أجساد الانبياء والشَّهداء سَواء كانوا شهداء في الظاهر او شهداء في الباطن و هم الصّديقون فإنّ الصّديقية تلى مقام النبوة والحاصل انّ للرياضة فوائد كثيرة للمبتدى والمنتهى و هى من مقام الصّمدية و بالتجرد و قطع الأكل والنوم حصل لادريس عليه السَّلم الارتفاع الى السماء كما قال تعالى ورفعهنا مكانا عليّا فكان هوّ و الياس والخضر و عيسى عليه السَّلم رُوحانيين الاً أنّه فرقٌ بين الخضر و الياس فإنّ الياس ادريسى المشرب حيث استهلك قواه المزاجية في قواه الرُّوحانية و قبضت و لذا قالوا انّ الياس كناية عن القبض و اما الخضر فانبسطت قواه المزاجية الى عالم الشهادة و قواه الرُّوحانية الى عالم الغيب فاعتدلت هاتان الكفتان في ميزان وجوده بحيث كانت نسبتهما اليه على حدّ سواء و لذا قالوا ان الخضر كناية عن البسط و لا ينافى هذا ان يكون لهما وجود خارجى و لذا قالوا ان الخضر يكون في البرّ و الياس في البحر و وجهه ظاهر لان البرّ هو الارض والارض مشتملة على البحر و غيره فالبحر جانب رُوحانيته و منه العلم اللدنى والبرّ جانب جسمانيته و منه العلم الشرعى و كان في الخضر كلاهما و ان كان الغالب على نشأته العلم اللدنى عكس حال موسى كما انّ الماء غالب على اكثر الأرض و اما الياس فلما كان الغالب عليه الرُّوحانية الوالية جانب الغيب الذى هو منبع العلم والحياة تعيّن للامداد في البحر فالخضر فلكه أوسع من فلك الياس و قس عليهما حال عيسى و قد جاء تجرّده من كلا الوجهين الأوّل انه تولّد من الأم فقط فلم يكن له ملابسته اوصاف الأب والثاني انه كان زاهراً قانعاً و لا ينافيه قوله تعالى فيه و في حق امّه كانا ياكلان الطَّعام اذ مجرد اكل الطَّعام لا ينافى التجرد فاذا عرفت هذا وصلت الى فوائد التجرد والرياضة فإنّ بهما يحصل الترقى الى مقام الرُّوح و به يتصل لمراء الى عالم الملكوت روحاً و جسماً.(١٤٩a) واعلم ان النبى عليه السَّلم نهى عن صوم الوصال لكنه نهى شفقةً لانه لنا لا علينا فليس بنهى تحريم الا ترى الى قوله تعالى و أشهدوا ذوى عدل منكم فآته امر بالشهاد شفقةً علينا لا ايجاباً فلو تركه لا اثم عليه و قس عليه نظائره.

ورَدَ هذا البيت التركي وقت الضحوة الكبرى و انا مُراقب. سرّ رحماندر ظهور اتدى بوكون. سرله دل اهلى سُور اتدى بوكون. سرّه تعالى حقائق اسمائه و صفاته و كان كترًا مخفياً حتى ظهر في صُور التجليات ارواحاً و اجساماً و اضيف الى الرحمن لانه تعالى رحم على الحقائق باسمه الرحمن فكساها كسوة الوجود الخارجى و تلك الحقائق عبارة عن الحقيقة المحمدية فهو تعالى بهذه الحقيقة رحم على سائر الحقائق و لذلك ورَدَ لو لاك لما خلقت الافلاك فكان عليه السلم مظهرًا لحقيقة ذلك الاسم الشريف عُرف ذلك من قوله تعالى و ما ارسلناك الا رحمة للعالمين فانّ هذه الرحمة عامّة مُطلقة لا خاصّة مقيدة فما من عالم من العوالم الا و لروحه و جسمه مرتبط بهذه الحقيقة المحمدية الرحمانية و بقدر الرحمة وجد الارتباط بها و من ثم كان ارتباط من في الصّف الاول اشدّ من ارتباط الثانى والثالث و ذلك فى الارواح و الاجسام الا ترى ان الشارع ندب الى قرب الامام لانه اسلم من السُّهُو و الخطاء اذ ليس خبر المؤذن كمعانية الامام. و قوله بوكون اشارة الى يوم التجلى للارواح و الاجسام و هو و ان كان آنا غير منقسم فى الحقيقة لكنّه ممتدّ ابداً دنيا و آخرة و برزاخا و فيه رمز اخر لا يُذكر، و قوله سُور فارسية بمعنى جمعية العرش و نحوها ضدّ المأثم و قد فرق بينه و بين السرّ و او الولاية يعنى انّ اهل القلب يسبب ظهور سرّ الرحمن فى القلب و سائر مجالية كان كحاله كحال اهل تلك الجمعية فى السُّرور و النشاط و الانبساط ففيه اشارة الى انّ حال اهل الحجاب كحال اهل المأثم فى الغمّ و الفتور و الانقباض و ان هم لا يحتسّون بذلك فى الدنيا و يحبون اهل العيش و عشرة دلّ عليه قوله تعالى فذوقوا العذاب فانّ العذاب كان فى الدنيا و لكن كان عدم احساسه من غلبته البشرية و غلظة الحجاب فهم مُعذّبون فى الدنيا والآخرة و ان كانوا لا يدركونه فى الدنيا فعرف من هذا التقرير شرف الولاية فانها سرّ بين الله و بين عبده تستدعى نشاطا و فرحا و اثما اى قلبا لا قلبا فانها اشدّ البلاء على الانبياء ثم الاولياء ثم الامثل فالمثل فالقلب سالم و القالب على ابتلائه فاذا كان شرف الولاية هكذا فما ظنك بشرف النبوة و الرسالة فانها اوسع و ازيد احاطة من الولاية و بتلك الوسعة صبر الانبياء على بلايا الامم بل حمدوا فى السراء و الضراء بل تلذذوا بالزايا و المصائب على ما سبق تحقيقه و الحمد لله على نعمه الجزيلة. و عطاياه الجليلة. و الشكر له على مزيد فضله و نواله. و متواتر جوده و متتابع افضاله. حمداً و شكراً لا يحصى عدده. و لا ينقطع أمدّه.

(١٤٩b) ورَدَ بعد العصر قوله. ما امن احدٌ قبلك و كان قصارى الامر ذلك. اشارة الى تفاوت الصُّفوف فى عالم الارواح فان اهل الصّف الاول الذى يلى الحضرة الالهية اقدم فى الايمان ممّن بعدهم فانّ من بعدهم انما امنوا بواسطتهم و بتبعيةهم و كلما كان القرب بلا واسطة كان صاحبه اسلم من التقليد و اقرب من التحقيق والمعنى و امن احد قبلك حين قيل الست برّبكم فانك انت الذى سمعت الخطاب قبل الكل لكونك فى محاذة الحضرة فامنت ايمانا عيانيا حقيقيا لا ايمانا غيبيا رسميا و كان قصارى الامر و غايته اى بالنسبة الى عالم الاجسام ذلك اى هذا الذى يُحسّ و يُدرك ادراكا لامرية فيه يعنى قد ظهر فيك فى هذا الوجود الخارجى من اسباب السعادة ما يُنادى على سعادتك فى الوجود العلمى و الروحانى فصار نهايتك على حسب بدايتك و لو لا عناية الازل لما ظهر هداية الابد فالتالى دليل على المقدم. فان قلت ما معنى هذا الكلام و قد ثبت انّ اقدم المخلوقات هو العقل الاول و انه

هو الذى يلى الحضرة فى جميع الاطوار والمراتب قلت نعم و لكن المقصود من هذا الكلام بيان كمال القرب الروحاني و ان ايمان المخاطب وقع قبل ايمان الصّف الثاني و ما يليه و لا يلزم منه ان يكون هذا المخاطب اقدم من العقل الاول على أنّه يجوز ان يُراد بالمخاطب الانسان الكامل مطلقاً لا فرد من افرادة خصوصاً فهذا الانسان مندرج فى العقل الاول كما انّ ولد آدم قد اندرج فيه حين خلقه الله من تراب و لذلك قال تعالى خلقتكم من تراب مع انهم مخلوقون من الماء و فيه تشريف عظيم للانسان الكامل فآته من حيث وراثته لسرّ العقل الاول كان فى حكمه و ظاهراً بصورته و تعدد الصور لا يقدر فى اتحاد المعنى كما قيل هم كالحلقة المفرغة لا يدرى اين طرفا هافا فافهم واشكر الله على ما هداك و لهذا السرّ قال تعالى آمن الرسول بما انزل اليه من ربه والمؤمنون كل آمن بالله الح يعنى قدّم الرسول اولاً من حيث رتبته و اخر المؤمنين التابعين له على ما هو حكم عالم الفرق ثم جمع بينهم من غير فرق فى قوله كل آمن.

ورد هذا البيت التركى. مؤمنك قلبى طولو الله ايله. وارميدر بويله مصاحب شاه ايله. اشار الى قوله تعالى ما وسعنى ارضى و لاسمائى و لكن وسعنى قلب عبدى التقى فيكون المراد بالمؤمن هو المؤمن الكامل المستسعد بمقام القلب الذى هو بيت الله و عرش الله و لا يلزم من امتلاء قلب هذا المؤمن الكامل بالله تعالى و بنوره ان يكون الله تعالى محدوداً محاطاً فانه تعالى مُحيط لا محاط فالمراد بيان وسعة القلب بالنسبة الى سائر الاشياء من غير ملاحظة الاحاطة والتجديد على انا نقول هذا الذى ذكر من الخذور انما هو على تقدير ان يكون للقلب نهاية و حدّ محدود و ليس له ذلك فاذا كان غير محدود فالذى يسعه ايضا غير محدود لانّ عدم نهاية الظرف يستدعى عدم نهاية المظروف فان قلت كيف هذا والقلب مضغة صنوبرية و هى محدودة لكونها من عالم الخلق والملك، قلت ليس المراد بالقلب هذه المضغة المخلوقة بل القوة التى او دعها الله فيها و هى لكونها من عالم المعنى والغيب اوسع (a. 150 من عالم الاجسام والارواح لانّ عالم الارواح عالم الغيب الاضافى و اول العالم الكونى فهو محصور كعالم الاجسام بخلاف عالم الغيب المطلق الذى يلى سرّ الانسان الذى اودع فى القلب. و معنى المصراء الثانى الاستفهام الانكارى يعنى ليس احد من الاحاد و مصاحب مع الله مثل هذا المؤمن الكامل والانسان الحقيقى فان صحبته اوقوى من صحبة غيره لانّ قلبه اذا كان ممتلئاً به فهو معه ابداً بصفاء و حضور و شهود و ليس غيره كذلك فانّ ظهور الحقّ فى كل احد انما هو بحسب استعدادده فهو على وجه الجزئية لا على وجه الكلية و اين من كان قلبه مرآة لظهور بعض السماء ممن كان مجلى لظهور جميعها كالشمس اذا طلعت فى يوم صائف فآته يصل انوارها الى جميع الاقطار وضوياً لا غاية وراءه و اليه الاشارة بقوله تعالى واشرقت الارض بنور ربّها و اذا طلعت فى يوم غيم فانّ انوارها لئست كالتى فى يوم صائف فالغيم اشارة الى الحجب ففرق بين التجلى من وراء الحجاب و بينه بغير حجاب و كذا فرق بين طلوع الشمس و نصفها فى الغيم و بين طلوعها و لا غيم عليها.

ورد هذا البيت العربى. قلبنا قلب حزين ممتلى. لا يزول الحزن فى دهر ملى. اى قلبنا قلب حزين ممتلى بالحزن بحيث لا يزول حزنه فى دهر طول و مدّة مديدة يعنى ابداً ما دمنا فى هذه الدار لآته حزن يحمل الاشواق و

يَسْتَدْعِيهِ نَشْأَةُ الْمَشْتَاكِ فَكَيْفَ يَزُولُ لَا وَاللَّهِ بَلْ يَزِيدُ وَيَدُومُ فَإِنْ قُلْتَ الْيَسَّ الْحُزْنَ مَقَامًا نَازِلًا كَمَا قَالُوا قُلْتَ نَازِلٌ بِالنَّسْبَةِ إِلَى الْمُتَضَعِّ وَصَاعِدٌ بِالنَّسْبَةِ إِلَى الرَّفِيعِ فَكُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ لَا تَرَى أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ مُتَوَاصِلًا بِالْحُزَنِ دَائِمَ الْفِكْرِ وَأَنَّ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَكَى فِي بَيْتِ الْحُزَنِ أَرْبَعِينَ عَامًا حَتَّى صَارَ أَعْمَى وَأَنَّ نَبِيَّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ بَكَى الْمَوْتَ ابْنَهُ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَفَرَّقَ بَيْنَ حُزْنٍ وَحُزْنٍ وَبَكَاءٍ وَبَكَاءٍ وَقَدْ رَأَيْتُ شَيْخِي وَسُنْدِي قَدَسَ اللَّهُ سِرَّهُ فِي أَوَاخِرِ عَمْرِهِ يَبْكِي فِي يَوْمٍ مَرَّاتٍ وَيَقُولُ كَلِمَاتٍ عَالِيَةٍ حَتَّى كَانَ الْحَاضِرُونَ يَبْكُونَ بِبَكَائِهِ وَقَدْ كَانَ وَاصِلًا إِلَى غَايَةٍ لَا غَايَةَ وَرَاءَهَا إِذْ قَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ سِوَاءَ عَلَى الْحَيَاةِ وَالْمَمَاتِ بَعْدَ هَذَا فَإِنِّي اسْتَوْفَيْتُ رِزْقِي وَحَصَلْتُ لِي مَا حَصَلَ.

وَرَدَ وَأَنَا مَعَ الْفُقَرَاءِ فِي تَوْحِيدِ الْأَشْرَاقِ. عَيْنَ الْفُقَرَاءِ فِي الرَّاءِ. وَجِيمُ الْأَغْنِيَاءِ فِي الْأَزْدَرَاءِ. يَعْنِي عَيْنَ الْفُقَرَاءِ فِي رُئِيَّةِ جِهَالِ الرَّبِّ الْغَنَى فَإِنَّ الرَّبَّ لَا يَسْتَرُّ عَنْهُمْ أَبَدًا وَقَدْ تَجَاوَزَ شَهُودُهُمْ مِنَ الْقَلْبِ إِلَى الْعَيْنِ كَمَا وَقَعَ لَيْلَةُ الْمِعْرَاجِ لِنَبِيِّنَا عَلَيْهِ السَّلَامُ. وَآيُضًا عَيْنُهُمْ وَذَاتُهُمْ فِي الرَّاحَةِ أَبَدًا لِأَنَّهُمْ صَارُوا فُقَرَاءَ بِفَقْرِهِمْ هُوَ أَصْلُ كُلِّ فَقْرٍ وَلِذَا صَارُوا أَغْنِيَاءَ بِغَنَى هُوَ أَصْلُ كُلِّ غَنَى فَكَيْفَ لَا يَسْتَرِيحُونَ وَهُمْ مُتَقَلِّبُونَ فِي هَذَا الْغَنَى الْعَظِيمِ. وَأَمَّا جَوْهَرُ الْأَغْنِيَاءِ بِالْغَنَى الظَّاهِرِيِّ فَفِي الْأَزْدَرَاءِ وَالْهَوَانِ لِأَنَّهُمْ اخْتَارُوا الْفَقْرَ عَلَى الْبَقَايِ فَصَارُوا^{١١} مُهَانِينَ وَالْمُهَانَةُ لَا يَكْرُمُ بِالرُّؤْيَا فَهُمْ مُحْجُوبُونَ عَنْ رَبِّهِمْ بِسَبَبِ رَيْنِ قُلُوبِهِمْ بِحُبِّ الْمَالِ وَفِيهِ آيُضًا إِشَارَةٌ إِلَى الْجَوْهَرِ الصُّورِيِّ الَّذِي لَهُ قَدْرٌ وَقِيَمَةٌ عِنْدَ النَّاسِ وَلَا يُوجَدُ إِلَّا عِنْدَ الْمُلُوكِ وَالْأَكْبَارِ فَجَوَاهِرُهُمْ لَا تُسَاوِي عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الْفُقَرَاءِ الْحَقِيقِيِّينَ فَلَسْنَا إِذْ لَا يَزِنُ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ فَكَيْفَ الْجَوَاهِرُ وَنَحْوُهَا.

(١٥٠b) وَرَدَ بَعْدَ الظُّهْرِ قَوْلُهُ تَعَالَى. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ. لَا شَكَّ عِنْدَ الْعَارِفِينَ أَنَّ سِرَّ الْمُنَاسِبَةِ جَارٍ بَيْنَ شَيْءٍ وَشَيْءٍ أَنَّ سِرَّ الْمُنَاسِبَةِ بَيْنَ التُّرَابِ وَالْمَاءِ اللَّذِينَ هُمَا أَصْلَانِ عَظِيمَانِ مِنْ عُنَاصِرِ الْإِنْسَانِ أَنَّ لِلْمَاءِ^{١٢} قُوَّةَ الْقَابِلِيَّةِ كَمَا أَنَّ لِلْمَاءِ قُوَّةَ الْفَاعِلِيَّةِ وَهُوَ قُوَّتَانِ تَجْرِيَانِ فِي جَمِيعِ الْعَوَالِمِ إِذَا الْكَائِنَاتُ مُتَسَلِّسَةٌ رُوحًا وَجَسْمًا وَلَا بَدَّ فِي تَسْلُسُلِهَا مِنَ الْأَزْدَوَاجِ وَالنِّكَاحِ صُورِيًّا أَوْ مَعْنَوِيًّا وَهَذَا النِّكَاحُ لَا يَصِحُّ إِلَّا بِقَابِلِيَّةٍ أَحَدِ الشَّيْئَيْنِ وَفَاعِلَتِهِ الْآخَرِ فَالْقَابِلِيَّةُ صِفَةُ الْآثَنِ وَالْفَاعِلِيَّةُ صِفَةُ الذَّكَرِ فَكَانَ التُّرَابُ بِمِثْلَةِ الْآثَنِ وَالْمَاءُ بِمِثْلَةِ الذَّكَرِ وَمَا وَقَعَ اللَّقَاحُ بَيْنَهُمَا خَرَجَ مِنْ بَيْنِهِمَا الْإِنْسَانُ الشَّرِيفُ الْعَجِيبُ الْغَرِيبُ وَذَلِكَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ فِي مَقَامِ الْإِمْتِنَانِ لِأَنَّ السُّورَةَ بِتَمَامِهَا فِي بَيَانٍ لِأَنَّهُ تَعَالَى الْمُنْتَوَعَةُ الدِّينِيَّةُ وَالْدِّينُويَّةُ عَلَى شَرَفِ الْإِنْتَى حَتَّى أَنَّ عَظَمَ الْمُلُوكِ قَدْرًا وَارْفَعَهُمْ شَانًا يَمِيلُ إِلَى جَارِيَةٍ وَيَكُونُ كَالسَّاجِدِ لَهَا عِنْدَ الْأَزْدَوَاجِ فَمَا أَرْفَعُ مَقَامَهَا حَقِيقَةً وَأَنَّ كَانَ نَازِلًا صُورَةً فَإِذَا كَانَتِ الْإِنُوتَةُ أَصْلَ اشْرَفِ الْمَخْلُوقَاتِ فَمَا ظَنُّكَ بِغَيْرِهَا مِنْ مَوْجُودٍ إِلَّا وَهُمْ مِنَ اللَّقَاحِ وَلِذَا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى

^{١١} Bu kelime A nüshası ٨٥a nolu varakta ; E nüshası ٥١b nolu nüshada فصّاروا (B nüshasıyla aynı) şeklinde yazılmıştır.

^{١٢} Bu kelime yerine aslında anlam açısından للتراب (toprak için) kelimesi olmalıdır. Ama kelime diğer iki nüshada da aynı şekilde intisah edilmiştir. Bkz. A nüshası vr. ٨٥a; E nüshası vr. ٥١b.

حواء من ضلع آدم ليكن اليها و يستولدها فكانها خلقت من الانثى التي هي التراب فآدم انثى في صورة الذكر حيث تولد من حواء ذكر في صورة الانثى حيث اترجها في آدم فمال اليها و انفعل انفعالا شديدا و لما كان الذكر اشرف في صورة الامر و ظاهره جعل الله كل شئ حي من الماء اى حي كان و اى ماء كان و لا يخالف قوله تعالى و خلق الجن و هو ابو الجن من مارج من نار اى من نار مختلطة بالهواء لانه يجوز ان يكون اصل ذلك الهواء والنار هو الماء دل عليه قوله تعالى و كان عرشه على الماء اى العذب و هو الماء الذى خلق منه التراب و نحوه و كما ان التراب ينفع من الماء فيصير طينا فكذا من الهواء والنار فيصير صلصلا و هو الطين اليابس الذى له صلصلة اى صوت يُسمع لئيسه للتراب صفة الانفعال و لذا جعل تحتانيا و لكل من الماء والهواء والتار صفة الفعل و لذا جعل فوقانيا فآدم كالتراب فى اليوسة والانتقاض و كان لما فى السهولة واللين و كاهواء فى المرور والبحريان و كالنار فى الحدة والغضب فان صفة النار الاستعلاء و لذا شبه الله الصلصال بالفخار و هو الخزف اى الطين المطبوخ بالتار فالانسان مخلوقا من صلصال و ما يتبعه من حيث جيسمانيته و من النفس الرحمانى من حيث روحانيته لان الله تعالى خلق الروح بكلمة كن و هو تعلق القدرة بالمقدور للايجاد فكان ذلك النفس بفتح الفاء هيولى الروح فانبسط عليه كما ان الجسم انبسط على التراب والحروف والكلمات والكلام على النفس والصوت و لا شك ان النفس ريح و هواء فى الاصل و فى النفخ رشح و رش و لذا نفخ الله فى آدم فى روحه فجاء المناسبة ايضا بين جسده و روحه و ان كان احدهما كثيفا والاخر لطيفا صورة فان الاشياء خلقت على المناسبات وبالمناسبات حصلت الازدواجات و منه يُعرف انه لا يجوز المناكحة بين الانس والجن و ان ذهب اليه جم غفير من العلماء و ذلك لان الانس خلق من التراب والماء كما سبق فجعل العلوق (١٥١a) فيه بالقاء والماء فى رحم الانثى و ان الجن خلق من نار و هواء فجعل العلوق فيه بالقاء الهواء فى رحم الانثى فكيف يجوز العلوق بين من صفته الغالبة التراب والماء و بين من صفته الغالبة التار والهواء و لذا لا يجوز اللقاح فى الاشجار الا بالمناسبات كالنواة و غيرها و منه يعرف فساد قول من كان انه قابيل وكلد آدم كان من ولاد الجنة و ذلك لان آدم لم يقرب من حواء فى الجنة و لو سلم فليس فى الجنة ماء و اما هو ريح كالمسك نعم لو تمثلت الجنة فى صورة الانسية على مزاج آخر لا مكن العلوق و لعل قول من قال ان ابا بلقيس سليمان عليه السلام تزوج جنية فولدت بلقيس محمول على هذا و منه يعرف حال هاروت و ماروت فانهما ان كانا من الملائكة فهم لا يعصون الله ما امرهم و يفعلون ما يؤمرون فكيف يصدر عنهما عصيان على ما قالوا الا ان يقال ان الله تعالى حين اهبطهما الى الارض جعلهما على مزاج مخصوص كمزاج البشر و خلع عنهما لباس الملكة والبسهما كسوة اخرى مثل كسوة البشرية فصدر عنهما ما صدر فان العلماء اطبقوا على ان الله تعالى باين بين البشر والملك والجن صورة و مزاجا دل عليه ان كلا منهم خلق من مادة مخصوصة فكون الملائكة والجن فى صورة البشر اما هو بحسب التمثل فان من غلبت عليه الروحانية يتمثل فى اى صورة شاء من الصور حتى ان الانسان المتروحن ايضا كذلك لا اتصاله بعالم الارواح والملكوت بسبب التجرد والانسلاخ عن اوصاف البشرية و حتى انه اذا شاء يظهر فى حقيقة غير حقيقته فضلا عن صورة غيره فيه خل مثلا فى حقيقة الطير و يظهر بما ادراكا لغايتها فاذا اجاز دخول البشر فى حقيقة الملك فليجز دخول الملك فى

حَقِيقَةُ الْبَشَرِ بِالْإِنْسِلَاخِ وَنَحْوِهِ وَمَنْ يَعْرِفُ أَنَّ الْمَلِكَ إِذَا تَمَثَّلَ فِي صُورَةِ الْبَشَرِ تَمَثَّلَ بِلُؤْازِمِ تِلْكَ الصُّورَةِ مِنْ الْأَعْضَاءِ وَنَحْوِهَا وَلَنَا لَمَّا عَلَّمَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْوُضُوءَ لِلنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَشَّ الْمَاءَ عَلَى فَرْجِهِ إِشَارَةً إِلَى أَنَّ لَهُ فَرْجًا كَفَرْجِ الْبَشَرِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ مَتَمَثَّلٌ فِي صُورَتِهِ وَ قَدْ تَحَيَّرَ فِي مِثْلِ هَذَا عِلْمَاءُ الرُّسُومِ حَتَّى أَوَّلُوا امْتِثَالَ ذِكْرِ بَتَاوِيلَاتٍ بَعِيدَةٍ يَنْبُو عَنْهَا الْعُقُولُ السَّلِيمَةُ فَضْلاً عَنِ الْبَابِ الْخَالِصَةِ الصَّافِيَةِ عَنْ شَوْبِ الْوَهْمِ وَالْخِيَالِ وَ قَدْ وَرَدَ فِي الشَّرْعِ اثْبَاتُ التَّرْوَلِ لِلَّهِ وَالضَّحْكَ وَالتَّعَجُّبَ وَالْبِدَّ وَنَحْوَهَا مِمَّا هُوَ مِنَ الْمُتَشَابِهَاتِ مَعَ تَرْتُّبِهِ تَعَالَى عَنْهَا لَكِنْ لَمَّا كَانَ ذَلِكَ بِحَسَبِ مَرَاتِبِ التَّنَزُّلَاتِ وَالْإِسْتِرْسَالَاتِ لَمْ يَحْكَمْ بِأَنَّهُ مِمَّا يَشِينُ بِجَمَالِهِ أَوْ يَخِلُّ بِكَمَالِهِ وَ جَلَالِهِ فَلَاوَلَى فِي امْتِثَالِهِ عَدَمُ التَّأْوِيلِ وَالْجُرْيَانِ عَلَى سَلِيلَةِ الْعَرَبِ فَإِنَّ الشَّارِعَ تَكَلَّمَ بِمَقْدَارِ فَهْمِهِمْ وَ لَوْ كَانُوا عَلَى زَيْغٍ فِي ذَلِكَ لَمَّا أَطْلَقَ الْكَلَامَ وَ أَرْسَلَهُ إِلَى الْخَاءِ شَتَّى وَ أَتَا تَاوِيلَاتٍ مُتَاخِرِينَ فَلِضَرُورَةٍ دَاعِيَةٍ إِلَى التَّأْوِيلِ خَارِجَةٍ عَنِ الْكَلَامِ لَا لِأَنَّ الْكَلَامَ يَقْتَضِي ذَلِكَ مِنْ حَيْثُ ذَاتِهِ وَ مِنْ هُنَا قَالَ أَهْلُ حَقِيقَةِ أَنَّ قَوْلَهُ سَمِعَ اللَّهُ لَمَنْ حَمَدَهُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فِي مَرْتَبَةِ قُرْبِ الْفَرَائِضِ وَ قَالُوا لِسَانَ الْخَلْقِ لِسَانُ الْحَقِّ فَانْظُرْ مَا أَعْجَبَ هَذَا الْبَيَانَ. وَ مِنَ اللَّهِ الْمُنَانُ. ادْرَاكَ الْأَمْرِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ إِنَّمَا كَانَ.

(١٥١ب) وَرَدَ فِي حَوْفِ اللَّيْلِ هَذَا الْبَيْتَ الْعَرَبِيَّ. صَرِيحُ الْقَوْلِ يَسْتَدْعِيهِ مَا فِيهِ. كَقَوْلِ الضَّفْدَعِ وَالْمَاءِ فِيهِ. صَرِيحُ الْقَوْلِ مَا كَانَ مَلْفُوظًا وَ غَيْرُ صَرِيحِهِ مَا كَانَ مَعْقُولًا يَعْنِي أَنَّ الْمَعْنَى الْمَعْقُولَ يَسْتَدْعِي قَوْلًا مَعْقُولًا وَ هُوَ يَسْتَدْعِي قَوْلًا مَلْفُوظًا حَتَّى يَتَرَشَّحَ هَذَا الْقَوْلُ الْمَلْفُوظُ بِمَا فِيهِ مِنَ الْمَعْنَى الْمَعْقُولِ وَ هُوَ كَقَوْلِ الضَّفْدَعِ وَ تَسْبِيحِهِ فِي الْبَحْرِ وَالْمَاءِ فِي فَمِهِ فَمَا فِي فَمِهِ مَاءٌ كَالضَّفْدَعِ فَاتَّهَ يَسُوتُ بِالتَّسْبِيحِ التَّبَةِ وَ لَا يَسْكُتُ وَ لَا يَنْصُتُ وَ كَذَا مَا فِي فَمِ قَلْبِهِ مَاءُ الْفَيْضِ فَاتَّهَ لَا بَدَّ وَ أَنْ يَتَكَلَّمَ وَ يَقَرَّرَ وَ يَجَرَّرَ وَ فِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ الْمَعْنَى كَالْعُرْيَانِ يَسْتَدْعِي لِبَاسَ التَّقْرِيرِ وَالتَّحْرِيرِ التَّبَةِ كَمَا أَنَّ الْحَقَائِقَ اسْتَدَعَتْ الظُّهُورَ بِمَا يَلِيْقُ بِهَا مِنَ الصُّورِ وَ كَالْجَلَّةِ الْمَدْفُونَةِ فِي الْأَرْضِ فَالْمَا تَسْأَلُ مِنَ اللَّهِ ظُهُورًا بَقُرُوعٍ وَ شُعُوبٍ فَاقْتَضَتْ الْحِكْمَةَ الْإِلَهِيَّةَ أَنْ يَتَحَلَّى جَمِيعُ الْمَعَانِ وَالْحَقَائِقِ فِي الْمَظَاهِرِ وَالْمَحَالِّ حَتَّى يَتَنَفَّسَ الْأَسْمَاءُ وَالصِّفَاتُ وَ تَتَخَلَّصَ مِنْ سَجْنِ الذَّاتِ وَ لَذَا تَرَى أَهْلَ الْعُلُومِ مُطْلَقًا مُصَنِّفِينَ مُؤَلِّفِينَ لِيَبْقَى أَثَارُهُمْ وَ يَنْتَشِرَ أَنْوَارُهُمْ وَ يَظْهَرُ أَطْوَارُهُمْ فَمَنْ طَعَنَ فِي هَذَا فَقَدْ طَعَنَ بِمَا لَا يَقْتَضِيهِ الْحِكْمَةُ الْإِلَهِيَّةُ وَالْجَاهِلُ بِمَقْتَضَى الْحِكْمَةِ حَيَّوَانٌ لَا إِنْسَانٌ نَعُوذُ بِاللَّهِ.

وَرَدَ هَذَا الْبَيْتَ الْعَرَبِيَّ. لَكَ الْحَكْمُ لَكَ السُّلْطَانُ وَالْمَلِكُ. لَكَ الْحَوْتَ لَكَ الْمَاءُ لَكَ الْفَلَكَ. هَذَا وَارِدٌ بِطَرِيقِ التَّحْصِيصِ لِيَقْطَعَ مِنْ قَلْبِ أَهْلِ الْوُجُودِ الْخَازِي عِرْقَ مَلَاحِظَةِ الشَّرِكَةِ يَعْنِي لَكَ الْحَكْمُ الْمَطْلُوقُ لَا لِغَيْرِكَ لَا اشْتِرَاكًا وَ لَا اسْتِقْلَالًا فَأَنْتَ الْحَاكِمُ فِي الْأَوَّلِ وَالْآخَرِ كَمَا قَالَ وَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ وَ لَكَ السُّلْطَانُ وَالْغَلْبَةُ كَمَا قَالَ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَ لَكَ الْمَلِكُ فَأَنْتَ الْمَالِكُ كَمَا قَالَ وَ اللَّهُ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ قَالَ مَالِكُ يَوْمَ الدِّينِ وَ لَكَ الْحَوْتَ وَ هُوَ إِشَارَةٌ إِلَى الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ وَ لَكَ الْمَاءُ وَ هُوَ إِشَارَةٌ إِلَى الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ وَ لَكَ الْمَاءُ وَ هُوَ إِشَارَةٌ إِلَى الْفَيْضِ الْإِلَهِيِّ وَ لَكَ الْفَلَكَ أَيْ السَّفِينَةُ كَمَا قَالَ وَ لَهُ الْجَوَارُ الْمُنَشَاتُ فِي الْبَحْرِ وَ هُوَ إِشَارَةٌ إِلَى سَفِينَةِ الشَّرِيعَةِ وَ الطَّرِيقَةِ تَجْرَى فِي بَحْرِ الْوَحْدَةِ بِشَرَاعِ الْأَحْكَامِ وَالْآدَابِ فَمَنْ اسْتَعْمَلَ هَذَا الشَّرَاعَ بِمُوَافَقَةِ رِيحِ الْعَنَاءِ الْإِزْلِيَّةِ نَجَا وَ

وصل الى ساحل المراد وَ من أهمله و قد خالفته تلك الرِّيح هَلَك في تيار البحر وَ عرق فعليك بضبط الاصول حتى تجد طريقا الى الوصول.

وَرَدَ هَذَا الْبَيْتَ الْعَرَبِيَّ. تربة الله هي ارض القلوب. يَنْبِتُ فِيهَا مِنَ الْعِلْمِ الْجُتُوبُ. شَبَّهَ الْقُلُوبَ فِي الْأَرْضِ فِي الْأَنْبَاتِ وَ شَرَّفَهَا بِالْإِضَافَةِ إِلَيْهِ تَعَالَى حَيْثُ قَالَ تربة الله فكما أَنَّ التُّرْبَةَ الطَّيِّبَةَ تُنْبِتُ أَنْزَاعَ الْجُتُوبِ كَمَا قَالَ تَعَالَى وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ فَكَذَا الْقُلُوبُ الصَّافِيَةُ تُنْبِتُ الْعُلُومَ النَّافِعَةَ وَ قَدْ قَالَ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لِقَوْلِهِ إِنْ تَنَبَّتَ الْحَبَّةُ قَالُوا فِي الْأَرْضِ فَقَالَ كَذَلِكَ الْحِكْمَةُ لَا تُنْبِتُ إِلَّا فِي قَلْبٍ مِثْلِ الْأَرْضِ أَشَارَ إِلَى التَّوَاضُّعِ وَ هُوَ حَقِيقَةُ الْعِبُودِيَّةِ الَّتِي لَيْسَ مَعَهَا رِيَاسَةٌ أَصْلًا وَ أَمَّا التَّمَلُّقُ فَلَيْسَ مِنَ التَّوَاضُّعِ فِي شَيْءٍ إِذْ هُوَ مَبْنَى عَلَى اعْرَاضِ نَفْسَانِيَّةٍ لَا يَصِحُّ مَعَهَا الْعُبُودِيَّةُ وَ قَدْ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيْضًا مِنْ اخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ (١٥٢٨) قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ وَ لَا شَكَّ أَنَّ الْبِنَاءَ بِحَيْثُ وَ هِيَ مَوَاضِعُ بُنُوعِ الْمَاءِ وَ ظُهُورُهُ لَا تَكُونُ إِلَّا فِي الْأَرْضِ وَ لِذَا كَانَتِ الْأَرْضُ أَجْمَعَ الْحَقَائِقَ لَكُنْ الْإِنْسَانُ مَخْلُوقًا مِنْهَا وَ كَانَتْ فِي صُورَةِ الْإِنْسَانِ الْكَامِلِ فِي السَّكُونِ وَالسَّكُوتِ وَالتَّحَمُّلِ فَالْإِنْسَانُ الْكَامِلُ آخَرُ مَا يَرِدُهُ عَالَمُ التُّرَابِ وَ لِذَا كَانَتِ السَّجْدَةُ مِشَارًا بِهَا إِلَى الْفَنَاءِ الْكُلِّيِّ فِي الْأَرْضِ دُونَ غَيْرِهَا أَشَارَةً إِلَى رَجُوعِ الْفَرْعِ بِالْأَصْلِ.

قِيلَ لِي. أَتَصْبِرُ وَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا قَدَّرَ اللَّهُ تَعَالَى كَانَ سَبَبُ هَذَا الْخُطَابِ الْعَزِيزِ الْإِلَهِيِّ أَنَّ ابْنَتِي أُمَةَ اللَّهِ صَارَتْ مَرِيضَةً مَرَضًا شَدِيدًا بِحَيْثُ وَقَعَ الْإِيَّاسُ حَيَاتَهَا فَقِيلَ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ وَالبنتُ فِي جَنِيٍّ مُضْطَرِبَةٍ أَتَصْبِرُ يَعْنِي أَصْبِرْ عَلَى مَرَضِ ابْنَتِكَ فَإِنَّهُ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا قَدَّرَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْأَزَلِ وَ كَتَبَ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوزِ مِنَ الْحَيَاةِ وَالْمَمَاتِ فَإِنَّهُ قَدْ قَدَّرَ الْمَقَادِيرَ وَ دَبَّرَ التَّدَايِيرَ وَ أَحْكَمَ الصَّنْعَ فَمَنْ رَضِيَ فَلَهُ الرِّضَاءُ مِنْهُ إِلَى أَنْ يَلْقَاهُ وَ مَنْ سَخِطَ فَلَهُ السَّخَطُ مِنْهُ إِلَى أَنْ يَلْقَاهُ. ثُمَّ قِيلَ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بَعَثَ مَا فِي الْقُبُورِ وَ حُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ. وَ كَانَتْ أَمْرَاتِي حَامِلًا فَأشار الآية إِلَى أَنَّ بَعْضَ الْأَحْيَاءِ يَصِيرُ إِلَى الْقُبُورِ وَ بَعْضُ الْأَمْوَاتِ فِي الصُّدُورِ يَحْيَى وَ يَنْتَقِلُ مِنَ الْبَطْنِ إِلَى الظُّهُورِ وَ هُوَ أَحَدُ مَعَانِي قَوْلِهِ تَعَالَى كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ وَ فِيهَا إِشَارَةٌ أُخْرَى وَ هِيَ الْإِشَارَةُ إِلَى قُبُورِ الْقُلُوبِ وَ صُدُورِهَا وَ ظُهُورِهَا فِيهَا مِنْ خَفِيِّهَا وَ مَسْتُورِهَا نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَجْعَلَ عَلَيَّ رِضَى الْقَضَاءِ. وَ يَرَانَا حَيْثُ يَرْضَى.

خَاطَبَنِي رَبِّي فِي جَوْفِ اللَّيْلِ بِقَوْلِهِ. أَنْتَ وَلِيٌّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. وَ قَدْ قَالَهُ يُوسُفُ الصَّدِيقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ خُطَابًا لِلَّهِ تَعَالَى وَ بَيْنَهُمَا فَرْقٌ فَمَعْنَى قَوْلِ يُوسُفَ أَنْتَ مَتَوَلَّى أُمُورِي وَ مَالِكُهَا أَفَضْتَ عَلَيَّ مِنْ نِعَمِ الدِّينِ وَالدُّنْيَا مَا يَقْصُرُ عَنْهُ لِسَانُ الشُّكْرِ وَ مَعْنَى قَوْلِ اللَّهِ خُطَابًا لِعَبْدِهِ أَنْتَ الَّذِي تَوَلَّيْتَنِي بِالطَّاعَةِ وَ تَوَلَّيْتَنِي بِالْكَرَامَةِ وَ مَنْ تَوَلَّيْتَهُ بَعْدَهُ هَدَايَتُهُ فِي الدُّنْيَا إِلَى أَسْبَابِ السَّعَادَةِ وَ فِي الْآخِرَةِ إِلَى دَرَجَاتِ الْقَرَبَةِ وَالرُّؤْيَا فَالْوَلِيُّ هُوَ مَحْبُوبُ اللَّهِ وَ مَنْ كَانَ مَحْبُوبَ اللَّهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ مَحْبُوبُ اللَّهِ فِي الْآخِرَةِ فَلَهُ الرِّضَى دَائِمًا إِذْ الْأَبَدُ مِرَاةُ الْأَزَلِ فَمَا كَانَ مِنْ سَعَادَةٍ فِي الْأَزَلِ فَلَا يَتَغَيَّرُ فِي الْأَبَدِ الْبَقَّةُ. وَاعْلَمْ أَنَّ الْوَلَايَةَ كَالْوَزَارَةِ فَلَهَا عُمُومُ الْحُكْمِ وَالنَّبَوَّةُ كَالسُّلْطَانَةِ فَلَهَا خُصُوصَةٌ فَكُلُّ مُجْتَهِدٍ لَا يَلْزَمُ أَنْ يَنَالُ مَرْتَبَةَ النَّبَوَّةِ كَمَا لَا يَلْزَمُ أَنْ يَنَالُ مَرْتَبَةَ السُّلْطَانَةِ فَإِنَّ بَابَهَا مَسْدُودٌ لَا يَفْتَحُ بِالْجِدِّ وَالْإِحْتِهَادِ بِخِلَافِ مَرْتَبَةِ الْوَلَايَةِ فَانْهَاقُهَا بَاقِيَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ فَبَابُهَا مَفْتُوحٌ لَا يَغْلَقُ إِلَى أَنْ يَغْلِقَ بَابُ التَّوْبَةِ لَكِنْ لَا يَلْزَمُ أَنْ يَنَالَهَا كُلُّ مُجْتَهِدٍ

اذ النبوة والولاية والسلطنة والوزارة و سائر المراتب والدرجات كلها عطائية اختصاصيته في الحقيقة دلّ عليه قوله تعالى وَ مَا كُنْتَ تَرْجُو أَن يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِذْ لَوْ كَانَ لِلاَّجْتِهَادِ مَدْخَلٌ فِي ذَلِكَ لَكَانَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَاجِعًا ذَلِكَ لَسَبَقَ اجْتِهَادُهُ الْعَظِيمُ فِي جَبَلِ حِرَاءٍ وَ نَحْوِهِ وَالْمَحْبُوبُ يَظُنُّ مِنْ حَصُولِ بَعْضِ الْمَقَاصِدِ عَقِيبَ الاجْتِهَادِ أَنَّ ذَلِكَ مَبْنِيٌّ عَلَيْهِ وَاللَّهُ تَعَالَى يَفْعَلُ عِنْدَ الْإِسْبَابِ حِكْمَةً مِنْهُ لَا بِالْإِسْبَابِ، فَلَا يَغْرُنُكَ قُوَّةُ اجْتِهَادِكَ. فتوكل على الله في جهادك.

(١٥٢ب) وَقَعَ هَذَا الرَّبَاعِي وَ أَنَا مَعَ الْفُقَرَاءِ فِي تَوْحِيدِ الْإِشْرَاقِ. جَنْبِشْ عَشِيقُكَ فَلَكَ لِرْدُونُورِن. حَالَتْ دَلْدِرْ فَلَكَ لِرْدُونُورِن. أَتَشْ غَمْدُهُ كِبَابٌ أَوْلَدَى كَوَكُلْ. فَيُضْ حَقْ وَش وَارْمِيدِرْ سُونِيدُونِ. اعْلَمْ أَنَّ الْكَائِنَاتِ أَمَّا ظَهَرَ مِنَ الْحَبِّ الْإِلَهِيِّ كَمَا قَالَ تَعَالَى فِي الْحَدِيثِ الْقُدْسِيِّ فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ وَ حَبَّهُ تَعَالَى عِبَارَةً عَنْ مِيلِ ذَاتِهِ وَ تَوَجُّهًا مَعْنَوِيًّا بِأَسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ إِلَى الْإِيْجَادِ وَ إِذَا غَلَبَ الْحَبُّ يُقَالُ لَهُ الْعِشْقُ لَكِنْ لَا يُقَالُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَاشِقٌ بَلْ مُحِبٌّ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ صِفَاتِهِ تَعَالَى عَلَى الْإِعْتِدَالِ لَا إِفْرَاطَ فِيهَا كَصِفَاتِ الْعَبْدِ اَللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يُقَالُ وَ يُطْلَقُ بِطَرِيقِ التَّشَاكُلِ فَإِنَّهُ يُقَالُ الْعَبْدُ عَاشِقٌ لِرَبِّهِ أَيْ فِي مَرْتَبَةِ قَابِ قَوْسَيْنِ وَ اَلرَّبُّ أَيْضًا عَاشِقٌ لَهُ فِي تِلْكَ الْمَرْتَبَةِ فَإِذَا وَصَلَ إِلَى مَرْتَبَةٍ أَوْ أَدْنَى وَ حَصَلَ لَهُ بَعْدَ الْفَنَاءِ الْبَقَاءُ لَا يُقَالُ لَهُ عَاشِقٌ لِأَنَّ حَرَارَةَ الْعِشْقِ كَانَتْ فِي الطَّرِيقِ وَ قَدْ انْطَفَأَتْ بِالْوُصُولِ إِلَى الْمَعْشُوقِ وَ اعْتَدَلَ الْحَالُ بَلْ يُقَالُ لَهُ مُحِبٌّ أَيْ بِالْحُبِّ الْحَاصِلَةِ بَعْدَ الْعِشْقِ لَا قَبْلَهُ لِأَنَّهُ كَانَ مُحِبًّا أَوَّلًا مَنُورًا بِنُورِ الْحُبِّ ثُمَّ عَشِقَ فَصَارَ مُحْتَرِقًا بِنَارِهِ ثُمَّ ذَهَبَ النَّارُ الْحَارَّةُ الْمَفْرُطَةُ وَ بَقِيَ نُورُ الْحُبِّ السَّائِكَةُ الْبَارِدَةُ الْمَعْتَدَلَةُ كَمَا قَالَ تَعَالَى يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَ قَالَ تَعَالَى لَا يُؤَبِّ عَلَى السَّلَامِ أَرْكَضُ بِرَجْلِكَ هَذَا مَغْتَسِلٌ بَارِدٌ وَ شَرَابٌ فَكَانَ الْمَاءُ بَارِدًا لَمَّا كَانَ عَلَيْهِ مِنْ إِفْرَاطِ حَرَارَةِ الْإِلَهِ فَسَكَّنَهُ اللَّهُ بِبَرْدِ الْمَاءِ فَبَرَّدَتْهُ بَرْدَ حَرِّ الظَّاهِرِ وَ بَكُونَهُ شَرَابًا بَرَّدَ الْحَرَّ الْبَاطِنَ فَظَهَرَ مِنْ هَذَا التَّغْيِيرِ أَنَّهُ مَا مِنْ مَوْجُودٍ إِلَّا وَ إِيْجَادُهُ مَبْنِيٌّ عَلَى الْحَبِّ الْإِلَهِيِّ فَفِيهِ قُوَّةُ الْحَبِّ وَ الْعِشْقِ الْبُتَّةِ وَ لِذَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَجَلِّ أَحَدٍ فِي الْمَدِينَةِ أُحَدِّثُ بِحُبِّهِ وَ نَحْبِهِ وَ تَخْصِيصُهُ لظُهُورِ أَثَرِ الْحُبِّ فِيهِ بِالْفِعْلِ دُونَ غَيْرِهِ وَ لَيْسَ الْقُوَّةُ كَالْفِعْلِ وَ مِنْ ذَلِكَ وَقَعَتْ الْإِفْلَاقُ فِي الدُّوَرَانِ وَ أَنَّ كَانَ لَهَا فِي الصُّورَةِ مُحَرَّكَاتٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ هِيَ كُلُّهَا عُلُوبِيَّةٌ وَ كَذَا وَقَعَتْ الْمَلَائِكَةُ فِي الدُّوَرَانِ حَوْلَ الْعَرْشِ وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَ وَقُوعَ الْحَاجَّاجِ فِيهِ حَوْلَ الْكَعْبَةِ فَالْحَالَةُ إِشَارَةٌ إِلَى مَا فِي قُلُوبِهِمْ مِنْ أَثَرِ الْحُبِّ وَ أَنَّ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ بِمَرْتَبَةِ الْعِشْقِ الْمَوْهُوبِ لِلْإِنْسَانِ لِأَنَّهُمْ لَيْسُوا مِنْ أَهْلِ الْخَنَةِ كَالْإِنْسَانِ وَ لَا شَكَّ أَنَّ الْعِشْقَ يَسْتَدْعِي الْبَلَاءَ دُونَ مَطْلَقِ الْحُبِّ وَ مِنْ ثُمَّ أَهْبَطَ آدَمُ إِلَى الْأَرْضِ لِيَكُونَ مُسْتَغْرَقًا فِي بَحْرِ الْبَلَاءِ لِيَسْتَخْرِجَ مِنْهُ دَرَّ الْوَلَاءِ الَّذِي لَمْ يَتَيَسَّرْ لِغَيْرِ الْبَشَرِ لِأَنَّ وَلَايَةَ اللَّهِ لَهُ مِنْ جِهَةِ جَمِيعِ أَسْمَائِهِ كَمَا أَنَّ اقْتِقَارَهُ إِلَى اللَّهِ مِنْ هَذِهِ الْجِهَةِ وَ لِذَا وَقَعَ الْفَخْرُ بِالْفَقْرِ وَ هُوَ فَقْرٌ كُلِّيٌّ بِوَأَصْلِ كُلِّ غِنًى وَ أَمَّا فَقْرُ غَيْرِهِ فَفَقْرٌ جَزْئِيٌّ وَ لِذَا صَارَ غَنَاؤُهُ مِنْ وَجْهِ جَزْئِيٍّ أَيْضًا فَالْفَقِيرُ بِالْفَقْرِ الْكُلِّيِّ مُحْتَرَقٌ فِي نَارِ الْفَقْرِ فَلَا يَدْفَعُ احْتِرَاقَهُ وَ حَرَارَتَهُ إِلَّا الْفَيْضُ الْإِلَهِيُّ الْحَاصِلُ مِنْ غَيْرِ وَاسِطَةٍ بِوُجُوهِ الْأَسْمَاءِ وَ أَحْدِيثِهَا وَ هَذَا الْفَيْضُ هُوَ الَّذِي كَانَ عِنْدَ الْإِنْسَانِ الظُّلُومَ الْجَهْلَ أَمَانَةً لَاهِلِيَّتِهِ لَهَا دُونَ غَيْرِهِ إِذْ لَا يَسَعُ الْبَيْضَةُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضُ وَ لَا يَحْصِلُ إِلَّا بِالْفَنَاءِ التَّامِّ كَمَا أَنَّ الْأَرْضَ لَا تَصِلُ إِلَى فَيْضِ الْمَطَرِ إِلَّا بَعْدَ انْشِقَاقِهَا وَ تَفَرُّقِهَا مِنَ الْيُبُوسَةِ. وَ فِيمَا ذَكَرْنَا إِشَارَةً إِلَى أَنَّ أَهْلَ الْحَبِّ وَ الْعِشْقِ هُمُ أَهْلُ الدُّوَرَانِ لَا غَيْرُهُمْ وَ هُوَ الْمُرَادُ بِقَوْلِهِمْ أَنَّ الدُّوَرَانَ يَحِلُّ لِأَهْلِهِ فَإِذَا اسْتَأْهَلَ الشَّخْصَ لَهُ بِظُهُورِ

اثر العشق في قلبه بالفعل فله ذلك و الا فليجتنب و ليذكر قوله تعالى أم انت من (١٥٣a) اللاعبين و قد اختار أهل طريقتنا الجلوتية بالجيم الذكر قياماً و فُعوداً من غير حركة و دوران و عدّوا الحركة من غير ان يكون مغلوب الحال مَسلوب الاختيار من ترك الادب و تركه يُورث التزلّ والذكر انما هو للترقى لا للتزلّ و علامة الانسلاخ أن لا يعرف لا نفسه ولا المجلس و لا واحداً من اهل المجلس والحاصل انه فرق في الحركة بين شخص و شخص فالذى سرّه في الفناء فله ذلك و حركته في الظاهر والباطن معاً والذى سرّه في البقاء فحركته في الباطن فقد و اليه الاشارة بقوله تعالى و ترى الجبال تحسبها جامدة و هى تمرّ مرّ السحاب فحركة الباطن عامّة للمبتدى والمتنهي و كذا لاهل المجاز والحقيقة فانه ما من أحد الا و يحصل له حركة في باطنه عند السماع بمقتضى الحبّ الالهى الا أن يكون من أهل الافه و اما حركة الظاهر فخاصّة لأهلها لا خطّ فيها لغير اهلها و الا بطلت المراتب و يبطلانها بطلت الحقائق و من الله التوفيق والعصمة، و قد قال شيخنا الاجلّ رضى الله عنه في بعض تحريراته ميل يتولد من مطالعة الطّبيعة للصّوت الحسن عند السّماع شهوة و ميل يتولد من التّفنّس في مطالعة النّغمات والآلحان عند السّماع هوئ و ميل يتولد من القلب بسبب مطالعة نور افعال الحق تعالى عند السّماع عشق و ميل يتولد من الرّوح بسبب مطالعة نور صفاته تعالى محبة و حضور و سكون و ميل يتولد من السرّ بسبب مشاهدة نور ذاته تعالى أنس و الاوّلان من السّماع لا شبهة في حرمتها لانه شيطانيّ والباقي حلال مطلقاً لانه رحمانى انتهى. فهذا معيار قوى و ميزان قويم و قسطاس مُستقيم من (اى كل واحد منهما) انخرّف عنه و مأل القلب على جانب الضلال والوبال. و كلّ ما ذكره الامام الغزالي رح في احياء العلوم من الرّخصة في هذا الباب فهو مبيّ على ما ذكرنا و كيف و هو من عظماء الطّريقة بشهادة العظماء فلا يقول الا حقاً و لا يطلق القول الا على المراتب هذا و قد اغنيك بالاصباح عن المصباح. فان انت ادركته عرفت الليل من الصّباح.

ورد في توحيد الاشراق هذا البيت نورهُ نورى و نورى نوره. سُوره سُورى و سُورى سُوره. السّور بمعنى الضّيافة فارسية شرفها النبى عليه السّلم كما قال يا اهل الخندق انّ جابراً قد صنع لكم سُوراً اى طعاماً و ضيافة و في جمع السّور مع الخندق لطافة لانّ السّور بالمعنى الاخر و هو حايط المدينة ملائم للخندق. ثم البيت اشارة الى الحديث القدسىّ الذى هو قوله تعالى سرّ الانسان سرّى و سرّى سرّه و الى قول الشيخ الاكبر قدّس سرّه^{١٣} فلو لاه و لولانا لما كان الذى كانا. فانه اشارة الى ارتباط الظاهر بالمظهر و بالعكس و انّ ظهور كماله الاسمائى متمتع بدون المظاهر الكونية فامتناع استكمال الحق بالغير انما هو فى الكمال الذاتى لا الاسمائى والحذور هو استكمالهِ بغيره لا باسمائهِ و صفاته فلا يلزم النقصان فى ذات البارى تعالى. ثم أنّه عبّر عن السرّ بالتّور لانّ السرّ بالاعتبار الباطنى و التّور بالاعتبار الظاهرى لانّ الله تعالى انما اظهر سرّه باسمه التّور فبالتّور بدا ما بدا و ظهر ما ظهر فان

^{١٣} Bu kelimeden sonra A nüshası ٩١b nolu varakta ع harfine benzer işaret (B nüshasında da mevcut olan), E nüshası ٥٥b nolu varakta bulunmamaktadır.

التور ظاهر في ذاته مُظهر لغيره وَ قد قال تعالى الله نور السموات والأرض اى مُنورهما بنور الخُص والايجاد.و مُظهرهما من العدم الى الوجود المستفاد.

(١٥٣ب) وقع هذا ألبيت الفآرسى قبل الضحى.خاطر محزون من شادان شدة.تكنأى غصه ام ميدان شدة.اعلم ان بالغم والغصة يحصل الضيق للقلب بحيث لا يبقى ما يسع فيه شئ من الفرح والسرور كما قال تعالى وَ ضاقت عليهم أنفسهم اى امتألاً قلوبهم بفراط الوحشة والغم بحيث لم يبق فيها ما يشعها شئ من الراحة والانس والسرور فبزوال هذا الغم يزول الضيق وَ يحصل ضده الذى هو الاتساع وَ لذلك قال ميدان شدة والغم من اثار القهر والخلال والسرور من اثار اللطف والجمال وَ كل منهما يدور آثافاً ما دام المرء فى الدنيا فان الدنيا جامعة لهما خَمعية آدم للجسد والروح فشان الجسد الابتلاء بانواع البلى و شان الروح الاغتنام بأصناف العطايا فاذا كان الاخرة يزول البلى من اهل العطايا كنزوال حكم الجسد وَ ما يتبعه من النفس والطبيعة اى يزول كل من الابتلاء وَ ما به يحصل الابتلاء من مرتبة النفس والطبيعة وَ يبقى العطايا المحضة فانهم انما يدخلون الجنة بمرتبة القلب والروح وَ شاهما اللطافة وَ لذا يصير ارواحهم فى صورة الاجساد اى تتمثل بصورها وَ يصير الاجساد ارواحاً مجردة لطيفة غاية اللطافة وَ لذا يرون ربهم بالابصار الظاهرة وَ يدخلون فى دفعة واحدة من الابواب الثمانية للجنة مع تعذر مثل هذا فى الدنيا لكون الاجساد الكشيفة مانعة عنه الا ترى الى اهل التلطيف من الرجال فانهم ينفذون من الجدران بغير ابواب للطافة ابدانهم جداً.ثم ان السرور الحقيقى انما يحصل بشرح الصدر كما قال تعالى لم نشرح لك صدرك وَ لهذا الشرح مراتب يعرفها اهلها وَ قد كان شيخى وَ سدى روح الله روحه قائ مرة فى اواسط حاله دماً محترقاً من كثرة التوحيد مقدار ملء الكف مرات فلما انفصل ذلك من بدنه وَجد خفة وَ نشاطاً وَ سروراً لا غاية وراءها وَ ذلك الى ان ياتيه اليقين كما أخبرنى بذلك من لفظه وَ بهذه الخفة يجد الانسان النشاط فى الطاعات والعبادات بحيث لا يوصف وَ بها يحتل لواردات الجمع وَ وقعت الفرق فلا يحتجب لا بالحق عن الخلق وَ لا بالخلق عن الحق وَ هذه هى الغاية القصوى

ورَد هذا البيت التركى.مبتلاى غم أولان نيليه خلقك ستمن.كنديه كندى غمى بس نيده اغيار غمن.اعلم ان الغم اما من هول الاخرة وَ اما من خوف الفراق وَ كل منهما غم مُعتبر مُذيب للجسد وَ اما غم الدنيا فغير مُعتبر لانه غم متعلق بالفانى وَ لا عاقبة له فمن وقع فى واحد من الغمين المذكورين فلا حاجة له الى غم خارج اصلاً يعنى ان الغموم والهموم و اسبابها وَ ان كثرة لكن ينبغى للمرء ان لا يلتفت اليها فانه يكفيه غم واحد فمن غلب عليه غمه خلص من غم غيره وَ لذا صار اهل الآخرة وَ اهل الله الاخر لا يتأذون باذية الغير وَ لا يستمعون الى وائش و ساع و شاب قطوبى لمن كان غمه الله وَ حزنه لله وَ اله فى الله فانه من الاولياء الذين قيل فى حقهم لا خوف عليهم وَ لا هم يحزنون وَ كيف يخافون وَ يحزنون وَ قد قضوا الوطر من الخوف والحزن فى موطنها وَ وصلوا الى غاية هى مبدأ الخوف والحزن والسرور.وَ منيع القهر واللطف والحبور.و معدن الجلال والجمال والنور.

(١٥٤a) وَرَدَ هَذَا الْبَيْتُ التُّرْكِيُّ بَعْدَ الْإِتْبَاهِ مِنْ نَوْمَةِ الضَّحَى. جَانَهُ جَانِمٌ مُعِينٌ أُولُورْسُهُ جَانَهُ جَانِ بَتُهُ. دَانَهُ سَى أَفْزُونٌ أُولُورْ شُولُ سَنَبِلٌ بَاغِكْ نَتَه. قَوْلُهُ جَانِمٌ أَرَادَ بِهِ الْمُحْبُوبَ الْحَقِيقِيَّ وَالْمَعشُوقَ الْأَزَلِيَّ لِأَنَّهُ كَالرُّوحِ فِي الْبَدَنِ لَتَعْلَقَ الْقَلْبُ بِحَبِّهِ كَتَعْلَقِهِ بِحَبِّهِ أَشَدَّ مِنْ تَعْلَقِهِ بِحَبِّ الرُّوحِ لِأَنَّ الرُّوحَ مَخْلُوقٌ وَحَبُّ الْمَخْلُوقِ فَإِنَّ فَلَا فَايْدَةَ فِي حَبِّهِ بِخِلَافِ حَبِّ الْخَالِقِ لَكِنَّ الرُّوحَ لَمَّا كَانَ وَاسِطَةً السَّرِّ وَهُوَ وَاسِطَةُ سَرِّ السَّرِّ تَعْلَقُ الْقَلْبُ بِهِ إِذَا هُوَ وَاسِطَةُ بَيْنِهِ وَبَيْنَ مَحْبُوبِهِ الْحَقِيقِيَّ وَالرُّوحَ لَا يَتَعَدَّدُ فَإِنَّهُ أَمْرٌ وَاحِدٌ مُنْتَشِرٌ تَأْثِيرُهُ فِي الْأَعْضَاءِ وَالْقَوَى كَمَا أَنَّ نُورَ الشَّمْسِ نُورٌ وَاحِدٌ وَنَتَشَرُّ فِي الْأَفَاقِ وَالْأَقْطَارِ وَكَتَنَّهُ يَتَقَوَّى وَتَأْكُدُ بِالْأَمْدَادِ كَمَا أَنَّ السَّرَّاجَ فِي الْبَيْتِ إِذَا كَانَ اثْنَيْنِ فَإِنَّ أَحَدَهُمَا يَتَقَوَّى بِالْآخَرِ مَعَ أَنَّ النُّورَ وَاحِدٌ وَنَظِيرُهُ أَيْضًا السَّنْبِلُ الَّذِي هُوَ مِنَ الْمَشْمُومَاتِ فَانْهَمُ قَالُوا فِيهِ أَنَّهُ يَزِيدُ حَبَاتُهُ فِي كُلِّ سَنَةٍ مُجَسَّنٌ التَّرْبِيَّةِ فَالسَّنْبِلُ وَاحِدٌ وَكَذَا حَبَّتُهُ فِي الْأَصْلِ وَاحِدَةٌ إِذَا الْوَاحِدُ لَا يَصْدُرُ عَنْهُ إِلَّا الْوَاحِدُ فِي الْحَقِيقَةِ لَكِنْ بِمَقْتَضَى كَثَرَةِ الْأَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ زَادَ حَبَاتُهُ وَتَقَوَّى كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهَا بِالْآخَرِ وَكَذَا الْأَعْدَادُ فَانْهَمُ تَنْتَهَى إِلَى الْوَاحِدِ وَهُوَ الَّذِي يَدُورُ فِي الْكَثَرَةِ وَكُلُّ مَا عَدَاهُ فَهُوَ مِنْ مَرَاتِبِ تَفْصِيلِهِ وَكَالْمَشَقَّاتِ فَانْهَمُ فِي الْأَصْلِ مِنْ مَبْدَأٍ وَاحِدٍ هُوَ الْمَصْدَرُ وَلِأَجْلِ هَذَا السَّرُّ نَبَتِ النُّوَّةُ الْوَاحِدَةُ حِينَ نَبَتَتْ بِشَعْبَتَيْنِ الْمَشَارِ بِهَمَا إِلَى الذَّاتِ مَعَ الصِّفَةِ وَكَانَتِ الصِّفَةُ قَبْلَ هَذَا مَخْتَفِيَةً فِي ذَاتِ التَّوَاتُ فَظَهَرَتِ الذَّاتُ بِصِفَتَيْهَا فَهَمَا فِي الْأَصْلِ وَاحِدَةٌ لَكِنَّ الْقُوَّةَ فِي اجْتِمَاعِهَا وَهَذَا السَّرُّ أَيْضًا قَالَ تَعَالَى هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ فَاشَارَ بِالنَّصْرِ إِلَى التَّأْيِيدِ مِنْ عَالَمِ الْجَمْعِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ إِلَى التَّأْيِيدِ مِنْ عَالَمِ الْفَرَقِ فَعَالَمُ الْجَمْعِ هُوَ عَالَمُ الذَّاتِ وَهُوَ يَقْتَضِي الْوَاحِدَةَ وَعَالَمُ الْفَرَقِ عَالَمُ الصِّفَاتِ وَهُوَ يَقْتَضِي الْكَثَرَةَ وَلَمَّا كَانَتِ الْكَعْبَةُ حَرَمَ اللَّهِ وَمَقَامُ سَرِّ الذَّاتِ الْأَحَدِيَّةِ لَمْ يَحْصُلْ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَذَا التَّأْيِيدُ الصِّفَاتِيَّ مِنَ الْمَقَامِ الْوَاحِدِيِّ فِي مَكَّةَ بَلْ اخْتَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ حَرَمَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَقَامُ نُورِ الصِّفَاتِ الْوَاحِدِيَّةِ فَتَأْيِيدُ هُنَاكَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَزَادَ قُوَّةَ رُوحِهِ وَقَلْبِهِ فَكَانَ قَلْبُهُ الشَّرِيفَ وَرُوحُهُ تَعَالَى بِمَنْزِلَةِ الْأَرْوَاحِ وَالْقُلُوبِ الْكَثِيرَةِ وَلِذَا وَرَدَ كَوْنُنَا إِخْوَانًا فِي اللَّهِ فَإِنَّ الْإِخْوَانَ فِي اللَّهِ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ وَيَحْصُلُ بِهَذَا الْجَمْعُ وَالْأَمْدَادُ مَا لَمْ يَحْصُلْ بِغَيْرِهِ مِنَ التَّفَرُّقِ وَالتَّبَدُّدِ فَالدُّنْيَا كَالْبُسْتَانِ وَالْإِنْسَانُ فِيهِ كَالسَّنْبِلِ وَكَلِمَا كَثُرَ شَعْبُهُ كَانَ كَشَجَرَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفُرْعَاهَا فِي السَّمَاءِ وَ مِنْ ثُمَّ أَحَبَّ الْحُكَمَاءُ الْإِلَهِيَّةَ مَظَاهِرَ كَمَالَتِهِمْ وَبِحَالِ حَسَنَاتِهِمْ لِيَصُلَّ بِهِمْ أَزْدِيَارُ النَّوْرِ وَالْقُوَّةُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مَنْ وَقَفَ عَلَى هَذَا السَّرِّ الْعَظِيمِ أَحَبَّ مَا أَحَبَّ اللَّهُ وَ أَحَبَّ رَسُولَهُ وَ سَعَى فِي إِصْلَاحِ نَفْسِهِ ثُمَّ فِي تَحْصِيلِ مَرَاةٍ لَهُ تَكُونُ تَفْصِيلًا لِمَرْتَبَتِهِ بِحَسَبِ اسْمِ الْمَفْصَلِ وَاللَّهُ الْمَعِينُ

(١٥٤b) وَرَدَ هَذَا الْبَيْتُ التُّرْكِيُّ بَعْدَ الْعَصْرِ. جَلَالِنْدَنِ نِشَانْدَرِ خَسْتَلِكَلَرِ. سَنَكْ قَهْرَكْدَرِ دَمِيسْتِه لِكَلَرِ. اَعْلَمُ أَنَّ الْأَمْرَاضَ وَالْأَوْجَاعَ عَارِضَةً لِلصَّغَارِ وَالْكِبَارِ لَكِنَّهَا أَكْثَرُ فِي الصَّغَارِ لِاسْتِيْمَا الْوَبَاءِ الْعَامِّ مِثْلَ الطَّاعُونِ وَالْجُدْرِيِّ وَغَيْرِهِمَا وَسِرَّةُ أَنَّ الذَّاتَ مَعَ الصِّفَةِ مِثْلَ كَفْتِي الْمِيزَانِ إِذَا ثَقُلَتْ أَحَدِيهِمَا خَفَّتِ الْآخَرَى وَ لَا شَكَّ أَنَّ الْأَمْرَاضَ وَالْأَوْجَاعَ إِنَّمَا تَعْرِضُ بِسَبَبِ كَثَرَةِ الْمَظَاهِرِ فَتَضَعُفُ الذَّاتُ بِسَبَبِ كَثَرَةِ الصِّفَاتِ فَيُؤَدَّى إِلَى الْهَلَاكِ إِلَّا تَرَى إِلَى الشَّجَرَةِ فَانْهَمُ كَلِمَا كَانَتْ فُرُوعُهَا وَ أَغْصَانُهَا أَقْلَ كَانَ أَصْلُهَا أَقْوَى وَ اثْبَتَ وَ كَلِمَا كَانَتْ أَكْثَرَ كَانَ أَضْعَفَ وَ أَرَحَى وَ قَسَّ عَلَيْهَا كَثَرَةُ الثَّمَرَةِ وَ قَلَّتْهَا وَ الضَّعْفُ فِي الصَّغَارِ أَغْلَبَ مِنَ الْكِبَارِ بِسَبَبِ فَرِهِمْ إِلَى عَالَمِ الذَّاتِ فَإِذَا عَرَضَ لَهُمْ أَدْنَى الْعَوَارِضِ انْقَلَبُوا إِلَى طَرَفِ الذَّاتِ وَ خَرَجُوا عَنْ دَائِرَةِ الصِّفَاتِ بِخِلَافِ الْكِبَارِ فَإِنَّ لَهُمْ

استمسكا فوق استمسك الصغار الا ان يكون في حكم الصغار بسبب ضعف عارض او انحراف اصلي و نظيره الجنين فانه يتحرك تحركا شديدا في الشهر السابع فيضعف فلو خرج في الشهر الثامن لم يعيش غالبا او صار مريضا مرضا عذبه من عداد الاموات و لذا قال الحكماء مطلقا انا لم نجد للذي ولد في الشهر الثامن كوكبا في دائرة الكواكب و هذا الكلام الذي ذكرناه لا يناق ان الله تعالى قدر لكل نفس اجلا و ان المرض و عدمه لا يؤثر فيه فان الاسباب الصورية مرتبطة بالاسباب المعنوية و كلاهما من تأثير الله تعالى. ثم ان هذا الامراض والاوجاع اشارة الى البرازخ الواقعة في السير والسلوك فكما انها قطعت لبعض الصبيان البلوغ الى كمال العمر فصاروا بسبب الهلاك الصوري محرومين عن منافع الحياة الصورية فكذلك تلك البرازخ قطعت لبعض اهل البداية الذين هم في حكم الصبيان الوصول الى تمام المراد فصاروا بسبب الهلاك المعنوي محرومين عن منافع الحياة المعنوية الحقيقية فكانوا في دائرة القهر والجلال متحيرين عن ادراك حقيقة الحال و قس عليه الامراض الظاهرة فانها ربما قطعت الطريق الا ان يكون السالك من اهل الانتهاء لا التوسط والابتداء فان كثرة البلايا والامراض لهم ترفقات و تجليات و هم لا يريدون فيهم الا ما اراد الله لهم و يُرحجون بلاء واحد هياء الله لهم بحسب ارادته الازلية على الف عافية يريدونها لهم بانفسهم و اما امرنا الشارع بسؤال العافية على معينين احدهما ادق و هو الثبات على الحق في موطن البلاء كثبات ايوب عليه السلم فهو عافية و عصمة اي عافية و عصمة والثاني ان يعفوا الله تعالى عليه الذنوب التي من اجلها تحل الشدة بالنفس لان الله تعالى قال و ما اصابكم من مُصيبة فيما كسبت ايديكم و يعفو عن كثير نسأل الله العفو والعافية في الدين والدنيا والاخرة.

ورد هذا البيت التركي. كلور خاطره دمبدم و اردات. شو معنى كه قلبه دكل و اردات. فيه تخبيس تام و المقصود ان القلب محل الخواطر والهواجس والوساوس والمعدن الواردات والتجليات فان كان الذي القى اليه من قبيل الواردات الالهية فاقبله و اقبل عليه فانه تحفة الله و هديته جاءت بيد الملك الكريم او بلا واسطة بل بالقاء الرب (١٥٥a) الرحيم و ان كان من قبيل الهواجس النفسانية والوساوس الشيطانية فاطرحه و رده و ادبر عنه فانه مكر و كيد يُفسد عليك الحال و يوقعك في الوبال و دخل فيه اكثر النظريات والخواطر التي لا فائدة فيها. واعلم ان للقلب وجهين فالوجه الاول يلي عالم الغيب و هو الفؤاد و كل ما دخل عليك من هذه الجهة فهو حق فتلقه بالقبول والثاني يلي عالم الشهادة و هو الصدر و كل ما ورد عليك من هذا الجانب فتأمل فيه وزنه بميزان الشرع والحقيقة لعل الله يهديك الى الحق فيه يخلصك عن الملك والكيد.

دخل من كوة الحجرة بعد العصر نور اضاء الاطراف و غلب شعاعه الشمس و فيه اشارة الى حجرة القلب و كوة الغيب و نور الوحدة فان هذا النور اذا دخل القلب من جانب الفؤاد انار اقطار اقاليم الوجود كما قال تعالى و اشرقت الارض بنور ربها فكما ان الشمس اذا طلعت بلا حائل مر نورها على اقطار الارض كذلك هذا النور فاذا استنار به حجرة الباطن و ما حولها تجاوز الى حجرة الظاهر و ما حولها كما يتجاوز نور الشمس

من السموات الى الارض و لا يردّه حائل فالانفس جسداً و روحاً مثل الآفاق ارضاً و سماءً و قس عليه الانوار والآضواء الصّورية والمعنوية.

قيل في حقّ هذا العبد الفقير في جوف الليل. أنّه لذّة مجرّدة لا مُرارة فيه. باعتبار المعرفة الالهية فانها حلاوة اى حلاوة احلى الاشياء و اشهاها و لذا من خرج من الدنيا و لم يذقها خرج بلا حلاوة او باعتبار عفو السيئات فان اللذة هي الجنة والقربة والوصلة والالم هو النار والبعد والقطيعة فما دام لم يتخلص المرء من النار و اسبابها مطلقا لا يجد الجنة و اذواقها مطلقاً او باعتبار الخلق الحسن ان كان و اتى يكون اللهم كما حسنت خلقنا فحسن خلقنا و دلّ عليه ايضا أنّه ورد عقيبه هذا البيت التركي. عسكر امدآد اولدى حُسن خُلق. نيته كيم أصحاب بدره خيل بُلُق. يعنى انّ حُسن الخلق كعسكر جاء الامداد والاعانة كالملائكة الراكبين على خيل بلق جاؤا يوم بدر الامداد الأصحاب و فيه اشارة الى ان هؤلاء الملائكة خلقوا من حُسن أخلاق الصّاحبة رضى الله عنهم و لذا لم يفارقوهم في موطن الشدّة كما ان حسن الخلق لا يفارق صّاحبه فاذا لم يفارقه في الدّنيا لم يفارقه في البرزخ و في الآخرة و صوّره الله على احسن صورة كصورة الملائكة فانهم لحُسنهم الغالب لا يراهم البشر في الدّنيا لعدم تحمّلهم لها فظهر انّ كلّ ما هو حسن فانه لا يخلق منه الا الحُسن كحُسن الخلق مع الملائكة الحسان و قد خاطبن الله صباح هذا الوارد بين سنة الفجر و فرضها بقوله يا ملك كما خاطبن عند الراس النبوى في المدينة المنور بقوله يا عارف فدلّ قوله يا ملك على حُسن الخلق و قوله يا عارف على المعرفة الالهية و اما قولهم ابن الملك لشارح المشارق فيحتمل ان يكون باعتبار حُسنه اما خَلَقا و اما خُلِقا و اما جميعاً ابنة عار عن التلبس بلباس التخلق بالاخلاق الالهية الحقيقية فهو من اهل الرسوم لا من اهل الحقائق دلّ عليه كلامه في مصنفاته فظهر ان حُسن الخلق له طرفان ظاهر و باطن والتخلق بكلا الطرفين انما هو لا قارب الطّريقة دون اجانبها و من الله العون والمُدد و هو السّند.

(١٥٥b) ورد في قوله. اللهم اجرني من النار. أنّه نُدب الى قراءته سبع مرّات بعد سنّتي الفجر والمغرب و دلّ ذلك بعبارته على انّ للنار سبعة أبواب لكلّ باب منهم جزء مقسوم على ما ورد في التّص فمن دعا به سبع مرّات في الوقتين المذكورين اجاره الله من النار بسبعة أبوابها و هو سرّ العدد و كذا اجاره من جهنّم النفس بابوابها السبعة التي هي في مقابلة الأبواب السبعة للنار و هي الكبر والعُجب والحسد والرياء والغضب و حبّ المال و حبّ الجاه و دلّ بشارته على انّ للجنة ثمانية ابواب و انّ للدّاعي به هذه الابواب الثمانية فالاجارة من النار تستلزم ادخال الجنة لانّ الدار داران و اما الاعراف فحايط الجنة فكأنّه قال اللهم اجرني من النار بابوابها السبعة وادخلني الجنة من ابوابها الثمانية دلّ عبارته على الأوّل و كذا قرأته بعد سنّة المغرب و دلّ اشارته على الثّاني و كذا قرأته بعد سنّة الفجر و ذلك ان الليل عبارة عن الظلمة و فيها انسداد أبواب الحواسّ بالنام و تعطّل الاعضاء والقوى عن الحركات و ما يتبعها من ابتغاء الرّزق والفصل ففيها سرّ جهنّم من حيث ظلمتها و انطباق ثوابيتها و صناديقها على أهلها و حرمانهم عن نعيم الاكل والشرب والنكاح و نحوها و اما الرّقوم والحميم والصّديد و نحوها فكلها

عذاب و حميم لا ثواب و نعيم و آتى يكون لهم التَّعِيم الصِّفَاتِي وَ هم ذَاتِيُونَ فِي الْمَالِ كَمَا عُرِفَ فِيْمَا سَبَقَ وَ أَمَّا التَّهَارُ فَعِبَارَةٌ عَنِ التَّوَرِ وَ فِيهِ انْفِتَاحُ أَبْوَابِ الْحَوَاسِ بِالْيَقْضَةِ وَالْإِنْتِبَاهِ وَالْقِيَامِ مِنَ الْفَرَاشِ وَالتَّوَسُّعِ فِي الْحَرَكَاتِ وَالرِّزْقِ فَالرِّزْقُ أَمَّا يَتَزَلُ مِنَ الْجَنَّةِ لِأَنَّهَا مَحَلٌّ كُلِّ نَعِيمٍ فَنَاسِبُ الدَّعَاءِ بِهِ وَفَتْ الصَّبَاحُ الَّذِي هُوَ زَمَانُ نَزُولِ الْأَرْزَاقِ مِنَ السَّمَاءِ صُورِيَّةً أَوْ مَعْنَوِيَّةً وَ لَذَا حَافِظُ الْكِبَارِ عَلَى ذَلِكَ الْوَقْتِ الشَّرِيفِ بِالتَّوَجُّهِ وَ مَلَازِمَةِ الْإِذْكَارِ وَ مُدَاوِمَةِ الْأَوْرَادِ كَأَنَّهُمْ يَسْتَمْطِرُونَ الْأَرْزَاقَ مُطْلَقًا وَ يَحْمَدُونَ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى مَا يُنْجَاهُهُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ الْمَشَارِ بِهَا إِلَى ظُلُمَاتِ النَّارِ وَ ظُلُمَاتِ النَّفْسِ وَ يَشْكُرُونَهُ عَلَى مَا أَوْلَاهُمْ بِأَنْوَارِ النَّهَارِ الْمَشَارِ بِهَا إِلَى أَنْوَارِ الْجَنَّةِ وَ أَضْوَاءِ الْقَلْبِ وَ تَجَلِّيَاتِهِ وَ كَانَ مِنَ جَمَلَةِ النَّارِ الْفَرْقِ الْمَكْبُ لِأَنَّهُ سَبَبٌ لَهَا بِالتَّسْبِيَةِ إِلَى أَكْثَرِ النَّاسِ وَ لَذَا تَعَوَّذُ مِنْهُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا تَعَوَّذُ مِنَ النَّارِ إِذَا النَّارُ وَ اسْبَابُهَا سَوَاءٌ فَكَأَنَّ الْقَائِلَ يَقُولُ اللَّهُمَّ أَجْرِي فِي هَذَا الْيَوْمِ الْجَدِيدِ مِنْ نَارِ الْفَقْرِ وَ أَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ الَّتِي تَنْزِلُ عَلَى الْأَرْضِ وَفَتْ الصَّبَاحِ وَ كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَدْعُو بِالرِّزْقِ وَ نَحْوِهِ وَفَتْ انْتِبَاهِهِ وَ كَاتِهِ أَيْضًا يَقُولُ أَجْرِي مِنْ نَارِ الْغَمِّ لِمَا سَوَاكَ وَ أَجْعَلْ غَمِّي غَمًّا فَانَّ ذَلِكَ الْغَمِّ نَارُ وَ هَذَا الْغَمُّ ثُورُ وَ سَبَبُ اسْتِزَالِ الرَّحْمَةِ فِي الصَّبَاحِ لِأَنَّ الْإِنْسَانَ قَدْ وَلَدَتْهُ اللَّيْلَةُ فَسَلَّمَ إِلَى النَّهَارِ الَّذِي هُوَ بِمَنْزِلَةِ الْأَبِّ وَالْأَبِ هُوَ الَّذِي يَطْلُبُ الرِّزْقَ أَوْ يَطْلُبُ مِنْهُ وَ أَوَانَهُ أَوَّلُ الْوِلَادَةِ الْمَشَارِ إِلَيْهِ بِالصَّبَاحِ فَاطْلُبْ مِنَ اللَّهِ الْأَوَّلِ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ الرِّزْقَ مَا يَطْلُبُ الْوَلِيدُ أَوَّلَ وَلَادَتِهِ اللَّبَنَ مِنْ أُمِّهِ وَاللَّهُ الرِّزَاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينِ. وَ مِنْهُ أَنْزَلَ الْقُرْآنَ الْمُبِينُ.

(١٥٦٨) وَرَدَ هَذِهِ الْآيَاتِ السَّبْعَةُ بَعْدَ الْإِنْتِبَاهِ مِنْ نَوْمَةِ الصُّحَى وَ قَدْ أَوْرَدَهَا عَلَى حِدَةٍ مَعَ شَرْحِهَا. بُو
حَكَمْتُهُ بِن دَال وَ نُون سُوَيْلَرِن، بِاقُوبْ نَقْطِيَهْ يَجُوقْ فَنُون سُوَيْلَرِن. الْمَرَادُ بِالْحِكْمَةِ هِيَ الْحِكْمَةُ الذُّوقِيَّةُ وَ هِيَ
حِكْمَةُ الْحُكَمَاءِ الْإِلَهِيَّةِ الْبَاحِثَةِ عَنْ حَقَائِقِ الْأَفْعَالِ وَالصِّفَاتِ وَالذَّاتِ لِأَنَّ الْحِكْمَةَ مَعْرِفَةُ الْأَشْيَاءِ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ وَ
إِلَيْهِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَبِّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ لَا الْحِكْمَةَ الْبَحْثِيَّةَ الْمُنْسُوبَةَ إِلَى الْفَلَاسِفَةِ وَ قَدْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا
مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ الشَّيْخُ شَهَابُ الدِّينِ الْمُقْتُولُ فِي حَلَبٍ وَ إِلَيْهِ يُنْسَبُ حِكْمَةُ الْإِشْرَاقِ وَالْمَرَادُ بِالنُّونِ وَالنَّقْطَةِ أَمْرٌ وَاحِدٌ
لِأَنَّ النَّونَ نُونُ النَّقْطَةِ وَ هِيَ أَصْلُ كِتَابِ الْوُجُودِ الَّذِي هُوَ أَمُّ الْكِتَابِ وَ هِيَ مَرْتَبَةُ الْأَحَدِيَّةِ الَّتِي هِيَ مُجْتَمِعُ مَدَادِ
مَوَادِّ نَقُوشِ الْعَالَمِ وَالذَّلَّ إِشَارَةٌ إِلَى دَلَالَةِ تِلْكَ النَّقْطَةِ وَ فَنَوْهَا تَشَعَّبَتْ فَظَهَرَتْ مَرْتَبَةُ الْوَاحِدِيَّةِ الْمُسَمَّاةِ بِسِدْرَةِ
الْمُنْتَهَى الْكَثْرَةِ كَمَا أَنَّ النَّقْطَةَ تَنْفَسَتْ وَ صَارَتْ نَقَاطًا فَتَرَكِبَتْ مِنْهَا الْحُرُوفُ وَالْكَلِمَاتُ حَتَّى ظَهَرَتْ الْفُنُونُ. فَمَعْنَى
الْبَيْتِ أَتَى اتَّكَلَّمَ فِي هَذِهِ الْحِكْمَةِ الْعَظِيمَى مِنْ عَالَمِ النَّونِ الْجَمْعِ الذَّاتِي وَ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ مِنَ الدُّوَالِّ وَالْفُنُونِ الَّتِي تَلِيهِ
كَمَا قَالَ تَعَالَى وَالصَّافَاتِ صَفًّا فَانَّ صَ فِي الْقُرْآنِ إِشَارَةٌ إِلَى الصَّافَاتِ وَ مَرْتَبَةُ الصَّمَدِيَّةِ الْمَشَارِ إِلَيْهَا فِي سُورَةِ
الْإِحْلَاصِ وَ أَيْضًا أَتَى اتَّكَلَّمَ مِنْ نَقْطَةٍ وَاحِدَةٍ فَنُونًا كَثِيرَةً وَ ذَلِكَ لِأَنَّ كُلَّ مَوْجُودٍ فِي الدُّنْيَا فِيهِ سِرُّ النَّقْطَةِ وَ مَا
كَانَ فِيهِ سِرُّ النَّقْطَةِ فَشَرَحَ اسْمَاءَهُ وَ صِفَاتِهِ لَا نَهَايَةَ لَهُ وَ لَذَا قَالَ تَعَالَى قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ
الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَالْمَرَادُ بِالْكَلِمَاتِ مَعْلُومَاتُ اللَّهِ وَ مَقْدُورَاتُهُ فَالْبَحْرُ يَنْفَدُ قَبْلَ أَنْ يَكْتُبَ كَلِمَةً نَفْسَهُ
فَضْلًا عَنْ سَائِرِ الْكَلِمَاتِ وَ فِي الْكَلَامِ إِشَارَةٌ إِلَى كَثْرَةِ الْوَاحِدَاتِ وَ تَشَعُّبِ الْكَثْرَاتِ وَ لَكِنْ جُمِيعُ الْوَاحِدَاتِ تَنْتَهِي
إِلَى الذَّاتِ الْوَاحِدَةِ فَتَصِيرُ وَاحِدَةً كَمَا أَنَّ جَمِيعَ أَنْوَارِ الشَّمْسِ تَنْقَبِضُ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ فَتَصِيرُ نُورًا وَاحِدًا وَ
كَذَا جَمِيعُ الْكَثْرَاتِ تَنْتَهِي إِلَى الذَّاتِ الْوَاحِدَةِ فَتَصِيرُ وَاحِدَةً كَمَا أَنَّ جَمِيعَ فُرُوعِ الشَّجَرَةِ تَرُدُّ إِلَى الْأَصْلِ

فتصير شجرة واحدة فليس في البين إلا الوحدة فامعن النظر فانت الواحد المتعدد والقليل المتكثر نسأل الله المعرفة درخت وجودك بأقرب أصله. دكنمز سوزم ذوشجون سويلرين. أصل شجرة الوجود هي الذات الاحدية كما سبق و ذلك باعتبار الأصل الحقيقي الذي هو بمنزلة نواة الشجرة لا باعتبار الاصل الفرعي الذي هو بمنزلة البدن الشجرة فان هذا الاصل الفرعي هي الذات الواحدية فالأصل الأول ظهر منه الاصل الثاني و منه تشعبت الفروع والأغصان و اليه الاشارة بالشجون فلما كانت أسمائه تعالى غير منحصرة في الحقيقة كان الكلام عليها غير منحصر ايضا و كيف الانحصار لها و هي مستندة الى الذات والذات ليست بمحدودة قطعاً و علم من عدم انحصارها ان لها شجوناً مختلفة كشجون الحديد و به يتلون التجليات و يتجدد الاذواق و يتكثر العلوم و يتنوع الأحوال تعالى الله الملك المتعال عن ان يحيطه وصف او مقال. او يجد احد الى كنهه سبيلاً. و من اصدق من الله قياً. و قد قال تعالى و ما قدروا الله حق قدره والارض خميعاً قبضته والسموات مطويات بيمينه سبحانه و تعالى عما يشركون

(١٥٦b) دلم نسخه نون ألم والقلم. انك چون و ما يسطرون سويلرن. جعل القلب نسخة النون لانه مجلى انوار الجمع الذاتي و مطلع أضواء الذات الاحدية و اما اللوح المحفوظ فنسخة تابعة لتلك النسخة و لذا جعل الوحي من الوجه العام تابعا للوحي من الوجه الخاص و اليه الاشارة بقوله لا تحرك به لسانك لتعجل به و جعل اليد القلم لان كل ما يرد على نسخة القلب من نسخة النون يكتبه اليد بالقلم على الصحائف والالواح كما ان الله تعالى كتب بالقلم الاعلى ما يليه من السطور السافلات كما قال من قال. لقد كنا حروفا عاليات. نزلنا في سطور سافلات فالمراد بقوله و ما يسطرون التعينات الروحانية والجسمانية الى ان تنتهي الى نشأة الانسان فعلم منه ان كتابا لوجود و سطوره السافلة روحاً و جسماً تعين بالقلم الاعلى و تترلاته كما ان كاتب الحروف و سطوره التازلة تعين بالقلم القصبي و تعملاته و منه يعلم انه ما من كلمة الا و فيها حرف و ما من حرف الا و فيه نقطة و قد بدئى بالنقطة و ختم بها كما انه ما من موجود الا و فيه حصّة من الحقيقة المحمدية بقدر مرتبته و استعدادده و لذا يعظم الاكوان تعظيماً للنبي عليه السلم و هو سرّ دقيق عميق قد اسلفنا بعضاً منه بنم شأملك نعتيد سويلرن. بو شان اجره يوز بيك شتون سويلرن. المقصود شان الانسان الحقيقي و له مراتب و كل مرتبة من مراتبه فهو تترل من تترلاته فآدم و من دونه من الانبياء العظام عليهم السلم من تترلات نبينا عليه السلم كما ان كتبهم من اجزاء كتابه و معجزاتهم منسوبة اليه و لذا كان القران اجمع الكتب الالهية و معجزاته اشمل المعجزات اذ كل معجزة لغيره قد وجد فيه نموذجها و صدر عنه ما يشاكلها و قس عليهم الاولياء و كراماتهم و معارفهم يعنى ان كلاً منهم تفصيل لوجود النبي عليه السلم و كراماتهم و معارفهم منسوبة اليه و لذا صارت كرامة الولي معجزة للنبي عليه السلم و كذا كل دعوى صدر عن واحد منهم فما يشعر بالكمالات فهو دعواه عليه السلم لكنه ليس بمقارن للافتخار كما قال انا سيد و لد آدم و لا فخرى لا فخر لى بالسيادة بل بالعبودية فمثل الشيخ عبد القادر الكيلاني والشيخ ابي يزيد البسطامي و غيرهما قدس الله اسرارهم من اهل الدعاوى فانما يدعون ما يدعون من الكمال من لسان النبي عليه السلم اذ ليس لهم ذلك الا بطريق الارث والخلافة فهم مظهره و كمال المظاهر انما هو

كمال الظاهر و من لم يعرف هذا السرّ الجليل طعن فيهم و في دعاويهم نعم ان الدعوى ليس من شان اهل^{١٤} الفناء فالأقوى السكوت في مظانّ ظهور القدرة والشكر على ان جعله الله تعالى مرآةً لذلك فاذا عرفت هذا وقفت على ان جميع الشؤون تابعة لسان الانسان الحقيقي فانه اعظم من شان سائر الشؤون لشرف محله باستجماع الاسماء والصفات و ظهور احكامها و اثارها بالفعل و لذا كتب الله على ساق العرش و على باب الجنة قبل ان يخلق سائر الخلق لا اله الا الله محمد رسول الله فجعل اسم محمد يلى الجلالة و تحتها اشارة الى انه تنزل اول من تنزلات الذات الاحدية فخصّصه بالذكر لعظم شأنه و طوى ذكر غيره انه مندرج فيه اندراج اولاد آدم في آدم حين خلقه الله من تراب فكما ان اسم آدم اجمع الاسماء و لذا يقال لاولاده بنوا آدم باثبات الادمية لكل منهم و كذا ذاته جمع الذوات لاندراج الاولاد فيه كما ذكر فكذا اسم محمد عليه السلم و وجوده في الحقيقة فادم محمد اسماً و وجوداً و لكن من وجه جزئى و كذا غيره فأعرفه (١٥٧a) نه آندر بنم آتمك انه سى. بوقرن لجره بونجه قرون سويلرن. اعلم ان الان هو الوجود الحقيقى و هو الآن الغير المنقسم و منه انقسم جميع الانات والاوراد والذهور والاطوار و هو الآن الذاتى و كل موجود فله حصّة منه و اما الآن الكونى فهو بحسب استجماع الاسماء والصفات بالفعل كلاً او بعضاً اذ ليس كل احد مرآة لكل بالفعل بل بالقوة فحسنة و ان حسنة بقدر ظهوره و لذا اختلفت الطبقات الوجودية والدرجات الشهودية في الدنيا فمن آدم و من سليمان و من يوسف و من محمد عليهم السلم حتى اختلفت مراتب الاصابع في اليد فجعلت المسبحة اصبع التوحيد والاشارة اليه لاعتدالها و لكونها مظهر الحياة و على هذا فسر في المراتب تجد التفاوت في المطالب فام جميع الانات هو ان الوجود الحقيقى الذى كان الانسان الكامل اكمل مظهره و لذا شرفه بقوله و نفخت فيه من روحى فمن وصل الى سرّ هذا الان و مشى على مراتبه بالامعان فهو يتكلم من جميع القرون و ان كان ان مجيئه منحصر في ان واحد و ذلم لجمعيته و احاطته و الى الان الاول اشار قوله كنت كترًا مخفيا الخ و قوله والعصر و نحوهما و الى الثانى قوله لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم و قوله و صوركم فاحسن صوركم و غيرهما و هذا المقام يستدعى مزيد التفصيل. لكن اكتفينا بهذا القليل. لانه على الكثير الدليل. ندر اهل ظاهره ايشم بنم. كه او ظاهر و بن بطون سويلرن. يشير الى ان للقران ظهراً و بطناً فظاهره على ما فسرّه العلماء و باطنه على ما حققه الحكماء الالهية و كل منهما مقبول في مقامه لانه احكام و حقائق فالاحكام صفة الجسد والحقائق غذاء الروح فكل مطلع على الحقائق فهو مطلع على الاحكام لانها واسطتها و لا شك ان التجليات الشهودية انما هى نتائج التجليات الوجودية و ليس كل مطلع على الاحكام مطلعاً على الحقائق فوق التباين والاختلاف بينهما لاستيما اذا كان المطلع على الاحكام منكراً للحقائق فيبقى التباين فصحة المتباينين كصحة الضب والتون فلا بد من ان يكون مُصاحب الانسان من اهل اللسان والعرفان حتى يحصل الفائدة من عقد المجلس في هذا الشأن و من ثم امسك العارفون و اختاروا الخلوة و قطع العلائق عن العوالم فانهم كالحشرات والهوام والكلام عندهم من الاذواق ضد الدرياق و قد التمس منى بعض

^{١٤} Bu kelime A nüshası ١٠٠a nolu varakta اهل (B nüshasıyla aynı); E nüshası ٦٠a nolu varakta اهله, şeklinde yazılmıştır.

العلماء من اهل الرسوم شرح صلوة ابن مشيش شيخ الشاذلى قدس الله سرهما اذ قيل لى فى اثناء الشرح هذا البيت. قلم بر اژدهادر ايكى شق آنده ايكى سردر. مركب زهر وار آنك رهان اچره مضمردر. فعلمت ان عقل السائل لا يتحمل ما كتبت بل يكون كالمسم له و كذا كان فى مكة المكرمة بعض المتصوفة فلما سمعوا قد وحى اخذوا فى سؤال بعض الاسرار الالهية فكنت اقرر لهم بعض ما انكشف لى حتى قيل لى انك لفى ضلالك القديم قد كان صدر قبله مثل هذا فنبهت عليه فوجدت السكوت اسلم فاعتذرت اليهم و اشتغلت بحالى فالضلال القديم هو الذى وقع قبل هذا من افشاء بعض الاسرار و هذه الاسرار التى اكتبها الآن فعزى على انها لا تخرج من الحجرة الا بعد وفاتى و انتقالى (١٥٧b) بنمدر بوكون حقيا كاف و نون. كيجه كوندز الله اچون سويلرن. المراد بالكاف والتون هو كن و هو عند العارفين تعلق القدرة بالمقدور للايجاد والتكوين لا تلفظه و معنى كونه للفقير حقى ان له شيئا من عالم القدرة و من ذلك هذه التحريرات فهو فى ذلك خليفة الله يتكلم له و منه و فيه فى الصبح والمساء و يظهر اثار قدرته ليستدل العقلاء على شان الله العظيم. و تجليه فى صورة الانسان المخلوق على احسن تقويم. فقد رمزت اليك ان كنت من اهل الاشارة. فعليك بالتفطن بالتجاوز عن العبارة.

ورد هذا الرباعى العربى. علمنا علم قديم فى الازل. فيضنا فيض عميم لا يزال. حالنا حال شريف لا يزول. بالنال بالرقيم لا يزال. اعلم ان علم الله تعالى قديم ازلى و هو من صفاته الثبوتية التالية لحيوته و اما علم العبد فله جهتان جهة الحدوث لكونه صفة الحادث و جهة القدم لكونه علم الله فى الحقيقة و اما الحادث ظهوره فى العبد لانه منوط بوجوده و سائر شرائط العلم كالعلم الفعلى لله تعالى المتعلق بالمظاهر فان ظهوره منوط بوجود المظهر الذى هو و احواله متعلق العلم والقدرة و نظيره ما قال بعض العلماء فى قوله تعالى علم القرآن اى علمه اياه فى الازل فكان تعليمه ازليا و ظهور ذلك التعليم منوطا بوجود المعلم و هو النسان و بهذا الاعتبار قدم التعليم على الخلق و الا فالترتيب الذاتى يقتضى العكس كما لا يخفى الا ترى ان لجميع الاشياء الموجودة وجودا فى علم الله تعالى فوجودها العلمى ازلى و ان كان وجودها الخارجى حادثا فمعنى الكلام ان علمنا علم قديم ثابت فى الازل و ان كان ظهوره من حيث كوننا الانسانا منوطا بهذا الجسد العنصرى والوجود الخارجى لانا اخذنا هذا العلم الشريف من الحى الذى لا يموت فعلمنا علم حى عن حى بخلاف غيرنا من اهل الرسوم فانهم اخذوا علومهم من الحى الذى يموت و يفنى ف علمهم علم ميت عن ميت. و فيضنا من حيث الفيض المقدس عميم لجميع الكائنات اذ الشان الكامل غداء ما فى الكون و كذا شامل للارواح والاجسام والصور والمعانى و لا يزال هذا الفيض ابدا بل يزيد فى الدنيا الى الموت و عند الموت و فى البرزخ و فى الحشر و فى النشأة الجنانية والكثيبيبة ابد الابد و حالنا حال شريف لا يزول فانه و ان كان حالا متحولا من وجه الى وجه لكنه باقى بتجدد الامثال بقاء الاعراض به فنوع يذهب و نوع يجرى اذ الاحوال الشريفة تجليات مختلفة متنوعة لا يزال صاحب الحال يتقلب فيها بمقتضى قوله تعالى كل يوم هو فى شان. و بالنال يعنى قلبنا قلب قويم متقيم لا يزال عن حاله بازالة مزيل و لا ينحرف بتحريف محرف و كيف و قد كتب الله فيه الايمان. و شرفه بكمال اليقين والعيان. فهو اثبت من الجبال الرواسى و صم الصخور ومن هذا قال سيدنا الامام على رض لو كشف الغطاء ما ازدادت يقينا و اما بال غيرنا

فيحتمل التغيير عن حاله الاّ أن يتداركه الله بفضلله و جوده و قليل اهله و لذا ترى الناس في اكثر الاعصار سكارى. و عن ادراك حقيقة الامر حيارى. لا يثبتون على شئ لكون مبناهم على التقليد. و يضطربون في امر الدين لقصورهم في باب التوحيد.

(١٥٨a) ورد قوله. أيما انسان يصدق في نفسه. جعل يومه خيرا من أمسه. اورد الصّدق على صيغة المضارع اشارة الى تجدد آنا فآنا اذ بذلك يكون يومه خيرا من أمسه الا ترى الى الصبح الصادق فانه يزداد نوره و يتجدد الى طلوع الشمس و به يُعرف كونه صادقا فانّ الصبح الكاذب يعقبه ظلمة و لو كان في نوره و بياضه صادقا لما كان كذلك. و اشار قوله في نفسه الى ان الصّدق المعتبر هو الصّدق بين العبد و بين ربّه لا الصّدق بينه و بين الخلق فقط و على هذا يحمل قوله تعالى يوم ينفع الصادقين صدقهم والصدّق التخلّص عن شوب الصفات التفسانية و اشار قوله جعل يوم خيرا من أمسه الى حصول التّرقى للصادق بسبب صدقه و قد ورد من استوى يومه فهو مغبون فينبغي للسالك ان يكون على التّرقى كلّ يوم بل في كلّ نفس فانه اليوم الحقيقي والآن الغير المنقسم الذي أنت فيه ففي يوم واحد عُرفى أيام و اماس و دخل في اليوم الاخرة لانها على شرف الحضور و في حكم الموجد بل الاخرة هو باطن هذا الملك والباطن لا يفارق الظاهر غير انّ في البين حجابا مستورا و يجوز ان يراد بالأمس يوم الولادة و باليوم يوم الوفاة و فيه اشارة الى ترقيات الرجل البالغين المعمّرين و تتلّات الصبيان الهالكين و لذلك قال تعالى ألحقنا بهم ذريّتهم اذ الالحاق انما هو لا كرام الالباء لا لان الذرية بلغوا الى درجاتهم و الاّ لما ألحقوا بل كانوا مُستقلّين في مراتبهم و منه يعلم ان تعلّق الرّوح بالبدن ليس الاّ للتّرقى بحسب العلوم والاعمال فمن حُرّم عن هذا التّرقى بان مات قبل الوصول الى حدّ التكليف او قصّر في تدارك الامر و اصلاح الحال فكأنما بقى في عالم الأرواح و لم يشم رائحة الوجود الخارجىّ.

ورد. اللهم أرحني رائحة الجنة. اي الجنة القريبة و هي جنة القلب اذ ما دخل فيك قريب منك ممّا خرج عنك و هي جنة البعيدة الصّورية فمن شمّ رائحة الجنة القريبة فقد سهل له شم رائحة الجنة البعيدة و لذا قال تعالى و أزلفت الجنة للمتقين و الأزلاف التّقريب.

ورد و انا مشغل بالذكر في السحر الاعلى اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصّالح يرفعه. اعلم انّ الرّافع هو العمل الصّالح و هو ما ابتغى به وجه الله الكريم و المرفوع هو الكلم الطيب لانّ الكلم الطيب انما هو لاثبات وحدة الوجود فهو من عالم الذات والعمل الصّالح انما هو لتحقيق صفات الوجود الواحد فهو من عالم الصفات و الصفات جناح الذات فلا يطير الذات الا بجناح الصفات و اليه الاشارة باليدين في الانسان و لو عكس بان جعل الرافع مرفوعا و المرفوع رافعا جاز و ذلك لانّ الاخلاص في التّوحيد هو الذي ينفع في قبول الاعمال الا ترى الى قوله تعالى فما كان لشركائهم فلا يصل الى الله و ما كان لله فهو يصل الى شركائهم فعلى العبد ان يستخرج ما في قوّته من الكمال بملازمات الاعمال و ان يُسلم مُحسِن. هكذا وصل الواصلون و دخل في حرم القرب الداخلون.

(١٥٨b) ورَدَ قوله تعالى.سُبْحَانَكَ اِنِ كُنْتَ مِنَ الظَّالِمِينَ.ظاهرُهُ ظاهر وَ اَمَّا باطنه فالمراد بالظلم ظلم النفس بوضع عِبَادَةِ اللَّهِ وَ الفَنَاءِ فِي ذَاتِهِ مَوْضِعَ عِبَادَةِ هَوَاهَا وَالْبَقَاءِ بِهَا.و قوله سُبْحَانَكَ اِىْ اَنْزَهَكَ عَنِ الْعِزِّ عَنْ اِيصَالِ الْعِبَادِ اِلَى هَذِهِ الرِّتْبَةِ الْعُلْيَا مِنَ الظُّلْمِ فَذَلِكَ مِثْلُ سُبْحَانَ اللَّهِ عِنْدَ كُلِّ اعْجُوبَةٍ دَلَّ عَلَى مَا ذَكَرْنَا قَوْلَهُ تَعَالَى اَنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهْلًا فِي مَقَامِ الْمَدْحِ بِدَلَالَةِ قَوْلِهِ وَ حَمَلَهَا الْاِنْسَانُ فَاَنْ حَمَلَ مِثْلَ هَذِهِ الْاِمَانَةِ الْعِظْمَى وَعَدَمِ الْاِبَاءِ عَنْهَا مِنْ عُلُوِّ الْهَمَّةِ الْمَخْصُوصِ بِالْاِنْسَانِ فَاَنْ هَمَّةَ كُلِّ مَوْجُودٍ بِقَدْرِ مَرْتَبَةٍ فَالْفَرْقُ بَيْنَ الْاِثْنَيْنِ اَنْ قَوْلَهُ سُبْحَانَكَ اِنِ كُنْتَ مِنَ الظَّالِمِينَ شَهَادَةٌ مِنَ الْعَبْدِ لِنَفْسِهِ بِالظُّلُمِيَّةِ وَ هُوَ حَكَمُ عَالَمِ الْفَرْقِ وَ قَوْلُهُ اَنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهْلًا شَهَادَةٌ مِنَ اللَّهِ لِعَبْدِهِ بِهَا وَ هُوَ حَكَمُ عَالَمِ الْجَمْعِ فَقَوْلُ الْعَبْدِ تَصْدِيقُ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى بَعْدَ مَا ظَهَرَ بِحَقِيقَتِهِ بِالْفِعْلِ وَ ظَاهِرُهُ ذَمُّ وَ بَاطِنُهُ مَدْحُ اِىْ مَدْحُ وَ قَسْ عَلَيْهِ نَظَائِرُهُ.

ورَدَ قوله.آمنتُ بِاللَّهِ.اِىْ آمَنْتُ بِهِ اِيْمَانًا عِيَانِيًّا شَهَادِيًّا يَقِينِيًّا كَشْفِيًّا ذَوْقِيًّا اَصْلِيًّا حَقِيقِيًّا يَسْتَدْعِي كَمَالَ التَّصْدِيقِ بِوُجُودِهِ وَ وَحْدَتِهِ ظُهُورُهُ فِي مَظَاهِرِ اسْمَائِهِ وَ بِحَالِي صِفَاتِهِ مِنْ غَيْرِ زَيْغٍ وَ ضَلَالٍ وَ الْحَادِ وَ مِنْ هُنَا قَالَ مِنْ قَالَ عَقْدَ الْخَلَائِقِ فِي الْاِلَهِ عَقَائِدًا.و اَنَا اعْتَقَدْتُ جَمِيعَ مَا اعْتَقَدُوا.وَ هَذَا لَيْسَ بِكُفْرٍ بَلْ اِيْمَانٌ صَرِيحٌ يَسْتَدْعِيهِ مَقَامُ الْكُشْفِ الصَّرِيحِ وَ اِنَّمَا الْكُفْرُ فِي تَقْيِيدِ وَجُودِ الْحَقِّ بِوَجْهِهِ مِنْ وَجْهِهِ الْمَظَاهِرِ كَمَا فَعَلَ قَوْمُ السَّامِرِيِّ فِي عِبَادَةِ الْعِجْلِ فَانْ قُلْتُ فَالْاِطْلَاقُ اَيْضًا كُفْرٌ لَأنَّهُ يَنَاقِي التَّوْحِيدَ قُلْتُ فَرَقٌ بَيْنَ مَقَامِ الْعِلْمِ وَ مَقَامِ الْعَمَلِ فَتَعْبُدُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ عَلَى مَا اَمَرَهُ بِاخْلَاصِ دُونِ رِيَاءٍ وَ تَوْحِيدِ دُونِ اِشْرَاقٍ وَ تَحْقِيقِ دُونِ تَلَوِينٍ وَ لَكِنْ لَا يَلْزَمُ مِنْهُ تَقْيِيدُ الْعِلْمِ بِوَجْهِهِ دُونِ وَجْهِهِ لِأَنَّ فَلَكَ اَوْسَعَ مِنْ فَلَكَ الْعَمَلِ فَالْمَسْجِدُ وَ الْكَنِيسَةُ سَوَاءٌ فِي الْعِلْمِ وَ الْمَعْرِفَةِ كَمَا اِنْ الْمُؤْمِنُ وَ الْكَافِرُ سَوَاءٌ فِي كَوْنِهِمَا خَلَقَ اللَّهُ وَ لَا يَلْزَمُ مِنْهُ تَسْوِيَةُ الْعَمَلِ فِيهِمَا بَانَ نَعْبُدُ اللَّهَ فِي الْمَسَاجِدِ وَ نَعْبُدُ الْاَصْنَامَ فِي الْكِنَائِسِ كَمَا لَا يَلْزَمُ مِنْ تَسْوِيَةِ الْمُؤْمِنِ وَ الْكَافِرِ فِي الْخَلْقِ تَسْوِيَةُ الْاِيْمَانِ وَ الْكُفْرِ وَ الْحَاصِلُ اَتَى مُقْتَضَى مَعْرِفَةِ وَحْدَةِ الْوُجُودِ اِنْ لَا نَفَرَقُ فِي الْعِلْمِ بَيْنَ شَيْءٍ وَ شَيْءٍ بَلْ نَجْمَعُ بَيْنَ الْكُلِّ بَانَ الظُّهُورُ لِلَّهِ وَ اسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ عَلَى الْاِطْلَاقِ وَ اِنْ كَانَتْ الْاَشْيَاءُ اَشْيَاءً فِي نَفْسِهَا عَلَى الْخُصُوصِ التَّقْيِيدِ فَمَقَرُّ بَيْنَ الظَّاهِرِ وَ الْمَظْهَرِ وَ قَدْ اَوْضَحْنَا لَكَ هَذَا الْمَقَامَ.فِيْمَا سَبَقَ فَكُنْ عَلَى بَصِيرَةٍ فَانَّهُ مِنْ مَزَالِقِ الْاِقْدَامِ.اِذْ لَيْسَ مَعْرِفَةُ وَحْدَةِ الْوُجُودِ مِنْ شَأْنِ الْعُقُولِ الْقَاصِرَةِ فَمَا فِي كِتَابِ الْمَوَاقِفِ وَ نَحْوِهِ مِنْ نَخْطَةٍ مِنْ قَالَ لَيْسَ فِي الدَّارِ غَيْرُهُ دَيَّارٌ فَرَاغُ إِلَى فَهْمِهِ وَ لَا يَلْزَمُ الْخَطَا فِي نَفْسِ الْاَمْرِ بِالتَّسْوِيَةِ اِلَى الْمَكَاشِفِ كَمَا لَا يَلْزَمُ الْكُفْرُ مِنَ الْاِكْفَارِ وَ اِنَّمَا يَلْزَمُ مِنْ قَبُولِهِ فَمَا بَيْنَ الْمُحْجُوبِينَ وَ الْمَكَاشِفِينَ كَمَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ الرَّائِي مِنَ بَعِيدٍ لَا يَرَى الْاَشْبَاحَ وَ التَّأَظَرَ مِنْ قَرِيبٍ لَا يَنْظُرُ اِلَّا اِلَى عَيْنٍ مُحَقَّقَةٍ فَاِنْ تَذَهَّبُونَ فَانْ كُنْتُمْ اَمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَفَرَّوْا اِلَى اللَّهِ اَيْنَمَا كُنْتُمْ فَانْ حَصَلَ لَكُمْ ضَيْقٌ فِي مَذْهَبِكُمْ وَ مَسْلُوكِكُمْ فَارْجِعُوا اِلَى الْاِسْمِ الْوَاسِعِ يُوسِّعُ عَلَيْهِمُ الطَّرِيقَ بِهَدَايَتِهِ وَ دَلَالَتِهِ الْعِشْقِ وَ الْحُبِّ وَ الْكُشْفِ حَتَّى تَتَخَلَّصُوا عَنْ مَضَاقِيقِ الْعُقُولِ.وَ تَرْجِعُوا عَمَّا دَعَاكُمْ اِلَيْهِ الْغَوْلُ.وَ تَهْتَدُوا اِلَى رِيَاضِ الْاِنْسِ فِي خَطَائِرِ الْقُدُسِ عِنْدَ مَلِيكَ مُقْتَدِرٍ وَ تَسْلَمُوا مِنْ جَرَحِ اَهْلِ الطَّرِيقِ.بِالْكُشْفِ عَنْ حَقِيقَةِ الْحَالِ وَ الْوُصُولِ اِلَى مَقَامِ التَّحْقِيقِ.اللَّهُمَّ ارْحَمْنَا بِكَ.

(١٥٩a) ورَدَ في يوم التَّروية قوله تعالى. و فديناه بذبح عظيم. اعلم انَّ الله تعالى وصَفَ الذَّبَحَ بالعظم و هو في الحقيقة صفة اسمعيل عليه السَّلم لانه ورد تخلقوا باخلاق الله و لا شك ان العظيم من اسمائه الحسنی و صفاته العُليا والانسان أصل في هذا التخلق و التحقق و لذا قال تعالى وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ وَ قَالَ خَلَقْتُ يَدَيَّ وَ الْيَدَ ان عبارة عن الاسماء الجمالية كُلِّها فلم يكن حقيقة قبل الانسان قد جمعت بين اليدين فوصف العظم في الذَّبَحَ عارضى وصفه الله به من حيث انه كان فداءً لعظيم او هو ذاتي و الذَّبَحَ في الحقيقة اسمعيل عليه السَّلم قد تمثَّل بصورة الكبش وللانسان التمثَّل بجميع الصُّور لجمعية حقيقته خصوصاً بصورة الكبش لأنَّ بينه و بينه جهة جامعة ليست بين غيرهما و هي صفة التسليم والانقياد التي هي المرادة بملة ابراهيم عليه السَّلم و قد أمرنا الله في كتابنا باتباع هذه الملة فيكون اتباعها من حيث انه من سرعنا فلا يلزم الاتباع بملة الغير فأعرفه و لكون ذلك الذَّبَحَ مثلاً من امثلة اسمعيل شرع النبي عليه السَّلم العقيقة وَ ندب اليها و لو كان المذبوح صورة اسمعيل من حيث إنسانيته لوجب قتل الاولاد و ذبحهم عند ولادتهم لكن لما كان صورته من حيث صفته المذكورة استحبَّ في مذهبنا الفداء عند الولادة و لهذا السرَّ ذبح عليه السَّلم عقيقة نفسه بعد نبوته و هي كبشان للذكر و كبش واحد للانثى و ذلك لأنَّ الرَّجُلَ حَامِلٌ للصُّورة والمعنى اما الصُّورة فاليها الاشارة بصورة الذَّبَحَ و اما المعنى فاليه الاشارة بصورة اسمعيل فاستحبَّ له اثنان و اما الانثى فحالتها مقصورة على المعنى لأنَّ الكبش ذكر لا انثى فاقتصر فيها على الواحد فمن عَقَّ لنفسه و اولاده فقد خرج عن عُهدة التسليم. و دخل في ملة اسمعيل و ابراهيم و معنى قولنا عَقَّ لنفسه اى ان لم يعقَّ عنه و لكَّيه عند الولادة كما فعل نبيُّنا عليه السَّلم. فهذا الدَّم الذي هو القربان اشرف الطَّاعات و اعظمها لكونه في مقام الذات و لذا رجع الحجَّ على غيره لمثل هذه الاشارة و قوله وَ فديناه يَعْنِي انَّ الله فدى اسمعيل باسمعيل فجاء فداء نفسه و لم يكن لغيره امتنان عليه بان يقول انا كنت فداءً لك اذ لا غير في البين و اما الغيرية والبنونة بحسب الصُّورة و هي لا تنافي عينية المعنى. واعلم انَّ قرن ذلك الكبش كان معلَّقاً على جدار الكعبة دهرًا مَلِيًّا حتى احترق فَان قلت كيف هذا و قرابين الاولين يحرقها نار بيضاء نازلة من السَّماء اذ لم يكن لحوام القرابين حالاً لغير هذه الامَّة قلت الاحراق محمول على اكل بعض أجزاء المذبوح لا على كُلِّها دلَّ عليه انَّ بنى اسرائيل كانوا يضعون في بيت القربان شحومه و ثروبه و اطيب اجزائه فيجئ نار فيحرقها و يجوز ان يقال ان الاحراق محمول على التَّمسيح دَلَّ عليه ان الذَّبَحَ العظيم كان قربان هابيل و لد آدم فقبُل و رُعى في الجَنَّة و هذه هي حال القرابين المقبولة الواقعة في زمان الانبياء و خلفائهم عليهم السَّلم فلا يلزم الاحراق في زمان الجاهلية والفترة و من اهل الشُّرك والمعصية كما لا يخفى على مَنْ له معرفة.

(١٥٩b) قيل لى بعد الانتباه من نومة الضُّحى. مقام الحقيقة الروحية العرش. لان العرش يلي عالم الارواح و ايضاً هو اوسع الاشياء فناسب ان يكون مقاماً للارواح بعد مفارقة الابدان و اما قبلها فليس لها مقام و ليست بمتحيزة عند الحكماء الالهية و كذا عند ابن سينا و اما قوله. هَبَطْتُ اليك من المحلِّ الارفع. و رقاء ذات تعزُّز و تمنع. فالمراد بالهبوط فيه عل مذهبه تعلُّق النفس بالبدن تعلُّق التدبير والتصرف و الا فما لم يكن جسماً و لا جسمانيا لا يتَّصف بالنزول من الاعلى و هو المحلِّ الارفع الذى هو العالم الروحاني و دخل في الارواح ارواح

أفاضل الملائكة من حملة العرش وغيرهم و علو المكان يستلزم علو المكانة كمكة المكرمة و قطّانها فأنهم أعلى مكانة من غيرهم لكونهم في حوار الله و انهم اشارة الى اهل مرتبة الذات لان الكعبة صورة الذات الاحدية و لذا كان شأهم الكبرياء والعلو بحيث لا يلتفتون الى من عداهم الا كرها بخلاف سكان المدينة المنورة فاتهم جُبلوا على التواضع و حُسن الخلق. ثم ان الحقيقة الروحية و ان كان مقامها العرش الاعلى بعد مفارقة الابدان سواء كانت بالتوم او بالموت الا ان طبقات أربابها متفاوتة كتفاوت الاعمال والتوجهات فان مدارجهم و معارجهم بحسب خلوصهم و صفوهم عن الكدورات الكونية والعلائق الجسمانية ففرق بين الأبرار والمقربين في المقامات كالفرق بينهم في الاعمال والتوجهات و اما العصاة و اهل السجين فكذلك منازلهم و مساقطهم بحسب غلظة الحجاب و كفافته و رفته نسأل الله الخروج الى معارجه العالية و علم من هذا ان الرؤيا الحسنة للروح العلوي من النتائج الصفوة و حقائق المقام الا ترى ان من دخل بين الرياحين فانه يتصل به شئ من طيب ريحها و قس عليه خلافه.

ورد هذا البيت العربي. ذقت طعماً ليس فيه اشتباه. انه من طعم احسان الاله. المراد بالطعم ذوق المعرفة الالهية ليس في هذا الذوق اشتباه لذائقه اذ لا اشكال في الضروري المحقق الا ترى ان النبي عليه السلام علم نبوته بالعلم الضروري وقت مجي جبريل عليه السلام و لم يحتاج في ذلك الى الاستدلال و ان احتاجت اليه خديجة الكبرى رضى الله عنها و اما من لم يذق فلم يعرف و كيف يعرف العسل من ذكر اسمه و لم يذق من مسماه و هذا الطعم اللذيذ والذوق الشهي من مرتبة طعم الاحسان الالهى الخاص لان العلوم كثيرة والمعرفة الالهية قليلة يعنى قل ذائقها و ان كانت الارض والسماء مملوءة بالحقائق و انواع الطعوم الاسماءية والصفاتية و ايضا الاحسان هو باطن الايمان و هو مرتبة المشاهدة والعيان و ذلك لان طعم المعرفة على الكمال و ذوقها في الحقيقة ليس الا بعد شهود المعشوق و معانية المحجوب و كان امامنا الاعظم رح من العارفين على ما أشير الى في مبشرة والظاهر ان عرفانه هو العرفان الكامل المترتب على الوصول لا العرفان الناقص الحاصل قبله و كان الامام الشافعى رح من الواصلين والفرق ان درجة المعرفة أعلى من مطلق الوصول و بالمعارف الالهية يتفاضل الأولياء حتى ان بعض الافراد يُعطى له من المعرفة ما لم يُعط لواحد من انبياء بنى اسرائيل و لا يجده الا اهل ذوق هذا المقام. لا الذى لا يعرف الحلو من المر من الانام. و من الله العناية. (١٦٠a) و هنا سر الهى يفرق بين الامام الاعظم والامام الشافعى رحمهما الله كوشفت عنه حين مجاورتي في حرم الله و هو ان المقام الابرهيمى هو مقام الشافعى الآن و هو لكونه داخل المطاف و قرب الكعبة و جذاء الجهة الذى تشتمل على بابه يشير الى ان الشافعى كان من الواصلين و من اهل القرب و الجمع و اما المحفل الحنفى فلكونه خارج المطاف و في مقابلة الميزاب الذهبى يشير الى ان ابا حنيفة كان من العارفين و من اهل البعد والفرق لكن لا بمعنى البعد الذى يُلاحظ قبل الوصول والفناء و لا بمعنى الفرق الذى يُعتبر قبل الجمع واللقاء و هو الفرق الاول فرقت اهل الحجاب اى حجاب اهل الزحمة بالزى بل بمعنى البعد الذى يحصل في عين القرب و هو البعد الصفاتى الذى اشار اليه رجوع النبي عليه السلام ليلة المعراج من مرتبة او ادنى الى سدرة المنتهى و بل بمعنى الفرق الذى يحصل في حال البقاء و هو فرق اهل التمكن و يقال له الفرق الثانى و بهذا الفرق والبقاء والتلوين في التمكن يتمكّن اهل الارشاد من الارشاد و هو في هذا الفرق يحتجب عن الجمع لانه

مَشْرُوح الصَّدْر منور الفؤاد دلّ عليه قوله تعالى وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى. عند سدره المنتهى يعنى كما انه عليه السّلم رآى ربّه فى مقام الوَحْدَة كذلك رآه عند سدره الكثيره فكان على حدّ سَوَاء فى الرّؤيتين وَ كيف لا يراه وَ هو مع المرئى ابدًا الا ترى انّ واحِدًا من الكِرَام اذَا دَعَا اعزّ احبائه للضيافة فانه قبل الدّخول حول عليه يَسْتَقْبِلُه و يَأْخُذ بيده و يُرِيه اياته الكبرى الواقعة فى دَارِه ثم اذا اراد ان يَرْجِع فانه يَرْجِع معه الى خَارِج من دَارِه فذلك الحَبِيب مع حبيبه فى دخوله و خروجه. ثم نرجع و نقول كان للنبي عليه السلم حالان حال قبل الهجرة و حال بعدها فكان قبل الهجرة وَ هو فى مَكَّة يَصَلِّى الى الكعبة من غير تفرقة بين جهة و جهة ثم لما هاجر الى المدينة اسْتَقْبَلَ الى المِيزَاب ابدًا و جعل محرابَ مَسْجِدِه الى ذلك الجانب وَ هو عَلَيْهِ الان و اعتبار أواخر أحواله وَالاخذ بما ترك عليه الدّنيا اقوى من غيره فكان المَحْفَل الحنفى موافقا لما استقبل اليه فى اخر عمره فَجَاء الاستقبال الى الميزاب اوفق و اما كون ذلك المحفل المنيف فى خارج المطاف فَاِشَارَة الى حال البقاء و التمكن و هو اعلى من حال الفناء و التلويين كما كان حال النبي عليه السّلم وَ هو فى المَدِينَة اَعْلَى من حاله وَ هو فى مَكَّة لكون الهجرة اشارة الى حال البقاء وَ لذا اَيَّدَه الله فى المَدِينَة بَنَصْرَه وَ بِالْمُؤْمِنِينَ وَ قَدَر اى بَعْض اهل الكشف حَضْرَة الامام انه دَخَلَ بَحْرًا فَلَمَّا تَوَسَّطَه قِيلَ لَهُ ارْجِعْ الى الساحل وارشد عباد الله وَ ادعهم على بَصِيرَة وَ لهذا السَّبَب جلس الامام مجلس الاجتهاد وَ الاّ فكان قصد الخلوة عن الناس والاشتغال بالله فى مقام الجمع الاحدى فصار حاله افضل من حاله الاول بناء على ارشاده فان الخير المتعدى اولى وَ كان الامام الشافعى من الاوتاد الاربعة على ما نصّ عليه حَضْرَة الشيخ الاكبر قدس سره الاظهر فى الفتوحات المكيّة وَ اَمَّا الامامان الاخران الجليلان احمد وَ مَالِك رضى الله عنهما فلم ينكشف لى الى الان فيهما شئ و الظاهر انّ جميع الائمة واصلون الى الله وَ انهم من الصّديقين. وَالطَّعْنُ فِيهِمْ لَيْسَ بِشَيْءٍ عِنْدَ اَهْلِ الدِّينِ.

(١٦٠b) وَرَدَ بَعْدَ الْعَصْرِ هَذَا الْبَيْتَ التَّرَكِي. قَلَمٌ فَيَضِلُّهُ اُولَدِي شَقًّا. كُورِمْدِي كِمْسُهُ بُو فَيَضِي حَقًّا. شَبَّهَ الْقَلَمَ بِالسَّقَاءِ لَانَهُ كَمَا اَنَّ السَّقَاءَ يُفِيضُ مِنْ فَمِ الْقِرْبَةِ فَيُضِ الْمَاءُ كَذَلِكَ الْقَلَمُ فَيُضِ مِنْ مَنَاقِرِهِ فَيُضِ الْعِلْمُ فَتَشَابَهَا فِي الْاِفَاضَةِ وَالْقَلَمُ فِي هَذِهِ الْاِفَاضَةِ فَرَعٌ لِفَاضَةِ الْقَلْبِ وَ اِفَاضَتُهُ تَابِعَةٌ لِفَاضَةِ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ الْفِيَاضُ الْمَطْلُوقُ وَالْقَلْبُ مِنْ حَوْضٍ فَيُضِيهِ يَسْتَفِيضُ ثُمَّ يَنْصَبُّ مَشْرَعُهُ اِلَى اللِّسَانِ وَالْقَلَمُ اَحْيَاءُ لظَاهِرِ الْوُجُودِ وَ بَاطِنِهِ فَاِنَّ الْعِلْمَ سَبَبٌ لِلْحَيَاةِ لَاسْتِيْمَا الْعِلْمِ لِلدِّينِ وَالْفِيضِ الْاِلَهِيِّ لَكِنْ لَا بَدَّ مِنْ الْاِحْتِرَاقِ بِالْعَطَشِ حَتَّى يُصِيبَ الْفِيضَ مَحَلَّهُ وَ اَلَّا فَيَكُونُ كَفِيضِ السَّمَاءِ عَلَى الصَّخُورِ وَ فِيهِ اِشَارَةٌ اِلَى قَلَمِ الْعَقْلِ الْاَوَّلِ وَ فَيُضِيهِ لِلْوُجُودِ عَلَى الْمَرَاتِبِ لَانَهُ اَوْجَدَهُ اللَّهُ بِالْفِيضِ الْمُقَدَّسِ فَصَارَ مَظْهَرًا لِهَذَا الْفِيضِ وَ مِنْ ثَمَّ تَسْلَسَلُ الْكَائِنَاتُ صُورَةً وَ مَعْنَى بِالْفِيضِ الصُّورَى وَ الْمَعْنَوَى بَحِثْ لَوْ انْقَطَعَ ذَلِكَ الْفِيضُ وَالْاِمْدَادُ لِحِظَةٍ لَا نَقَطَعَتِ الْاِنْفَاسُ وَ لَمْ تَرِ شَيْئًا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّاسِ وَ لِهَذَا يُقَالُ اَنَّهُ يَمُوتُ فِي كُلِّ يَوْمٍ اَلْفٌ وَ يُوَلَدُ اَلْفٌ وَ وَاَحَدُ اِشَارَةٍ اِلَى اِمْدَادِ فَيُضِ الْوُجُودُ فَاِذَا كَانَ قَرَبُ السَّاعَةِ يَنْقَطِعُ الْمَدَدُ فَيَأْخُذُ الْوُجُودُ فِي النَقْصَانِ اِلَى اَنْ اَنْتَهَى اِلَى اُخْرَى فَاعْرِفْهُ. وَ مَعْنَى الْمَصْرَاعِ الثَّانِي اَنَّ هَذَا الْفِيضَ الَّذِي يَنْصَبُّ مِنْ قَلَمِ الْعَبْدِ الْفَقِيرِ لَمْ يَرِ مِثْلَهُ اَحَدٌ فِي الْوُجُودِ وَ ذَلِكَ لِانِ التَّجَلِّيَّاتِ مَتْنَوَّةٌ بِحَسَبِ الْاِسْتِعْدَادَاتِ وَالْفِيوضُ مُخْتَلِفَةٌ حَسَبِ اِخْتِلَافِ الْاَسْمَاءِ وَ الصِّفَاتِ فَالْكُلُّ يَجْرَى عَلَى اسْمِهِ الْخَاصُّ. وَ فَيُضِيهِ الَّذِي لَهُ بِهِ اِخْتِصَاصٌ. فَكَلِمَا كَانَ ظُهُورُ

الفيض أكثر و سُئِنَ القلبَ أَوْفَرَ كانَ صاحِبِه أَعَزَّ من الذی دُونَه. و افضل من لم يُدرك شأوه و شؤنه. فليس في الكلام دَعوى بحسب الحقیقة.

تمثّل لی قُبیل الصَّبّاح اَتّی اکتب کتاباً طَوِیلاً مُفَصَّلاً الى حَضرة شیخی و سندی قدس سره و فيه کلمات عالیة من المَعْرِفة حتّی انتهیت الى اخره فکتبتُ هذا القول التّركی. اَرض و جودی مُحیط اولاسز. فالشیخ اشارة الى الرُّوح لانه مَنبِع المَعْرِفة و مَقام العِلْم وَالْفِیض شَبّه احاطته بارض الوجود باحاطة العَرش بالعَوالَم و قد سَبَق ان العرش هُوَ مَقام الأرواح مُطَلَقاً فَکَما انّ العرش مُحیط بِصُورة العَالم الِافاقیّ لِان کُلّ فَلَک عالٍ مَقبَّب علی ما تحته من سَافِل الى ان لَینتَهِی الى فَلَک القَهر فَکذا الرُّوح مُحیط بِصورة العَالم الانفسی و من احاطته یَحْصُلُ منافع عَظِیمة وَ فَوائِد شَریفَة کسلطان اذا کان عَدلاً صاحِب سَیْف فانه یَفْتَح الِاقالیم و یَسْتولی عَلی بلاد الِاعداء فلا یكون فی اَرضه الاّ الِاحْباب و یَسْتَرِیح الرِّعایا فی کَنف عَدله اِمنَةً من الفتنَة وَ یَکْثُر الخِصب والرِخاء فیعمّ الرِّحمة فَاعرفه وَ انظر ان فیض اذا وَقَعَ فی اَرض دُون اَرض فانّ اَرض الخالیة عنه لا تَخْلُو عن الجَدب والسَّدّة فَاین مَن فیضُه جزئیّ مَن فیضه کُلّی فایضاً من فیض الِاقدس الِاطهر منبسط عَلی جَمیع الأجزاء وَ قس علیه خِلافه فَانّه اذا کان الِاسْتِیلاء فی جَانِب النفس والجَسَد فَانّه یفسد ارض الوجود وَ لَذا قال تعالی وَ لا تُفْسِدُوا فی الارض بَعْد اِصلاحِها فان نَحَوسَته المَعْصِیة و شوم الفساد والِافْسَاد سَاریة الى الِاقاصی وَالادانی انفساً و افاقاً فَمَن تاب من بَعْد ظلمه و اِصلَح حاله بانواع العَدل وَ جَدَّ اللهُ غَفوراً سَاتِراً لما مَضی من ظلمات الظلم رَحِیماً مُتَفَضِّلاً بِالْقَبول وَ الزلفی وَ ما لَا یَخْطُر بِبَال العبد من قَرّة العیون.